

Կ.Ա.ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ՀԱՅ ՌԱԶՄԻԿՆԵՐԸ
ՉԵԽՈՍԼՈՎԱԿԻԱՅԻ
ԱԶԱՏԱԳՐՄԱՆ ՀԱՄԱՐ ՄՂԿԱԾ
ՄԱՐՏԵՐՈՒՄ
(1944 - 1945 թթ.)

АКАДЕМИЯ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ

К. А. АРУТЮНЯН

ВОИНЫ АРМЯНЕ
В БОЯХ ЗА ОСВОБОЖДЕНИЕ
ЧЕХОСЛОВАКИИ
(1944—1945 гг.)

ИЗДАТЕЛЬСТВО АН АРМЯНСКОЙ ССР
ЕРЕВАН 1983

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ
ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

9(479.25)/26

Կ. Ա. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ՀԱՅ ՌԱԶՄԻԿՆԵՐԸ
ԶԵԽՈՍԼՈՎԱԿԻԱՅԻ ԱԶԱՏԱԳՐՄԱՆ
ՀԱՄԱՐ ՄՂՎԱԾ ՄԱՐՏԵՐՈՒՄ
(1944—1945 թթ.)

A $\frac{II}{71100}$

Տպագրվում է ՀՍՍՀ ԳԱ Պատմության ինստիտուտի
գիտական խորհրդի որոշմամբ

Պատասխանատու խմբագիր՝ պատմական գիտությունների
թեկնածու Ք. Գ. Գրիգորյան

Գիրքը հրատարակության են հրաշխավորել զբաղմունքներ՝
պատմական գիտությունների դոկտորներ
Ա. Հ. Հաբուսյունյանը և Վ. Ն. Ղազախեցյանը

Հաբուսյունյան, Վ. Ս.

Հ 422 Հայ ռազմիկները Չեխոսլովակիայի ազատագրման
համար մղված մարտերում (1944—1945 թթ.): Պատ.
խմբ. Ք. Գ. Գրիգորյան—Եր.: ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1983.—
247 էջ, 10 թերթ նկ. Վերնախորագր.՝ ՀՍՍՀ ԳԱ, պատմ.
ինստ. Զուգահեռ վերն.՝ ռուս.

Գրքում լուսարանված են Հայրենական մեծ պատերազմի տա-
րիներին Չեխոսլովակիայի ազատագրության համար մղված մար-
տերին ՍՍՀՄ տարրեր ազդու փյունների ներկայացուցիչների միաս-
նական շարքերում հայ ժողովրդի զավակների մասնակցության
հարցը: Ցույց է տրված Հայկական 409-րդ հրաձգային դիվիզիայի
մարտական ուղին Չեխոսլովակիայում, հատկապես Բրատիսլավայի
համար մղված մարտերում:

Նախատեսված է Հայրենական մեծ պատերազմի պատմություն
ուսումնասիրողների և ընթերցող լայն շրջանների համար:

1304010000

Հ ————— 22—82

703 (02)—83

ԳՍԳ 63.3 (2) 722

9 (C) 27

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ

Հայրենական մեծ պատերազմի պատմության գիտական ուսումնասիրությունը եղել և մնում է սովետական պատմագրության կարևորագույն խնդիրներից մեկը, այն ամենից առաջ նպաստում է սովետական ժողովրդի ու նրա փառապանծ զինված ուժերի հեղափոխական-մարտական ավանդույթների վերհանման ու պրոպագանդման, երիտասարդության ռազմա-հայրենասիրական դաստիարակության գործին:

Այդպիսի նպատակ է հետապնդում նաև սույն ուսումնասիրությունը, որը նվիրված է Հայրենական մեծ պատերազմին հայ ժողովրդի մասնակցության հերոսական տարեգրության էջերից մեկին՝ Ջեխոսլովակիայի ազատագրության մարտերին Կարմիր բանակի շարքերում հայ ռազմիկների կատարած ինտերնացիոնալ սխրանքին:

Աշխատությունը շարադրված է ՍՍՀՄ պաշտպանության մինիստրության կենտրոնական արխիվից հայտնաբերված վավերագրերի հիման վրա: Օգտագործված են նաև ՀՍՍՀ ԳՈ, պատմության ինստիտուտի Հայրենական մեծ պատերազմի պատմության կաբինետի, ՀՍՍՀ Հոկտեմբերյան հեղափոխության և սոցիալիստական շինարարության, ՍՍՀՄ կինոֆոտոփաստաթղթերի, Սովետական բանակի պետական կենտրոնական և ՍՄԿԿ Կենտկոմին առընթեր մարքսիզմ-լենինիզմի ինստիտուտի հայկական մասնաճյուղի կուսակցական արխիվների, ՍՍՀՄ զինված ուժերի կենտրոնական և ՀՍՍՀ Հոկտեմբերյան հեղափոխության պետական թանգարանների համապատասխան ֆոնդերն ու նյութերը, հուշագրական և ռազմագիտական աշխատություններ, ռազմաճակատային, կենսորո-

նական, հանրապետական, շրջանային, ինչպես նաև շխտու-
լովակյան թերթեր ու ամսագրեր։ Առանձին փաստեր ճշտելու
և որոշ հանգամանքներ պարզելու նպատակով հանդիպումնե-
րն ունեցել պատերազմի վետերանների, Չեխոսլովակիայում
դռհված ռազմիկների հարազատների հետ։

Հնարավոր չէ մեկ ուսումնասիրությանը ամբողջովին
սպառել խնդրո առարկա թեման կամ թեկուզ նշել Չեխոսլո-
վակիայի ազատագրման մարտերին մասնակցած հայ ռազ-
միկների սոսկ անունները։ Ուստի ընթերցողների համապա-
տասխան դիտողությունները այդ առթիվ մենք սիրով հաշվի
կառնենք։

ՀԱՅ ՌԱԶՄԻԿՆԵՐԸ ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՍԼՈՎԱԿԻԱՅՈՒՄ ՄՂՎԱՍ ՄԱՐՏԵՐՈՒՄ (ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 1944 Թ.—ՓԵՏՐՎԱՐ 1945 Թ.)

1. ՉԵՆՈՍԼՈՎԱԿԻԱՆ ԱԶԱՏԱԳՐՄԱՆ ՆԱԽՕՐՅԱԿՈՆ

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի նախօրյակին Չեխոսլովակիան դարձավ ֆաշիստական Գերմանիայի առաջին ղոհներից մեկը: Խրախուսվելով Անգլիայի և Ֆրանսիայի կառավարող շրջանների կողմից, ֆաշիստական Գերմանիան 30-ական թվականների վերջերին բացահայտորեն սկսեց իրագործել չեխական հողերի ղավթման իր վաղեմի պլանը:

Սովետական կառավարությունը վճռականությամբ էր լցված փրկելու Չեխոսլովակիան ֆաշիստական ագրեսիայից: Սակայն Չեխոսլովակիայի կառավարող շրջանների երկդիմի քաղաքականության, Անգլիայի և Ֆրանսիայի դավաճանության հետևանքով, ֆաշիստներին հաջողվեց «անարյուն» նվաճել Չեխոսլովակիան: Դա տեղի ունեցավ, այսպես կոչված, «Մյունխենյան գործարքի» հետևանքով՝ 1938 թ. սեպտեմբերի 30-ին: Չեխոսլովակիայի ներկայացուցիչների բացակայությամբ՝ Անգլիայի, Ֆրանսիայի, Գերմանիայի և Իտալիայի կառավարությունների ղեկավարների ստորագրած համաձայնագրի հետևանքով Չեխոսլովակիան կորցրեց իր տարածքի 29,1 տոկոսը (40,9 հազ. քառ. կմ) և բնակչության 34 տոկոսը (5 մլն մարդ)¹:

¹ Տե՛ս «Страны Центральной и Юго-Восточной Европы во второй мировой войне», М., 1972, стр. 221.

1939 թ. մարտին ֆաշիստական Գերմանիան ամբողջությամբ օկուպացրեց Չեխիան և Մորավիան, այնտեղ ստեղծելով իր պրոտեկտորատը։ Սլովակիան հայտարարվեց «անկախ» պետություն, որտեղ հաստատվեց ֆաշիստական ռեժիմ։ Վերջինս 1940 թ. նոյեմբերին միացավ Եռյակ համաձայնագրին, իսկ 1941 թ. հունիսի 22-ին պատերազմ հայտարարեց Սովետական Միությանը։

Սակայն չեխոսլովակյան ժողովրդի առաջադեմ դանդաժը չհաշտվեց ստեղծված պայմանների հետ և կոմունիստական կուսակցության ղիսավորությամբ հակաֆաշիստական ընդհատակյա պայքար սկսեց հիտլերականների ու նրանց դրածոների դեմ։ Այդ պայքարը հատկապես բացահայտ պարտիզանական բնույթ ստացավ, երբ Կարմիր բանակը ֆաշիզմի նկատմամբ պատմական նշանակություն ունեցող հաղթանակներ տարավ Ստալինգրադի տակ, ապա Կուրսկի աղեղում։ 1944 թ. ամռանը սովետական զորքերն ընդհուպ մոտեցան Չեխոսլովակիայի սահմաններին, որի հետևանքով ավզայինադատադրական պայքարը ավելի ուժեղացավ։ Օգոստոսի 30-ին ասպտամբություն բռնկվեց ամբողջ Կենտրոնական Սլովակիայով մեկ, նրա կենտրոնը դարձավ Բանսկա-Բիստրիցան։ Ապստադրված Սլովակիայում իշխանությունն իր ձեռքը վերցրեց Սլովակիայի սլոգային կոմիտեն։ Ասպտամբության ողեշնչողն ու կազմակերպիչը Չեխոսլովակիայի կոմունիստական կուսակցությունն էր։ Հիտլերականները խոշոր ուժեր կենտրոնացրին ասպտամբների դեմ։ Նրանց հաջողվեց սեպտեմբերի 1—2-ին դինաթափել Արևելասլովակյան կորպուսը, որի հետ մեծ հույսեր էին կապել ասպտամբները։ Ասպտամբների վիճակը ծանրանում էր, ուստի օգնություն խնդրեցին սովետական կառավարությունից։ Սովետական Միությունը, հավատարիմ իր ինտերնացիոնալ պարտքին, որոշեց հարգել սլովակ ժողովրդի խնդրանքը։

2. ԱՐԵՎԵԼԱԿԱՐՊԱՏՅԱՆ ՄԱՐՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ:
ԱՂՈՎԱԿՈՒՄՅԻ ՀԱՐԱՎ-ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՇՐՋԱՆՆԵՐԻ ԱԶԱՏԱԳՐՈՒՄԸ

Սեպտեմբերի 2-ին Կարմիր բանակի Գլխավոր հրամանատարությունը ղորակայանը հրահանգ տվեց Առաջին և Զորորդ ուկրաինական ռազմաճակատների ղորքերին նախապատրաստվել Արևելակարպատյան մարտական գործողությանը՝ սլովակ ապստամբներին օգնություն ցույց տալու նպատակով: Գործողությունը նախատեսում էր գլխավոր հարվածը հասցնել հրկու ռազմաճակատների կցվանքում՝ Պրեշով քաղաքի ընդհանուր ուղղությամբ: Սովետական ղորքերը պետք է հզոր հարվածով խորտակեին հակառակորդի պաշտպանությունը Արևելյան Կարպատներում, հաղթահարեին կարևոր լեռնանցքներն ու միանային սլովակ հայրենասերներին:

Համաձայն Զորակայանի հրահանգի, հրկու ռազմաճակատներն էլ սկսեցին նախապատրաստվել գործողությանը, որը պետք է տեղի ունենար լեռնա-անտառոտ բարդ տեղանքում: Դա լրացուցիչ դժվարությունների առաջ էր կանգնեցնում սովետական հրամանատարությանը: Զափաղանց կարճ ժամանակամիջոցում, սեպտեմբերի 4—7-ը հրկու ռազմաճակատները ստացան նոր համալրումներ, մարտական տեխնիկա, ղինամիք, վառելանյութ, հրետանային և տանկային լրացուցիչ ղորամասեր: Բանակների ելման շրջաններում գցվեցին նոր ճանապարհներ, վերականգնվեցին տասնյակ կամուրջներ: Առաջին էշելոնների ղիվիզիաներում կազմակերպվեցին ղորհային խմբեր, լարափակոցներ, արգելափակոցներ, սկանադաշտեր վնասաղերծող, տանկերին ու հրետանուն աջակցող խմբեր: Լեռնային պաշտաններում գործելու նպատակով հարմարեցվեցին ավտոմոբիլային և գրաստային տրանսպորտ:

Կուտակցական-քաղաքական աշխատանքների կազմակերպման ընթացքում հաշվի էին առնվում մի շարք կարևոր սուանձնահատկություններ, որոնք բխում էին կոնկրետ պայմաններից:

Զորքերին ոգևորում էր այն առաջադրանքը, որ պետք է շուտապես օգնության հասցնեին սլովակ ժողովրդին, որը ղեկը ձեռքին դուրս էր եկել հիտլերյան զավթիչների դեմ: «Առաջ, մեր եղբայրներին՝ սլովակներին օգնելու համար» լողունքը ջերմ արձագանք էր դնել սովետական զինվորների սրտերում:

Դրա հետ մեկտեղ հրամանատարներն ու քաղաշխատողները լավ էին պատկերացնում առաջիկա հարձակման դժվարությունները, որն ամբողջ անձնակազմից պահանջում էր հսկայական լարվածություն, բարձր կարգապահություն, լեռնային դժվարին պայմաններում գործելու հմտություն: Ուստի կուսակցական աշխատանքների կարևորագույն խնդիրներից էին հանդիսանում դժվարությունները հաղթահարելու նպատակով բոլորին մոբիլիզացնելը, կովկասի և Ղրիմի լեռներում մղված մարտական գործողությունների փորձի լայն պրոպագանդումը, կարգապահության բարձրացումը, կուսակցական և կոմերիտական կազմակերպությունների ամրապնդումը, մարտերում կոմունիստների և կոմերիտականների ավանգարդային դերի ապահովումը:

Չնայած նախապատրաստական հսկայական աշխատանքներին, այնուամենայնիվ այդպիսի կարճ ժամանակաընթացքում հնարավոր չէր ամբողջովին լուծել այն բոլոր հարցերը, որոնք կապված էին թշնամու պաշտպանության ճեղքման և լեռնային դժվարին պայմաններում սրբնաց տեմպով զորքերի հարձակման կազմակերպման հետ: Սակայն գործողության սկսելու օրը չէր կարելի հետաձգել, որովհետև գերմանացիները զգալի ուժերով հարձակում էին սկսել Սլովակիայի ազատագրված շրջանների վրա և ծանր հարվածներ էին հասցնում ապստամբներին:

Սեպտեմբերի 8-ին հրետանային հզոր նախապատրաստությունից հետո հարձակման անցան Առաջին ուկրաինական ռազմաճակատի 38-րդ, հաջորդ օրը՝ Զորորդ ուկրաինական ռազմաճակատի 1-ին գլավորական, իսկ սեպտեմբերի 18-ին՝

18-րդ բանակների զորքերը², Օդից նրանց ակտիվ աջակցությամբ էին ցույց տալիս ավիացիայի գեներալ-գնդապետ Ս. Ա. Կրասովսկու 2-րդ օդային բանակի ղեկավարությամբ:

Սովետական զորքերի հուժկու հարվածների տակ խորտակվեց նախօրոք ստեղծված, այսպես կոչված, Արպադի դիմը և հակառակորդը ստիպված եղավ նահանջել դեպի Գրելխավոր Կարպատյան լեռնաշղթա, որի հրկայնությունը անցնում էր Սլովակիայի սահմանը: Պետական սահմանի մոտիկ լինելը սովետական մարտիկների մոտ մեծ վերելք առաջ բերեց: Գրելխավոր Կարպատյան լեռնաշղթայի բարձունքները գրոհելուց առաջ զորամասերում միտինգներ տեղի ունեցան: Մանր ու դժվարին էր այդ գրոհը: Այն սովետական զինվորներից պահանջում էր բարձրագույն լարվածություն, արիություն և անսահման հերոսություն: Այն տվեց նաև մեծ կորուստներ: Բայց հանուն իրենց հրկրի և իրենց եղբայրների հողերի ազատագրության սովետական մարդիկ դիմեցին սխրանքների և զոհերի: Սեպտեմբերի 19-ին Գուրնի գյուղի մոտ մղված մարտում (այդ գյուղը Չեխոսլովակիայի սահմանից գտնվում էր 6 կմ հեռավորության վրա), հակառակորդը 576, 0 բարձունքի վրա տեղադրած զենիթային երեք սարքավորումների կրակով կանգնեցրեց 242-րդ լեռնահրաձգային դիվիզիայի (հրամանատար՝ գեներալ-մայոր Վ. Բ. Լիսինով) 897-րդ լեռնահրաձգային զնդի առաջխաղացումը: Զենիթային սարքավորումների ճնշման դրոժը հանձնվեց 9 հետախույզների: Հակա-

² 38-րդ բանակի հրամանատարն էր գեներալ-գնդապետ Կ. Ս. Մոսկալենկոն, ռազմական խորհրդի անդամները՝ գեներալ-մայորներ Ա. Ա. Եսլիշևը և Ֆ. Ի. Օլենյիկը, շտաբի պետը՝ գեներալ-մայոր Վ. Ֆ. Վորոբյովը:

1-ին զվարդիական բանակի հրամանատարն էր՝ գեներալ-գնդապետ Ա. Ա. Գրեչկոն, ռազմական խորհրդի անդամները՝ գեներալ-մայոր Կ. Պ. Իսաևը և գնդապետ Մ. Վ. Շելյակովը, շտաբի պետը՝ գեներալ-լեյտենանտ Ա. Գ. Բատյուկան:

18-րդ բանակի հրամանատարն էր գեներալ-լեյտենանտ Ե. Պ. Ժուրավյովը, ռազմական խորհրդի անդամները՝ գեներալ-մայորներ Ս. Ե. Կոլոնինը, և Ն. Վ. Լյապինը, շտաբի պետը՝ գեներալ-մայոր Ն. Գ. Բրիլևը: Բանակի քաղաքային պետը գնդապետ Լեոնիդ Իլյիչ Բրեժնևն էր:

ռակորդի մորկային կրակի տակ խիզախ հետախույզները սողալով մոտեցան թշնամուն և նռնակներ նետեցին նրա դիրքերը: Նռնակները շուտով սպառվեցին, սակայն թշնամին շարունակում էր կրակել: Այն ժամանակ չսկի հրամանատար սերժանտ Նեղվիժայը նետվեց հակառակորդի զենիթային սարքավորման փողի վրա, ձեռքերով ամուր կառնեց նրանից և ամբողջ ուժով մի կողմ բաշեց: Նույն պահին բաց թողնված հերթագուրկը խոցեց նրան: Իր անմահ սխրանքով կոմերիտական իվան Նեղվիժայը ապահովեց մարտական առաջադրանքի կատարումը: Մեր ստորաբաժանումները ոչնչացրեցին հակառակորդի զենիթային սարքավորումների անձնակազմը և տիրեցին սահմանի մատուցներում դանվող կարևոր բարձունքին: Յուցաբերած սխրանքի համար սերժանտ Ի. Մ. Նեղվիժայը 1945 թ. մարտի 24-ին հետմահու արժանացավ Սովետական Միության հերոսի կոչման³:

Հարձակվելով խիստ կարողած, ճանապարհադուրկ սեղանքի և համատարած անտառային ղանդվածների պայմաններում, 1-ին գվարդիական բանակի զորքերը կոտրեցին թըշնամու կատաղի դիմադրությունը և սեպտեմբերի 20-ին Կալինովի շրջանում դուրս եկան լեհ-չեխոսլովակյան սահմանը: Առաջինը Չեխոսլովակիայի հողը ոտք դրեցին գեներալ-մայոր Վ. Բ. Լիսինովի 242-րդ լեռնահրաձգային և գեներալ-մայոր Տ. Ու. Գրինշենկոյի 129-րդ գվարդիական հրաձգային դիվիզիաների ռազմիկները: Հատկապես հաջողությամբ էր գործում 242-րդ լեռնահրաձգային դիվիզիայի 900-րդ լեռնահրաձգային գնդի 1-ին գումարտակը՝ կապիտան Գ. Ն. Շավլուխաշվիլու հրամանատարությամբ: Հարձակվելով ոչ մեծ խմբերով, գումարտակը հակառակորդին դուրս մղեց սահմանամերձ հենակետերից և սեպտեմբերի 20-ի ժամը 12-ին դիվիզիայից առաջինն անցավ սահմանը և խորացավ Չեխոսլովակիայի տարածքում: Քաջաբար էին մարտնչում նաև 129-րդ

3 ՍՍՀՄ պաշտպանության մինիստրության կենտրոնական արխիվ (այսուհետև՝ ՍՍՀՄ ՊՄԿԱ), ֆ. 33, ց. 793796, գ. 3, թ. 108:

զվարդիական դիվիզիայի 325-րդ զվարդիական զնդի ղինվոր-
ները (զնդի հրամանատար՝ մայոր Ն. Դ. Ալեքսեյենկո)։ Սահ-
ման դուրս գալու և Գլխավոր Կարպատյան լեռնաշղթայի վրա
զրոշ պարզելու համար գունդը պարզեցվելից Կարմիր զրոշի
շքանշանով, իսկ նրա անձնակազմը շնորհակալությու-
նով ռազմաճակատի ռազմական խորհրդի կողմից⁴։

Ապտեմբերի 21-ի առավոտյան 242-րդ և 129-րդ դիվի-
զիաների կցվանքում մարտի մեջ մտցվեց գեներալ-մայոր Մ. Ի.
Կուլյուբովի 128-րդ զվարդիական հրաձգային դիվիզիան։ Ժամը
12-ի մոտերքին դիվիզիայի զորամասերը մոտեցան Կալինով
բնակավայրին, որտեղ թշնամու կողմից հանդիպեցին ուժեղ
դիմադրության։ Այն ժամանակ 315-րդ զվարդիական լեռնա-
հրաձգային գունդը (հրամանատար՝ փոխգնդապետ Ի. Ա.
Կոստին) հարավից, իսկ 327-րդ զվարդիական լեռնահրաձգա-
յին գունդը (հրամանատար մայոր Ն. Մ. Մորգանովսկի) հյու-
սիսից շրջանցեցին Կալենովը։ Լարված մարտերի ընթացքում
դիվիզիայի զորամասերը ջախջախեցին հակառակորդի 101-րդ
թեթև հետևակային դիվիզիայի 228-րդ լեռնահրաձգային
գունդը և զրադեցին Կալենովը՝ Սլովակիայի տարածքում
գտնվող առաջին բնակավայրը։ Հինգ օր անց, 1944 թ. սեպ-
տեմբերի 25-ին, Սլովակիայի սահմանն անցան նաև 18-րդ
բանակի զորքերը։ Բերեգի-Գուրնե բնակավայրից հարավ ըն-
կած շրջանում բանակի կողմից առաջինը հզրայրական Սլո-
վակիա մտան գեներալ-մայոր Ս. Ֆ. Ֆրոլովի 66-րդ զվարդիա-
կան հրաձգային դիվիզիայի զորամասերը։

Ապտեմբերի զորամասերի մուտքը Չեխոսլովակիա հան-
դիսացավ սովետա-չեխոսլովակյան բարեկամության իսկա-
կան տոն։ 3-րդ լեռնահրաձգային կորպուսի նախկին հրամա-
նատար գեներալ-լեյտենանտ Ա. Յա. Վեդենինը պատմում է,
որ սեպտեմբերի 20-ին չեխոսլովակյան հողում գտնվող իր
կորպուսն այցելեցին 38-րդ բանակի կազմում կռվող 1-ին
Չեխոսլովակյան կորպուսի բազմաթիվ սպաներ։ «Չեխոսլո-

⁴ Տե՛ս «За освобождение Чехословакии», М., 1965, стр. 82.

վակյան զինվորականների հետ մեր մարտիկների հանդիպումը վերածվեց իսկական տոնախմբության: Չխխերն ու սլովակները գրկում ու համբուրում էին մեր մարտիկներին ու հրամանատարներին: Հանկելով գլխարկները և ծնկի չոքելով, նրանք համբուրում էին հայրենի հողը, լցնում էին այն թաշկինակների մեջ և գնում շինելների գրպանը:

...Ոչ պակաս հուզիչ և անմոռանալի էր սովետական ռազմիկների հանդիպումը Չխխսլովակիայի բնակչության հետ... Դեռ մինչև մեր զորքերի՝ չխխսլովակյան տերիտորիան մտնելը, սեպտեմբերի 20-ի գիշերը 900-րդ դնդի 1-ին գումարտակի մարտական սպահանություն եկան երկու հասակավոր բնակիչներ և խնդրեցին իրենց տանիլ ամենաքարձք պիտի մոտ: Նրանք չխխսլովակյան քաղաքացիներ Վասիլ Կոշուբան և Անդրեյ Կրիկունովն էին, որոնք իրենց ծառայությունը առաջարկեցին որպես ուղեկիցներ մեր ստորաբաժանումներին՝ միայն իրենց հայտնի կարճ ու անվտանգ ճանապարհներով թշնամու թիկունք ուղեկցելու համար... Երկու հայրենասերներն էլ մեծ օգնություն ցույց տվեցին... Այնտեղ, որտեղ մեր զորամասերը հանդիպում էին ամրացված թշնամական հենակետերի և դիմադրության հանգույցների, Կոշուբան և Կրիկունովը մեր ստորաբաժանումները տարան այնպիսի ուղիներով, որոնց մասին հակառակորդը գաղափար անգամ չունի... Հիանալի կամավոր-ուղեկից էր նաև Շերբա գյուղի գյուղացի Անդրեյ Բոբեկը:

...Տեղի բնակչությունը մեզ ակտիվորեն օգնում էր բարուբանդ եղած կամուրջների, ճանապարհների վերականգնման գործում, կամավոր կերպով մտնում էին Չխխսլովակյան կորպուսի շարքերը... Մենք մեր կողմից նույնպես հիվանդներին ցույց էինք տալիս բժշկական օգնություն, նրանց ապահովում զեղամիջոցներով...»⁵:

Արդեն սեպտեմբերի 30-ին 38-րդ և 1-ին գվարդիական բանակների զորքերը ամբողջ երկայնությամբ դուրս եկան:

⁵ Военно-исторический журнал, 1963, № 6, стр. 60—61.

Գլխավոր Կարպատյան լեռնաշղթա, իսկ տեղ-տեղ էլ հաղթահարեցին այն: Թշնամին ոչ մի դեպքում չէր ուզում հաշտելու Արպաղի գծի ամրությունների ճեղքման մասին հետո նա ճեղքման շրջան էր փոխադրում հետևակային և տանկային թարմ ուժեր և ձգտում էր ինչ դնով էլ ուզում է լինի մեր զորքերին հաշտելու Գլխավոր Կարպատյան լեռնաշղթայի բարձունքներից: Հատկապես դաժան մարտեր բորբոքվեցին Գաբուրե և Բորով բնակավայրերի շրջանում, որտեղ զործում էին 3-րդ լեռնահրաձգային կորպուսի միավորումները: Թշնամու բոլոր զորհները հաղթեցին: Այդ մարտերում հերոսություն և արիություն ցուցաբերեցին 128-րդ գվարդիական և 242-րդ լեռնահրաձգային դիվիզիաների բազմաթիվ մարտիկներ, որոնց թվում՝ փոխգնդապետ Ա. Ի. Դյոմինը, լեյտենանտ Ի. Ա. Նայդենովը, սերժանտներ Վ. Ն. Գոլովանը, Վ. Պ. Իվանենկոն, Վ. Ի. Կոստինը, Մ. Մ. Սիլակոևը, շարքայիններ՝ Ն. Պ. Անդրյուշենկոն, Ս. Վ. Դոստովալովը և շատ ուրիշներ:

Ռազմաճակատի ձախ թևում 17-րդ գվարդիական հրաձգային կորպուսի 8-րդ և 138-րդ հրաձգային դիվիզիաները համառ մարտերից հետո, սկստեմքերի 28-ին գրավեցին հակառակորդի դիմադրության ուժեղ հանգույց Կերեշմեզեն:

Հոկտեմբերի 1-ին 67-րդ հրաձգային կորպուսի (հրամանատար՝ գեներալ-մայոր Ի. Ս. Շմիգո) 211-րդ և 241-րդ հրաձգային դիվիզիաների զորամասերը Դուկեյան լեռնանցքից 5 կմ հյուսիս-արևմուտք գտնվող Շարբով բնակավայրի շրջանում նույնպես կտրեցին անցան լեհ-չեխոսլովակյան սահմանը և մտան Չեխոսլովակիայի տարածքը: Ձեռք բերված հաջողությունը վարձացնելու համար բանակի հրամանատարը այդ դիվիզիաների զործողության զուտի մտցրեց 31-րդ տանկային կորպուսը (հրամանատար՝ տանկային զորքերի գեներալ-մայոր Վ. Ն. Դրիգորև): Ծանր մարտերում 211-րդ (հրամանատար՝ գնդապետ Գ. Ս. Տոմիլովսկի), 241-րդ (հրամանատար՝ գնդապետ Գ. Ա. Անդրիենկո) հրաձգային դիվիզիաների զոր-

բամասերը և 31-րդ տանկային կորպուսի տանկիստները
գրավելով մի շարք կարևոր հենակետեր, հոկտեմբերի 3-ի երե-
կոյան գուրս հկան Վիշնյա Պիսանայի (Դուկելյան լեռնանց-
քից 6 կմ. հարավ-արևմուտք) շրջանը՝ թևից վտանգ ստեղծե-
լով Դուկելյան լեռնանցքի շրջանում պաշտպանվող հիտլերա-
կանների համար։ Այդ նույն ժամանակ 359-րդ հրաձգային
գլխավորային (հրամանատար՝ գնդապետ Պ. Պ. Կոստլապով) և
1-ին Զխոստովակյան բանակային կորպուսի (հրամանատար՝
գեներալ Լ. Սվոբոդա) զորամասերը, կատարելով որոշ վի-
րախմբավորումներ, ճակատից ուժեղացրին ճնշումը հակա-
ռակորդի վրա։ Սովետական և Զխոստովակյան զորքերի ուժեղ
ճնշման տակ թշնամին հարկադրված հղավ նահանջել։ Հոկ-
տեմբերի 6-ին 1-ին Զխոստովակյան բանակային կորպուսի
գլխավորները 67-րդ հրաձգային և 31-րդ տանկային կորպուս-
ների զորքերի անմիջական աջակցությամբ գրավեցին Դու-
կելյան լեռնանցքը և ոտք դրեցին հայրենի հողի վրա⁷։

Նույն օրը 1-ին Զխոստովակյան բանակային կորպուսի
հրամանատար, բրիգադային գեներալ Լ. Սվոբոդան Առաջին
ուկրաինական ռազմաճակատի հրամանատար մարշալ Ի. Ս.
Կոնևին ուղարկեց հետևյալ բովանդակությամբ մի գրություն.
«Զխոստովակյան հանրապետության սահմանն անցնելու այս
պատմական պահին, պարոն մարշալ, ՍՍՀՄ-ում 1-ին Զխ-
ոստովակյան բանակային կորպուսի բոլոր սպաների, ենթա-
սպաների և զինվորների կողմից, ընդունեցե՛ք մարտական
ջիւրճ ողջուն։

Մենք երջանիկ ենք, որ Ձեր հրամանատարության տակ
գտնվող Առաջին ուկրաինական ռազմաճակատի զորքերի կազ-
մում մենք շխոստովակյան արտասահմանյան բանակի կող-
մից առաջինը ոտք դրեցինք հայրենի հողի վրա։

Մենք հայրենիք մտանք Կարմիր բանակի փառապանծ
մարտիկների հետ ուս-ուսի տված, մարտիկներ, որոնց մեր

7 Տե՛ս նույն տեղում, էջ 90։

ժողովուրդը դիմաւորեց որպէս ֆաշիստական ատելի լծից ազատագրողների...

Չեխոսլովակյան ժողովուրդը հավերժ կպահի նրանց հիշատակը, ովքեր իրենց կյանքը տվեցին նրա ազատութեան, նրա սրգինների երջանկութեան համար...»⁸:

Հոկտեմբերի 6-ի նշանավոր օրը դարձավ չեխոսլովակյան ժողովրդական բանակի ծննդյան օրը:

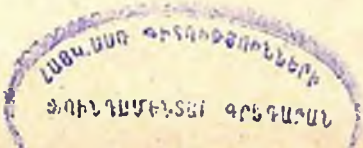
Դուկեյան լեռնանցքի համար մղված մարտերում ծնվեց «Հավիտյան Սովետական Միութեան հետ: Սովետական Միութեան հետ և երբեք ոչ այլ կերպ» լուղունդը: Դուկեյան լեռնանցքում, որտեղ մի ժամանակ տեղի էին ունենում կատաղի մարտեր, այժմ վեր է խոյացել մի հոյակապ կոթող, որը խորհրդանշում է սովետական և չեխոսլովակյան ժողովուրդների անխախտ բարեկամութունը, բարեկամութուն, որն ամրապնդվել է սովետական և չեխոսլովակյան ռազմիկների համատեղ թափած արյունով:

Զարգացնելով հետագա հարձակումը սովետական զորքերը մինչև հոկտեմբերի 18-ը տեղ-տեղ հաղթահարեցին Դլխավոր Կարսյատյան լեռնաշղթան և գրավեցին Ռուսսկի, Ուժեկի և Վերեցկի լեռնանցքները, հակառակորդի պաշտպանության խոշոր հենակետ Ռոխովը: Շարունակելով հակառակորդի հետապնդումը, 18-րդ բանակի առաջապահ զորամասերը հոկտեմբերի 24-ին գրավեցին երկաթուղային կարևոր հանգույց Խուստ քաղաքը, իսկ հաջորդ օրը թշնամուց ազատագրեցին Անդրկարսյատյան Ուկրաինայի խոշոր քաղաք Մուկաչևոն: Հաջողությամբ շարունակելով հարձակումը 18-րդ բանակի զորքերը հոկտեմբերի 27-ին ազատագրեցին նաև Անդրկարսյատյան Ուկրաինայի մայրաքաղաք Ուժգորդը⁹:

Այսպիսով, հոկտեմբերի վերջերին Առաջին ուկրաինական ռազմաճակատի 38-րդ բանակի և Զորորդ ուկրաինական

⁸ «Советско-чехословацкие отношения во время Великой Отечественной войны 1941—1945 гг.», М., 1960, стр. 202.

⁹ Տե՛ս «За освобождение Чехословакии», стр. 102.

ռազմաճակատի զորքերը հաղթահարեցին Արևելյան Կար-
պատները և դուրս եկան Վիսլոկ և Օնդավա գետերի հովիտ-
ները: Արևելա-Կարպատյան գործողությունը, որն սկսվել էր
1944 թ. սեպտեմբերի 8-ին, ավարտվեց սովետական զորքերի
հաղթանակով:

Գործողության ընթացքում ծանր պարտություն հասցվեց
հակառակորդի «Հեյնրիցի» բանակային խմբին: Նրա կազմից
ամբողջովին ոչնչացվեց 1 դիվիզիա, իսկ 5-ը՝ կորցրեցին
իրենց անձնակազմի, տեխնիկայի և սպառազինության 50—70
առկուսը: Զգալի կորուստներ կրեցին նաև այդ բանակային
խմբավորման այլ միավորումներ: Սեպտեմբեր-հոկտեմբեր
ամիսների ընթացքում Առաջին ուկրաինական ռազմաճակա-
տի 38-րդ բանակի և Չոջրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի
զորքերը վերցրեցին 31360 զինվոր, 912 հրանոթ ու ականանետ,
40 տանկ և ինքնագնաց հրետանային սարքավորում, մեծ քա-
նակությամբ ռազմական հանգրծանք¹⁰:

Արևելա-Կարպատյան գործողության հետևանքով Կարմիր
բանակը ամբողջովին ազատագրեց Անդրկարպատյան Ուկ-
րաինան, որի հատկանքով գերմանաֆաշիստական զորքերը
դրկվեցին Զեխոստովակիան արևելքից ծածկող կարևոր սարա-
տեղիական բնագծից:

Սակայն այդ ամենը ձեռք բերվեց ծանր զոհով: Սեպտեմ-
բեր-հոկտեմբեր ամիսների ընթացքում ուկրաինական երկու
ռազմաճակատների զորքերը կորցրեցին ավելի քան 21 հազար
սպանված և շուրջ 89 հազար վիրավոր: Այդ նույն շրջանում
1-ին Զեխոստովակյան բանակային կորպուսի կորուստները
կազմեցին 844 սպանված և 4068 վիրավոր¹¹:

Արևելյան Կարպատները հաղթահարելու շափաղանց դժ-
վարին խնդրի լուծումը հետևանք էր սովետական ռազմիկների
հերոսության և ռազմական վարպետության: Հազարավոր

¹⁰ Տե՛ս նույն աղբյուր, էջ 105:

¹¹ Տե՛ս «Страны Центральной и Юго-Восточной Европы во вто-
рой мировой войне», стр. 245.

դէնհերալներ, սպաներ, սերժանտներ ու շարքայիններ մարտերում ցուցաբերած արիության և խիզախության համար պարգևատրվեցին շքանշաններով ու մեդալներով, իսկ 30 հոգի դարձան Սովետական Միության հերոսներ: Բարձրագույն կոչման արժանացածների թվում էին հետևակայիններ՝ Վ. Ն. Գոլովանը, Ս. Վ. Դոստովալովը, Ա. Ի. Դյոմինը, Վ. Պ. Իվանենկոն, Դ. Կարակոզովը, Վ. Ի. Կոստինը, Ի. Ա. Նայդենովը, հրետանավոր՝ Վ. Ֆ. Բարաննիկովը, օդաչուներ՝ Ե. Ն. Եֆիմովը, Ն. Գ. Կուդրյավցեկը, Ս. Խ. Մարկովցեկը, Ն. Վ. Մամայը, Մ. Յա. Ռոմանովը, Ե. Ի. Ուտկինը, հեծելազորային՝ Ս. Դ. Կարիցկին, հետախույզ՝ Ի. Մ. Նեդալիժայը, սակրավոր՝ Մ. Ս. Չերկասովը, սանհրահանգիչ Մ. Պ. Գրիշչենկոն և ուրիշներ:

Արևելյան Կարապատները հաղթահարելիս առավել աչքի ընկած ավելի քան 40 միավորումների ու զորամասերի շնորհիվ «Կարապատյան» պատվավոր անվանումը¹² Դրանց թվում էին՝ 3-րդ լեռնահրաձգային կորպուսը (հրամանատար՝ գեներալ-մայոր Ա. Ի. Գաստիլովիչ), 138-րդ հրաձգային դիվիզիան (հրամանատար՝ գնդապետ Վ. Ե. Վասիլև), 1511-րդ ինքնագնաց հրետանային գունդը (հրամանատար՝ փոխգնդապետ Պ. Պ. Պանիվապա) և այլ զորամասեր:

Մեր զորքերի առջև դրված խնդիրների լուծման գործում մեծ օգնություն ցույց տվեցին թշնամու թիկունքում՝ Զեխոսլովակիայի և Հունգարիայի տարածքներում գործող պարտիզանները: Միայն սեպտեմբեր-հոկտեմբեր ամիսների ընթացքում նրանք կործանեցին ավելի քան 70 զինվորական էջերոն, ոչնչացրին շուրջ 620 ավտոմեքենա, պայթեցրին երկաթուղային և խուճուղային 84 կամուրջ¹³:

* * *

Նոյեմբերի սկզբին կարապատյան ուղղությամբ հանգամանքներն այնպես դասավորվեցին, որ Զորորդ ուկրաինա-

¹² Տե՛ս «Советская военная энциклопедия», т. 2, М., 1976, стр. 376—377.

¹³ Տե՛ս «За освобождение Чехословакии», стр. 110.

կան ռազմաճակատի զորքերը պետք է սերտորեն համագործակցեն Երկրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի հետ: Այդ շրջանում Առաջին ուկրաինական ռազմաճակատը նախապատրաստվում էր հարձակում կազմակերպել Բեռլինյան ուղղությամբ, ուստի նրա բոլոր ուժերը, այդ թվում և 38-րդ բանակը, անցել էին պաշտպանության: Դրա փոխարեն Երկրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի զորքերը հաջողությամբ իրագործելով Դեբրեցենյան գործողությունը Հունգարիայում, շարունակում էին հարձակումը Բուդապեշտի ուղղությամբ: Հակառակորդը ձգտում էր ամեն գնով թույլ շտապ վերջիններիս Տիսա գետի մոտ ճեղքել իր պաշտպանական բնադիրը և հյուսիսից Բուդապեշտի թևանցումը: Սակայն Երկրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի զորքերին հաջողվեց մինչև դեկտեմբերի վերջերը Էստերգոմի մոտ դուրս գալ Դանուբի ամրոց և հարավից մոտեցող Երրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի զորքերի հետ միասին փակել հակառակորդի բուդապեշտյան խմբավորման շրջափակման շղակի: Բուդապեշտից հյուսիս գործող Երկրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի մի շարք միավորումներ տեղ-տեղ անցան հունգարա-չեխոսլովակյան սահմանը և ազատագրեցին Սլովակիայի հարավ-արևելյան մի շարք շրջաններ ու բնակավայրեր: Այսպես, օրինակ, 18-րդ և 31-րդ զվարդիական մեքենայացված, 46-րդ զվարդիական տանկային բրիգադների համատեղ հարվածների շնորհիվ դեկտեմբերի 14-ին ազատագրվեց Շախի բաղաքը: Հակառակորդը նշանակություն էր տալիս այդ բաղաքին, քանի որ այն փակում էր Զեխսլովակիայի կարևոր շրջանների տանող լուծնային հովտի մուտքը: Շախիի գրավումից հետո 9-րդ զվարդիական մեքենայացված կորպուսի զորամասերը համառմարտերով առաջ շարժվեցին դեպի հյուսիս և դեկտեմբերի 19-ին ազատագրեցին Սլատինե և Տուրովցե բնակավայրերը: Այդ նույն ժամանակ 5-րդ զվարդիական տանկային կորպուսի զորամասերը հարված հասցնելով Լեիցեյի ուղղությամբ դեկտեմբերի 20-ին ազատագրեցին այն:

Դեկտեմբերի 17-ին հունգարա-չեխոսլովակյան սահմանն անցան 27-րդ, 40-րդ սովետական և 4-րդ ռումինական բանակները: Հաղթահարելով հակառակորդի համառ դիմադրությունը 27-րդ բանակի միավորումները շորս օր տեժ զաժան մարտերից հետո ազատագրեցին Հարավ-արևելյան Սլովակիայի Ռիմավսկա-Սոբոտա քաղաքը:

Նոյեմբերի 20-ին հարձակման անցան նաև Չորրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի 18-րդ, իսկ նոյեմբերի 23-ին՝ 1-ին գվարդիական բանակները: Հաղթահարելով Զեռնա Վոդա և Լաբորեց գետերը նրանք մեկ շաբաթվա ընթացքում առաջ շարժվեցին ընդամենը 15—20 կմ: Հարձակման ցածր տեմպը պայմանավորված էր լեռնա-անտառոտ բարդ տեղանքի և հզանակի կտրուկ վատթարացման հետևանքով: Ավիացիայի զործողության հնարավորությունը ամբողջովին բացառվում էր: Այնուամենայնիվ, ռազմաճակատի որոշ միավորումներ հասան զգալի հաջողությունների: Նոյեմբերի 26-ին գեներալ-մայոր Վ. Ֆ. Գլադկովի 318-րդ լեռնահրաձգային դիվիզիայի զորամասերը ազատագրեցին Արևելյան Սլովակիայի խոշոր կենտրոն և հակառակորդի կարևոր հենակետ Հումեննի քաղաքը¹⁴: Նույն օրը գնդապետ Ի. Դ. Դրյախովի 167-րդ հրաձգային դիվիզիայի զորամասերը, սերսուրեն համագործակցելով 31-րդ գվարդիական տանկային բրիգադի և 1511-րդ ինքնազնաց-հրետանային գնդի հետ, ազատագրեցին Արևելյան Սլովակիայի մյուս կարևոր քաղաք՝ Միխալովցին:

Հումեննի և Միխալովցի քաղաքների ազատագրման պատվին նոյեմբերի 26-ին Մոսկվայում հրետանային սալյուտ տրվեց: 1-ին գվարդիական բանակի այն միավորումներն ու զորամասերը, որոնք մասնակցել էին այդ քաղաքների ազատագրման համար մղված մարտերին, արժանացան Գերագույն գլխավոր հրամանատարի շնորհակալությունը:

¹⁴ ՍՍՀՄ ՊՄԿՍ, ֆ. 318-րդ լեռնահրաձգային դիվիզիայի, ց. 1, գ. 1, ք. 10:

Մինչև նոյեմբերի վերջը 1-ին գվարդիական և 18-րդ բանակները լայն ճակատով դուրս եկան Օնդավա գետի մոտերքը և հաղթահարեցին այն: Շարունակելով հարձակումը դեպի արևմուտք սովետական զորքերը ղեկավարեցին 1-ին ազատագրեցին Տրեբիշով, իսկ հաջորդ օրը՝ Սեչովցի խոշոր բնակավայրերը: Այդ մարտերում հատկապես աչքի ընկան 24-րդ և 351-րդ հրաձգային դիվիզիաների, ինչպես նաև 15-րդ գրոհային ինժեներա-սակրային բրիգադի զորամասերը:

Դրանից հետո 1-ին գվարդիական և 18-րդ բանակների հետագա հարձակումը ծավալվեց դանդաղ, իսկ այնուհետև բոլորովին դադարեցվեց: Հակառակորդը Պրեշով և Կոչիցի քաղաքներից արեւելք ձգվող լեռնաշղթայի երկայնությամբ նախօրոք ստեղծած պաշտպանական ամուր բնագծում ցույց էր տալիս ուժեղ դիմադրություն:

Դեկտեմբերի կեսերին Չորրորդ ուկրաինական ռազմա-ճակատի զորքերը ամրացան Դարգով-Ստրոպկով բնագծում և սկսեցին նախապատրաստվել նոր հարձակման: Այդ նպատակով նրա կազմի մեջ մտցվեց նաև 38-րդ բանակը:

Այսպիսով, Երկրորդ և Չորրորդ ուկրաինական ռազմա-ճակատների նոյեմբեր-դեկտեմբերյան հարձակումը նույնպես պսակվեց հաջողությամբ: Երկու ռազմաճակատների մարտական զործողությունների հետևանքով թշնամու օկուպացիայից ազատագրվեց Սլովակիայի հարավ-արևելյան շրջանների զգալի մասը:

Մարտերի ընթացքում ամբողջովին ջախջախվեց ֆաշիստական 3 դիվիզիա և 2 բրիգադ, իսկ 10 դիվիզիա և 3 բրիգադ կորցրեցին իրենց անձնակազմերի 50—75 տոկոսը: Մեր զորքերը վերցրեցին 68 հազար զերի, 1500 հրանոթ և ականանետ, 130 երանկ ու ինքնագնաց հրետանային սարքավորում, մեծ քանակությամբ ռազմական այլ հանդերձանք: Երկու ռազմա-ճակատների կորուստները կազմեցին 15 հազար սպանված և 37 հազար վիրավոր:

Կատարելով իրենց սրբազան ինտերնացիոնալ պարտքը, սովետական զինվորները Չեխոսլովակիայի ազատագրման

Համար մղված մարտիրոսմ դարձյալ ցուցաբերեցին արիության, հերոսության և խիզախության ըստմաթիվ օրինակներ։ Մարտական սուաջադրանքները հմտորեն կատարելու համար նրկրորդ և Չորրորդ ուկրաինական ռազմաճակատների հազարավոր զինվորներ պարգևատրվեցին շքանշաններով ու մեդալներով։ Սովետական Միության հերոսի կոչման արժանացան օդաչուներ՝ Ս. Ա. Բատինկովը, Ա. Կ. Բուրակը, Ա. Վ. Կուչաբենկոն, տանկիստներ՝ Գ. Ա. Իշկուլովը, Ն. Ա. Խուլյավիչը, հետախույզ Ռ. Ա. Ռիբակը։ Նրկու ռազմաճակատների նոյնաբեր-գեկտեմբերյան հաջողութլոյունները բաղմիցս նշվիլ են Գերագույն զլխավոր հրամանատարության հրամաններում։ Նրանց պատվին հրետանային սալլուտ տրվեց Մոսկվայում։

3. ԱՐԵՎԵԼԱԿԱՐՊԱՏՅԱՆ ՄԱՐՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅԱՆ

ԵՎ ՍԼՈՎԱԿԻԱՅԻ ՀԱՐԱՎ-ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՇՐՋԱՆՆԵՐԻ

ԱՋԱՏԱԳՐՄԱՆ ՄԱՍՆԱԿԻՑՆԵՐԻ ՇԱՐԲԵՐՈՒՄ

Արեւելակարպատյան մարտական գործողության և նոյեմբեր-գեկտեմբեր ամիսներին Սլովակիայի հարավարեւելյան շրջանների ազատագրման մարտերին Կարմիր բանակի շարքերում մարտնչում էին բաղմաթիվ հայ զինվորներ ու սպաներ։ Նրանք հետեակայիւններ էին, հրետանավորներ, սակրավորներ, կապավորներ, տանկիստներ, օդաչուներ, հեծյալներ, տարբեր զորատեսակների ներկայացուցիչներ։ Հայ ժողովրդի զավակները մեր բաղմաղղ հայրենիքի մյուս ժողովուրդների զավակների հետ ուս-ուսի ցուցաբերեցին հաղթանակի հասնելու մեծ կամք, արիութլուն, անձնաղոհութլուն և իրենց արժանի ավանդը ներգրեցին Սլովակիայի հարավ-արեւելյան շրջանների ազատագրման գործում։ Նրանցից շատերն իրենց կյանքը զոհեցին Զիխտսլովակիայի ազատության համար։

Այդպիսի խիզախներից էր 127-րդ հրաձգային դիվիզիայի 549-րդ գնդի 1-ին գումարտակի աւանանետային վաշտի հրամանատար, կապիտան Գեորգ Վահանի Կյուլբեկյանը։ Գուկելյան լեռնանցքի մատուցներում գտնվող Գիրով գյուղի

և համանուն բարձունքի վրա հակառակորդի ամբուլ՝ յունների
զրավման ժամանակ նրա հմուտ ղեկավարութեամբ ականա-
նետալին կրակով շարքից հանվեց թշնամու 5 կրակակետ և
ականանետալին 1 մարտկոց։ Ականաձիգները հաջողութեամբ
էին գործում նաև Պոլյանա գյուղի մոտ գտնվող կարևոր բար-
ձունքի զրավման մարտում։ Պոլյանան հանդիսանում էր
հիտլերականների ուժեղ ամրացված հենակետերից մեկը, որը
խոշընդոտում էր սովետական զորքերին դուրս գալ Դուկելյան
լեռնանցք տանող խճուղին։ Հոկտեմբերի 1-ին հակառակորդը
գերակշիռ ուժով հակադրոհ կազմակերպեց գնդի աջ թևում,
որտեղ դիրքավորված էր Կյուլբեկյանի վաշտը։ Ֆաշիստները
ձգտում էին թևանցիլ բարձունքը զրաված սովետական ստո-
րաբաժանումներին և թիկունքից հարվածել նրանց։ Ականա-
ձիգները նկատեցին այդ և կրակ բացեցին։ Հիտլերականների
շարքերը երերացին, ապա ցիր ու ցան։ ձգան։ Գրոհը ձախող-
վեց։ Սակայն հակառակորդը չէր ուզում հաշտվել կարևոր
դիրքերի կորստյան հետ և, նոր ուժեր հավաքելով, կրկին
վերսկսեց գրոհը։ Ծալր առան կատաղի մարտեր, որոնք շա-
րունակվեցին 8 օր։ Ի վերջո հիտլերականներին հաջողվեց
շրջապատել բարձունքի պաշտպաններին։ Գումարառակի հրա-
մանատարը շրջապատման օղակը ճեղքելու նպատակով ստեղ-
ծեց գրոհային խումբ՝ կոմունիստ Կյուլբեկյանի ղլխավորու-
թեամբ։ Հոկտեմբերի 8-ին խումբը վճռական մարտի նետ-
վեց թշնամու դեմ։ Բարձունքի լանջերին ահեղ ձեռնամարտ
բորբոքվեց։ Հակառակորդը չդիմացավ և ընկրկեց։ Մարտական
առաջադրանքը կատարված էր։ Սակայն այն ձեռք բերվեց
թանկ գնով՝ մարտում բաջաբար ընկել էր խիզախ կապի-
տանը։

Մարտիկները ցասումով վրեժխնդիր եղան թշնամուց։
Նրանց հաջողվեց ոչ միայն ճեղքել շրջապատման օղակը, այլև
հիտլերականներին վերջնականապես ցած շարտել բարձունքի
լանջերից, զրավել Պոլյանան ու շարժվել դեպի Դուկելյան
լեռնանցքը։ 38-րդ բանակի հրամանատարութունը բարձր
գնահատեց հայ սպայի սխրանքը՝ հիմնադրել նրան պարգի-

վատրելով Հայրենական մեծ պատերազմի երկրորդ աստիճանի շրանշանով¹⁵։

Այդ մարտերում իրեն արիաբար դրսևորեց նաև նույն պնդի 1-ին զումարտակի 3-րդ վաշտի հրամանատար, լեյտենանտ Արտեմ Սուրենի Մարգանյանը, որը պարգևատրվեց Ալեքսանդր Նևսկու շքանշանով¹⁶։ Նույնպիսի պարգևի արժանացավ նաև 140-րդ հրաձգային դիվիզիայի 258-րդ գնդի 2-րդ զումարտակի հրամանատար ավագ լեյտենանտ Գրիգոր Մակարի Կոչիկյանը¹⁷։

38-րդ բանակի հրամանատար Մոսկալենկոն հետագայում իր աշխատություններից մեկում անդրադարձել է Գիրովի և Պոլյանայի համար մղված մարտերին¹⁸։

Պոլյանայի գրավումից հետո 38-րդ բանակի միավորումները դուրս եկան Դուկելյան լեռնանցք տանող խճուղի և շարժվեցին առաջ։ Բանակի 211-րդ, 241-րդ դիվիզիաները և 31-րդ տանկային կորպուսը ձախից սկսեցին շրջանցել լեռնանցքը պաշտպանող հիտլերական զորքերին։ Ձախից հակառակորդին էին մոտենում 359-րդ դիվիզիայի դորամասերն ու 1-ին Չխոստովակյան կորպուսը։ Թշնամին չդիմանալով ճնշմանը հարկադրված եղավ հոկտեմբերի 6-ի գիշերը լքել Դուկելյան լեռնանցքում գտնվող իր ամրությունները։ Առավոտյան լեռնանցքը զրավված էր սովետական և չխոստովակյան զորքերի կողմից։

Դուկելյան լեռնանցքի համար մղված մարտերում իր զորամասի գործողությունները համոտրեն էր ղեկավարում 359-րդ

15 ՍՍՀՄ պաշտպանության մինիստրության կենտրոնական արխիվ (ալուշենե՝ ՍՍՀՄ ՊՄԿԱ), ֆ. 33, ց. 690155, գ. 7279, ք. 45 (Գ. Վ. Կյուրիկյանը ռազմաճակատ էր մեկնել Դոնի Ռոստովից)։

16 Նույն տեղում, ք. 19 (Ա. Ս. Մարգանյանը լեռնային Ղարաբաղի Տումի գյուղից էր)։

17 Նույն տեղում, գ. 7441, ք. 114 (Գ. Մ. Կոչիկյանը ռազմաճակատ էր մեկնել Կերչ քաղաքից)։

18 Տե՛ս Կ. Մ. Москаленко, На Юго-Западном направлении, т. 2, М., 1975, стр. 480.

ղիվիղիայի 1194-րդ հրաձգային գնդի հրամանատար, Սովետական Միության հերոս, փոխգնդապետ Ղուկաս Կարապետի Մադոյանը: Հոկտեմբերի 5-ին Մադոյանի ղունդը առաջադրանք ստացավ գրավել լեռանցքի վրա իշխող երկու բարձունքները: Խելացի կերպով կազմակերպելով ստորաբաժանումների փոխգործողությունները, Մադոյանը շրջանցեց հակառակորդին և անսպասելի գրոհեց նրա վրա: Թշնամին, որ այդ կողմից գրոհի չէր սպասում, հանկարծակիի եկավ ու շկարողացավ կանոնավոր դիմադրություն ցույց տալ: Հոկտեմբերի 6-ին երկու բարձունքներն էլ գրավվեցին: Սակայն այդ մարտում ծանր վիրավորվեց հերոս հրամանատարը, որը ճակատագրապես եղավ նրա համար. Մադոյանը զրկվեց ձախ ոտքից: Բանակի հրամանատարությունը բարձր գնահատեց փոխգնդապետ Մադոյանի սիրտանքը՝ նրան պարգևատրելով Ալեքսանդր Նևսկու շքանշանով¹⁹:

Սեպտեմբերյան և հոկտեմբերյան հարձակողական մարտերում իրեն համարձակորեն դրսևորեց 183-րդ հրաձգային զիվիղիայի 227-րդ գնդի 8-րդ հրաձգային վաշտի հրամանատարի օգնական, ավագ սերժանտ Հմայակ Հայկի Վարդանյանը: Հոկտեմբերի 8-ի առավոտյան հրաման ստացվեց գրավել 696,0 բարձունքը: Վաշտի համարձակ մարտիկներից ստեղծվեց գրոհային ջոկատ, որի հրամանատար նշանակվեց Վարդանյանը: Քողարկվելով վաղորդյան աղջամուղջի մեջ, ջոկատը թշնամուց աննկատ լեռնագոգով անցավ նրա թիկունքը և անսպասելիորեն գրոհեց բարձունքի վրա գտնվող կրակակետը: Հակառակորդը խուճապի մատնվեց: Օգտվելով դրանից, Վարդանյանի մարտիկները մեկը-մյուսի հետևից սկսեցին շարքից հանել կրակակետերը: Հիտլերականները ուշքի գալով խիզախների դեմ նետեցին զգալի ուժեր: Կատաղի ձեռ-

19 ՍՍՀՄ ՊՄԿԱ, ֆ. 33, ց. 690306, դ. 19, թ. 46 (Ղ. Կ. Մադոյանը ծնվել է 1906 թ. Կաղզվանի շրջանի Քերս գյուղում: ՍՄԿԿ անդամ էր 1925 թվականից: Կարմիր բանակի շարքերում էր գտնվում 1921 թվականից... Մադոյանը վախճանվել է Երևանում՝ 1975 թ. (նրա մասին ավելի մանրամասն տե՛ս «Գիրք հերոսների մասին», Երևան, 1964, էջ 110—115):

նամարտ բորբորվեց: Մարտի թեժ պահին վիրավորվեց Վարդանյանը, սակայն շարունակեց կռիվը: Շուտով նրանց օգնության հասան հիմնական ուժերը: Թշնամին հապճեպորեն նահանջեց՝ մարտադաշտում թողնելով բազմաթիվ սպանվածներ: Միայն Վարդանյանի ջոկատը աշնացրել էր 56 հիտլերականի: Մարտական առաջադրանքը հաջողությամբ կատարելու համար ավագ սերժանտ Վարդանյանը պարգևատրվեց Փառքի երկրորդ աստիճանի շքանշանով և նշանակվեց դասակի հրամանատար²⁰:

Լեռնաանտառոտ բարդ տեղանքում ընթացող մարտերը հաճախ ավելի էին դժվարանում անբարենպաստ եղանակի պատճառով: Սկսվել էին աշնանային անձրևները, որոնք շարքից հանում էին հողածածկ ճանապարհները, փայտաշեն կամուրջները, խոշընդոտելով զորքերի առաջընթացին, տեխնիկայի, հատկապես հրետանու, տեղափոխման գործին: Այսպիսի ծանր պայմաններում անգնահատելի աշխատանք էին տանում ինժեներային և սակրային զորամասերի մարտիկները: Նրանք, հաճախ հակառակորդի կրակի տակ, վերանվանվում էին ավերված կամուրջները, դցում նոր անցարաններ, ախանաղերժում ճանապարհները, կատարում ինժեներական հետախուզություն, իրենց գործողություններով նպաստում բանակի առաջընթացին: Հատկապես աչքի ընկան 38-րդ բանակի առանձին ինժեներական վաշտի մարտիկները, որոնք ախանաղերժեցին ավելի քան 130 բնակավայր ու 170 կմ ճանապարհ: Սակրավորներից շատերն արժանացան մարտական պարգևների, իսկ վաշտի հրամանատար, կապիտան Սուրեն Լեռնի Շահինյանը՝ Ալեքսանդր Նևսկու շքանշանի²¹:

Կարպատների հաղթահարման ժամանակ աչքի ընկավ նաև 305-րդ հրաձգային դիվիզիայի 358-րդ առանձին հակա-

²⁰ Նույն տեղում, ց. 690155, դ. 7279, թ. 79 (2. Հ. Վարդանյանը ռազմաճակատ էր մեկնել Հայկ. ՍՍՀ Եղեգնաձորի շրջանի Քեշիշքենդ, այժմ՝ Եղեգնաձոր գյուղից):

²¹ Նույն տեղում, դ. 6606, թ. 191 (Ս. Լ. Շահինյանը ռազմաճակատ էր մեկնել Դոնի Ռոստովից):

տանկային կործանիչ զինվորների 76 մմ հրանոթի նշանառու, ավազ սերժանտ Արտավազ Միրայիլի Բաղդասարյանը: Նա ռազմաճակատ էր մեկնել 1942 թ. զարնանը՝ Ղափանի շրջանի Բաղարսուրջ գյուղից: Կոչվել էր Կովկասում, որտեղ ծանր վիրավորվել էր: Բուժվելուց հետո նա կրկին վերադարձել էր զործող բանակ և մարտնչել Տափաստանային, Առաջին և Զորքորդ ուկրաինական ռազմաճակատներում: Տուն ուղարկված նամականիքից մեկում Արտավազը գրել է. «Կոչվում եմ իմ և հայրենիքի ազատության համար զոհված երեք եղբայրներիս՝ Արամայիսի, Բենիկի և Սարգսի փոխարեն...»²²: Եվ իրոր նա կոչվում էր քաջաբար: Սկստեմբերի 15-ին, երբ զինվորային զորամասերը զրոհում էին 351,0 բարձունքը, Բաղդասարյանը արհամարհելով վտանգը, համարձակորեն հրանոթը դուրս բերեց բաց տեղանք և ուղիղ նշանառությամբ լուեցրեց հակառակորդի կրակակետը. ճանապարհը բաց էր հետևակի համար: Դրանից հետո Բաղդասարյանը ընկերների հետ միասին մեծ ճիգերով հրանոթը քաշելով հասցրեց զրաված բարձունքի զաղաթը և այնտեղից զիմահար կրակով սկսեց խփել նահանջող թշնամուն: Դինվորային հրետանու պիտ, զինապետ ժուրավլյովը բարձր գնահատեց Բաղդասարյանի քաջությունը և նրան ներկայացրեց սպարդիատուման: Դուկելյան լեռնանցքի համար մղված մարտերում Բաղդասարյանը դարձյալ աչքի ընկավ իր խիզախությամբ և իր հրանոթի ղեկով կրակով նպաստեց այդ կարևոր լեռնանցքի զրավմանը: Հոկտեմբերի 8-ի մարտերից մեկում քաջարի զինվորը կրկին վիրավորվեց, սակայն դուրս չեկավ շարքից: Անձամբ կապելով վերքը, նա վերադարձավ հրանոթի մոտ և շարունակեց մարտը: Հակառակորդի մի քանի ավտոմեքենա և տասնյակ հիտլերականներ հօգս ցնդեցին խիզախ հրետանավորի հրանոթի ղեկով կրակից: Դինվորային հրամանատարությունը ըստ արժանվույն գնահատեց ավազ սերժանտ Բաղդասարյանի զերազանց ծառայությունը հայրենիքի հանդեպ, ղեկտեմբերի

²² Նամակը պահվում է Ա. Մ. Բաղդասարյանի անձնական արխիվում:

12-ին նրան պարգևատրեց Փառքի երրորդ աստիճանի շքանշանով²³։ Հետագայում, Չեխոսլովակիայի կառավարութունը նույնպես բարձր գնահատեց հայ ղինվորի սխրանքը իրենց երկրի ազատության համար մղված մարտերում, Բաղդասարյանին պարգևատրեց «Դուկկյան մարտերի համար» մեդալով։ Դա բաշ մարտիկի 9-րդ պարգևն էր։ Վերջերս, երբ մենք ՍՍՀՄ պաշտպանության մինիստրության կենտրոնական արխիվում փաստեր էինք հավաքում սույն աշխատության համար, պարզվեց, որ Բաղդասարյանը Կարպատյան լեռնաշղթան հաղթահարելու համար մղված մարտերում արժանացել էր նաև 10-րդ պարգևին, որի մասին ինքը չգիտեր։ Նրանում տաբի անց, Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի № 937197 շքանշանը գտավ իր տիրոջը²⁴։

Արեւելակարպատյան մարտական դորժողության ընթացքում աչքի ընկան նաև 101-րդ հրաձգային կորպուսի քաղբածնի ավագ հրահանգիչ, մայոր Հայկ Սարիբեկի Սոխիկյանը, նույն կորպուսի կապի պետի ավագ օգնական, մայոր Պավել Ալանեսի Բաղևոսյանը, 135-րդ հրետանային բրիգադի գլխիգիտնի հրամանատարի բաղգժով տեղակալ, կապիտան Շահեն Պավելի Հայրապետովը, 67-րդ հրաձգային կորպուսի շտաբի օպերատիվ բաժնի պետի օգնական, կապիտան Արտեմ Սերգեյի Մանուշարովը, 305-րդ հրաձգային դիվիզիայի 1004-րդ գնդի գումարտակի շտաբի պետ, կապիտան Վլադիմիր Նիկոլայի Սուքիասյանը, 211-րդ հրաձգային դիվիզիայի 887-րդ գնդի դասակի հրամանատար, կրտսեր լեյտենանտ Աբել Խասյու Ավանեսովը, 70-րդ գվարդիական հրաձգային դիվիզիայի բուժսանդումարտակի հրամանատար, բժշկական ծառայության կապիտան Հայկ Արտեմի Զադինյանը, բժիշկ-օրդինատոր Նրմոնյա Խոսրովի Առաքելյանը և շատ ուրիշներ, որոնք մարտական առաջադրանքները հաջողությամբ կատա-

23 ՍՍՀՄ ՊՄԿԱ, ֆ. 33, ց. 690306, գ. 1594, թ. 151։

24 *SE* Газ. «Коммунист», 24 января, 1974.

րելու և ցուցաբերած արիության համար պարգևատրվեցին շքանշաններով:

Բաղմաթիվ հայ ռազմիկներ ու սպաներ Արևելակարպատյան մարտական գործողությանը ակտիվորեն մասնակցեցին գեներալ-գնդապետ Ա. Ա. Դրեշկոյի 1-ին զվարդիական բանակի կազմում: Նրանք հատկապես աչքի ընկան 161-րդ հրաձգային դիվիզիայի շարքերում: Այդ դիվիզիան փառապանծ մարտական ուղի էր անցել Վորոնեժից մինչև Կարպատներ: Նրա զորամասերը աչքի էին ընկել Խարկովի ազատագրման, Դնեպրի անցման, Աջափնյա Ուկրաինայի և Մերձկարպատյան շրջանների համար մղված մարտերում: Ստանիսլավ և Բորիսլավ բաղաբնիկ ազատագրմանը ամենաակտիվ մասնակցություն ունենալու համար դիվիզիան և նրա զորամասերը արժանացել էին Ստանիսլավյան պատվավոր անվանման և պարգևատրվել շքանշաններով:

1944 թ. սեպտեմբերի 13-ին դիվիզիան ժամանակավորապես հանձնվեց 18-րդ բանակին: Հինգ օր անց, նրանք հարձակման անցան բանակի ավանգարդում:

Հակառակորդի պաշտպանության խորությունը հասնում էր 7—8 կմ-ի, բոլոր բարձունքները, բնակավայրերը և հաղորդակցության կարևոր հանգույցները փակված էին դոտերով և զգոտներով: Դիվիզիայի զորամասերը ստիպված էին ծանր մարտերով հաղթահարել յուրաքանչյուր կիլոմետրը: Սեպտեմբերի 27-ին Ուժոկյան լեռնանցքից արևմուտք ընկած շրջանում, Ռոգսիպանեց սարի վրա, նրանք անցան Չեխոսլովակիայի սահմանը և մտան Արևելյան Սլովակիա: Մինչև սեպտեմբերի 30-ը դիվիզիայի զորամասերը մարտերով առաջացան ավիլի քան 50 կմ, թշնամուց ազատագրեցին 25 բնակավայր: Այդ ընթացքում գերի վերցվեց հակառակորդի 600 զինվոր և սպա, գրավվեց 40 հրանոթ և ականանետ, 51 զենդացիր, 60 հրացան և ավտոմատ²⁵:

²⁵ *Ст"н М. К. Смольный, 7000 километров в боях и походах, М., 1972, стр. 159.*

Այնուհետեւ, դիվլիդիայի զորամասերը ստիպւած էին հաղթահարել հակառակորդի պաշտպանական հզոր «Արպադի» դիժը, որը պաշտպանւում էր դերմանական և հունգարական ֆաշիստական զորքերի կողմից: Նով. Սիդլիցա, Զբոյ, Նով. Ստուժիցա բնագծում դիվլիդիայի զորամասերին հաջողվեց ճեղքել թշնամու պաշտպանութունը և խորանալ Սորբանցեի ուղղութեամբ:

Հակառակորդը, հենվելով նախօրոք ստեղծած պաշտպանական ամրութիւնների վրա, համառ դիմադրութիւն էր ցույց տալիս: Հորդառատ անձրեւները, թանձր մառախուղը մեծ շափով զժվարացնում էին դիվլիդիայի առաջխաղացումը: Հոկտեմբերի 7-ին հաջողվեց դրավել Ռունինա բնակավայրը և դուրս գալ Մալի Բուկովեց լեռնաշղթայի հարավային լանջերը: Հաջորդ երկու օրվա ընթացքում դիվլիդիայի զորամասերը ետ էին մղում հակառակորդի բաղամթիվ հակադրոհները: Դրանից հետո դիվլիդիան մասնակցեց Ուժոկյան և Վերեցկյան լեռնանցքների դրավմանը և 5—18 կմ խորութեամբ հաղթահարեց Գլխավոր Կարսպոյան լեռնաշղթան:

Հոկտեմբերի 24-ին դիվլիդիան կրկին վերադարձվեց 1-ին գվարդիական բանակին և, համադրածակցելով 318-րդ լեռնահրաձգային դիվլիդիայի հետ, հարձակվեց Ուլիշ-Կուբասով ուղղութեամբ: Այդ մարտերում աչքի ընկալ ձախ թեւում դորժող 575-րդ հրաձգային դունդը, որի հրամանատարը մայոր Ս. Ա. Խաչատրյանն էր: Հոկտեմբերի 28-ի երեկոյան դեմ գունդը մարտեր էր մղում Պոդգորադյե բնակավայրի համար, բայց ընթացքից այն դրավել չհաջողվեց: Մայոր Խաչատրյանը վճռեց գրոհը կրկնել առավոտյան՝ հարված հասցնելով ճակատից ու թիկունքից: Մուկն ընկնելուն պես, մայոր Պ. Ա. Միշանովի գումարտակը առաջ շարժվեց՝ բնակավայրը շրջանցելու մտադրութեամբ: Հազիվ նշմարվող արահետով, սարի զառիթափ լանջով մարտիկները համառորեն առաջ էին շարժւում: Լուսաբացին նրանք արդեն գտնւում էին գյուղի արեւմտյան ծայրամասում՝ թշնամու թիկունքում: Հակառակորդը մինչև վերջին պահը չնկատեց գումարտակի մոտենա-

յը: Միայն գրոհն սկսելուց հետ նկատեց և կրակ բացեց: Բայց արդեն ուշ էր: Գումարտակը թիկունքից, զնդի մյուս ստորա-
քաժանումները ճակատից, սախիցիին թշնամուն թողնել զիր-
քերը: Բնակավայրը ազատագրվեց²⁶:

Դրանից հետո գիվիլիայի զորամասերը մեկը մյուսի
հաւից ազատագրելով Խոնկովիցի, Գլիվիշտե, Սլովակիայի
ավելի բան 20 բնակավայր, գուրս եկան Հունգարական հար-
թավայր:

Հունգարական հարթավայր գուրս գալուց հետո տեղի
ունեցավ առաջին գվարդիական բանակի զորքերի վերախմբա-
վորում՝ Միխալովցի-Ջիմերնե ուղղությամբ: Դիվիլիան,
107-րդ հրաձգային կորպուսի կազմում, զործում էր բանակի
հարվածային խմբավորման աջ թևում: Յասենով, Բաշկովիցի
բնագծից հա գլխավոր հարվածը հասցրեց Ռուսկովիցի, Զա-
վադկա, իսկ օժանդակ հարվածը՝ Ուբրեժի ուղղությամբ:
Մինչև նոյեմբերի 30-ը գրավվեցին վերոհիշյալ, ինչպես նաև
Յովսա, Կուշին բնակավայրերը: Նոյեմբերի 30-ին ստանիս-
լավցիները հաջողությամբ հաղթահարեցին Օնգավա գետը և
տիրեցին Կլադդանի-Գենցովիցի բնագիծը: Դեկտեմբերին
ներանք աջակցում էին 18-րդ բանակի զորամասերին՝ գրավի-
լու Կուշիցի բաղաժը: Ամսվա վերջին ստանիսլավցիները
գտնվում էին Հումմեննիցից հյուսիս՝ Օգրադզանի, Տոպուկեկա,
Լիեսկովից բնագծում:

Արևելյան Կարպատներում և հունգարական հարթավայ-
րում չորս ամիս տեաժ ծանր մարտերի ընթացքում գիվիլիան
անցավ դժվարին մի ճանապարհ, որը չափվում է տասնյակ
կիլոմետրերով, թշնամուն պատճառելով զգալի կորուստներ,
իր արժանի ավանդը ներգրեց Անդրկարպատյան Ուկրաինայի
և արևելյան Սլովակիայի ազատագրման զործում:

Հաջող մարտական զործողությունների համար գիվիլիա-
յի 565-րդ հրաձգային գունդը պարգևատրվեց Սովորովի եր-
րորդ աստիճանի, իսկ 1036-րդ հրետանային գունդը՝ Կարմիր

գրոշի շքանշանով: Ավելի քան երկու հազար ռազմիկներ կարողատներում մղված դաժան մարտերի ընթացքում ցուցաբերած տոկունության, արիության և խիզախության համար արժանացան կառավարական պարգևների: Նրանց թվում էին 569-րդ հրաձգային գնդի 2-րդ հրաձգային գումարտակի հրամանատար, գլխարդիտյի մայոր Գառնիկ Մնացականի Քալաշյանը, նույն գնդի հրետանու պետ, կապիտան Վաղարշակ Սեդրակի Զաքարյանը, 575-րդ հրաձգային գնդի 2-րդ գումարտակի դասակի հրամանատար, կրտսեր լեյտենանտ Սուրեն Զանոյի Մելիքբեկյանը և ուրիշներ:

Մայոր Քալաշյանը աչքի ընկավ սեպտեմբերին Դրոգոբեշի մարզի Տուրկսկի շրջանի Մշանեց և Գալյուվկա բնակավայրերի համար մղված մարտերում: Մայոր Քալաշյանի համարձակ դեկավարությամբ գումարտակը կարողացավ հսկանալիորդին հասցնել ծանր կորուստներ, կտրել նրա նահանջի ճանապարհը և առաջինը ներխուժել Վերոհիշյալ բնակավայրերը ու ազատագրել դրանք՝ ոչնչացնելով 150 և դերելով 184 հիտլերականի:

Դաժան մարտեր բորբոքվեցին սեպտեմբերի 21—24-ին Մազուրա-Լոմնյանսկա սարի (1021,9 բարձունքի) համար, որն իրենից ներկայացնում է մի լեռնաշղթա՝ ձգված հյուսիս-արևմուտքից դեպի հարավ-արևելք՝ 7 կմ երկարությամբ: Այն իշխում էր տեղանքի վրա: Նրա բարձունքներից, ինչպես ամի մեջ, երևում էին հարևան բարձունքների լանջերը, ճանապարհները, հովիտները, բնակավայրերը:

Հենվելով մի կողմից Մշանեցի, մյուս կողմից՝ Լոմնայի վրա, Մազուրա-Լոմնյանսկան իր զանգվածով փակում էր Մշանեց և Դնեսար գետերի հովիտներով ձգվող ճանապարհները, սրանք դուրս էին գալիս Տուրկա-Ուժգորոգ մայրուղին:

Օգտագործելով բարձունքի տակտիկական առավելությունները, հակառակորդը այստեղ ստեղծել էր ինժեներական կառուցվածքների և արգելափակոցների բաղմահարկ համակարգ, որն իրենից ներկայացնում էր դիմադրության մի հզոր համալիր: Հյուսիս-արևելյան լանջերին փորված էին խրա-

մատներ, ականանետների և հրանոթների համար կրակային զիրքեր: Բարձունքի մատուցյունները խնամքով ականապատված էին: Յուրաքանչյուր խրամատում ստեղծված էր ֆաուստ պրե-դակների մեծ պաշար, որոնք պետք է հետևակի դեմ օդտա-գործվելին ինչպես նռնակներ:

Հակառակորդը մեծ կարևորություն էր տալիս բարձունքի պահպանմանը և դրա համար հատկացրել է մեկ գունդ, որն ուժեղացված էր 100-րդ թեթև հետևակային դիվիզիայի 101-րդ լեռնահրաձգային գումարտակով և հզորների զրոհային ջո-կատով²⁷:

Դիվիզիայի զորամասերը հմուտ մանյովրներով ի վերջո կարողացան կոտրել հակառակորդի դիմադրությունը և տի-րանալ այդ կարևոր բարձունքին: Առաջիններից մեկը մայոր Քալաշյանի գումարտակի մարտիկներին հաջողից հասնել բարձունքի գագաթը և ամրանալ այնտեղ: Սակայն թշնամին հեշտությամբ չէր ուզում հաշտվել կորուստի հետ: Երեք օրվա ընթացքում նա կատաղի հակադրոհներով փորձում էր գու-մարտակի մարտիկներին հո շարտել բարձունքից, բայց իդուր: Քալաշյանի մարտիկները դիմացան: Նրանք հո մղեղին հակառակորդի 23 հակադրոհ: Ինքը՝ գումարտակի հրամա-նատարը, անմիջականորեն գտնվում էր բարձունքի վրա և ղեկավարում մարտը: Չնայած հո կոնտուզիա ստացավ, բայց շթողից մարտադաշտը՝ մինչև հակառակորդի հո մղումը: Երեքօրյա այդ մարտերում Քալաշյանի մարտիկները ոչնչաց-րեցին թշնամու ավելի քան 200 զինվոր ու սպա:

Քաջաբար էր կռվում մայոր Քալաշյանը հաև Ռունինա ղյուղից հարավ-արևմուտք գտնվող բարձունքի գրավման ժա-մտնակ: Նրա անմիջական ղեկավարությամբ բարձունքը գրավվեց, բայց ինքը մարտում ծանր վիրավորվեց և փո-խադրվեց հոսպիտալ:

Ֆաշիստական ղավթիկների դեմ մղվող պայքարում հրա-մանատարության մարտական առաջադրանքներն օրինակելի

27 См. А. А. Гречко, Через Карпаты, М., 1972, стр. 157.

կատարելու և այդ ընթացքում ցուցաբերած քաջության համար մայրը Քալաշյանը պարգևատրվում է Հայրենական մեծ պատերազմի առաջին աստիճանի շքանշանով²⁸:

Այդպիսի շքանշանի է արժանանում նաև նույն զնդի հրետանու պետ, կապիտան Վ. Ս. Զաքարյանը: Շնորհիվ հրետանու և հետևակի ճիշտ համագործակցության, դուռը միայն սեպտեմբերի 19—20-ի մարտերում ոչնչացրեց հակառակորդի տվելի բան 250 և գերեց 294 զինվոր ու սպա: Սեպտեմբերի 21—25-ին Մշանեց գյուղի մոտ գտնվող բարձունքի համար մղված մարտում կապիտան Զաքարյանը մշտապես գտնվում էր գիտակետում և ղեկավարում մարտկոցների կրակը: Չնայած հակառակորդի բազմաթիվ հակադրոհներին, բարձունքը մնաց անառիկ²⁹:

Կարպատներում մղված մարտերում արիաբար էր մարտնչում նաև Կարմիր դրոշի շքանշանի ասպետ, կրտսեր լեյտենանտ Մելիքբեկյանը: Սեպտեմբերի 23-ին 967,2 բարձունքի համար մղված մարտերում նա ցուցաբերեց արիության օրինակներ, որոնցով մարտիկներին ոգեշնչեց սխրանքի: Բարձունքը դրոհելիս Մելիքբեկյանը դործում էր դասակի առջնավում: Նա առաջինը հասավ բարձունքի գագաթը, ոչնչացրեց հակառակորդի գնդացրային հաշվակը և գնդացրից կրակ բացեց նահանջող թշնամու վրա: Երբ հակառակորդը որոշ ժամանակ անց հակադրոհի անցավ՝ կորցրած դիրքերը ետ խլելու նպատակով, Մելիքբեկյանը համարձակորեն ոտքի կանգնեցրեց իր մարտիկներին և տարավ թշնամու դեմ: Հիտլերականները չգիմացան խիզախների դրոհին և մարտադաշտում բազմաթիվ զոհեր թողնելով՝ ետ փախան: Այդ մարտում դասակի հրամանատարը անձամբ ոչնչացրեց 12 ֆաշիստի: Չնայած ինքը վիրավորվեց, սակայն չթողեց մարտադաշտը և ղեկավար-

²⁸ ՍՍՀՄ ՊՄԿԱ, ֆ. 33, ց. 686196, գ. 5246, թ. 300 (Գ. Մ. Քալաշյանը Հայկ. ՍՍՀ Արավերգու (այժմ՝ Թումանյան) շրջանի Թումանյան (այժմ՝ Դուդ գյուղից էր):

²⁹ Նույն տեղում, ց. 690306, գ. 3188, թ. 15 (Վ. Ս. Զաքարյանը Արթիկի շրջանի Ղադանչի (Մեղրաշեն) գյուղից էր):

րեց ստորաբաժանման գործողությունը մինչև թշնամու հակադրոհի լրիվ խափանումը: Այդ սխրանքի համար Մելիրբեկյանը արժանացավ Կարմիր աստղի շքանշանին³⁰:

Արևելակարդատյան մարտական գործողության ընթացքում աչքի ընկավ նաև ղեներալ-մայոր Վ. Ֆ. Գլադկովի 318-րդ լեռնահրաձգային դիվիզիայի անձնակազմը: Մինչ այդ միավորումը փառաբանվել էր Կովկասի և Ղրիմի համար մղված մարտերում, արժանացել նովոռոսիյակյան պատվավոր անվանման: 1944 թ. սեպտեմբերի 9-ից դիվիզիան գտնվում էր մարտերի մեջ և համարյա միշտ գործում 161-րդ հրաձգայինի աջ թևում: Նովոռոսիյակցիները աչքի ընկան նաև Կարդատներում, հատկապես բարձունքների գրավման ժամանակ, ազատագրեցին Արևելյան Սլովակիայի խոշոր քաղաք և հակառակորդի կարևոր հենակետ Հունգերեն, մի շարք հաղթանակներ տարան Հունգարական հարթավայրում տեղի ունեցած մարտերում: Այդ հաղթանակների մեջ իրենց արժանի ավանդը ներգրեցին նաև դիվիզիայի տարբեր զորամասերում ծառայող հալոսզմիկները³¹:

Սեպտեմբերի 10-ի գրոհի ժամանակ հերոսաբար զոհվեց 1331-րդ լեռնահրաձգային զնդի շարքային խաչիկ Ադամի Ավետիսյանը: Անանուն բարձունքի գրավման ժամանակ նա վազում էր գրոհող շարքերի առջևից, ավտոմատից կրակում թշնամու վրա: Բարձունքի մատուցներում «խոսեց» հակառակորդի քողարկված գնդացիրը: Գրոհողների շարքերը մի պահ երերացին: Ավետիսյանը զգաց, որ ինչ-որ բան ալրից կտրծքը: Նա պարզորոշ նկատեց ֆաշիստական գնդացրորդին, որը զինքի մահաբեր փողը ուղղում էր մեկ այս, մեկ այն կողմ: Հավաքելով վերջին ուժերը, Ավետիսյանը նկատեց նռնակը: Դնդացիրը լռեց: Բարձունքը գրավվեց: Ընկերները

30 Նույն տեղում, գ. 3105, թ. 149 (Ս. Ջ. Մելիրբեկյանը սաղմաճակատ էր մեկնել Շամշադինի շրջանի Բերդ գյուղից):

31 Դիվիզիայի շարքերում 1943 թ. հուլիսին ծառայում էր 671 հայ զինվոր ու սպա, 1944 թ. օգոստոսին՝ 165 (ՍՍՀՄ ՊՄԿՍ, ֆ. 318-րդ լեռնահրաձգային դիվիզիայի, ց. 1, դ. 1, թ. 15):

մարտից հետո զինվորական պատվով հողին հանձնեցին կռվում բնկածներին՝ այդ թվում. շարքային Ավետիսյանին³²։

Սեպտեմբերի 29-ին արիաբար էր գործում նույն զնդի հրաձգային վաշտի բուժակ, բժշկական ծառայության գլխադիպի լեյտենանտ Սերգեյ Մակարի Հարությունյանը։ Թշնամու կրակի տակ նա կազմակերպում էր վիրավորներին առաջին օգնություն ցույց տալու և բուժման գումարտակ տեղափոխելու գործը։ Հերթական վիրավորին օգնություն ցույց տալիս թշնամու գնդակը խոցեց խիզախ բուժաշխատողին, սակայն ուշադրություն չդարձնելով սաստկացող ցավերին, նամինչև վերջ կատարեց իր պարտքը։ Դիվիզիայի հրամանատարը ըստ արժանվույն գնահատեց Հարությունյանի անձնազոհությունը՝ նրան պարգևատրելով Կարմիր աստղի շքանշանով³³։

Մարտադաշտում ցուցաբերած սխրանքի համար Փառքի երրորդ աստիճանի շքանշանով պարգևատրվեց նույն զնդի ղեկավարող Սերգեյ Սմբատի Սաֆարյանը, որն իր ղեկի դիպուկ հերթադարձերով բազմաթիվ հիտլերականներ էր ոչնչացրել³⁴։

1337-րդ լեռնահրաձգային զնդի սանիտարական վաշտը, բժշկական ծառայության կապիտան Հարություն Հովհաննեսի Գևորգյանի ղեկավարությամբ միայն սեպտեմբերի 22-հոկտեմբերի 5-ը տեղի ունեցած մարտերում բժշկական անհրաժեշտ օգնություն ցույց տվեց 400 վիրավորի³⁵։

Կարպատներում մղված մարտերի ընթացքում իր պարտականությունները հմտորեն էր կատարում դիվիզիայի շտաբի առաջին բաժնի պետի օգնական, մայոր Հրաչյա Լևոնի

32 ՍՍՀՄ ՊՄԿԱ, ֆ. 1-ին զվարդիական բանակի, ց. 6856, գ. 93, թ. 495 (ն. Ա. Ավետիսյանը ուղղամահակառ էր մեկնել Հայկ. ՍՍՀ Մարտունու շրջանի Այուշալու (Արծվանիստ) գյուղից)։

33 Նույն տեղում, գ. 11, թ. 163։

34 Նույն տեղում։

35 Նույն տեղում, գ. 83, թ. 59 (Հ. Հ. Գևորգյանը ուղղամահակառ էր մեկնել Երևանից)։

Գրիգորյանը: Դիվլիզիայի շտաբի պետ, փոխգնդապետ Կորոլ-
յովը բարձր է գնահատել հմուտ շտաբայինի աշխատանքը:
«Չնայած ամեն տեսակ դժվարություններին ընկ. Գրիգորյանը
մարտի ընթացքում կարողանում է ժամանակին կազմակեր-
պել ինֆորմացիայի հավաքումը, ինչպես դիվլիզիայի ղեկա-
մասերի, այնպես էլ հարևանների մասին, իրադրության մա-
սին ժամանակին ղեկուցել դիվլիզիայի և կորպուսի շտաբա-
յիններին»³⁶: Հաշվի առնելով մայոր Գրիգորյանի բարեխիղճ
ծառայությունները Կարպատներում մղված մարտերի ընթաց-
քում, բանակի հրամանատարությունը նրան պարգևատրեց
Կարմիր աստղի շքանշանով: Դա Գրիգորյանի չորրորդ մար-
տական պարգևն էր՝ Մեծ հայրենականում զրսեորած արիու-
թյան համար: Մինչև այդ նա արժանացել էր Կարմիր դրոշի
երկու շքանշանի և Մարտական ծառայությունների համար
մեդալի:

1331-րդ լեռնահրաձգային զնդի շտաբի պետի կապի
գծով օգնական, կապիտան Գրիգոր Մինասի Թումանյանը իրեն
զբաղեցրեց ոչ միայն որպես հմուտ կապավոր, այլև՝ խիզախ
մարտիկ: Դեկտեմբերի 10—20-ը սլովակյան Բուչով գյուղի
մոտ տեղի ունեցած մարտերում, նա մշտապես գտնվում էր
գնդի մարտակարգերում, տեղում անմիջականորեն ղեկավա-
րում կապավորների աշխատանքը, զբաղվելով իսկ հնարավորու-
թյուն ստեղծում հրամանատարության համար անխափան ղե-
կավարելու հարձակման անցած վաշտերի գործողությունները:
Դեկտեմբերի 15-ին հակառակորդը, զնդի հրամանատարական
կետի վրա իրագործած հանկարծակի հարձակումով, փորձեց
շրջապատել այն: Սակայն շտաբայինների արիության շնորհիվ
տապալվեց թշնամու գրոհը: Անլուծատու և նռնակներով զին-
ված կոմունիստ Թումանյանը նույնպես գտնվում էր թշնամու
գրոհը խափանողների շարքերում: Տասնյակ հիտլերականներ
իրենց մահը գտան նրա ղեկբից: Թշնամին չլիմացավ և հա-

³⁶ Նույն տեղում, ֆ. 33, ց. 687196, գ. 5528, թ. 193 (Հ. Լ. Գրիգոր-
յանը ռազմաճակատ էր մեկնել Արդր. ՍՍՀ Կիրովաբադի շրջանի Կրասնոյե
սելո գյուղից: Այժմ բնակվում է Երևանում):

քաշվեց: Հրամանատարական կետը փրկողները արժանացան պարգևների: Կապիտան Թումանյանը պարգևատրվեց Կարմիր աստղի շքանշանով³⁷:

Կարմիր աստղի շքանշանով պարգևատրվեցին նաև ղիվիլիայի 796-րդ լեռնահրաձգային զնդի մատակարարման պետ, կապիտան Ալեքսանդր Բախշիի հաշատուրովը, նույն զնդի կարմիրբանակային Քերոբ Ավդալի Հարությունյանը, 1331-րդ զնդի հետախույզ, սերժանտ Սերգեյ Աթանեսի Գաբրիելյանը, ավագ հեռախոսավարուհի, սերժանտ Սոֆյա Կարապետի Բաղդյանցը, 1339-րդ զնդի կարմիրբանակային Պիոներ Իոսիֆի Ղուկասովը, ավագ սերժանտ Ալեքսեյ Գրիգորի Հովհաննիսյանը, լեյտենանտ Վարդան Նիկոլայի Հայրապետյանը: Մարտերում ցուցաբերած արիության համար Փառքի երրորդ աստիճանի շքանշանի արժանացան 1331-րդ զնդի 76 մմ հրանոթի փակաղակավար, շարքային Կարպիս Մարկոսի խաչիկյանը, 1337-րդ զնդի ռադիոկայանի պետ, սերժանտ Ադասի Աբրահամի Հարությունյանը, 1339-րդ զնդի մարտկոցի նշանառու, սերժանտ Հարութիկ Գրիգորի Ամպասյանը, հրետանային զնդի ականաձիգ, կարմիրբանակային խաչիկ Մարգարի Ադամյանը, իսկ 1339-րդ զնդի քաջ հետախույզ, սերժանտ Իոսիֆ Մակարիի հաշատուրովը՝ Փառքի երկրորդ աստիճանի շքանշանի Ընդհանուր առմամբ այդ օրերին պարգևատրվեցին 100-ից ավելի հայ ղինվոր ու սպա³⁸:

Գլխավոր Կարապապյան լեռնաշղթայի հաղթահարման մարտերում իրեն որպես խիզախ ու հմուտ հրամանատար դրսևորեց 141-րդ հրաձգային ղիվիլիայի 745-րդ հրաձգային զնդի հրամանատարի շարային գծով տեղակալ, ղվարդիայի մայոր Սամվել Աղաջանի Քոչարյանը: Սեպտեմբերի 28-ին գունդը մարտական առաջադրանք ստացավ՝ դրավել 1163-րդ բարձունքը: Հակառակորդի դիրքերը նախօրոք հարմարեցված էին պաշտպանական երկարատև մարտեր մղելու հա-

³⁷ Նույն տեղում, ֆ. 1-ին գվարդիական բանակի, ց. 6856, դ. 142, թ. 125 (Գ. Մ. Թումանյանը ռազմաճակատ էր մեկնել Բաքվից):

³⁸ Նույն տեղում, ֆ. 318-րդ լեռնահրաձգային ղիվիլիայի, ց. 2, գ. 24, թթ. 12—285, գ. 32, թթ. 1—274:

մար, այն ունեւ խրամատների մի բանի շերտեր, որոնք ծայրաստիճան հագեցւած էին հաստոցային գնդացիրներով: Բարձունքի մատուցները աւանապատում էին, աւելանքը մշտապես գտնւում էր թշնամու խաշածէ կրակի տակ: Այդպիսի բարդ պայմաններում գվարդիայի մայոր Քոչարյանը դրսևորեց համազորային հրամանատարի իր վարպետությունը: Նրա անմիջական ղեկավարությամբ գնդի առաջադահ ջոկատը երկօրյա կատաղի մարտերից հետո, կարողացավ թևանցել թշնամուն և գրավել կարևոր բարձունքը: Հակառակորդը մարտադաշտում թողեց ավելի քան 200 սպանւած: Ավար վերցւած զենքերի թվում հաշվւում էր 60-ից ավելի հաստոցային գնդացիր: Սակայն թշնամին մտադիր չէր հաշտւել կարևոր դիրքերի կորստյան մտքի հետ: Երևք օր շարունակ նա բաղմամբով հակադրոհներ կազմակերպեց՝ կորցրածը ետ խլելու նպատակով, բայց ասարդ չուն: Բարձունքը մնաց անառիկ: Հոկտեմբերի 2-ին թշնամու հերթական հակադրոհը ետ մղելու ժամանակ, գվարդիայի մայոր Քոչարյանը զոհվեց հերոսաբար: Բանակի հրամանաւարության հրամանով կոմունիստ սպան հետմահու պարգևատրւեց Հայրենական պատերազմի առաջին աստիճանի շքանշանով³⁹:

Հետմահու նույն շքանշանով պարգևատրւեց նաև 276-րդ հրաձգային դիվիզիայի 871-րդ գնդի 3-րդ գումարտակի հրամանատարի տեղակալ, գվարդիայի կապիտան Սերգեյ Գրիգորի Բեռսովը: Սկսած սեպտեմբերի 27-ից նա ակտիւ կերպով մասնակցել էր հարձակողական մարտերին՝ Յիսնա-Սոլինկի-Վելկե, Պոլյանա-Ստակչինա-Ռուսսկի-Զվալա-Սմըլնիկ շրջանում, հատկապես աչքի ընկել Ռուսկայա լեռանցքի գրավման ժամանակ: Հոկտեմբերի 1—12-ը տեղի ունեցած մարտերում Բեռսովը մշտապես գտնւում էր առաջաւոր դիրքերում և ղեկավարում գումարտակի մարտական գործողությունները: Նրա անմիջական ղեկավարությամբ գրավւեց

³⁹ Նույն տեղում, Գ. 1-ին գվարդիական բանակի, ց. 6856, գ. 83, Բ. 35 (Ս. Ա. Քոչարյանը ստղմաճակատ էր մեկնել Բրիլիսից):

Սմոլնիկ գյուղը: Հակառակորդը մի քանի անգամ դիմեց հակադրոհի՝ ետ խլելու Սմոլնիկը, բայց կապիտան Թևոսովի մարտիկները կասեցրին թշնամու բոլոր հակադրոհները՝ նրան մեծ կորուստներ պատճառելով: Հոկտեմբերի 12-ին, թշնամու հերթական հակադրոհը ետ մղելիս խիղախ սպան զոհվեց քաջի մահով: Գնդի հրամանատար, գնդապետ Բեժանիձեն Թևոսովին հետմահու ներկայացրեց պարգևատրման⁴⁰:

Բարձունքների դրոհի ժամանակ արիաբար էին գործում նաև գեներալ-մայոր Դ. Պ. Պոզշիվայլովի 151-րդ հրաձգային դիվիզիայի զինվորները, որոնցից շատերն արժանացան կառավարական պարգևների: Նրանց թվում էր դիվիզիայի 626-րդ հրաձգային գնդի ավտոմատավորների վաշտի զասակի հրամանատար, սերժանտ Խաչատուր Իսայու Ջահանգիրյանը: Հատկանշական է այն փաստը, որ նախորդ մարտերում ցուցաբերած արիության և հմտության համար գնդի հրամանատար, գնդապետ Պեշկովը նրան վստահել էր սպայի պաշտոն: Կարպատներում նույնպես Ջահանգիրյանը աչքի ընկավ իր խելացի գործելակերպով՝ արգարացնելով հրամանատարության վստահությունը: Սեպտեմբերի 25-հոկտեմբերի 30-ը տեղի ունեցած մարտերում ավտոմատավորների զասակը առաջիններից մեկն էր հաղթահարում հակառակորդի ամբողջություններն ու անառիկ բարձունքները՝ ճանապարհ հարթելով մյուս ստորաբաժանումների համար: Սլովակյան Նով. Սեդլիցա գյուղից 2,5 կմ հյուսիս-արևմուտք գտնվող 683,0 բարձունքի համար մղված մարտում Ջահանգիրյանը գտնվում էր ղխավոր տեղամասում: Ցուցաբերելով մարտավարական փայլուն կարողություն, նա իր մարտիկների հետ շրջանցեց թշնամուն և տիրեց տեղանքի վրա իշխող բարձունքին: Հոկտեմբերի 12-ին հակառակորդը Ջահանգիրյանի ղառակի վրա նետեց թվով մի քանի անգամ գերազանցող ուժեր և տեխնիկա: Սառնասրտորեն ընդունելով մարտը, ավտոմատավորները այդ օրը ետ մղեցին թշնամու բոլոր դրոհները: Բարձունքի

⁴⁰ Նույն տեղում, թ. 502, (Ս. Գ. Թևոսովը ռազմաճակատ էր մեկնել Ադրբ. ՍՍՀ Նարիմանովի շրջանի Չայքենդ (Դեստաշեն) գյուղից):

լանջերին փութած էին 50-ից ավելի սպանւած հիտլերականներ: Բարձր գնահատելով սերժանտ Զահանգիրյանի սխրանքը Չորրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի հրամանատարությունը նրան պարգևատրեց Բոգդան Նմէլնիցկու երրորդ աստիճանի. շքանշանով⁴¹:

Կարպատների բարձր լեռնաանտառոտ ճանապարհադուրկ վայրերում տեղի ունեցած մարտերի ժամանակ հետեւակին մեծ օգնություն էին ցույց տալիս Գլխավոր հրամանատարության ռեզերվի 196-րդ, 197-րդ և 494-րդ լեռնազրաստային ականանետային զնդերի ականաձիգները: Նրանք հասնում էին այնտեղ, ուր չէին կարող լինել հրետանին, տանկերը, ծանր տիխնիկան և համարձակ գործողություններով վճռում մարտի կըքը:

Սեպտեմբերի 9—15-ը տեղի ունեցած մարտերում իրեն որպէս հմուտ և խիզախ ականաձիգ դրսևորեց 196-րդ գնդի 2-րդ մարտկոցի ականանետի հրամանատար-նշանառու, սերժանտ Գեղամ Կիրակոսի Մուրադյանը: Մարտերի ընթացքում նրա ականանետը մշտապես գրոհող հետեակի շարքերում էր և անխափախ կրակով ապահովում էր նրա առաջընթացը: Սերժանտ Մուրադյանը ականանետի դիպուկ կրակով ոչնչացրեց հակառակորդի 3 հաստոցային զնդացիր և մինչև 30 զինվոր ու սպա⁴²:

Նույն մարտերում արիաբար էր գործում մարտկոցի կապավոր, շարքային Գեորգ Մկրտչի Այվազյանը: Հակառակորդի ուժեղ հրետանային կրակի տակ նա վերացնում էր հեռախոսագծի վնասվածքները և անխափախ կապ ապահովում մարտկոցի և գնդի հրամանատարների միջև⁴³:

⁴¹ Նույն տեղում, ֆ. Չորրորդ Ուկրաինական ռազմաճակատի, ց. 3024, գ. 78, թ. 451, ֆ. 33, ց. 690155, գ. 3331, թ. 210 (Խ. Ի. Զահանգիրյանը Գորիսի շրջանի Սվարանց գյուղից էր):

⁴² Նույն տեղում, ֆ. 33, ց. 690155, գ. 86, թ. 178 (Գ. Կ. Մուրադյանը ռազմաճակատ էր մեկնել 1941 թ. Արիստղական ԽՍՀ Շահումյանովկա գյուղից):

⁴³ Նույն տեղում, գ. 84, թ. 302 (Գ. Մ. Այվազյանը Կարմիր բանակ էր մեկնել Թրիլիսից):

Վիրորանի համար մղված մարտերում 494-րդ գնդի ռազմականագործ, կարմիրբանակային Սերգեյ Փիլոսի Վարդանովը հակառակորդի կրակի տակ գտնվում էր հետևակի մարտակարգերում և անխափան կապ պահպանում հիմնական դիրքերի հետ։ Երբ հակառակորդը հակադրոհի անցավ, Վարդանովը մարտկոցների կրակը ուղղեց նրա վրա։ Հակադրոհը ետ մղվեց։ Թշնամին կորցրեց մեկ դասակի չափ զինվորներ և 3 հաստոցային զնդացիր։

Սմոլնիկի համար մղված մարտերում Վարդանովը դարձյալ գտնվում էր առաջավոր դիտակետում և ճշտում մարտկոցի կրակը։ Նրա հաղորդած տվյալներով ականաձիգները ոչնչացրին շուրջ 20 հիտլերականի, ճնշեցին 7 կրակակետ⁴⁴։

Կարպատներում մղված մարտերում իրեն որպես համարձակ, արի ու հմուտ հետախույզ դրսևորեց 197-րդ գնդի ականանետային Ղիվիլդիոնի հետախույզ-դիտորդ, կարմիրբանակային Միքայել Մարդիի Հովհաննիսյանը։

Հոկտեմբերի 14-ին 935-րդ բարձունքը գրավելու ժամանակ, ամբողջ մարտի ընթացքում, նա գտնվում էր հարձակվող հետևակի առաջին շարքերում և հակառակորդի հրետանային, ականանետային, զնդացրային կրակի տակ իր զինվորներին ճշգրիտ տեղեկություններ հաղորդում թշնամու կրակակետի վերաբերյալ։ Նրա ճշտած տվյալներով, ոչնչացվեց հակառակորդի 1 հաստոցային և 2 ձեռքի զնդացրային կրակակետ, ուղիղ նշանառությամբ կրակող 1 հրանոթ։ Օրվա վերջում բարձունքը գրավվեց։

Հաջորդ օրը Զվալա գյուղի և 664,5 բարձունքի համար մղված մարտերում Հովհաննիսյանի մարտկոցը աջակցում էր 318-րդ լեռնահրաձգային զինվորային 1331-րդ լեռնահրաձգային գնդին։ Հովհաննիսյանը արհամարհելով վտանգը, հակառակորդի ուժեղ կրակի տակ, դարձյալ գտնվում էր առաջավոր դիրքերում և ճշտում մարտկոցի կրակը։ Նրա հաղորդած տվյալներով ոչնչացվեց հակառակորդի հաստոցային 1 զնդա-

⁴⁴ Նույն տեղում, Գ. 87, թ. 134 (Ս. Փ. Վարդանովը ռազմաճակատ էր մեկնել Թբիլիսից)։

ցիր, ղինամթերքով լի 1 սալ, ուղիղ նշանառությամբ խփող 1 հրանոթ, ճնշվեց 81 միլիմետրանոց ականանետային մարտկոցի կրակը, որի հետևանքով 1331-րդ գունդը գրավեց բարձունքը⁴⁵:

Հետևակի և տեխնիկայի առաջխաղացմանը նպաստում էին նաև սակրավորները, որոնք լեռնաանտառոտ դժվարին պայմաններում պատվով էին դուրս գալիս հրամանատարության առաջադրանքները կատարելիս:

Խիզախ սակրավոր-հետախույզի համբավ ուներ 6-րդ ինժեներային-սակրային բրիգադի առանձին մոտորացված հետախույզական վաշտի հետախույզ, կարմիրբանակային Արմիկ Բախշի Ասրիյանը: Սեպտեմբերի 12-ին՝ ցերեկը, թշնամու կրակի տակ, խիզախ սակրավորը հետախույզեց Պրուտեկի շրջանում գտնվող կամուրջը և ընկերների հետ միասին հանեց 36 ափան: Հարձակման անցած հետևակի և տեխնիկայի առջև ճանապարհը աղատ էր: Սեպտեմբերի 27-ին Ասրիյանը հետախույզների խմբի ղեկի անցած հետևակի հետ հետախույզեց Կալենով-Վիգրան խճուղին, որը գտնվում էր հակառակորդի գնդացրային կրակի տակ: Թշնամին Վիգրանի մոտ ականատու էր ճանապարհի խաչմերուկը, որտեղով պետք է անցնեին սովետական ինքնագնաց հրանոթները: Ասրիյանը իր խմբի հետ միասին հակառակորդի կրակի տակ, արհամարհելով մահը, հանեց 11 ափան և ստեղծած անցումով բաց թողեց ինքնագնացներին⁴⁶:

Լեռնային դժվարին պայմաններում մղված մարտերում հետևակին և տեխնիկային զգալի օգնություն ցույց տվեց նաև բանակի 26-րդ առանձին հրանետային գումարտակը, որն արժանացավ Կարպատյան պատվավոր անվանման: Գումարտակի շարքերում էր կռվում կարմիրբանակային Լենուշ Դրիգորի Դուրինյանը: Նա հատկապես աչքի ընկավ հոկտեմ-

45 Նույն տեղում, գ. 84, թ. 501, (Մ. Մ. Հովհաննիսյանը ռադիոհա-կատ էր մեկնել Ադրբ. ՍՍՀ Մարտակերտի շրջանի Մոխրաթաղ գյուղից):

46 Նույն տեղում, գ. 37, թ. 128 (Ա. Բ. Ասրիյանը ռադիոհա-կատ էր մեկնել Ադրբ. ՍՍՀ Կարյաղինոյի շրջանի Սուտալիս գյուղից):

բերի 18-ին՝ Լավրովոյի շրջանում՝ հակառակորդի տանկային
զորհները եւ մղելու, ինչպես նաեւ դեկտեմբերի 19-ին Օնդա-
վա դետի արեւմտյան ափին գրաված հենակետի պաշտպա-
նութւյան ժամանակ։ Արհամարհելով վտանգը, նա հակառա-
կորդի ուժեղ կրակի տակ տեղադրում էր հրանետները և կրակ
թողնում վերջինիս տանկերի և հետեւի վրա։ Թշնամու հեր-
թական հակազորհը եւ մղելիս Դուրինյանը վիրավորվեց,
սակայն մարտադաշտից չհեռացավ մինչև հակազորհի եւ
մղումը։ Մարտում ցուցաբերած արիւթյան համար կարմիր-
բանակային Դուրինյանը պարգևատրվեց Փառքի երրորդ աս-
տիճանի շքանշանով⁴⁷։ Նույնպիսի շքանշանով պարգևատըր-
վեցին նաեւ Գ. Կ. Մուրադյանը, կարմիրբանակայիններ Գ. Մ.
Այվազյանը, Ս. ֆ. Վարդանովը, Մ. Մ. Հովհաննիսյանը և
Ա. Բ. Ասրիյանը։

Արեւելահայաստանի մարտական գործողութւյան ժամա-
նակ արիւրբար էին գործում նաեւ կապավորները։ Կանգ չառ-
նելով ոչ մի արգելքի առջև, հաշվի չնստելով ժամանակի
հետ, աշխատելով գիշեր-ցերեկ՝ ցանկացած եղանակի պայ-
մաններում, նրանք պատվով էին կատարում ամենազանա-
զան մարտական առաջադրանքները, հեռախոսային և ուղիւ
կապ ապահովում զորամասերի, ստորաբաժանումների և
նրանց շտաբների միջև։

Լեռներում մղված մարտերում հատկապես աչքի ընկավ
բանակի 1022-րդ տուանձին ձողակաբեւոյին վաշտը, որի
մարտիկները շխնայելով իրենց կյանքը, հակառակորդի կրա-
կի տակ նետվում էին այնտեղ, ուր վնասվել էին հաղորդաւ-
րերը, մի քանի րոպեի ընթացքում վերականգնում խաթար-
ված կապը, հնարավորութիւն տալով հրամանատարութւյանը
դեկավարելու մարտը։ Կալենով գյուղի մոտ սեպտեմբերի
23—30-ին տեղի ունեցած մարտերում վաշտի մարտիկները
սպասարկում էին 3-րդ լեռնահրաձգային կորպուսի հրամա-

⁴⁷ Նույն տեղում, գ. 141, Բ. 356 (Ե. Գ. Դուրինյանը ռազմաճակատ էր
մեկնել նոյեմբերյանի շրջանի Դովեղ գյուղից)։

նատարական կետի և բանակի շտաբի կապի դիժը: Յուրաքանչյուր մարտիկ այդ օրերին թշնամու տեղատարափ կրակի տակ վերականգնեց կապի խաթարման 7—9 դեպք: Մարտական առաջադրանքը հաջողությամբ կատարելու և այդ ընթացքում ցուցաբերած արիության և անձնազոհության համար վաշտի ղեկավար հսկիչ, կարմիրբանակային Աղվան Բաղրատի Կրժիթյանը պարգևատրվեց Փառքի երրորդ աստիճանի շքանշանով, իսկ կարմիրբանակայիններ Գարեգին Պետրոսի Մանասյանը և Գևորգ Լևոնի Լուսուկյանը՝ Արիության համար մեդալով: Նույն մարտերում աչքի ընկան և Մարտական ծառայությունների համար մեդալով պարգևատրվեցին կարմիրբանակայիններ Աշոտ Փարամազի Իսոյանը, Թևան Գալուստի Ղազարյանը, Հովսեփ Հակոբի Հակոբյանը և շատ ուրիշներ⁴⁸:

Բաղմաթիվ հայ սպաներ Կարպատներում մղված մարտերում իրենց լավ դրսևորեցին նաև բանակի այլ միավորումների ու զորամասերի շարքերում՝ կատարելով դանազան ծառայություններ և դրանցով նպաստել մարտական առաջադրանքների հաջողությանը: Այդպիսի սպաներից էին 211-րդ հրաձգային գնդի շտաբի պետի Թիկունբի զծով օդնտկոն, ավագ լեյտենանտ Խուրշուդ Դանիելի Զաքարյանը և 26-րդ առանձին Կարպատյան զոմարտակի մատակարարման պետ, ավագ լեյտենանտ Աշոտ Զաքարի Նաղարբեկովը: Շնորհիվ նրանց հնարամտության և համարձակության, ղինլորները մարտերի ընթացքում հրեք չզգացին սննդամթերքի և անհրաժեշտ այլ իրերի պակասություն: Զաքարյանը պարգևատրվեց Մարտական ծառայությունների համար մեդալով⁴⁹, իսկ Նաղարբեկովը՝ Կարմիր աստղի շքանշանով⁵⁰:

⁴⁸ Նույն տեղում, գ. 84, թթ. 267—328, գ. 87, թթ. 203—245 (վերոհիշյալ հայ կապավորները ռազմաճակատ էին մեկնել Վրաց. ՍՍՀ Ախալքալակի և Բողղանովկայի շրջաններից):

⁴⁹ Նույն տեղում, ֆ. 33, ց. 690306, գ. 653, թ. 338, (Խ. Դ. Զաքարյանը ռազմաճակատ էր մեկնել Ղափանի շրջանի Շիկահող գյուղից):

⁵⁰ Նույն տեղում, ֆ. 1-ին գլխադիական բանակի, ց. 6856, գ. 140, թ. 177 (Ա. Զ. Նաղարբեկովը ռազմաճակատ էր մեկնել Թբիլիսիից):

Կարմիր տասուղի շքանշանով պարգևատրվեց նաև 20-րդ ռազմադաշտային շինարարական վարչության 59-րդ ռազմաշինարարական ջոկատի հրամանատարի արտադրական-տեխնիկական գծով տեղակալ, ինժեներ-կապիտան Հարություն Սաղաթիլի Կանանյանը, որը հաճախ հակառակորդի հրետանային-գնդացրային կրակի տակ, կարողանում էր մոբիլիզացնել ջոկատի անձնակազմին և կառուցվող օբյեկտները շահագործման հանձնել ժամանակին: Կանանյանը հատկապես աչքի ընկավ Բլատե գյուղի մոտ՝ Զերնա—Վոդա գետի վրայով անցարան կառուցելիս: Կարճ ժամանակում հաջողությամբ տվարտվեց աշխատանքը և գետի արևմտյան ափ անցան ինքնագնաց հրանոթների երկու գնդեր⁵¹:

Բազմաթիվ հայ ռազմիկներ քաջաբար ընկան Կարպատներում մղված դաժան մարտերում և իրենց արյան գնով ապահովեցին հաղթանակը: Նրանց թվում էին կարմիրբանակայիններ խաչատուր Զոհրաբի Դավթյանը, Գրիգոր Արտեմի Ավետիսյանը, Քաջաղունի Համաղասպի Սիհիլյանը, Բալազան Հովսեփի Գրիգորյանը և ուրիշներ: Շատերն էլ այդ մարտում ստացան ծանր վերքեր, բայց մինչև վերջ դիմազրավեցին թշնամուն և նրան շարտեցին Արևելյան Կարպատներից այն կողմ: Այդպիսի խիզախներից էին կարմիրբանակայիններ Աստվածատուր Կարապետի Համբարձումյանը, Սերգո Ավետիսի Սարգսյանը, Ալիբեկ խաչատուրի Գրիգորյանը և ուրիշներ:

Բազմաթիվ հայ ռազմիկներ Արևելակարպատյան մարտական գործունեությանը մասնակցեցին գինեռալ-լեյտենանտ Ե. Պ. Ժուրավլյովի 18-րդ բանակի կազմում (1944 թ. նոյեմբերի 10-ից բանակի հրամանատար դարձավ գինեռալ-մայոր Ա. Ի. Գաստիլովիչը⁵²): Սկսած դեկտեմբերի 18-ից բանակի

51 Նույն տեղում, գ. 142, թ. 96 (Հ. Ս. Կանանյանը ռազմաճակատ էր մեկնել Մոսկվայից):

52 Ընդհանուր առմամբ Կարպատներում մղված մարտական գործողությունների ընթացքում 18-րդ բանակի հրամանատարի կողմից շքանշանով պարգևատրվեցին ալեկի բան 250 հայ ղինիորներ ու սպաներ (ՍՍՀՄ ՊՄԿԱ, ֆ. 18-րդ բանակի, ց. 6393, գգ. 101, 110, 141, 160, 161, 183):

միավորումները մարտնչում էին Արեւելյան Կարպատների հաղթահարման և Հունգարական հարթավայր դուրս գալու համար: 10 օրվա ծանր մարտերում բանակի միավորումներին հաջողվեց առաջանալ 25—40 կմ և ամբողջ ճակատով դուրս գալ Գլխավոր Կարպատյան լեռնաշղթա: Այնուհետև, հոկտեմբերի սկզբներին վերսկսելով հարձակումը, բանակի միավորումները երեք շաբաթվա ընթացքում հաղթահարեցին Գլխավոր Կարպատյան լեռնաշղթան, տիրեցին Ուժոկյան և Վերեցկյան կարևորագույն լեռնանցքներին: Նոյեմբեր-դեկտեմբեր ամիսներին տեղի ունեցած մարտական գործողությունների ընթացքում 18-րդ բանակը հաղթահարեց դժվարանցանելի Լաբորեց և Օնդալա լայնահուն գետերը, ինչպես նաև աղատագրեց Անդրկարպատյան Ուկրաինայի և Արեւելյան Սլովակիայի բաղձաթիվ քաղաքներ ու բնակավայրեր:

Մարտերում հատկապես աչքի ընկավ 2-րդ գվարդիական օդադեսանտային դիվիզիան⁵³, որի հրամանատարի շարային գծով տեղակալն էր գվարդիայի զնդապետ Բազրատ Սարգսի Միտոյանը: Նա հմտորեն էր ղեկավարում դիվիզիայի զորամասերի մարտական գործողությունները լեռնանցքների գրավման, ինչպես նաև Պոլյանա, Գոլուբինա բնակավայրերի, Սրեզնի ու Ուժգորոդ քաղաքների ապատաղրման ժամանակ:

Հոկտեմբերի 18-ին իմ միավորումը հարձակման անցավ Ուժգորոդի ուղղությամբ, — իր հուշերում գրել է զնդապետ Միտոյանը, — ինն օրվա կատաղի մարտերից հետո գրավեցինք Սրեզնի քաղաքը, սրտեղ գերեցինք հակառակորդի 1600 զինվոր, ավար վերցրինք 250 ավտոմեքենա, 24 հրանոթ, 35 ականանետ: Այնուհետև համադորձակցելով 151-րդ, 351-րդ հրաձգային դիվիզիաների հետ, հոկտեմբերի 27-ին

⁵³ Դիվիզիայի շարքերում ծառայում էին 38 հայ զինվոր ու սպա (ՍՍՀՄ ՊՄԿԱ, ֆ. 2-րդ գվարդիական օդադեսանտային դիվիզիայի, ց. 301110, դ. 1, Բ. 12):

ազատագրեցինք Ուժգորոզը, որտեղ վերցրինք ավելի քան 4800 զինք:

Չորրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի հրամանատար, բանակի գեներալ Պետրովի կողմից ևս նշանակվեցի քաղաքի կաշազորի պետ և հրեք օր շարունակ ղեկավարեցի քաղաքում կարգ ու կանոն հաստատելու և նորմալ կյանք մտցնելու ուղղությամբ»⁵⁴:

Կարպատներում մղված մարտերում ցուցաբերած համարձակության, վճռականության և մարտական գործողությանունները հմտորեն ղեկավարելու համար գլխադիպյալի գնդապետ Բ. Ս. Միտոյանը պարգևատրվեց Բոգդան խմբնիցկու երկրորդ աստիճանի շքանշանով⁵⁵:

Սևաստոպոլսի վերջերին Տուրկոյից հյուսիս-արևելք, Սըտրից պետի ձախ ամրին, Ստրից, Սամբոր, Պոդդոժ տանող ճանապարհների հատման շրջանում Գլխավոր Կարպատյան լեռ-

⁵⁴ Հայկ. ՍՍՀ ԴՍ. պատմության ինստիտուտի Հայրենական մեծ պատերազմի պատմության կարճատև արխիվ (այսուհետև՝ ՀՊՊԿԱ), ֆ. 188, գ. 2, թթ. 16—21:

⁵⁵ ՍՍՀՄ ՊՄԿԱ, ֆ. 33, ց. 686046, գ. 156, թ. 279, (Բ. Ս. Միտոյանը ծնվել է 1900 թ. Ղարսի մարզի Կաղզվան քաղաքում: 1920 թ. նոյեմբերին նա մտել է Հայկական կարմիր բանակի շարքերը, որպես զննարարի վաշտի հրամանատար, մասնակցել Վրաստանում սովետական կարգերի հաստատման և Հայաստանում տեղի ունեցած քաղաքացիական կռիվներին: Սինչև 1937 թվականը Միտոյանը ծառայել է Հայկական 76-րդ լեռնահրաձգային Կ. Խ. Վորոշիլովի անվան կարմրազոր զինվորայնում, որպես վաշտի, գումարտակի հրամանատար, զննի հրամանատարի տեղակալ, զինվորային հրամանատարի թիկունքի ղեկավար, սովորել է Թբիլիսիի, Բարվի ռազմաքաղաքական դպրոցներում: 1939 թ. նա նշանակվել է Մախաչկալայի հրամանատարական դասընթացների գումարտակի հրամանատար: 1940 թ. հունիսին Միտոյանը նշանակվել է 19-րդ ավիացիոն դպրոցի պետի շարային ղեկավար, 1942 թ. նոյեմբերին հայկական 261-րդ հրաձգային զինվորային հրամանատարի պաշտոնակատար: Դիվիզիան պատերազմի տարիներին գտնվում էր ռեզերվում, ուստի զննարար Միտոյանը զինեց իրեն ռազմաճակատ ուղարկելու խնդրանքով՝ նրա խնդրանքը հարգվեց: 1944 թ. մայիսին նա նշանակվեց 2-րդ գլխադիպական օդադեսանտային զինվորային հրամանատարի շարային ղեկավար):

նաշղթա դուրս գալու նպատակով մարտեր էր մղում 24-րդ հրաձգային Բերդիչևյան, Սամարա-Ուլյանովսկյան, կրկնակի կարմրագիրոշ Սուլժորովի և Բոդյան Խմելնիցկու շքանշանակիր երկաթյա դիվիզիան: Հակառակորդը այդ շրջանում ստեղծել էր հզոր պաշտպանական հանգույց՝ բաղկացած մի քանի հենակետերից: Առաջավոր դիրքերի դիմաց փորված էին հակատանկային փոսեր, անցկացված փշալարեր: Բարձունքների լանջերը պատված էին խրամատների և գետնուղիների ցանցով, ստեղծված էին գնդացրային և հրանոթային երկարատև կրակակետեր: Ամբողջ տեղանքը զտնվում էր հակառակորդի զենացրային, ականանետային, հրետանային կրակի տակ: Չնայած դրան դիվիզիայի ղեկավարներին հաջողվեց թեանցումային գրոհով տիրել ամրություններին և ազատագրել Տուրկա շրջանային կենտրոնը: Դրանից հետո դիվիզիայի ղեկավարները համագործակցելով 351-րդ դիվիզիայի հետ մինչև սեպտեմբերի 30-ը հաղթահարելով հակառակորդի դիմադրությունը Միդոն նովի, Զելենա, Կրիվկա, Իվաշկովիցե, Լիրոխորի, Սմոժե-Դոլնե, Կարլսֆորֆ, Ժուպանե, Նովա Ռոզտոկի, Տարանավկի բնակավայրերի շրջանում դուրս եկան Գլխավոր Կարսպատյան լեռնաշղթա: Այնուհետև ղարդացնելով զորհրդանք մարտերով առաջ շարժվեցին Վերեցկյան լեռնանցք-Սվալյավա-Նիժնի Վերեցկի-Սկոտարսկո-Մուկաչովո ուղղությամբ:

Մարտական փառավոր անցյալ ունեցող այդ դիվիզիայի (դա պատմական երկաթյա դիվիզիան էր, որը հայ ժողովրդի փառապանծ զավակ Գայի հրամանատարությամբ 1918 թ. ազատագրել էր Սիմբիրսկը) շարքերում ծառայող հայ ռազմիկներից շատերը իրենց արիությամբ, դիմացկունությամբ և տոկունությամբ աչքի ընկան Արևելյան Կարսպատների բնական արգելքները հաղթահարելիս և արժանացան կառավարական բարձր պարգևների⁵⁵: Այդպիսի խիզախներից էր 274-րդ

55 Դիվիզիայում ծառայում էր 49 հայ ղեկավար ու սպա (ՍՍՀՄ ՊՄԿԱ, ֆ. 24-րդ հրաձգային դիվիզիայի, ց. 1, դ. 1, թ. 109):

հրաձգային գնդի 6-րդ վաշտի հրամանատար, կապիտան Անանիա Հովսեփի Սարկիսովը:

Չնայած հակառակորդի ուժեղ կրակին, 517,0 բարձունքի համար մղված մարտում, նա իր վաշտը դրոհի տարավ: Երբ հակառակորդի խրամատներին հասնելուն մնում էր 50—60 մետր տարածություն, կապիտան Սարկիսովը վիրավորվեց, սակայն ուշադրություն չդարձնելով վերքին շարունակեց վազել առաջ: Մարտիկները ոգևորված հրամանատարի սխրանքից հետևեցին նրան և շուտով հասնելով թշնամու դիրքերին ձեռնամարտի բռնվեցին: Հակառակորդը չդիմացավ և թողեց դիրքերը: Բարձունքը գրավվեց, սակայն կապիտան Սարկիսովը ուժեղ արյունահոսությունից կորցրեց գիտակցությունը և փոխադրվեց հոսպիտալ: 18-րդ բանակի հրամանատարությունը բարձր գնահատեց քաջ հրամանատարի հերոսությունը և հոկտեմբերի 1-ին նրան պարգևատրեց Ալեքսանդր Նևսկու շքանշանով⁵⁷:

Արիաբար էր մարտնչում նաև 160-րդ հրետանային գնդի առաջին մարտկոցի ղեկավարման դասակի հրամանատար, լեյտենանտ Արտավազ Հովհաննեսի Գալստյանը: Մարտերի ընթացքում նա անմիջականորեն դտնվում էր առաջապահ հրաձգային ստորաբաժանումների մարտակարգերում և հրմատորեն կազմակերպում մարտկոցի կրակի ղեկավարման գործը: Նրա ճշտած տվյալներով հրետանին մեկը մյուսի հետևից քարուքանդ էր անում հակառակորդի ամրությունները, ճանապարհ հարթում հետևակի համար:

Լեյտենանտ Գալստյանը հատկապես աչքի ընկավ Վիժնի Գրաբովնիցա գյուղի համար մղված հոկտեմբերի 18-ի մարտերում: Հակառակորդը այնտեղ ստեղծել էր ուժեղ ամրացված շրջան: Գրոհից առաջ Գալստյանը հաջողությամբ կազմակերպեց թշնամու կրակակետերի դասավորվածության ճշտման հետախուզությունը, որի շնորհիվ հրետանային նախապատ-

57 Նույն տեղում, ֆ. 18-րդ բանակի, ց. 6398, դ. 139, թ. 424 (Ա. Հ. Սարկիսովը ռազմաճակատ էր մեկնել Բաքվից):

քաստությունը շատ արդյունավետ եղավ, դիպուկ կրակով շնչացվեցին հակառակորդի կրակակետերի գերակշռող մասը։ Գյուղի գրավման գրոհի ընթացքում նրա ճշտումով առաջին մարտկոցը ցիր ու ցան արեց կամ մասամբ ոչնչացրեց հակառակորդի շուրջ երկու վաշտի չափ ղինվորների, ճնշեց հետևակի առաջխաղացմանը խոչընդոտող 3 զնդացրային կրակակետ։

Բարձր գնահատելով լեյտենանտ Գալստյանի արիությանն ու հմտությունը, գնդի հրամանատար, փոխգնդապետ Զուգունովը նրան ներկայացրեց պարգևի։ Նոյեմբերի 30-ին 95-րդ կորպուսի հրամանատար գեներալ-մայոր Ի. Ի. Մելնիկովի հրամանով լեյտենանտ Գալստյանը պարգևատրվեց Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշանով⁵⁸։

Մարտերում ցուցաբերած արիության համար ղիվիզիայի հրամանատարի հրամանով Կարմիր աստղի շքանշանով պարգևատրվեցին 274-րդ Մերձկարպատյան գնդի հրամանատարի օգնական, ավագ Հրաչիկ Սիդրակի Գրիգորյանը, ղիվիզիայի հրետանու պետի գեկտվարման գոտսակի ռադիստ, կրտսեր սերժանտ Պողոս Ավետիսի Սուբխաջանը, 7-րդ Մերձկարպատյան ռոդի առաջին հրաձգային զուժարտակի ջոկի հրամանատար սերժանտ Միքայիլ Բախիշի Հարությունյանը, փառքի երրորդ աստիճանի շքանշանով՝ 8-րդ առանձին հետախուզական վաշտի հետախույզ, կարմիր քանակային Հայկազ Հովսեփի Այվազյանը, 274-րդ գնդի հրետանավոր, կարմիրքանակային Ազալու Բաթուսի Կիրակոսյանը և ուրիշներ⁵⁹։

Կարգատններում հերոսաբար էին մարտնչում նաև 138-րդ հրաձգային ղիվիզիայի մարտիկները⁶⁰։ Նրանք մասնակցեցին Բուկովեց, Ռոստով, Ուստիյե Պուտիլա, Որոխտա, Տատարով,

58 Նույն տեղում, ֆ. 38, ց. 690306, գ. 2585, թ. 497 (Ա. Հ. Գալստյանը Ղափանի շրջանի Վերին հոտանան գյուղից է)։

59 Նույն տեղում, ֆ. 24-րդ հրաձգային ղիվիզիայի, ց. 2, գ. 10, թթ. 10, 156, 164, գ. 26, թթ. 19, 37։

60 Դիվիզիայի շտաբերում ծառայում էին 32 հայ ղինվոր ու սպա (ՍՍՀՄ ՊՄԿԱ, ֆ. 138-րդ հրաձգային ղիվիզիայի, ց. 1, գ. 1, թ. 28)։

Հերեշմեղե, Գեսու, Պեսորոս բնակավայրերի աղատագրման մարտերին և Տիսսա գետի երկայնությամբ դուրս եկան Հունգարական հարձակայրը: 10 օրվա ընթացքում դիվիզիան մարտերով հաղթահարեց 130 կմ.:

Հոկտեմբերի 18-ին ռադիոյով հաղորդվեց Գերադույն գլխավոր հրամանատարի հրամանը, որով շնորհակալութուն էր հայտնվում Կարպատները հաղթահարելիս առավել աչքի բնկած միավորումներին ու զորամասերին: Նրանց թվում հիշատակված էր նաև 138-րդ դիվիզիան, որին շնորհվեց Կարպատյան անվանումը:

Դիվիզիայի հրամանատարի թիկունքի գծով տեղակալը փոխգնդապետ Գևորգ Նիկողայի Մանուկյանն էր: Դժվարանցանելի լեռնաանտառոտ տեղանքում և ճանապարհազուրկ վայրերում իրագործված հարձակողական մարտական գործողությունների ժամանակ նա իրեն զրսևորեց որպես խիզախ, համարձակ, վճռական սպա: Մա հմտորեն էր ղեկավարում միավորման թիկունքի աշխատանքները, որի շնորհիվ զորամասերը ժամանակին և անխափան կերպով ստանում էին ղեկը, ղինամթերք և սննդամթերք: Այդ ամենը մեծ չափով նպաստում էին դիվիզիայի կողմից մարտական առաջադրանքների կատարմանը, ուստի Չորրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի հրամանատարութունը կենկտվ դիվիզիայի հրամանատար, զնդապետ Վ. Ե. Վասիլևի միջնորդութունից փոխգնդապետ Մանուկյանին պարգևատրեց Կարմիր աստղի շքանշանով⁶¹:

Դժվարանցանելի լեռնաանտառապատ տեղանքում և ճանապարհազուրկ վայրերում իրագործված հարձակողական մարտական գործողությունների ժամանակ հմտորեն էր գործում նաև դիվիզիայի 650-րդ հրաձգային զնդի վաշտի հրամանատար, լեյտենանտ Դավիթ Հովհաննեսի (Ավանես) Ստեփանովը: Չորրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի հրամանատարութունը ըստ արժանվույն պնահատեց լեյտենանտ Ստե-

⁶¹ Նույն տեղում, ֆ. 18-րդ բանակի, ց. 6398, գ. 150, թ. 141:

փանովի մարտական հմտությունն ու խիզախությունը, նրան պարգևատրեց Ալեքսանդր Նևսկու զորավարական շքանշանով⁶²։

Արևելյան Կարպատների հաղթահարման ժամանակ իրենց որպես խիզախ և անձնագոհ հրամանատարները դրսևորեցին նույն գնդի հրաձգային վաշտի հրամանատար, կապիտան Սարգիս Կյուրեղի Նարլուսինովը և 768-րդ հրաձգային գնդի հրաձգային դասակի հրամանատար, կրտսեր լեյտենանտ Լորիկ Սարիբեկի Քառյանը։ Նրանք արիաբար էին իրենց ստորաբաժանումները գրոհի տանում կարևոր բարձունքների և լեռնանցքների համար մղվող մատերում, անձնական օրինակով ոգևորում մարտիկներին։ Չխոսելովակիայի Կոշիցի գավառի ազատագրման մարտերում երկու հայորդիներն էլ ընկան հերոսի մահով։ Կապիտան Նարլուսինովին ընկերները մարտական բոլոր պատիվներով հանդերձ հողին հանձնեցին այդ գավառի խիզաշեննեմեծի, իսկ կրտսեր լեյտենանտ Քառյանին՝ Պիդչերե բնակավայրում⁶³։

Դիվիզիայում լավագույն կովոդի համբավ ունեին 768-րդ հրաձգային գնդի վաշտի հրամանատար, լեյտենանտ Սուրեն Համբարձումի Խաչատրյանը, նույն գնդի հրաձգային գումարտակներից մեկի հրամանատարի բաղ. գծով տեղակալ, կրտսեր լեյտենանտ Սամսոն Միրզայի Բաբաբեկյանը, 680-րդ հրաձգային գնդի հրաձգային դասակի հրամանատար, կրտսեր լեյտենանտ Նիկոլայ Մակիշի Օսիպյանը, 768-րդ գնդի գումարտակներից մեկի շտաբի պետ կապիտան Թորոս Արկադիի Ճուղուրյանը, 650-րդ գնդի դասակի հրամանատար, լեյտենանտ Լյուդվիգ Համբարձումի Օրջացյանը, 768-րդ գնդի հետախուզական դասակի հրամանատար, գվարդիայի լեյտենանտ Աշոտ Հարությունի Զաբարյանը, նույն գնդի հրամանա-

62 Նույն տեղում, ֆ. Չորրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի, ց. 3024, գ. 78, Բ. 320։

63 Նույն տեղում, գ. 149, Բ. 12, գ. 159, Բ. 73 (Ս. Կ. Նարլուսինովը ռազմաճակատ էր մեկնել Դոնի-Ռոստովի Մյասնիկյանի շրջանի Ղրիմ դյուղից, իսկ Լ. Ս. Քառյանը՝ ՀՍՍՀ Ալավերդի բաղաբից)։

տարի տեղակալ՝ Թիկունքի դժով, համբարակային ծառայութ-
յան մայոր Գևորգ Բախշիի Աբալյանը և շատ ուրիշներ⁶⁴։

18-րդ բանակի մարտական գործողությունների հաջողու-
թյուններին մեծ չափով նպաստում էին նաև բանակի կապա-
վորները, որոնք դժվարին պայմաններում անխափան կապ
էին ապահովում զրոհող զորամասերի, դիվիզիաների և բա-
նակի հրամանատարների միջև, նրանց կապում ռադմաճա-
կատի հրամանատարի, նույնիսկ զորակայանի հետ, դրանով
ապահովում մարտական հրամանները ժամանակին ստանա-
լուն և դրանց կատարմանը։ Այդպիսի կարևոր աշխատանքներ
էր կատարում բանակի 276-րդ առանձին կառավարական կա-
պի գումարտակը, որի վաշտերից մեկի հրամանատարն էր
ավագ լեյտենանտ Նիկոլայ Հարությունի Գևորգյանը։ Մինչև
նոյեմբերի 14-ը նրա վաշտը գցեց և վերականգնեց 250 կմ
կապի գիծ։ Լեռները, գետերը, անտառները, ճանապարհա-
վուրդ վայրերը մեծ դժվարությունների առաջ էին կանգնեց-
նում կապավորներին։ Նրանք հաճախ ստիպված էին հաղթա-
հարել խորունկ կիրճեր, լեռնանցքներ, իրենց ուսերի վրա կրել
հաղորդալարերի փաթեթները, հեռագրասյուները, մեկուսիչ-
ները, այնուամենայնիվ շեղավ մի դեպք, որ Գևորգյանի կա-
պավորները հտ մնային զրոհող զորամասերից։ Լեռները հաղ-
թահարելուց հետո բանակի առաջավոր զորամասերը դուրս
եկան Հոնդարական հարթավայր և գրավեցին Մուկաչևոն։
Կապավորները դարձյալ նրանց հետ էին և անմիջապես հե-
ռախոսակապ հաստատեցին քաղաքի հետ։ Մարտական
առաջադրանքները ժամանակին և հաջողությամբ կատարելու
համար կոմունիստ սպան պարգևատրվեց Կարմիր աստղի
շքանշանով⁶⁵։

Կարմիր աստղի շքանշանով պարգևատրվեց նաև 88-րդ
առանձին զնդի տեխնիկ-հեռագրիչ, տեխնիկ-լեյտենանտ Սու-

64 Նույն տեղում, գ. 160, թթ. 3—643, գ. 161, թթ. 2—580։

65 Նույն տեղում, գ. 141, թ. 511 (Ն. Հ. Գևորգյանը Ադրբ. ՍՍՀ Հաղ-
թութի շրջանի Տումի դյուզից էր)։

րեն Աբելի Պետրոսյանցը: Նա այդ գնդում էր ծառայում 1942 թ. դեկտեմբերից և իրեն զրսետրեյ էր որպես հմուտ մասնագետի: Կարպատներում մղված մարտական գործողությունների ընթացքում նա բանակի հրամանատարության հրամաններն ու կարգադրությունները ժամանակին հաղորդում էր ենթակա միավորումներին ու զորամասերին, դրանով իսկ նպաստում մարտական առաջադրանքների կատարմանը: Իր նախաձեռնությամբ Պետրոսյանցը հաճախ մեկնում էր կորպուսներ, ստուգում հեռադրական ապարատների վիճակը, վերացնում նկատվող թիրուխյունները, օգնում երիտասարդ հեռագրիչներին⁶⁶:

Բանակի կողմից մարտական խնդիրների հաջող կատարմանը ղգալի շափով օժանդակել էր նաև կուսակցական-քաղաքական աշխատանքների հմուտ կազմակերպումը:

Քաղաքական միջոցառումների ամբողջ կոմպլեքսը, կոմունիստների և կոմերիտականների անձնական օրինակը մըշտապես ազդեցություն էր գործում մարտիկների վրա, նրանց կոշում սխրանքի: Մարտերում աչքի ընկած մարտիկների սխրանքը անմիջապես մասսայականացվում էր:

Կարևոր նշանակություն ունեին այլ ռազմաճակատներում Կարմիր բանակի մարտական գործողությունների մասին քաղաքական ինֆորմացիաները: Այդ առթիվ բանակի և դիվիզիայի քաղբաժինները խստորեն հետևում էին, որպեսզի թերթերը ժամանակին հասնեն առաջավոր դիրքերում գտնվող մարտիկներին:

Պետական սահմանին մոտենալիս և այն անցնելուց հետո բանակի քաղբաժինը դիվիզիայի քաղբաժինների ու զորամասերի քաղապարտների միջոցով լայն բացատրական աշխատանք տարավ Կարմիր բանակի աղատագրական միսիայի պատմական նշանակությունը ցույց տալու, ինչպես նաև մեր հայրենիքի սահմաններից դուրս սովետական ռազմիկների ու

⁶⁶ Նույն տեղում, գ. 183, թ. 69 (Ս. Ս. Պետրոսյանցը ռազմաճակատ էր մեկնել Օրշոնիկիձն քաղաքից):

սպաների վարվեցողության կանոնների բացատրման ուղղությամբ:

Այդ նպատակով դեղի քաղապարտները ժողովներ էին կազմակերպում զորամասերում, այնուհետև անձնակազմի հետ զրույցներ անցկացնում Չխոստովակիայի մասին, այն մասին, թե ինչպես պետք է իրեն պահի սովետական դինվորը դաշնակից երկրում:

18-րդ բանակի քաղբաժնի աշխատանքները մեծ հաջողությամբ ղեկավարում էր կուսակցական-քաղաքական աշխատանքի մեծ փորձ ունեցող գեներալ-մայոր Լ. Ի. Բրեժնևը: Նրա անմիջական ղեկավարությամբ քաղբաժնում պատասխանատու աշխատանք էր տանում մայոր Անուշավան Աղաֆոնի Արզումանյանը: Ահա թե ինչպես է բնութագրել մայոր Արզումանյանի աշխատանքը Լ. Ի. Բրեժնևը. «Ընկեր Արզումանյանը կարողատենք մզված մատերի ընթացքում իրեն զրսեորեց որպես համարձակ և հռանդուն քաղաշխատող: Մշտապես լինում է առաջավոր դիրքերում դառնվող զորամասերում և ստորաբաժանումներում: Որակյալ դասախոսություններ է հետ միասին, դասախոսություններ, որոնք ոգևորում էին զորամասերի և ստորաբաժանումների անձնակազմերին՝ կատարելու մարտական առաջադրանքները, ընկեր Արզումանյանը հաճախակի կատարում է նաև բանակի քաղբաժնի հատուկ հանձնարարությունները, զործնական օգնություն ցույց տալիս զորամասերի քաղապարտին և հրամանատարությունը՝ դաստիարակչական աշխատանքները բարելավելու և դինվորական կարգապահությունը բարձրացնելու ուղղությամբ:

Մարտական պայմաններում խիզախ է և վճռական, հեղինակություն է վայելում բանակի զորամասերի մարտիկներին և սպաների շրջանում»⁶⁷:

Ելնելով գեներալ-մայոր Բրեժնևի կազմած բնութագրից,

⁶⁷ Նույն աեղում ֆ. 33, ց. 690306, գ. 23904, թ. 227:

բանակի հրամանատարությունը Արդումանյանին պարզե-
վատրեց Կարմիր աստղի շքանշանով⁶⁸։

Աչքի ընկնող քաղաշխատողներից էին 242-րդ լեռնա-
հրաձգային դիվիզիայի 897-րդ գնդի հրամանատարի քաղզո-
ծով տեղակալ, փոխգնդապետ Սամվել Իվանի Մատուրովը,
237-րդ հրաձգային դիվիզիայի 691-րդ հրետանային գնդի
հրամանատարի քաղզոծով տեղակալ, կապիտան Արթուր Նիկո-
լայի Հայրապետովը, զոմարտակի կոմերիտական կաղմա-
կերպիչ, գվարդիայի կրտսեր լեյտենանտ Արտաշես Սարգսի
Հարությունյանը, 2-րդ գվարդիական օդա-գեհասնային դի-
վիզիայի 7-րդ գվարդիական օդա-գեհասնային գնդի զոմար-

68 Նույն տեղում, ֆ. 33, ց. 690306, դ. 2390, թ. 227 (Անուշավան Աղա-
ֆոնի Արդումանյանը ծնվել է 1904 թ. Ղափանի շրջանի Կավորտ գյուղում։
Կրթությունը ստացել է Շուշի քաղաքի ուսուցչական ուսումնարանում, ապա՝
Մոսկվայի ժողովրդական տնտեսության, ինչպես նաև Կարմիր պրոֆեսու-
րայի Ագրարային ինստիտուտներում։ 1920 թ. ընդունվել է կոմերիտմիու-
թյան, իսկ 1923 թ.՝ կուսակցության շարքերը։ 1920—30-ական թվական-
ներին աշխատել է հասարակական-քաղաքական աշխատանքներ է տարել Հայկ.
ՍՍՀ-ում, եղել է ՀԼԿԵՄ Երևանի կոմիտեի քարտուղար, ՀԿ(Բ)Կ Ղուրդու-
ղալիի (այժմ՝ Հոկտեմբերյան), Միկոյանի և Կիրովյան շրջկոմների առա-
ջին քարտուղար, «Ներկառարդ բոլշևիկ» ամսագրի խմբագիր, Երևանի պե-
տական համալսարանի ռեկտոր։ Հայրենական մեծ պատերազմի հենց առա-
ջին օրերին, Արդումանյանը կամավոր մեկնել է ռազմաճակատ և կոմիտե
Կովկասում ապա Ուկրաինայում։ Հատկապես նա աչքի էր ընկել Մալալա
դեմիչայի պաշտպանության, ինչպես նաև Կորոսալչև և Բերդիչև քաղաք-
ների պաշտպանության մարտերում և պարգևատրվել Կարմիր դրոշի, Հայ-
րենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշաններով, Կովկասի
պաշտպանության համար մեդալով... Պատերազմի հաղթական ավարտից
հետո Արդումանյանը հնարավորություն է ստանում կրկին զբաղվել գիտա-
մանկավարժական գործունեությամբ, հասնել մեծ հաջողությունների և դառ-
նալ սովետական ակադեմիկոս գիտնական։ Նա երկար տարիներ հանդիսա-
նում էր Համաշխարհային էկոնոմիկայի և միջազգային հարաբերություն-
ների ինստիտուտի անփոփոխ գերակաորը, ՍՍՀՄ ԳԱ իսկական անդամ,
ՍՍՀՄ Գերագույն Սովետի ղեկավարատ։ Այդ շրջանում նա պարգևատրվեց
նաև Լենինի, Աշխատանքային Կարմիր դրոշի շքանշաններով և բազմաթիվ
մեդալներով։ Ականավոր գիտնական-մարտիկը մահացավ 1965 թ. Մոսկվա-
յում)։

տակներից մեկի կուսկազմակերպիչ, գվարդիայի կրտսեր լեյտենանտ Հայկազ Նվրեմի Սայադյանը, 138-րդ հրաձգային գիվիդիայի 344-րդ գնդի կոմերիտական կազմակերպիչ, գվարդիայի կրտսեր լեյտենանտ Արաքսյա Արամի Հարությունյանը և շատ ուրիշներ, որոնք հմտորեն էին կազմակերպում փուսակցական-քաղաքական աշխատանքները, նպաստում մարտական առաջադրանքների կատարմանը⁶⁹։

18-րդ բանակի հրամանատարությունը Կարմիր աստղի շքանշանով պարգևատրեց նաև բանակի դաշտային վարչություն 693-րդ ավտովաշտի հատուկ նշանակության մեքենաների դասակի հրամանատարի տեղակալ, ավագ սերժանտ Արշակ Սերգեյի Դանիելյանին։ Շնորհիվ նրա պահանջկոտության և անձնակազմի նկատմամբ ունեցած հոգատար վերաբերմունքին, ստորաբաժանման մեքենաները մշտապես դառնում էին սարքին վիճակում, որը և հնարավորութուն էր տալիս ավտովարորդներին անտառոտ վայրերում հաջողությամբ կատարելու մարտական առաջադրանքները⁷⁰։

Կարպատներում տեղի ունեցած մարտերում մարտական առաջադրանքները հաջողությամբ էին կատարում նաև մայոր Սուրեն Լևոնի Մկրտչյանը, վարչական ծառայության ավագ լեյտենանտ, բանակի օպերատիվ բաժնի աշխատակից Հակոբ Ստեփանի Ստեփանյանը, վարչական ծառայության լեյտենանտ Սերգեյ Ալավերդու Հարությունյանը, բժշկական ծառայության լեյտենանտ Աշոտ Լևոնի Մնջոյանը, անասնաբուժական ծառայության կապիտան, գլխավոր հրամանատարության ռեզերվի 477-րդ ականանկոտային գնդի ավագ անասնաբույժ Շմավոն Խաչատուրի Պետրոսյանը, համբարակային ծառայության լեյտենանտ Հովակիմ Ալեքսանի Մելքումյանը, բժշկական ծառայության կրտսեր լեյտենանտ Թամարա Թադևոսի Մուրադյանը, 54-րդ դաշտային շարժական վիրահա-

69 Նույն տեղում, ֆ. 18-րդ բանակի, ց. 6398, գգ. 160 և 161։

70 Նույն տեղում, գ. 150, թ. 227 (Ա. Ս. Դանիելյանը Ադրբ. ՍՍՀ Շամխորի շրջանի Աթարեկ գյուղից էր)։

տական հոսպիտալի սանիտար, եֆրեյտոր Ալեքսի Վարդանի Ազամյանը, 248-րդ առանձին գուժտրանսպորտային վաշտի կարմիրբանակային Սողոմոն Սամվելի հաշատուրովը, 901-րդ լեռնահրետանային գնդի 5-րդ մարտկոցի նշանառու, կարմիրբանակային Սուրեն Ավետիսի Բաղդասարյանը, վարսավիր Հայկազ Մուրելի Մեծլումյանը և շատ ուրիշներ, որոնք նույնպես արժանացան բանակի հրամանատարության պարգևներին ու շնորհակալագրերին:

Արևելյան Կարպատների հաղթահարման ընթացքում ցամաքային ուժերին խոշոր օգնություն էին ցույց տալիս 8-րդ և 2-րդ օդային բանակները:

Նրանք օդից հարվածներ էին հասցնում հակառակորդի զորքերի խմբավորումների և շտաբների վրա, ճնշում թշնամու կրակային միջոցները, կործանիչ հարվածներ հասցնում նրա տեխնիկային, խախտում թիկունքի հաղորդակցությունը՝ ոչնչացնելով կամուրջներն ու հրկաթուղային կայարանները, կատարում տեղանքի լուսանկարում, ճշտում հակառակորդի կրակակետերի դասավորությունը և այլն:

Մայրաստիճան անբարենպաստ եղանակները խանգարում էին ավիացիայի գործողություններին: Չնայած դրան, օդաչուները, այնուամենայնիվ պատվով էին կատարում մարտական սուաջադրանքները: Հենց որ ցրվում էր մառախուղը կամ դադարում էր անձրևը, Կարպատների վրա հրեղում էին աստղաթև ինքնաթիռները:

Լեռներում ցամաքային զորքերի կողմից իրագործած մարտական գործողություններին հիմնականում աջակցում էր զրոհային ավիացիան: «ԻԼ-2» ինքնաթիռները, որոնք ստացել էին «թռչող տանկ» մականունը, Կարպատների դժվարին պայմաններում մեծ հաջողությամբ էին պայքարում հակառակորդի կողմից բարձունքներում ստեղծված ամրությունների, կրակակետերի, գործող տեխնիկայի դեմ: Այնտեղ, որտեղ հրետանին հնարավորություն չուներ իր կրակով աջակցել հետևավակին, զրոհային ավիացիան իր գործողությամբ լրացնում

էր հրետանու կրակի թիրուխյունը: Նա կարողանում էր գործել ցածր բարձրության վրա և ոչ մեծ խմբերով:

Նոյեմբեր-դեկտեմբերյան մարտական գործողությունների շրջանում, չնայած ծայր աստիճան անբարենպաստ հղանակին՝ 8-րդ և 2-րդ օդային բանակների ավիացիան ընդհանուր առմամբ կատարեց 17700 մարտական թռիչք⁷¹:

Այդ երկու բանակներում ծառայում էին նաև շուրջ 200 հալ օդաչուներ, տեխնիկներ, մեխանիկներ և ռադիստներ: Միայն բանակների հրամանատարների հրամանով նրանցից շուրջ 100-ը պարգևատրվեցին մարտական շքանշաններով⁷²:

8-րդ օդային բանակում խիզախ օդաչուի համբավ ուներ 22-րդ գվարդիական ուժերի ղեկավար ավիացիոն գնդի օդաչու, գվարդիայի լեյտենանտ Օնիկ Հարությունի Ավետիսյանը:

Կարգադրություններով իրագործված մարտական գործողությունների ժամանակ Ավետիսյանը կատարեց 23 թռիչք, որոնց ընթացքում ուժերի ղեկավար Միխայիլ Յասլո, Վոդովիցև և այլ վայրերում հակառակորդի կենդանի ուժի և տեխնիկայի կուտակումները: Ռմբակոծել է նաև Չոպ, Բերեգովո, Չուկո, Լոսլաու և այլ երկաթուղային կայարանները:

Չնայած լեռնային դժվարին տեղանքին և անբարենպաստ հղանակներին, Ավետիսյանը մեծ վարպետությունով է կատարել մարտական առաջադրանքները՝ ռումբերը նետելով միայն նպատակահարկի վրա:

Այսպես, օրինակ, հոկտեմբերի 7-ին իննյակի կազմում Չոպ երկաթուղային կայարանը ուժերի ղեկավար Միխայիլ Յասլո, Վոդովիցև և այլ վայրերում հակառակորդի կենդանի ուժի և տեխնիկայի կուտակումները: Ռմբակոծել է նաև Չոպ, Բերեգովո, Չուկո, Լոսլաու և այլ երկաթուղային կայարանները:

71 *Տե՛ս* А. А. Гречко, Через Карпаты, стр. 274.

72 ՍՍՀՄ ՊՄԿԱ, ֆ. 8-րդ օդային բանակի, ց. 5766, դ. 18, թթ. 197—225; դ. 32, թթ. 11—430; ֆ. 2-րդ օդային բանակի, ց. 4209, դ. 53, թթ. 102—338; դ. 55, թթ. 60—117; դ. 56, թ. 224; դ. 64, թթ. 28—485; դ. 65, թթ. 52—474; դ. 66, թթ. 110—208; դ. 67, թթ. 63—301; դ. 68, թթ. 49—122; դ. 69, թթ. 106—368; դ. 70, թթ. 123—198; դ. 71, թթ. 65—200:

բանը հաստատվեց ինչպես աերոլուսանկարչության, այնպես էլ ցամաքային զորամասերի կողմից:

Գլխավոր Կարսպատյան լեռնաշղթան գրոհելիս և «Արսպադի» պաշտպանական դոտին ճեղքելիս, Ավետիսյանը օդից ղգալի օդնություն էր ցույց տալիս ցամաքային զորամասերին՝ դիպուկ հարվածներով բար ու բանդ անելով հակառակորդի հրկաթե տոննի և փայտահողային հրկարատե կրակակետերը: Ավետիսյանը օդում միշտ էլ զործում էր համարձակ, չլստահ և վարպետորեն. օդաչուների շրջանում վայելում էր մեծ հեղինակություն:

Բանակի հրամանատարությունը, բարձր գնահատելով գվարդիայի լիյտինանտ Ավետիսյանի մարտական անձնավոր հաշիստանքը և այդ ընթացքում նրա կողմից ցուցաբերած քաջությունն ու խիզախությունը, նրան պարգևատրեց մարտական Կարմիր դրոշի շքանշանով⁷³:

Փորձված օդաչու էր նաև գվարդիայի կրտսեր լիյտինանտ Ադուլ Բրկադիի Օսիպյանը, որը ծառայում էր 87-րդ առանձին գվարդիական Սաալինգրադյան ավիացիոն ղնդում, որպես սրանսպորտային ավիաօդակի օդաչու: Նա «ԼԻ-2» ինքնաթիռի վրա ընդհանուր առմամբ կատարել էր 2964 ժամ թռիչք:

Օսիպյանը ցամաքային ուժերի համար հասցնում էր ռազմամթերք, պարեն, հանդերձանք և նպաստում մարտական առաջադրանքների կատարմանը: Նրա ինքնաթիռը բաղմիցս օդում ենթարկվել է հակառակորդի դիշանդղների հարձակմանը, բայց միշտ էլ խիզախ օդաչուին հաջողվել է սառնասրտորեն և հնարամտորեն խուսափել թշնամուց: Երկու անգամ Օսիպյանին հաջողվել է բարեհաջող վայրէջք կատարել վնասված ինքնաթիռով:

8-րդ օդային բանակի հրամանատարությունը խիզախ

⁷³ Նույն տեղում, ֆ. 33, ց. 687572, գ. 573, թ. 65 (Օ. Հ. Ավետիսյանը ռազմաճակատ էր մեկնել Երևանից):

օդաչուին պարգևատրեց Հայրենական պատերազմի՝ երկրորդ աստիճանի շքանշանով⁷⁴։

Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշանով պարգևատրվեց նաև ավիացիոն բազավորման 40-րդ շրջանի կապի օդակի հրամանատար, ավագ լեյտենանտ Գարեգին Մարտիրոսի Օգանեսովը։

Նա հատկապես աչքի էր ընկել Կարպատներում անբարենպաստ եղանակի պայմաններում կատարած թռիչքներով։ Այսպես, օրինակ, դիշիրային պայմաններում Օգանեսովը կատարեց 11, իսկ մառախլապատ եղանակին՝ 32 թռիչք։ Ուստի շտուրմանական լավ պատրաստություն ունեցող օդաչունա կատարում էր հատկապես կարևոր նշանակություն ունեցող հանձնարարություններ և ապահովում ավիացիոն բազավորման շրջանի ղեկավարության կապը Վորամասերի բանակի շտաբի միջև։ Բոլոր օպերատիվ առաջադրանքները Օգանեսովը կատարում էր ճշտորեն՝ ցանկացած եղանակին և ժամանակին։ Ավիաօդակի հմուտ ղեկավարության և մարտական առաջադրանքները օրինակելի կատարելու համար խիզախ օդաչուն 1944 թ. հոկտեմբերի 7-ին պարգևատրվել է Կարմիր աստղի շքանշանով։ Պարգևատրումից հետո Օգանեսովը հաջողությամբ կատարել է 610 ժամ թռիչք⁷⁵։

Կարպատներում իր մարտական մկրտությունը ստացավ կործանիչ օդաչու, զվարդիայի լեյտենանտ Գրիգոր Ղուկասի Հայրապետյանը։ Նա ծառայում էր 15-րդ զվարդիական կործանիչ ավիադիվիզիայի 181-րդ գվարդիական կործանիչ

74 Նույն տեղում, ց. 690306, գ. 2137, թ. 210 (Ա. Ա. Օսիպյանը ռազմաճակատ էր մեկնել Բելիսիից՝ 1941 թ. հունիսի 25-ին։ Հարավ-արևմտյան ռազմաճակատում աչքի ընկնելու համար 1941 թ. նոյեմբերին նա պարգևատրվել էր Կարմիր դրոշի շքանշանով։ Այնուհետև, Օսիպյանը կոմի 1 հեղափոխության օրանի համար և պարգևատրվել «Լենինգրադի օդաչուպետության համար», «Մարտական ծառայությունների համար» մեդալներով)։

75 Նույն տեղում, ց. 686196, գ. 2690, թ. 22, ց. 690306, գ. 688, թ. 265 (Գ. Մ. Օգանեսովը ռազմաճակատ էր մեկնել 1941 թ. հունիսին՝ Բարվից)։

ավիագնդում: Օդերևութաբանական դժվարին պայմաններում Հայրապետյանը կատարեց 17 հաջող թռիչք, որի ընթացքում հուսալիսրեն պաշտպանում էր իր առաջատարին, որը խփեց հակառակորդի երկու «Մեսսերշմիդտ—109» տիպի ինքնաթիռ:

Մարտական առաջադրանքները օրինակելի կատարելու և այդ ընթացքում ցուցաբերած արիության, ինչպես նաև իր առաջատարին դերազանց պաշտպանելու համար զվարդիայի լեյտենանտ Հայրապետյանը արժանացավ Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշանի⁷⁶:

Նույն շքանշանին արժանացավ նաև 678-րդ առանձին արանսպորտային ավիացիոն գնդի օդաչու, կրտսեր լեյտենանտ Գևորգ Լեոնի Պապյանը, որը հաջողությամբ էր կատարում մարտական առաջադրանքները՝ ղինամթերք, պարեն, զինք, հանդերձանք հասցնելով ցամաքային զորամասերին⁷⁷:

Նույն գնդի օդաչու, լեյտենանտ Սարգիս Գևորգի Դավթյանը մարտական առաջադրանքները հաջողությամբ կատարելու համար պարգևատրվեց Կարմիր աստղի շքանշանով⁷⁸:

Կարմիր աստղի շքանշանով պարգևատրվեցին նաև օդանավակայանային սպասարկման 509 -րդ գումարտակի հրամանատարի քաղզծով տեղակալ, մայոր Գարեգին Թևոսի Իլիկչյանը, 73-րդ ինժեներացիոն-օդանավակայանային զուսարտակի հրամանատարի քաղզծով տեղակալ, կապիտան Շափաղակ Արմենակի Կիրակոսյանը, բանակի ռազմական տրիբունալի անդամ, արգարադատության զվարդիայի կապիտան Արմենակ Արսենի Օհանյանը, 8-րդ զրոհային ավիացիոն կորպուսի վարչատնտեսական մասի պետ, համբարակային ծառայության կապիտան Գևորգ Ասատուրի Թևոսյանը, 40-րդ ավիացիոն բազավորման շրջանի օդանավակայանային շինարարության բաժնի պետի օգնական, տվագ տեխնիկ-լեյտեն-

76 Նույն տեղում, ց. 686196, դ. 6313, թ. 157 (Գ. Ղ. Հայրապետյանը ուղևորակատ էր մեկնել 1944 թ. հուլիսին՝ Ուլրեկական ՍՍՀ խիկովո լեռանցի):

77 Նույն տեղում, ֆ. 8-րդ օդային բանակի, ց. 5766, գ. 32, թ. 11:

78 Նույն տեղում, թ. 430:

նանտ Ավագ Ղահրամանի խաչատուրովը, նույն շրջանի 509-րդ օդանավակայանային ծառայության դումարտակի սննդամթերքի մատակարարման բաժնի պետ, համբարակային ծառայության ավագ լեյտենանտ Արշակ Սմբատի Սմբատյանը, 479-րդ օդանավակայանային ծառայության դումարտակի վառելանյութի և քսայուղի մատակարարման բաժնի պետ Նվիշե Վարդանի Հարությունյանը և 47-րդ շարժական ավիացիոն արհեստանոցի ինքնաթիռային արտադրամասի ավագ տեխնիկ, տեխնիկ-լեյտենանտ Նիկոլայ Մինասի Ավետիսյանը:

Բանակի մարտական հաջողությունների մեջ իրենց արժանի ավանդն ունեին նաև կապի, հեռախոսային, ղանադան ծառայությունների աշխատողները: 8-րդ օդային բանակի հաղորդակարային կապի դորքերի պետի ավագ օգնական էր մայոր Նվզենի Զաբարի Ասատուրովը, որը պարգևատրվեց Հայրենական պատերազմի առաջին աստիճանի շքանշանով, ռադիոհեռագրիչ, շարքային խաչատուր Աղասու Ստեփանյանը արժանացավ Մարտական ծառայությունների համար մեդալի, Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշանով պարգևատրվեցին բանակի շտաբի 8-րդ բաժնի պետի օգնական, ավագ լեյտենանտ Սուրեն Մովսեսի Ավդոյանը, ավիացիոն վերանորոգման արհեստանոցի շարժիչների հավաքման արտադրամասի բրիգադիր, գվարդիայի տեխնիկ-լեյտենանտ Սուրեն Ավանեսի Գրիգորյանը, 321-րդ ռմբակոծիչ ավիադիվիզիայի շտաբի պետի հետախուզության և ավիոլուսանկարահանման գծով օգնական, գվարդիայի մայոր Համո Տիգրանի Մասումյանը և ուրիշներ⁷⁹:

Հայ օդաչուները աչքի ընկան նաև 2-րդ օդային բանակի շարքերում:

Փառաբանված օդաչու էր 1-ին գվարդիական ռմբակոծիչ ավիադիվիզիայի 82-րդ գվարդիական ավիագնդի ավագ օդաչու, գվարդիայի լեյտենանտ Դևոբդ Համբարձումի Գևորգյանը:

79 Նույն տեղում, դդ. 18, 32:

1934 թվից մասնակցելով ֆաշիստական դավթիչներին դեմ սովետական ժողովրդի հերոսական պայքարին, Գևորգյանը թշնամուն հասցրել էր կենդանի ուժի և տեխնիկայի մեծ կուրուստներ, որի համար 1944 թվի օգոստոսին արժանացել էր Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշանի:

Կարպատներում տեղի ունեցած մարտական գործողությունների ժամանակ զվարդիայի լեյտենանտ Գևորգյանը դարձյալ աչքի ընկավ իր հմուտ թռիչքներով, Հատկապես հիշատակելի է սեպտեմբերի 18-ին Պրեշովի երկաթուղային կայարանի վրա կատարած օդային հարձակումը, որի ընթացքում «ՊԵ-2» ուժեղ թռիչքների իննյակի խմբում Գևորգյանը մասնակցեց հակառակորդի կենդանի ուժի և տեխնիկայի կուրուստների ուժեղացմանը: Չնայած հակառակորդի զենքային հրետանու ուժեղ դիմադրությանը, առաջադրանքը կատարվեց գերազանց կերպով, որի հետևանքով ավերվեց երկաթուղային դեպոյի շենքը, քարուքանդ եղան կայարանի ելքի և մուտքի սլաքներ, հօդս ցնդեցին ռադամթերքով, վառելանյութով և տեխնիկայով լի 3 էշելոն: Արդյունքը հաստատվել էր ատյուրումանկարչությամբ⁸⁰:

Նույն դիվիզիայի 81-րդ զվարդիական ուժեղ թռիչքի ավիացիոն ավիաէսկադրիլիայի հրամանատարի տեղակալ, զվարդիայի լեյտենանտ Շավարշ Սարգսի Սարգսյանը մարտական մեծ փորձ ունեցող օդաչու էր: Նա թշնամու դեմ մարտնչել էր Հարավային, Անդրկովկասյան, Վորոնեժի, Տափաստանային, Առաջին և երկրորդ ուկրաինական ռադամաճակատներում և մարտական առաջադրանքները կատարելիս ցուցաբերած արիության համար պարգևատրվել Կարմիր դրոշի երկու շքանշաններով: Կարպատների լեռնաանտառոտ տեղանքի վրա նա հմուտորեն էր առաջնորդում էսկադրիլիայի անձնակազմին դեպի նպատակակետ: Խոյրենթաց գրոհով նա

⁸⁰ Նույն տեղում, ֆ. 33, ց. 690306, գ. 515, թ. 48 (Գևորգյանը բանակ էր մեկնել 1940 թ. երևանից):

կարողանում էր խուսափել ղենիթայինների կրակից և ուժեղ նշանառությամբ ուռմբերը նետել թշնամու կրակակետերի ամբույթյունների, տանկերի կուտակումների, հրկաթուղային հանգույցների վրա և շարքից հանել դրանք⁸¹։

Ռմբակոծիչ օդաչուների հաղթանակը մեծ չափով պայմանավորված էր լինում նաև ինքնաթիռի անձնակազմի մյուս անդամների վարպետությունից, հատկապես շտուրմանի և ուղիստ-հրաձգի գործողությանից։ Այդ շտուրմանն էր, որ ճշտորեն նշում էր մարտական երթուղին և ինքնաթիռը դուրս բերում նպատակակետի վրա։ Ռադիստ-հրաձիգը ոչ միայն հուսալի կապ էր պահպանում հրկրի հետ, այլև զնդացրալին կրակով հարկեւղած դիսլքում խփում օդից գրոհող հակառակորդին։

Բանակում փորձված շտուրմաններ էին 162-րդ գվարդիական ռմբակոծիչ ավիագնդի ինքնաթիռի շտուրման, գվարդիայի լեյտենանտ Լևոն Ոսկանի Հովհաննիսյանը և 646-րդ դիշերային ռմբակոծիչ ավիագնդի ինքնաթիռի շտուրման, լեյտենանտ Սայադ Պետրոսի Առաքելյանը, որոնք մարտերում ցուցաբերած արիության համար արժանացան Կարմիր աստղի շքանշանների⁸²։

Կարմիր աստղի շքանշանով պարգևատրվեցին նաև օդային հրաձիգ-ուղիստ գվարդիայի ավագ Հովհաննես Առաքելի Բյարունցը, 160-րդ գվարդիական ռմբակոծիչ ավիագնդի ինքնաթիռի անձնակազմի օդային հրաձիգ-ուղիստ, գվարդիայի ավագ Լևոն Աթայի Մովսիսյանը, որնք մինչ այդ համապատասխանաբար պարգևատրված էին Հայրենական պատերազմի երկրորդ և առաջին աստիճանի շքանշաններով⁸³։

Կարպատներում իրագործված մարտական գործողությունների ընթացքում ցամաքային ուժերին օդից մեծ աջակցու-

81 Նույն տեղում, գ. 565, թ. 37 (Շ. Ս. Սարգսյանը ուղմաճակատ էր մեկնել Թբիլիսիից)։

82 Նույն տեղում, ֆ. 2-րդ օդային բանակի, ց. 4209, գ. 90, թ. 368, գ. 97, թ. 65։

83 Նույն տեղում, գ. 88, թթ. 63, 93, 210, գ. 97, թ. 67։

Թյուն էր ցույց տալիս նաև զրոհային ավիացիան: Գրոհային օդաչուները հատկապես հաջողությամբ էին մարտնչում հակառակորդի տանկերի, առանձին կրակակետերի զենիթային հրետանու դեմ: Նրանք թռչում էին ցածր բարձրության վրա և հանկարծակի հայտնվում աչնտեղ, ուր թշնամին չէր սպասում:

Գրոհային մարտի վարպետ օդաչու էր Զ-րդ գվարդիական զրոհային ավիագիվիզիայի 155-րդ գվարդիական զրոհային ավիագնդի օդաչու, գվարդիայի լեյտենանտ Հայկ Սերգեյի Գյուլեցյանը:

Հայկ Գյուլեցյանը Կարմիր բանակում էր ծառայում 1937 թվականից: 1939 թ. ավարտել էր Վոլսկի ավիատեխնիկական ուսումնարանը և աշխատել որպես ավիատեխնիկ: Պատերազմի տարիներին զինվորական օդաչուի մասնագիտություն է ստացել և սկսած 1944թ. մայիսից մարտնչել 2-րդ օդային բանակի շարքերում: Մինչև հուլիսի 24-ը Գյուլեցյանը 11 հաջող թռիչքներ է կատարել Յուսսիի և Լվովի ուղղությամբ, ոչնչացրել հակառակորդի մեկ տանկ, 4 ավտոմեքենա, շուրջ 45 հիտլերական, ճնշել զենիթային երկու կրակակետ, պարզեցվաորվել Արիության համար մեղալուծ⁸⁴: Այնուհետև նա աչքի է ընկել Կարպատներում՝ օգոստոս-հոկտեմբեր ամիսներին և ոչնչացրել հակառակորդի 4 տանկ, 13 ավտոմեքենա, 10 սալն՝ ռազմամթերքով լի, 4 հրանոթ, շուրջ 90 հիտլերական: Օդային մարտում Գյուլեցյանը խփեց նաև ֆաշիստական մեկ «ֆուկե-Վուլֆ 190» տիպի կործանիչ ինքնաթիռ: Մարտերից մեկում հակառակորդի զենիթային արկը վնասեց Գյուլեցյանի մեքենան: Ինքնաթիռը դարձավ դժվար զեկավարվող: Չնայած դրան խիզախ օդաչուն հաջողից պահպանել մեքենայի հավասարակշռությունը և բարեհաջող վայրէջք կատարել օդանավակայանում: 2-րդ օդային բանակի հրամանատար, ավիացիայի գեներալ-գնդապետ Ս. Ա. Կրասոպոկու 1944 թ.

⁸⁴ Նույն տեղում, ֆ. 33, ց. 690155, գ. 6811, թ. 50:

դեկտեմբերի 30-ի հրամանով զվարդիայի լեյտենանտ Հ. Ս. Գյուլեցյանը պարգևատրվեց Կարմիր դրոշի շքանշանով⁸⁵։

Գրոհային օդաչուների թիկունքը հուսալիորեն պաշտպանում էին օդային հրաձիգները։ Նրանք նստած էին լինում «ԻԼ-2»-ի հրամանատար-օդաչուի հտեկի նստարանին և մարտի ընթացքում աչալուրջ հետևում, որպեսզի հակառակորդի ինքնաթիռները օգից չկարողանային վնաս հասցնել նրան։ Այգալիսի խիզախներից էր 91-րդ զվարդիական գրոհային ավիագնդի օդային հրաձիգ, զվարդիայի ավագ սերժանտ Սամվել Ռուբենի Բարսեղյանը, որը պարգևատրվեց Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշանով⁸⁶։

2-րդ օդային բանակում խիզախ օդաչուների համբավ էին ձևաք բերել նաև 893-րդ գրոհային ավիագնդի ավիաօդակի հրամանատար, ավագ լեյտենանտ Ստեփան Հայրապետի Մուքիասյանը, 98-րդ զվարդիական հեռահար ռաբակոժիչների առանձին ավիագնդի գիտորդ-օդաչուներ, զվարդիայի ավագ լեյտենանտ Նիկոլայ Դիմիտրիի Սարգսյանը և Մուշեղ Սամսոնի Գալստյանը, 306-րդ կործանիչ ավիագնդի օդաչու, կրտսեր լեյտենանտ Հարություն Սեմյոնի Հարությունյանը, որոնք հանդիսանում էին Կարմիր դրոշի շքանշանի ասպետներ, 21-րդ զվարդիական կործանիչ ավիագնդի օդաչու, զվարդիայի կրտսեր լեյտենանտ Հրանտ Շափաղաթի Ղազարովը, որը պարգևատրված էր Կարմիր աստղի շքանշանով և ուրիշների։

Օդաչուների հաջողությունները մեծ չափով կախված էին ցամաքային զանազան ծառայությունների հստակ գործողություններից։

Իրենց պարտականությունները գերադանց էին կատարում ղիսպետներ, կրտսեր լեյտենանտ Բենիկ Սերգեյի Մարտիրոսո-

⁸⁵ Նույն տեղում, ց. 690306, գ. 549, թ. 162 (Հ. Ս. Գյուլեցյանը ծնվել է 1920 թ. Լենինականում։ Միջնակարգ կրթություն ստացել է Երևանում։ ՀամԿԽՄ շարքերն է ընդունվել 1936 թվականին։ 1942 թվականից ԵՄԿԿ անդամ է)։

⁸⁶ Նույն տեղում, ք. 2-րդ օդային բանակի, ց. 4209, գ. 55, թ. 117։

վը, 23-րդ գվարդիական կործանիչ ավիացիոյի օպերատիվ-հետախուզական բաժնի պետ, գվարդիայի մայոր Ստեփան Նիկիտի Տիրակյանը, 118-րդ առանձին ճշտող-հետախուզական ավիացիոյի հրամանատարի քաղզոմ տեղակալ, մայոր Բաբկեն Արտաշեսի Փահլեանյանը, 690-րդ օդանավակայանային սպասարկման գումարտակի հրամանատարի քաղզոմ տեղակալ, մայոր Օնիկ Գրիգորի էկզարովը, 95-րդ գվարդիական գրոհային ավիացիոյի կապի պետ, գվարդիայի մայոր Երվանդ Նրեմի Հարությունյանը, 478-րդ օդանավակայանային սպասարկման գումարտակի հրամանատարի քաղզոմ տեղակալ, մայոր Սայիկ Խաչատուրի Յախշիյանը, 866-րդ շարժական ավիավերանորոգման արհեստանոցի տեխնիկական մատակարարման բաժնի պետ, տեխնիկ լեյտենանտ Գուրգեն Զինավորի Բաղդասարյանը, էսկադրիլիայի ավագ տեխնիկ, գվարդիայի ավագ տեխնիկ-լեյտենանտ Գուրգեն Ալեքսանդրի Ալլահվերդովը, վառելանյութի զծով տեխնիկ, տեխնիկական ծառայութեան ավագ խոսրով Կարապետի Գալֆայանը, օդանավակայանային շինարարութեան ինժեներ, ավագ լեյտենանտ Արամայիս Պավելի Ակոպովը և շատ ուրիշներ, որոնք արժանացան իրենց զորամասերի և 2-րդ օդային բանակի հրամանատարութեան զրմատանքին ու պարգևներին:

* * *

Բաղմաթիւ հայ ռազմիկներ Կարապետներում մղված մարտերում մասնակցեցին նաև Նրկորդ ուկրաինական ռազմաճակատի 7-րդ գվարդիական, 27-րդ, 40-րդ և 53-րդ համալորային, 6-րդ գվարդիական տանկային, 5-րդ օդային բանակների, գեներալ Ի. Ս. Պլիեի հեծյալ-մեքենայացված խմբի, ինչպիս նաև ռազմաճակատային ենթակայութեան մի շարք միավորումների ու զորամասերի շարքերում: Նրանք մարտական գործողութիւններին մասնակցեցին միայն 1944 թվականի նոյեմբերի 7-ից և հիմնականում մարտնչեցին Հունգարիայի տերիտորիայում, ուստի նպատակահարմար ենք դտնում նրանց մասին խոսիլ այլ բաժիններում:

1944 թ. վերջերին 1945 թ. սկզբներին սովետական հրամանատարությունը մշակեց առաջիկա գործողության պլան, որի նպատակն էր ջախջախել դիմադրող թշնամուն, հաղթահարել Կարպատները և զուրա գալ Մորավսկա-Օստրավյան արգյունաբերական շրջանը: Գործողությունը իրականացվելու էր Երկրորդ և Չորրորդ ուկրաինական ռազմաճակատների զորքերի կողմից:

Իր հերթին գերմանաֆաշիստական հրամանատարությունը, օգտագործելով տեղանքի բնական պայմանները, Կարպատներում մեծ խորության վրա ստեղծեց լայնածավալ խնժենհրական պաշտպանական կառույցներ: Խոշոր բնակավայրերն ու քաղաքները զոտևորում էին պաշտպանական բնագծերով, դրանք հարմարեցվում շրջանաձև պաշտպանության: Պաշտպանության համար հարմարեցվեցին մինչև 2-րդ համաշխարհային պատերազմը Զեսոսլովակիայի և Հունգարիայի սահմանում կառուցված հրկարատև պաշտպանական կառույցները: Նման բնագծեր ստեղծվեցին նաև Նիտորա, Վազ, Մորավա գետերի, չրային այլ արգելքների արևմտյան ափերի երկարությունը:

1945 թ. հունվարի 6-ին հարձակման անցան Երկրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի զորքերը: Կոտրելով հակառակորդի դիմադրությունը, մինչև հունվարի վերջը ազատագրեցին Պլեշիվեց, Լուչենեց, Իյելշավա, Ռոժնյավա և այլ բնակավայրեր: Դանուբի հյուսիսային ափով ռազմաճակատի զորքերի մի մասի առաջխաղացումը ծանր կացության մեջ դրեց Բուդապեշտի շրջանում գտնվող ֆաշիստական զորքերին⁸⁷:

Փետրվարին ռազմաճակատի զորքերի մի մասը հարձակողական մարտեր էր մղում Սլովակյան Հանքային սարերի շրջանում, իսկ մյուս մասը՝ ռազմաճակատի կենտրոնում

⁸⁷ Փետրվարի 14-ին սովետական զորքերին հաջողվեց լիովին ազատագրել Հունգարիայի մայրաքաղաքը:

Գրոն դետի արևմտյան ափի հենակետի համար: Սկզբում մեր զորքերը կարողացան հենակետ գրավել, սակայն թշնամին կենտրոնացրեց ուժերը և ստիպեց մեր զորքերին նահանջել Գրոնի արևելյան ափը: Փետրվարի 24-ին թշնամու առաջխաղացումը լրիվ կանգնեցվեց: Այնուհետև, Գրոնի արևելյան ափ-ձևիցե-Դանուբի հյուսիսային ափ ընկած տեղամասում Երկրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի 7-րդ գվարդիական բանակը և 1-ին գվարդիական հեծյալ մեքենայացված խմբի մի բանի միավորումներ ամուր պահեցին իրենց դիրքերը և պաշտպանվեցին մինչև մարտի 24-ը:

Ռազմաճակատի մյուս բանակները (40-րդ, 53-րդ), որոնք գործում էին Հանքային սարերի շրջանում, փետրվարի վերջերին և մարտի սկզբներին շարունակում էին մարտական գործողությունները՝ Զվուեն, Բանկա-Բիստրիցա, Բանսկա-Շտյավնիցա ուղղություներով:

Համեմատաբար հաջող անցավ Չորրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի զորքերի հարձակումը, որը սկսվեց հունվարի 12—18-ի ընթացքում: Այդ հաջողությունը պայմանավորված էր Առաջին ուկրաինական և Առաջին Բելոռուսական ռազմաճակատների հզոր հարձակումով, որի հետևանքով գերմանաֆաշիստական զորքերը ստիպված էին ետ քաշվել Վիսլայից արևմուտք:

Հունվարի 15-ին Չորրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի 38-րդ բանակի զորքերը աղատագրեցին լեհական Գոուլից և Յասլո բաղաճները: Յասլոյի գրավմանը ակտիվ մասնակցություն ցուցաբերեցին չեխոսլովակյան մի բանի հրետանային գնդերը: Այժմ այդ օրը նշվում է որպես Չեխոսլովակիայի ժողովրդական բանակի հրետանու օրը:

Հունվարի 18-ին հարձակման անցան ռազմաճակատի առաջին գվարդիական բանակի զորքերը: Հաջորդ օրը նրանք աղատագրեցին հաղորդակցության հանգուցային կենտրոն Պրեշով քաղաքը: Նույն օրը 18-րդ բանակի զորքերի կողմից

ազատագրվեց Արևելյան Սլովակիայի մեծությամբ երկրորդ քաղաք՝ Կոշիցին։ Հունվարի 27-ին 1-ին Զինոսլովակյան բանակային կորպուսի զորամասերը ազատագրեցին Լեռնա քաղաքը։ Հաջորդ օրը գնդապետ Ն. Ս. Ուգրյումովի 8-րդ հրաձգային դիվիզիան հաղթականորեն մտավ Պոպրադ։ Այնուհետև, 18-րդ բանակը շարունակեց հարձակումը Ռուժոմբերոկի ուղղությամբ։

Փետրվարի սկզբներին ռազմաճակատի 1-ին գվարդիական և 38-րդ բանակները մարտեր էին մղում լեհական ժիվեց և Բիլսկո քաղաքների ուղղությամբ։ Հակառակորդի պաշտպանությունում ուժերի մեծ խտությունը դանդաղեցնում էր մեր զորքերի առաջխաղացումը։ Նրան հաջողվեց Սոլա գետի ափին՝ ժիվեցի տակ ժամանակավորապես կանգնեցնել 1-ին գվարդիական բանակի հարձակումը, սակայն Բելսկոն պահել իր ձեռքում չկարողացավ։ Համառու և արշունահեղ մարտերից հետո փետրվարի 12-ին ազատագրվեց Մորավսկա-Օստրավայի մատույցներում գտնվող գերմանաֆաշիստական զորքերի պաշտպանության խոշոր հենակետ և հաղորդակցության ուղիների հանգույց Բիլսկո քաղաքը։ Փետրվար ամսվա հաջորդ օրերին ռազմաճակատի զորքերը նոր հաջողություններ չունեցան։ Փետրվարի 18-ին հակառակորդին վերջնականապես հաջողվեց կանգնեցնել նրանց առաջխաղացումը Սարուժեն, ժիվեց, Յաբլոնկա, Լիպտ, Սվ. Միկուլաշ շրջանում նախօրոք կառուցած պաշտպանական բնագծում։ Ռազմաճակատի զորքերը ամրացան գրաված դիրքերում և սկսեցին նախապատրաստվել նոր գործողության։

Այսպիսով, հանրագումարի բերելով Երկրորդ և Չորրորդ ուկրաինական ռազմաճակատների 1945 թ. ձմեռային հարձակման արդյունքները, զալիս ենք այն եզրակացության, որ շնայած Արևմտյան Կարպատների բնակլիմայական դաժան պայմաններին և թշնամու կասաղի դիմադրությանը, ռազմաճակատների զորքերը հասան զգալի հաջողությունների։ Այդ գործողության հետևանքով նրանք ազատություն բերեցին Զինոսլովակիայի երեք մարզերի՝ Կոշիցեյի, Պրեշովի և

Բանակա-Բիստրիցայի բնակչությանը: Վերոշիշյալ մարզերում ապրում էին ավելի քան 1,4 մլն մարդ⁸⁸:

Հարձակման ընթացքում Չորրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի զորքերը առաջ շարժվեցին 185—225 կմ և հաղթահարեցին Արևմտյան Կարպատների զգալի մասը: Գործողության վերջում ռազմաճակատի զորքերը դուրս եկան Վիսլա գետի վերին հոսանքները և մարտեր սկսեցին Մորավսկա-Օստրավյան արդյունաբերական շրջանի մատույցներում, շրջան, որը բացառիկ կարևոր դեր էր խաղում Գերմանիայի ռազմական տնտեսության մեջ:

Երկրորդ ուկրաինական ռազմաճակատը լարված մարտերում հակառակորդին ջախջախեց Սլովակյան Հանքային սարերում, որոնց հաքստությունը նույնպես օգտագործվում էր հիտլերյան Գերմանիայի կողմից: Սլովակյան Հանքային սարերից արդյունահանվում էին գունավոր մետաղներ, որոնք խիստ անհրաժեշտ էին զենքի և մարտական տեխնիկայի արտադրության համար:

Հունվար-փետրվարյան հարձակողական գործողության հետևանքով լուծվեցին մի շարք կարևոր օպերատիվ-ստրատեգիական խնդիրներ: Նախ Կոմառնոյի ուղղությամբ Երկրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի զորքերը հաղթանակեցին Գալիցիայի ռազմական-ֆաշիստական զորքերի առաջին հարվածը, որը նպատակ ուներ վերացնել Բուդապեշտյան խմբավորման շրջափակումը: Երկրորդ՝ կատաղի մարտերի ընթացքում ռազմաճակատի ձախ թևի զորքերը ավարտեցին Բուդապեշտում շրջապատված հակառակորդի լիկվիդացումը և Հունգարիայի ազատագրումը: Բուդապեշտյան «կախալում» թշնամին կորցրեց շուրջ 180 հազ. մարդ և հսկայական չափով սպառազինություն ու տեխնիկա⁸⁹: Դանուբից հյուսիս ընկած շրջանում ռազմաճակատի բանակների տևիվ հարձակողական գործողությունները ստիպեցին հակառակորդի հրամանատար-

⁸⁸ *ՏՆՍ* «Страны Центральной и Юго-Восточной Европы во второй мировой войне», стр. 245.

⁸⁹ *ՏՆՍ* «За освобождение Чехословакии», стр. 173.

րությանը ոչ միայն այնտեղ պահել զգալի շափով ուժեր, այլև մշտապես ուժեղացնել այն՝ ռազմաճակատի այլ տեղամասերից բերված նոր ուժերի և միջոցների հաշվին: Փետրվարի կեսերին էսէսական ճ-րդ տանկային բանակի ընտիր զորամասերը կանգնեցվեցին Գրոն դետի մոտ մզվող մարտերում: Կաշկանդեղով հակառակորդի զգալի ուժեր, Երկրորդ ուկրաինական ռազմաճակատը դրանով իսկ նպաստում էր Երրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի զորքերին՝ ետ մղելու հակառակորդի հարվածները բուդապեշտայան ուղղության վրա, իսկ անհրաժեշտության դեպքում, ուժեղացման նպատակով նրան հանձնելու իր զորքերի մի զգալի մասը:

Զորորդ ուկրաինական ռազմաճակատը Արևմտյան Կարպատներում իր անդադար հարձակումներով նույնպես կաշկանդել էր թշնամու խոշոր ուժեր և դրանով նպաստել Առաջին ուկրաինական ռազմաճակատին Սիլեզիայում գերմանաֆաշիստական զորքերի ջախջախմանը:

Զորորդ և Երկրորդ ուկրաինական ռազմաճակատների զորքերը հունվար-փետրվար ամիսների հարձակողական մարտերի ընթացքում ծանր կորուստներ հասցրեցին «Կինտրոն» և «Հարավ» բանակային խմբավորումների մեջ մտնող թշնամական 5 բանակների: Այդ մարտերի ընթացքում սովետական զորքերը գերեցին 137,5 հազար մարդ, դրավեցին 129Է հրանոթ ու ավանանետ, 68 ինքնաթիռ, 310 տանկ և ինքնագնաց հրանոթ, մեծ քանակությամբ մաշտական այլ տեխնիկա: Մարտերի ընթացքում ջախջախվեցին գերմանական և հունգարական զորքերի 17 դիվիզիա, 1 բրիգադ, ոչնչացվեց մեծ քանակությամբ կինդանի ուժ, սպառազինություն և մարտական տեխնիկա⁹⁰:

Կատաղի և անընդմեջ մարտերը, որոնք սովետական զորքերը մղում էին ձմռանը՝ լեռնային ծանր պայմաններում, թանկ նստեցին նրանց վրա: Երկրորդ և Զորորդ ուկրաինական ռազմաճակատները հունվար-փետրվար ամիսների ընթացքում կորցրեցին ավելի քան 16 հազար սպանված և ավելի քան 50 հազար վիրավոր: Ավելի քան հազար սպան-

⁹⁰ Նույն տեղում:

ված և վերավոր կորցրեց 1-ին Չեխոսլովակյան բանակա-
յին կորպուսը⁹¹։ Մասնայական հերոսության ու անձնագոհու-
թյան համար ՍՍՀՄ Գերագույն սովետի նախագահության
հրամանագրով շքանշաններով պարգևատրվեցին 149 զորա-
մաս և միավորում։ 42 միավորման, զորամասի և սուտնձին
ստորաբաժանումների շնորհվեցին «Յասլովսկին», «Դուլից-
կին», «Պրեշովսկին», «Կոշիցկին» և «Պոպրադսկին» պատ-
վավոր անվանումները⁹²։

Ավելի քան 10 սովետական ռազմիկներ Չեխոսլովակյան
հողում գերմանաֆաշիստական զավթիչների դեմ մղված պայ-
քարում մարտական առաջադրանքները օրինակելիորեն կա-
տարելու և այդ ընթացքում ցուցաբերած բացառիկ հերոսու-
թյան ու արիության համար արժանացան Սովետական Միու-
թյան հերոսի կոչման։ Նրանց թվում էին՝ զնդացրորդ, կրտսեր
սերժանտ Գ. Ֆ. Գերիկը, հեծելազորային, սերժանտ Ն. Պ. Կոր-
սակովը, տանկիստներ՝ կապիտան Ի. Կ. Պասինոկը, կրտսեր
լեյտենանտ Ի. Ս. Դեպուտատովը, օդաչուներ՝ ավագ լեյտե-
նանտ Ի. Ն. Սերեդան և ուրիշներ։

* * *

Արևմտյան Կարպատներում իրագործված ձմեռային հար-
ձակողական գործողության ընթացքում դարձյալ իրենց ա-
րիությամբ, քաջությամբ և անձնագոհության մեջ աչքի ընկան
բազմաթիվ հայ ռազմիկներ ու սպաներ։

Նրանց թվում էր 30-րդ հրաձգային դիվիզիայի 35-րդ
հրաձգային գնդի 2-րդ հրաձգային գումարտակի ականանե-
տային վաշտի դասակի հրամանատար, ավագ լեյտենանտ
Հարություն Գևորգի Թորոսյանը։

Չեխոսլովակյան կիսնիցա վեկա գյուղի շրջանում փե-
տքավարի 2-ին տեղի ունեցած հարձակողական մարտի ժա-

91 ՏՆ՝ «Страны Центральной и Юго-Восточной Европы во вто-
рой мировой войне», стр. 245.

92 ՏՆ՝ «За освобождение Чехословакии», стр. 174.

մանակ Թորոսյանն իր ականանետային դասակի կրակով ճընշեց հակառակորդի 1 մարտկոցի կրակը, ոչնչացրեց 2 հաստոցային գնդացրային կրակակետ, շուրջ 15 հիտլերականի և դրանով իսկ հնարավորություն տվեց 5-րդ վաշտին հաջողությամբ գրոհել հակառակորդին և հարմար բնագրիժ գրավել գումարտակի համար:

Փետրվարի 3-ին նույն բնակավայրից հարավ-արևմուտք ընկած շրջանում հակառակորդի հետ հանկարծակի ընդհարման ժամանակ Թորոսյանի դասակը արագորեն ու հմտորեն կրակային դիրքեր գրավեց և հակառակորդի կուտակումների վրա ուժեղ կրակ բացեց: Հիտլերականների խումբը՝ ցիր ու ցան եղավ և դրանով իսկ վիժեցվեց նրանց հարձակումը: Այդ մարտում տկանաձիգների դիպուկ հարվածներից ոչնչացվեց հակառակորդի մեկ դասակի շափ հետևակ:

Թորոսյանը համարձակ, գործունյա հրամանատար էր, ընկեր, որը մեծ հեղինակություն էր վայելում ոչ միայն իր դասակի անձնակազմի շրջանում, այլև ամբողջ գնդում: Նա մշտապես հոգատարություն էր ցուցաբերում իր ենթակաների նկատմամբ: Նրա գլխակի ձմեռային դաժան պայմաններում տեղի ունեցած գործողությունների ընթացքում նյութական մասի ոչ մի կորուստ չտվեց: 1-ին գվարդիական բանակի հրամանատար Ա. Ա. Գրեշկովի հրամանով ավագ լեյտենանտ Թորոսյանը պարգևատրվեց Հայրենական պատերազմի առաջին աստիճանի շքանշանով⁹³:

Հայրենական պատերազմի առաջին աստիճանի շքանշանով պարգևատրվեց նաև 242-րդ լեռնահրաձգային Թամանյան կարմրագրոշ դիվիզիայի 897-րդ լեռնահրաձգային Սևոստոպոլյան, Սովբերովի երրորդ աստիճանի շքանշանակիր զինվոր գումարտակներից մեկի հրամանատարի շարային գծով տեղակալ, ավագ լեյտենանտ Մովսես Հովհաննիսի Դալլաքյանը: Նա հատկապես աչքի ընկավ հունվարի 29-ին՝ Տոկարնյա գյուղի մոտ տեղի ունեցած մարտում: Հարձակման ան-

⁹³ ՍՍՀՄ ՊՄԿԱ, ֆ. 33, ց. 687572, դ. 2125, թ. 66 (Հ. Գ. Թորոսյանը Պրասնոգարի երկրամասի Արմյանսկի շրջանի Կուշինկա գյուղից էր):

յաճ ստորաբաժանման առաջխաղացմանը խանգարում էին թշնամու երկու զնգացրային կրակակետ։ Նոսակները չէին հասնում նպատակակետին, իսկ հրանոթ բերելու ժամանակ չկար՝ գրոհը ուր որ է կրկին պետք է վերսկսվեր։ Փորձված սպան, որն աչքի էր ընկել Հյուսիսային Կովկասում և Գլխի լեռնաանտառոտ շրջաններում մղած մարտերում, անմիջապես զնահատելով գրոթյունը վերցրեց հակաառևանգային հրացանը և հարմար դիրք գրավելով, դիպուկ կրակոցներով շարքից հանեց կրակակետերը։ Գրոհը հաջողությամբ պսակվեց։ Այդ մարտում Դալլաբյանը անձամբ ոչնչացրեց 18 հիտլերականի։ Մարտի վճռական պահին ցուցաբերած հնարամտությամբ և արիության համար շքանշանից բացի, նա արժանացավ դիվիզիայի հրամանատարի գեներալ-մայոր Վ. Բ. Լիսինովի շնորհակալությանը⁹⁴։

Առաջին գվարդիական բանակի հրամանատարի կողմից Հայրենական պատերազմի առաջին աստիճանի շքանշանով պարգևատրվեց նաև պատժիչ վաշտի հրամանատար, գվարդիայի կապիտան Գևորգ Անտոնի Աղասյանը։ Նա վաշտը ընդունել էր 1944 թ. դեկտեմբերին և հենց առաջին օրվանից իրեն գրսևորել որպես հմուտ և համարձակ հրամանատար, որի համար էլ մարտիկների շրջանում վայելում էր մեծ հեղինակություն։

Գվարդիայի կապիտանը իր ստորաբաժանման հետ Կարպատներում անցավ գծվաթին, բայց հաղթական մարտական ճանապարհ։ Նրա հմուտ գեկավարության շնորհիվ վաշտը հաճախ էր մարտերում հաղթանակներ ձեռք բերում, որի համար էլ պատիժ կրողներից շատերը ժամկետից շուտ են արձակվել՝ մարտերում ցուցաբերած սխրանքների համար և վերադարձվել իրենց զորամասերը։

Աղասյանը խիզախ կռվող էր։ Մարտի թեժ պահին նա միշտ հայտնվում էր ամենադժվարին տեղամասերում և անձ-

⁹⁴ Նույն տեղում, ֆ. 1-ին գվարդիական բանակի, ց. 6856, գ. 142, թ. 180 (Մ. Հ. Դալլաբյանը ռազմաճակատ էր մեկնել Ադրբ. ՍՍՀ Մարտակերտի շրջանի Թալիշ գյուղից)։

նական օրինակով ոգևորում մարտիկներին: Այսպես, օրինակ, հունվարի 28-ին Սովյա քաղաքի համար մղված մարտում թշնամին կառավարի հակազդո՞ճ ձևոնարակեց: Շարքից դուրս եկավ հասառցային զնդացրի անձնակազմը: Ուր որ է ֆաշիստները կհասնեին առաջավոր դիրքերին և դրու՞յշունը կբարդանար: Աղասյանը արհամարհելով վտանգը, գնդակների տարափի տակ նետվեց դեպի զնդացիրը և մրրկային կրակ բացեց թշնամու վրա: Հակառակորդի դո՞ճը խափանվեց: Մարտից հետո խիզախ հրամանատարին ընդունեցին կուսակցության շարքերը⁹⁵:

Արևմտյան Կարպատների հաղթահարման ընթացքում մարտական առաջադրանքները օրինակելիորեն կատարելու համար Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շրանշանի արժանացավ Յ-րդ լեռնահրաձգային Կարպատյան կորպուսի թիկունքի շտաբի պետի կազմավանդային գծով օգնական մայոր Համբարձում Մովսեսի Անանյանը: Ահա թե ինչպես է բնութագրել նրան կորպուսի թիկունքի պետ, համբարակային ծառայության գեներալ-մայոր Կոլլոլը. «Ընկեր Անանյանը աշխատելով որպես թիկունքի շտաբի պետի օգնական, կարճ ժամանակամիջոցում իրեն դրսևորել է, որպես կարգադա՞ճ և պարտաճանաչ աշխատող: Աշխատանքին մոտենում է բացառիկ բարեխղճությամբ և ցուցաբերում է նախաձեռնություն: Մարտերի ընթացքում նա հաճախ է եղել գնդերում, գումարտակներում և տնտեսական սպարապետի աշխատողներին գործնական օգնություն ցույց տվել առաջավոր գծում գտնվող մարտիկների և սպաների նյութական ապահովման թանձրանքով: Կատարելու նպատակով: Կամքի տեր, խիզախ սպա է: Մարտական ամեն պայմաններում նրան հանձնարարված բոլոր հրամանները մշտապես կատարվել են ճիշտ և ժամանակին: Անձնակազմի շրջանում օգտվում է արժանի,

⁹⁵ Նույն տեղում, ֆ. 33, ց. 686196, գ. 7367, թ. 32 (Գ. Ս. Աղասյանը ռազմաճակատ էր մեկնել 1941 թ. Բաքվից):

մեծ հեղինակութիւնամբ: Նրա աշխատանքային տեղամասը մըշտապես գտնւում է լաւ վիճակում»⁹⁶:

Կարպատներում ծաւալւած մարտական գործողութիւնների ընթացքում (Զեխոսլովակիայի և Լեհաստանի տերիտորիայում), թշնամու գործակալների, լրտեսների, հայրենիքի դաւաճանների մերկացման և վնասաւերժման գործում կարևոր աշխատանքներ են տարել գվարդիայի կապիտաններ՝ Սերգեյ Գրիգորի Վարդպատրիկովը և Գրիգոր Գրիգորի Միխայլանցը, որոնցից առաջինը պարգևատրւեց Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի, իսկ մյուսը՝ Կարմիր աստղի շքանշաններով⁹⁷: Առաջին գվարդիական բանակում փորձւած հակահետախուզներ էին նաև կապիտան Սարգիս Մովսեսի Զոբանյանը, ավագ լեյտենանտ Գրիգոր Սեդրակի Ղահարամանովը, որոնք նույնպես պարգևատրւեցին շքանշաններով:

Հունւար-փետրւարյան մարտերում իրենց խիղախութիւնամբ աչքի ընկան նաև կարմիրբանակայիներ Արամ Սարգսի Գալստյանը, Գարուշ Ռուբենի Բաբայանը, Վարադգատ Ալեքսանդրի Բարսեղյանը, Սամսոն Գրիգորի Բաբայանը,

96 Նույն տեղում, դ. 6941, թ. 35 (Հ. Մ. Անանյանը 1905 թվի ծնւած, ԵՄԿԿ անդամ 1927-ից, ռազմաճակատ էր մեկնել 1941-ի հուլիսին՝ Թբիլիսիից: Կովել էր Հյուսիս-Կովկասյան ռազմաճակատում և առանձին Մերձծովյան բանակում: 318-րդ լեռնահրաձգային դիվիզիայի կազմում մասնակցել էր Նովոռոսիյսկի աղտատաքրմանը՝ Մալոյա ղեմլայի պաշտպանութիւնը: Մարտերում ցուցաբերած արիւթյան համար պարգևատրւել էր Կարմիր դրոշի, Կարմիր աստղի շքանշաններով, ինչպես նաև Մարտական ծառայութիւնների համար մեդալով: Անանյանը աչքի էր ընկել նաև Չորրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի Արեւելակարպատյան մարտական գործողութիւն ժամանակ և Լուպոլսկի, Ռուսսկի, Ուժոկսկի, Վերեցկի, Վիշնովսկի, Յաբլոնովսկի, Տատարսկի լեռնանցքների զբաղման, ինչպես նաև Միխայլովցե, Հումեննե, Պրեշով, Կոշիցե, Բարդե քաղաքների աղտապարման մարտերին ակտիւ մասնակցելու համար արժանացել Գերագույն գլխավոր հրամանատարութիւն շնորհակալութիւններին):

97 Նույն տեղում, ֆ. 1-ին գվարդիական բանակի, ց. 6856, թթ. 259 և 278 (Ս. Գ. Վարդպատրիկովը ռազմաճակատ էր մեկնել Թբիլիսիից, իսկ Գ. Գ. Միխայլանցը՝ Ռուբենական ՍՍՀ Չարջուու քաղաքից):

եֆրեյտոր Կարապետ Աբրահամի Բարոյանը, ավագ սերժանտ Սարգիս Վախտանյի Մկրտումյանը (վերջին շրջը հետագամարտերում զոհվեցին Լեհաստանում) և շատ ուրիշներ:

Հունվար-փետրվար ամիսներին Չորրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի 38-րդ բանակը հիմնականում կոչում էր Լեհաստանի տերիտորիայում Գոուլից-Նովի Սոնշ-Կրակով ուղղությամբ: Նրա գործողություններին օգից աջակցում էին 8-րդ օդային բանակի օդանավերը:

Միայն 18-րդ բանակն էր, որ այդ շրջանում կոչում էր Զխոստովակիայի տերիտորիայում՝ Սմոլնիկ, Սպիշսկա, Նովա-Վես, Կոշիցե ուղղությամբ: Բանակի կազմում էին գտնվում 3-րդ լեռնահրաձգային, 17-րդ գվարդիական և 95-րդ հրաձգային կորպուսները, ինչպես նաև հրետանային և մեքենայացված մի շարք միավորումներ ու զորամասեր:

1945 թ. հունվարի 19-ին 3-րդ լեռնահրաձգային և 17-րդ գվարդիական հրաձգային կորպուսները անմիջականորեն գրոհեցին Արևելյան Սլովակիայի կենտրոն և իր մեծությամբ երկրորդ քաղաք Կոշիցեի ամրությունները: Գրոհը սկսվեց հրետանային և ավիացիոն նախապատրաստությունից հետո: Մեր զորքերը հանդիպեցին ուժեղ դիմադրության: Կոշիցեն հանդիսանում էր հաղորդակցության կարևոր հանգույց Արևելիյան Սլովակիայում: Դրա համար էլ հակառակորդը ձեռնարկում էր ինչ գնում էլ լինի իր ձեռքում պահել քաղաքը: Օրվա վերջում, քաղաքի արվարձաններում և մատույցներում կոտորելով հակառակորդի դիմադրությունը, 18-րդ բանակի զորքերը փողոցային մարտեր սկսեցին կենտրոնում: Երեկոյան կողմ թշնամին զուրա շարավեց Կոշիցեից:

Քաղաքի համար մղված մարտերում աչքի ընկան զենե-րալ-մայոր Վ. Ֆ. Գլադկովի 318-րդ լեռնահրաձգային, գնդապետ Մ. Գ. Տեպեկովի 237-րդ հրաձգային դիվիզիաները, զնդապետ Ի. Ն. Վինոգրադովի 159-րդ ամրացված շրջանի ստորաբաժանումները, գնդապետ Ի. Մ. Մորուսի 5-րդ առանձին գվարդիական տանկային բրիգադի տանկիստները, մայոր Պ. Վ. Ֆրոլովի 108-րդ գվարդիական ինքնագնաց-հրետանային գնդի մարտիկները:

Գերագույն զլխավոր հրամանատարի հրամանով մայոր Ֆ. Ֆ. Արմենի 344-րդ և մայոր Պ. Բ. Նատենովի 838-րդ հրաձգային զնդերին շնորհվեց Կոշիցյան անվանումը: Քաղաքի ազատագրմանը մասնակցած բոլոր զորքերին հալանվեց շնորհակալություն: Մոսկվան հրետանային համալսարանում ուղղունեց Կոշիցևի հերոսներին⁹⁸: Այնուհետև, զարգացնելով հաջողությունը, 18-րդ բանակի զորքերը հունվարի 27-ին ազատագրեցին Սպիշսկա-Նովա վեհ և Լեռնա օկրուգային-վարչական կենտրոնները: Հաջորդ օրը ազատագրվեց մարզային կենտրոն Պոպրադ, ապա Կեժմարոկ քաղաքները:

Բանակի բաջարի մարտիկները թշնամու գեմ մարտնչում էին լեռնաանտառոտ բարդ տեղանքում՝ հաղթահարելով անանցանելի համարվող մի շարք ինժեներական ամրություններ, բաղմամբով ջրային արգելքներ: Մինչև հունվարի վերջը նրանք առաջացան ավելի բան 150 կմ և ազատագրեցին 330 բնակավայր:

Հունվարյան մարտերում ոչնչացվեց հակառակորդի ավելի բան 8150 զինվոր ու սպա, 16 տանկ, 19 հրանոթ ու լականանետ, 4 ինքնագնաց հրետանային սարքավորում, 259 գնդացիր, 58 տվտոմեքենա և սալ, ավար վերցվեց՝ 2185 հրացան, 260 գնդացիր, 3 զրահապատ մեքենա, 525 ավտոմեքենա, 133 հրանոթ, 180 վագոն, 30 շոգերարշ, 21 պահեստ, 6 ռադիոկայան, 35 սալարեւ, գերվեց 3496 զինվոր ու սպա⁹⁹:

Փետրվարի բնթացքում հակառակորդը պատասպարվելով նախօրոք ստեղծված պաշտպանական բնագծում, համառ դիմադրություն ցույց տվեց մեր զորքերին և փետրվարի սկզբին կասեցրեց նրանց առաջխաղացումը Զիշկովո, Օրավիցե, Սկորուշինա, Սմրեչանի շրջանում:

Ամբողջ փետրվարի բնթացքում ոչնչացվեց հակառակորդի 2985 զինվոր ու սպա, գերի վերցվեց 66 մարդ: Մեր զոր-

⁹⁸ Տե՛ս А. А. Греcko, Через Карпаты, стр. 346.

⁹⁹ ՍՍՀՄ ՊՄԿԱ. ֆ. 18-րդ բանակի, ց. 6367, գ. 528, ք. 100:

քերի կորուստները կազմում էին՝ 287 սպանված, 673 վիրավոր¹⁰⁰;

Զնայած 18-րդ բանակի մարտական գործողությունները 1945 թ. փետրվար ամսին չպսակվեցին խոշոր հաջողություններով, այնուամենայնիվ զրանք կարևոր դեր խաղացին թըշնամու ուշադրություն իրենց վրա գրավելու և նրա խոշոր ուժերը կաշկանդելու գործում:

* * *

Հունվար-փետրվարյան մարտերում իրենց խիզախությամբ և անձնազոհությամբ դարձյալ աչքի ընկան բանակի շարքերում կռվող հայ ռազմիկներն ու սպաները: Նրանք ամեն վայրկյան վտանգի ենթարկվելով, հերոսաբար մարտնչում էին եղբայրական չեխ և սլովակ ժողովուրդների ազատագրման համար, սրբությամբ կատարում իրենց ինտերնացիոնալ պարտքը: Այդ պայքարում նրանցից շատերը չխնայեցին նաև իրենց կյանքը և արյունով զոհեցին սովետական ու չեխոսլովակյան ժողովուրդների բարեկամությունը:

Այգալիսի անձնազոհ ռազմիկներից էր 237-րդ հրաձգային դիվիզիայի 838-րդ հրաձգային գնդի 7-րդ հրաձգային վաշտի դասակի հրամանատար, կրտսեր լեյտենանտ Հենրիխ Գրիգորի Սոխիկյանը: Այն գունդը, որտեղ նա էր ծառայում առաջիններից մեկը մտավ Կոշիցե և արժանացավ «Կոշիցյան» պատվավոր անվանման: Քաղաքի վճռական գրոհից երկու օր առաջ Սոխիկյանի դասակը համառ մարտեր էր մղում հակառակորդի դեմ Սենյա գյուղի համար: Տեսնելով, որ ճակատային գրոհը արդյունք չի կարող ապր, խիզախ սպան համարձակորեն վճռեց թևանցել թշնամուն: Հմտորեն կատարելով թևանցումը, Սոխիկյանն իր դասակը դուրս բերեց թշնամու թիկունքը և մրրկային կրակ բացեց նրա վրա: Հանկարծակի եկած հակառակորդը մարտադաշտում թողնելով 13 սպանված, խուճուպահար նահանջեց Կոշիցեի ուղղությամբ: Կրնկակոխ հետապնդելով թշնամուն, Սոխիկյանի

¹⁰⁰ Նույն տեղում, գ. 532, թթ. 58—59:

մարտիկները հասան Կոշիցեի արվարձանները, իսկ հունվարի 19-ին փողոցային համառ մարտերից հետո ներխուժեցին քաղաքի կենտրոնը: Քաղաքի ազատագրումից հետո մարտերը շարունակվեցին նրանից արևմուտք ընկած շրջանում: Այստեղ ևս համարձակորեն և վճռահանորեն գործեց խիզախ հայորդին: Հունվարի 21-ին նա սրենթաց գրոհով իր գոտսակը դուրս բերեց թշնամու պաշտպանության առաջավոր դիրքերը և գրավեց այն: Այդ մարտում Սոխիկյանը անձամբ ոչնչացրեց 11 հիսլերական, բայց ինքը ևս զոհվեց: Բանակի հրամանատարությունը կրտսեր լեյտենանտ Սոխիկյանին հետմահու պարգևատրեց Հայրենական պատերազմի, Երկրորդ տասնամյակի շքանշանով¹⁰¹:

Նույն դիվիզիայի 841-րդ հրաձգային գնդում էր ծառայում 2-րդ գումարտակի շտաբի պետ, ավագ լեյտենանտ Սիրուբ Ավանեսի էքսուլյանը: Նա հատկապես աչքի ընկավ Ֆդանիյա և Ջելովցե բնակավայրերի ազատագրման, ինչպես նաև Բողրոզ գետի հաղթահարման ժամանակ: Միայն մեկ մարտի ընթացքում գումարտակը ոչնչացրեց հակառակորդի ավելի քան 40 զինվոր ու սպա, ավար վերցրեց 2 ռազմական, բավականաչափ զենք ու զինամթերք: Գումարտակի հաջող գործողությունները մեծ չափով պայմանավորված էին նրա շտաբի պետի հմուտ գործելակերպով: Էքսուլյանը մշտապես մեծ խնամքով ու վարպետությամբ էր մշակում մարտական գործողությունների պլանները, համարձակորեն գործում մարտի ընթացքում, հարկ եղած դեպքում անձամբ գրոհի տանում վաշտերը: Այդ մասին է վկայում զնդի

¹⁰¹ Նույն տեղում, ց. 6398, դ. 183, թ. 305 (Հ. Գ. Սոխիկյանը ծնվել է 1921 թվին Հայկ. ՍՍՀ Ալավերդու (այժմ Թումանյանի) շրջանի Աթան դյուղում: Ռազմաճակատ էր մեկնել 1942 թվականին և օդուսուսից մարտերնչել Հյուսիսկովկասյան ռազմաճակատի, ապա Առանձին Մերձծովյան բանակի 89-րդ հայկական Թումանյան դիվիզիայի կազմում: Մարտերում ցուցաբերած արիության համար, դիվիզիայի հրամանատարի կողմից, 1943 թ. հոկտեմբերին պարգևատրվել էր Կարմիր աստղի շքանշանով: Զորորդ ուկրաինական ռազմաճակատում էր կալում 1944 թ. դեկտեմբերի .9-ից):

հրամանադատ, Սովետական Միության հերոս, գնդապետ Ակուլովի կողմից ստորագրված պարգևատրման թերթիկը, որի հիման վրա բանակի հրամանատարությունը ավագ լեյտենանտ էքսուզյանին պարգևատրեց Կարմիր աստղի շքանշանով¹⁰²։

Չմեռալին մարտերի ընթացքում, թշնամու հզոր ամրությունները ավերելու գործում կարևոր դեր էր խաղում հրետանին։ Կոշիցյեի գրավման ժամանակ դիվիզիայի 691-րդ հրետանային գնդի հրետանավորները դիպուկ հարվածներով քարուքանդ էին անում հակառակորդի ինժեներական ամրությունները, ավերում արհեստական արգելափակոցները, բլինդայինները, խրամուղիները, ոչնչացնում երկարատև կրակակետերը, կենդանի ու մեռած տեխնիկան։ Գնդի հրամանատարի քաղցածով տեղակալն էր կապիտան Արթուր Նիկոլայի Հայրապետովը, որը մարտերում ցուցաբերած արիության համար արժանացավ Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշանի¹⁰³։

Կոշիցյան պատվալուր անվանում էր շնորհվել նաև 344-րդ հրաձգային գնդին, որը քաղաքը գրավելու ժամանակ համագործակցել էր 838-րդ հրաձգային գնդի հետ։ 344-րդի շարքերում էր մարտնչում հայ ժողովրդի քաջարի ղուստր, կրտսեր լեյտենանտ Արաքսյա Արամի Հարությունյանը։ Նա հանդիսանում էր զորամասի գումարտակներին մեկի կոմերիտական կազմակերպիչը։ Մարտերում Արաքսյան իրեն դրսևվորել էր ոչ միայն որպես հմուտ կազմակերպիչ, այլև՝ խիզախ ռազմիկ։ Նա հաճախ էր ավաճած քաղաքի հայտնվում հարձակվողների առաջին շարքերում և ռզնորելով մարտիկներին իր ետևից գրոհի տանում նրանց։ Խիզախ հայտնվում շնորհվեց գվարդիականի կոչում։ Բանակի հրամանատարությունը նրան պարգևատրեց նաև Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշանով¹⁰⁴։

102 Նույն տեղում, թ. 307 (Ս. Ա. էքսուզյանը ռազմաճակատ էր մեկնել Կրասնոդարի երկրամասի Ադլերի շրջանի Յուրեիլի գյուղից)։

103 Նույն տեղում, գ. 160, թ. 344։

104 Նույն տեղում, գ. 161, թ. 261։

Նույն գնդում մեծ հարգանք էր վայելում ավագ բժիշկ, բժշկական ծառայության կապիտան Արմենակ Լևոնի Օղանիսովը: Շնորհիվ նրա հոգատարի վերաբերմունքի և մասնագիտական որակյալ պատրաստության, հարյուրավոր վիրավոր ուղմիկներ շարք վերադարձան և շարունակեցին մարտնչել հղբայրական շխտսովակ ժողովրդի ազատության համար: Բանակի հրամանատարությունը բժիշկ Օղանիսովի ծառայությունները նույնպես ղնահատեց Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշանով¹⁰⁵:

344-րդ Կոշիցյան գնդում էր ծառայում նաև հայ ժողովրդի խիզախ զսովակ, գումարտակի հրամանատարի տեղակալ, կրտսեր լեյտենանտ Սամսոն Միրզայի Բաբքիսյանը, որը աչքի էր ընկել դեռևս 1944 թ. աշնանային մարտական գործողությունների ընթացքում: 1944 թ. նոյեմբերի 29-ին Սնդավայի գետանցման ժամանակ նա մշտապես գտնվում էր գումարտակի ստորաբաժանումների մարտակարգերում և անձնական արիությամբ սխրանքի կոչում մարտիկներին: Սնդավան հաղթահարվեց, բայց այդ մարտում ծանր վիրավորվեց Բաբքիսյանը: 18-րդ բանակի հրամանատարությունը նրան պարգևատրեց Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշանով¹⁰⁶: Ապաքինվելուց հետո անվեհեր սպան կրկին վերադարձավ հարազատ զորամաս և սկսել մասնակցություն ցուցաբերեց Արևելյան Սլովակիայի ազատագրության համար մղված մարտերին: Հատկապես նա աչքի ընկավ Սպիշկա Նովա-Վես քաղաքի ազատագրման ժամանակ՝ 1945 թ. հունվարի 26-ին: Նրա Բաբքիսյանի գումարտակը դիմեց վճռական գրոհի, հակառակորդը մեծ ուժերով հակադրոհ կազմակերպեց: Հակադրոհը ուղեկցվում էր 4 «Վագր» տանկերի և հրետանային-ականանետային 5 մարտկոցների աջակցությամբ: Տանկերի երեալը մի պահ կանգնեցրեց մեր գրոհող մարտիկների շարքերը: Այդ նկատելով կրտսեր լեյտենանտ Բաբքիսյանը «Հանուն հայրենիքի, առաջ» կանչով

¹⁰⁵ Նույն տեղում, թ. 433:

¹⁰⁶ Նույն տեղում, ֆ. 33, ց. 690306, դ. 2646, թ. 742:

նետվեց առաջ՝ իր հոտերից տանելով գումարտակի մարտիկներին: Թշնամու կատաղի հակադրոհը ետ մղվեց՝ նրա համար ծանր կորուստներով: Սպիշսկա Նովա-Վես քաղաքի ճանապարհն ազատ էր: Սակայն հաղթանակը ձեռք բերվեց թանկ գնով: Այդ մարտում հերոսի մահով ընկավ հայ ժողովրդի քաջարի որդի Սամսոն Միրզաչի Բաբաբեխյանը: Բանակի հրամանատարությունը հետմահու նրան պարգևատրեց Հայրենական պատերազմի առաջին աստիճանի շքանշանով¹⁰⁷:

Կոշիցեի ազատագրմանն ակտիվ մասնակցություն ունեցան նաև 318-րդ լեռնահրաձգային դիվիզիայի զորամասերը: Արեւելյան Սլովակիայի այդ խոշոր կենտրոնն ազատագրելուց հետո նրանք հունվարի 29-ին գրավեցին Նովի-Տարգ քաղաքը: Շարունակելով թշնամու հետապնդումը և ճեղքելով նրա ամրությունները, մինչև փետրվարի 2-ը դիվիզիայի զորամասերը ազատագրեցին Պոդոբին, Նեգլեբոլ, Մշանա, Գուրնե, Ռարկա, Բյալա խոշոր բնակավայրերը: Անցնելով ձյունապատ լեռնաշղթան նրանք Կումարովայի մոտ կտրեցին Ժիվեց քաղաքից գետի հակառակորդի հարավային խմբավորում տանող խճուղին:

Փետրվարի 2-ին, երկուշյան կատաղի մարտերից հետո, դիվիզիան տիրեց հակառակորդի դիմադրության կարևոր կենտրոն Նլեանյային՝ հակառակորդի 254-րդ հետևակային դիվիզիան կիսելով երկու մասի: Այդ հարձակողական մարտերում թշնամին կենդանի ուժի և տեխնիկայի մեծ կորուստներ կրեց¹⁰⁸:

Հունվար-փետրվարյան մարտերին դիվիզիայի ինտերնացիոնալ անձնակազմի շարքերում մասնակցեցին նաև հայ ժողովրդի զավակները: Առ 1-ը հունվարի 1945 թ. դիվիզիայում ծառայում էին 82 հայ զինվոր ու սպա¹⁰⁹: Նրանք ձմեռա-

¹⁰⁷ Նույն տեղում, գ. 2715, Բ. 554 (կոմունիստ Ս. Մ. Բաբաբեխյանը՝ ծնված 1916 թ., ռազմաճակատ էր մեկնել 1941 թ. օգոստոսին Ազրբ. ՍՍՀ Շահումյանի շրջանի Վերին Աղջաբջանդ գյուղից):

¹⁰⁸ Նույն տեղում, ֆ. 318-րդ լեռնահրաձգային դիվիզիայի, ց. 1, գ. 1, քր. 9—10:

¹⁰⁹ Նույն տեղում, գ. 1, ք. 15:

լին դաժան պայմաններում աւելի ունեցած մարտերում կրկին անգամ դրսևորեցին արիության և քաջության բազմաթիւ օրինակներ, նպաստեցին մարտական գործողությունների հաջողությանը: Ավելի քան 50 հայ ղինւոր ու սպա մարտում ցուցաբերած սխրանքների համար պարգևատրւեցին շքանշաններով և մեդալներով:

Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշանով պարգևատրւեց 1339-րդ լեռնահրաձգային գնդի 2-րդ գումարտակի հրաձիգ, կարմիրբանակային Համբարձում Ակունի Ավետիսյանը, 1331-րդ գնդի 76-մմ հրանոթի նշանառու, կարմիրբանակային Վորոնցով Բաբախանի Կարապետյանը, Կարմիր աստղի շքանշանով՝ սերժանտ Սերգեյ Աթանեսի Գաբրիելյանը, ավագ լեյտենանտ Իոսիֆ Թեոսի Աղամյանը, բժշկական ծառայության լեյտենանտ Թեոս Թուստամի Հայրապետյանը, Արիության համար մեդալով՝ հեռախոսավարուհի, կարմիրբանակային Սոֆյա Կարապետի Բաղյանցը և ուրիշներ¹¹⁰:

Իրենց խիղախությամբ և մարտական առաջադրանքների օրինակելի կատարմամբ աչքի ընկան նաև բանակի այլ զորամասերում ծառայող հայ ռազմիկներն ու սպաները:

Հարյուրավոր վիրավոր մարտիկների կյանք էր փրկել 750-րդ վիրահատական շարժական հոսպիտալի առաջին վիրահատական բաժնի պետ, բժշկական ծառայության կապիտան Սուսաննա Աբրահամի Սամսոնովան, որը պարգևատրւելից Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշանով: Մարտական առաջադրանքները գերազանց կատարելու և այդ ընթացքում ցուցաբերած խիղախության համար, Արիության համար մեդալով պարգևատրւեցին ջոկի հրամանատար, ավագ սերժանտ Բաղրատ Մարտիրոսի Վարդանյանը, եֆրեյտոր Սարգիս Մանուկի Ավագյանը, կարմիրբանա-

¹¹⁰ Նույն տեղում, ց. 2, դ. 32, թթ. 1, 109, ց. 2, դ. 32, թթ. 2, 18:

կային Գարեգին Վարդևանի Մխիթարյանը, Արամ Մովսեսի Մարտիրոսյանը, Քրիստ Արշակի Իսոյանը և ուրիշներ¹¹¹։

Մարտադաշտում վիրավոր ուղղմիկներին առաջին օգնություն ցույց տալու, նրանց թիկունք փոխադրելու և խնամելու համար Մարտական ծառայությունների համար մեղալու՜ պարգևատրվեցին 35-րդ ալտուտրանսպորտային վաշտի սանիտարներ՝ կարմիրբանակայիներ Հարութիկ Մկրտչի Մարգարյանը, Ղևոնդ Գրիգորի Ղանդեկյանը, 54-րդ վիրահատական շարժական հոսպիտալի սանիտար, կարմիրբանակային Ալեքսեյ Վարդանի Աղաթյանը, 5197-րդ հոսպիտալի սանիտար, կարմիրբանակային Մինաս Արիստակեսի Անդրեասյանը, 1530-րդ հոսպիտալի բուժբույր, կարմիրբանակային Վիկտորիա Ավետիսի Գրիգորյանը և ուրիշներ¹¹²։ Այսպիսով, 1945 թ. հունվար-փետրվարյան մարտերում ևս հայ ուղղմիկները իրենց անձնական սխրանքով նպաստեցին մարտական առաջադրանքների կատարմանը և արժանի ավանդ ներդրեցին Արևելյան Սլովակիայի բազմաթիվ քաղաքների ու բնակավայրերի ազատագրման գործում։

ԵՐԿՐՈՐԴ ԳՆՈՒՆ

ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ՍԼՈՎԱԿԻԱՅԻ ԵՎ ՄՈՐԱՎԻԱՅԻ ԱԶԱՏԱԳՐՄԱՆ ՀԱՄԱՐ ՄՂՎԱՏ ՄԱՐՏԵՐՈՒՄ (մարտ-ապրիլ 1945 թ.)

1. ՄԱՐՏԵՐԻ ՆԱԽՈՐՅԱԿՆ

Կարմիր բանակի 1945 թ. հունվար-փետրվարյան հզոր հարձակումից հետո ֆաշիստական Գերմանիայի վիճակը զարձալ օրհասական։ Գլխավոր ուղղությունը գործող սովե-

111 Նույն տեղում, ֆ. 18-րդ բանակի, ց. 6398, գ. 160, թթ. 125, 196, 335, 441, 425, 452։

112 Նույն տեղում, թթ. 130, 218, 358, 419, 480։

տական զորամիավորումները զուրա եկան Օդեր գետի ափը՝
Բեռլինից 60 կմ հեռավորության վրա։ Դա ստիպեց հիալեր-
յան հրամանատարությանը առանց այն էլ թուլացած արև-
մուտյան ճակատի հաշվին նոր զորքեր փոխադրել արևելյան
ճակատ, որպեսզի որոշ ժամանակ կայունացնի վիճակը և
պաշտպանի Գերմանիայի կենտրոնական մասը։ Թշնամին
միաժամանակ խոշոր ուժեր էր պահում սովետագերմանական
ճակատի հարավային մասում, համառորեն «ռեսուրսների
պատերազմ» մղում Չխոսլովակիայի և Հունգարիայի տա-
րածքներում, ձգտելով ամեն կերպ իր ձեռքում պահել սաբա-
տեգիական և անտեսական կարևոր նշանակություն ունեցող
ալյո երկրները։

Սովետական Գերագույն գլխավոր հրամանատարությունը
հետագա զործողությունները սլանալորելիս ելնում էր Բեռլի-
նի վճռական ճակատամարտում Կարմիր բանակի համար ամե-
նանպաստավոր պայմաններ ստեղծելուց։ Այդ նպատակով
որոշվեց նախ վերացնել հակառակորդի զորքերի ուժեղ խմբա-
վորումներն Արևելյան Պոմերանիայում, Հունգարիայում, Չե-
խոսլովակիայում և Ավստրիայում, որոնք զգալի սպառնալիք
էին հանդիսանում Բեռլինի մատուցներին մոտեցած սովե-
տական զորքերի թևերի համար։

Չեխոսլովակիայի ուղղությամբ հարձակումը դառնալ
իրագործելու էին Երկրորդ և Չորրորդ ուկրաինական ռազմա-
ճակատների զորքերը։ Երկրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի
զորքերի խնդիրն էր նախապատրաստվել հարձակման՝ Դանու-
բից հյուսիս ընկած շրջանում։ Նրանք պետք է գլխավոր հար-
վածք հասցնեին Բրատիսլավա և Բուդապեշտի ուղղու-
թյամբ։ Միաժամանակ ռազմաճակատի հարավային թևի զոր-
քերը պետք է համագործակցեին Երրորդ ուկրաինական ռազ-
մաճակատի զորքերի հետ և գրավեին Ավստրիայի մայրաքա-
ղաք Վիեննան։ Չորրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի խն-
դիրն էր՝ ազատագրել Մորավսկա-Օստրավայի արդյունաբե-
րական շրջանը և ճանապարհ բացել դեպի Պրագա¹։ Ամբողջ

¹ ՏԼ՝ «За освобождение Чехословакии», стр. 183.

գիտարվար ամսվա երկրորդ կեսին և մարտի առաջին տասնօր-
յակին երկու ռազմաճակատների զորքերը խնամքով նախա-
շարտարասաւում էին առաջիկա գործողությանը:

Զխոստւովական ժողովուրդը նույնպէս նախապատրաստ-
ւում էր երկրի ազատագրմանը: Ազատագրված վայրերում ժո-
ղովուրդն իր ձեռքն էր վերցնում իշխանությունը և ստեղծում
ազգային կոմիտեներ: Սլովակիայում պետական իշխանությու-
նը անցավ վերակազմավորված Ազգային խորհրդին:

Կարմիր բանակի վճռական մարտական գործողություն-
ները Զխոստւովակիան ազատագրելու նպատակով, ինչպէս նաև
շահնակից տերությունների բանակների դանդաղ առաջխաղա-
ցումը, վերջնականապէս թաղեցին Լոնդոնում գտնվող Զխոս-
տւովակիայի բուրժուական էմիգրանտական կառավարության
հուշները՝ երկրի պետական կառուցվածքն ըստ իր հայեցո-
ւթյան վերականգնելու ուղղությամբ: Ազգային ազատագրա-
կան պայքարի և պետության ապագա կառուցվածքի որոշման
նախաձեռնությունն անցավ Զխոստւովակիայի կոմունիստա-
կան կուսակցության ձեռքը: Երկրում հսկաֆաշիստական
շարժումը համախմբելու նպատակով, կուսակցության նա-
խաձեռնությամբ ստեղծվեց չեխերի և սլովակների միասնա-
կան Ազգային ճակատ, որի նախագահ ընտրվեց Կլեմենտ
Գոտվալդը²: Երկրի օկուպացված շրջաններում զիմադրու-
թյան շարժումն ավելի լավ կազմակերպելու նպատակով փե-
տրրվարին ստեղծվեց Զխական ազգային խորհուրդ: Վեր-
ջինիս ղեկավարությամբ պարտիզաններն ավելի աշխուժաց-
րին իրենց պայքարը զերմանաֆաշիստական զորքերի թի-
կունքում:

1945 թ. գարնանը չեխոստւովական ժողովուրդի կյանքում
սեղի ունեցավ պատմական մի այլ իրադարձություն ևս:
Երկրի գեմակրատական ուժերը ստեղծեցին Ազգային ճակա-
տի առաջին կառավարությունը, որի մեջ մինիստրական կա-
րիոր պաշտոններ զբաղեցին կոմունիստները: Ազգային ճա-

² Նույն տեղում:

կառւի կառավարութեանը հռչակեց իր ծրագիրը, որով նախատեսում էր Չեխոսլովակիայում կենսագործել սոցիալ-աւընտեսական բնույթի մի շարք վերափոխումներ: Այդ վերափոխումների իրականացումը շեխոսլովակյան ժողովրդի առջև բացում էր սոցիալիզմի հաղթանակի ճանապարհը:

Ազգային ճակատի կառավարութեան ստեղծումը, երկրի օկուպացված շրջաններում գլխավորութեան շարժման հզոր վերելքը, պարտիզանների ակտիվ պայքարը թշնամու թիկունքում, խիստ բարենպաստ պայմաններ էին ստեղծում Երկրորդ և Չորրորդ ուկրաինական ռազմաճակատների առաջիկա գործողութեանների համար:

2. ԲԲՍՍՍԼԱՎՍՅԻ ՀԱՄԱՐ ԽՂՎԱԾ ՄԱՐՏԵՐՈՒՄ

Մարտի 25-ի գիշերը Երկրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի զորքերը, թշնամու համար միանգամայն անսպասելի, սկսեցին վաղօրոք նախապատրաստած հարձակումը: Մինչև ապրիլի սկիզբը նրանց հաջողվեց կատաղի մնարտերով ճեղքել հակառակորդի պաշտպանութեան շղթան և դուրս գալ Բրատիսլավայի մատուցները: Մարտերի ընթացքում սովետական զորքերը ստիպված էին հաղթահարել Գրոն, Վադ և Նիտրա գետերը, որոնք հորդանալով զարնանային հեղեղներից վեր էին ածվել ջրային անանցանելի պատնեշների: Այդ ընթացքում ազատագրվեցին նաև Նովի Զամկի, Կոմարնո, Շուրանի, Կոմյատիցե, Վրաբլե, Բանսկա-Բիստրիցա քաղաքները և բազմաթիվ այլ բնակավայրեր:

Ապրիլի 1-ին Գերազույն գլխավոր հրամանատարութեան Ձորակայանը ճշտեց Երկրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի խնդիրը՝ Նրան հրամայվեց, գլխավոր ուժերով շարունակել հարձակումը Դանուբից հյուսիս՝ Մալոցկի-Իյգլավա ընդհանուր ուղղությամբ և ոչ ոչ մինչև ապրիլի 5—6-ը ազատագրել Բրատիսլավան: Հետագայում զարգացնելով հարձակումը, ռազմաճակատի զորքերը՝ առաջին գվարդիական հեծ-

յալ-մերենայացված խմբի հետ համագործակցած, պետք է ազատագրեին Բռնոն³:

Երկրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի հրամանատար Ռ. Յա. Մալինովսկին թշնամու արագ ջախջախումն ապահովելու և Բրատիսլավան ավերածություններից փրկելու ու նրա սրամական հուշարձանները պահպանելու նպատակով, վճռուց ճակատից գրոհելուն մեկտեղ, 7-րդ գվարդիական բանակի զորքերի մի մասով հյուսիս-արևմուտքից խորը կերպով շրջանցել բաղաբը: 7-րդ գվարդիական բանակի հրամանատար գեներալ-գնդապետ Մ. Ս. Շումիլովը բաղաբը գրավելու համար առանձնացրեց 25-րդ գվարդիական և 23-րդ հրաձգային կորպուսները: Մյուս երկու կորպուսները (27-րդ և 24-րդ գվարդիական) առաջադրանք ստացան հարձակվել Սեյնցից և Մալադկիից հարավ ուղղությամբ, նպատակ ունենալով հյուսիս-արևմուտքից շրջափակել Բրատիսլավան:

Ցաշխատները բաղաբի մատուցները փակել էին բազմաթիվ դոտերով և զլոտներով, հսկատանկային փոսերով, ահանադաշտերով ու լարափակոցներով: Քաղաք տանող բոլոր ուղիները ծածկված էին արգելապատնեշներով ու երկաթ-բետոնե ցցերով, փողոցներում կառուցվել էին բարիկադներ, հակատանկային և հակահետևակային զանազան արգելափակոցներ: Ամրացված էին Բրատիսլավայի հատկապես ծայրամասերը, որտեղ, բացի տրհնոտական ամբուսյուններից, օգտագործվել էին քաղաքի հյուսիսային մասով ձգվող փոքր Կարպատյան լեռները և հարավային մասով հոսող Փոքր և Մեծ Դանուբ գետերը:

Չնայած այդ ամենին, 7-րդ գվարդիական բանակի հարվածային խմբերին հաջողվեց կոտրել հակառակորդի դիմադրությունը: Ապրիլի 1-ին գվարդիականները արդեն դուրս եկան Սլովակիայի մայրաքաղաքի մատուցները և ընթացքից գրոհեցին նրա ամբուսյունները: Օդից նրանց անդհահատելի օդնություն էին ցույց տալիս 5-րդ օդային բանակի լինքնա-

³ ՍՍՀՄ ՊՄԿԱ, ֆ. երկրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի, ց. 2011, գ. 37, թ. 80:

Յիւնները, իսկ Դանուբի վրայից՝ Դանուբյան ուղղմական հա-
վատորմիդի զրահակատերները: Փոքր Կարպատների շրջա-
նում հաջողութեամբ էին գործում առաջին գվարդիական հեծ-
յալ-մերենայացված խմբի 4-րդ և 6-րդ գվարդիական կոր-
պուսները: Նրանք ապրիլի 1-ին գրավեցին Բրատիսլավայից
հյուսիս-արևմուտք գտնվող Տոնավա բաղաբը և շրջապատ-
ման սպառնալիք ստեղծեցին Փոքր Կարպատներում տմրա-
ցած հակառակորդի համար: Օգտագործելով հեծյալ կոր-
պուսների հաջողութունը, գվարդիականներին հաջողվեց ապ-
րիլի 2-ին կտրել թշնամու դիմադրութունը և նրան ցած
շարտել Փոքր Կարպատների անստուտածակ լանջերին ստեղ-
ծած պաշտպանական ամրութիւններից: Նույն օրը բանակի
25-րդ գվարդիական հրաձգային կորպուսի առաջատահ զո-
րամասերը, հաղթահարելով հակառակորդի 3 շարք խրա-
մատներից բաղկացած և բաղմաթիւ հրետանային-դնդաց-
րային կրակակետեր ունեցող պաշտպանութեան արտաքին եզ-
րագիծը, մարտեր սկսեցին քաղաքի ազատագրման համար:
Համառ պայքար սկսվեց յուրաքանչյուր թաղամասի, փողոցի
և տան համար: Ապրիլի 4-ին առաջինը քաղաք ներխուժեցին
պեներալ-մայոր Ն. Պ. Գրեչանու 409-րդ հրաձգային և գնդա-
պետ Ն. Վ. Նրյոմինի 4-րդ գվարդիական օդա-դնսանային
դիվիզիաների զորամասերը: Չգիմանալով սովետական զոր-
քերի ճնշմանը, ապրիլի 4-ի երեկոյան հակառակորդը զսպա-
րեցրեց դիմադրութունը և նահանջեց Վիեննայի ուղղութեամբ:
Սլովակիայի մայրաքաղաք և արդյունաբերական, վարչական,
ճանապարհային կարևոր հանգույց Բրատիսլավան ազա-
տագրվեց ֆաշիստական օկուպացիայից⁴: Քաղաքի բնակչու-
թիւնը ջնջութեամբ և խանդավառութեամբ դիմավորեց իր
ազատարարներին:

Բրատիսլավայի ազատագրման համար մղված մարտե-
րում աչքի ընկած բաղմաթիւ զորամասերի շարքերում մեր
բաղմաղգ հայրենիքի մյուս ժողովուրդների և ազգութիւննե-

⁴ Տե՛ս «Сообщения советского информбюро», т. 8, М., 1945, стр.
153.

րի ներկայացուցիչների հետ ուս-ուսի, մարտնչեցին նաև հայ ժողովրդի զավակները: Նրանցից շատերը մարտերում ցուցաբերած արիության համար արժանացան կառավարական բազմաթիվ պարգևների, իսկ ոմանք էլ զոհեցին իրենց կյանքը:

Հայ ռազմիկների մի զգալի մասը մարտնչեց 7-րդ դվար-դիսական բռնակի 25-րդ դվարդիական հրաձգային կորպուսի 409-րդ հրաձգային դիվիզիայի կազմում⁵:

1945 թ. մարտի 25-ին առավոտյան դիվիզիայի զորամասերը, Դարմոտիկ բնակավայրի մոտ հաջողությամբ կատարելով Գրոնի գետանցումը, հակառակորդին զուրա շարտեցին նրա տրեմայան ափին գտնվող Բինյա և Չատա գյուղերից⁶: Այնուհետև, զարդացնելով ձևոք բերած հաջողությունը, նրանք շարունակեցին թշնամու հետապնդումը և ճանապարհին հաղթահարելով Նիտրա և Վազ գետերը, տարիլի 1-ին ընթացքից դրավեցին Բրատիսլավայից հյուսիս-արևելք գտնվող Սեննեյ բաղաբը: Երկաթգծի ուղղությամբ շարունակելով առաջխաղացումը, դիվիզիայի զորամասերը հաջորդ օրը կոտրելով հակառակորդի դիմադրությունը մեկը մյուսի ետևից գրավեցին Իվանկա, Յուռնա և Վալնորի կայարանները, ինչպես նաև Բրատիսլավայի արևելյան ծայրամասը: Ապրիլի 3-ին դիվիզիայի զորամասերը փողոցային կատաղի մարտեր էին մղում բաղաբի յոթերորդ թաղամասի համար: Մինչև կեսօր այն

5 Այդ դիվիզիան ձևավորվել էր Սովետական Հայաստանում՝ 1941 թ. օդատուսին 1942 թ. փետրվարին այն վերակազմավորվել է որպես հայկական ազգային միավորում, իսկ ղեկավարին փոխադրվել ռազմաճակատ: Առաջին մարտերին դիվիզիան մասնակցել է Մոզդուլի շրջանում, որանդից նրա մարտական ուղին ձգվել է Թաման, Միլլերովո, Աջափնյա Ուկրաինա, Լոմինիա, Հունգարիա, Չեխոսլովակիա և Ավստրիա: Գերմանա-ֆաշիստական զորքերին հասցրած զգալի կորուստների և մարտերում ցուցաբերած արիության համար, դիվիզիան պարգևատրվել է Բողդան Խմենիցկու շքանշանով, ինչպես նաև արժանացել Կիրովոպոլյան պատվավոր անվանման (այդ մասին ավելի մանրամասն տես Ա. Հ. Հարությունյան, Հ. Գ. Հովհաննիսյան, «409-րդ հրաձգային դիվիզիայի մարտական ուղին», Բանբեր Հայաստանի արխիվների, 1966, № 1, էջ 7—40, 1980, № 3 և 1981, № 1):

6 ՍՍՀՄ ՊՄԿԱ, ֆ. 409-րդ հրաձգային դիվիզիայի, ց. 484453, գ. 1, ք. 34:

Ճարքովեց ֆաշիստներից: Վերջիններիս ձեռնարկած մի քանի հուսահատական հակազորհները ապարդյուն անցան: Նրեկողան դեմ թեժ մարտեր բորբոքվեցին առաջին և շորրորդ թաղամասերում⁷: Առավոտյան մարտերը շարունակվում էին նույն թափով: Միայն կեսօրից հետո դրանք սկսեցին թուլանալ, իսկ օրվա վերջում հակառակորդը լրիվ դադարեց դիմադրությանը: Դիվիզիայի զորամասերը, առանց դադար առնելու, կրնկակոխ հետապնդեցին թշնամուն և նրան բռնեցին Մորավա գետի աջ ափը⁸:

Գերագույն գլխավոր հրամանատար Ի. Վ. Ստալինի 1945 թ. ապրիլի 4-ի № 330 հրամանով շնորհակալություն հայտնվեց Բրատիսլավայի գրավման ժամանակ առաջիկ աչքի ընկած զսրամիավորումներին, նրանց թվում նաև 409-րդ հրաձգային դիվիզիային⁹: Ալովակիայի մայրաքաղաքի ազատագրման գործում ակտիվ դեր խաղալու համար Գերագույն գլխավոր հրամանատարի 1945 թ. մայիսի 17-ի հրամանով դիվիզիային շնորհվեց Բրատիսլավյան պատվավոր անվանում¹⁰: Դիվիզիայի հարյուրավոր զինվորներ ու սպաներ քաղաքի համար մղված մարտերում ցուցաբերած արիության ու քաջության համար սլարգետավեցին շքանշաններով և մեդալներով:

Այդպիսի խիզախներից էր 677-րդ հրաձգային գնդի 2-րդ հրաձգային գումարտակի հրամանատար, մայոր Ռաֆիկ Աբրահամի Հովսեփյանը: Նրա գումարտակը առաջիններից մեկը հաղթահարեց Գրոնը և հենակետ դրավեց Չատա գյուղի շրջանում: Կերտ կայարանի գրավման ժամանակ գումարտակը ուղնշացրեց հակառակորդի 30 զինվոր ու սպա, իսկ 40 հոգու

⁷ Նույն տեղում, ֆ. 7-րդ գլխարկական բաժնի, ց. 5312, գ. 279, թթ. 19, 26:

⁸ Նույն տեղում, ֆ. 409-րդ հրաձգային դիվիզիայի, ց. 484453, գ. 1, թ. 34:

⁹ «Правда», 5 апреля 1945 г.

¹⁰ «Освобождение Юго-Восточной и Центральной Европы», стр. 658.

Վ. Ա. Կոճև

Ա. Ա. Գրեճկո

Ռ. Յա. Մախնոլիսի

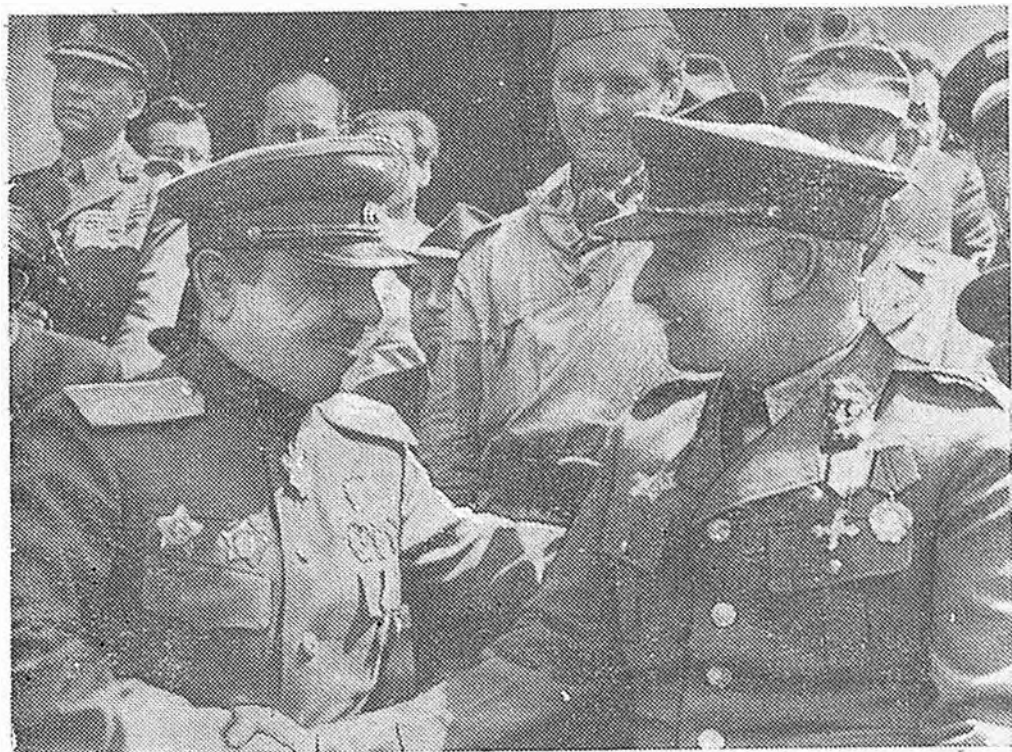

Ա. Ա. Երյուսեան

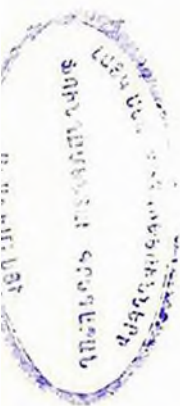

Սովետական զինվորական պատվիրակությունը (ղեկավար՝ Կ. Ս. Մուխալենկո)
 Չեխոսլովակիայի արեգիդենո Կ. Գոտվարդի մոտ:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳԵՂԱՐԱՅԻՆ ԿԵՆՏՐՈՆ
 ԳԵՂԱՐԱՅԻՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

Մարտական ջնկերների հանդիպումը ազատագրված Պրագայում,
գեներալներ Լ. Սվյոբդա, Ս. Ս. Մարտիրոսյան, մայիս, 1945 թ.:

Փոխգնդապետ Ա. Հ. Թովմասյան

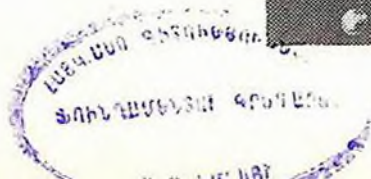
Մայոր Ա. Ա. Արզումանյան

Սովետական Միության հերոս,
գեղասկտ (հետագայում զենե-
րալ-մայոր) Գ. Ն. Բաղյան

Գեղասկտ Բ. Ս. Միտոյան

Փփղեղապետ
Հ. Մ. Մաթևոսյան

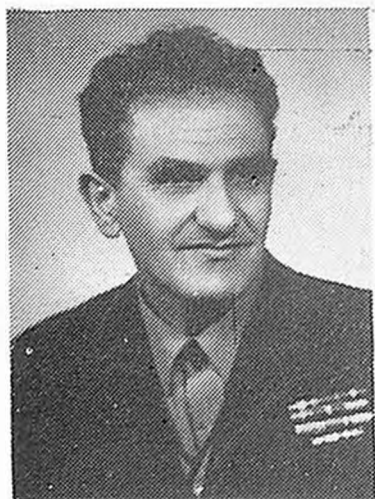
Գնդապետ Ն. Հ. Հարությունյան

Մայոր Մ. Մ. Առուստամով

Մայոր Հ. Լ. Գրիգորյան

Ֆրիդկե-Միստեկ բաղարի պատ-
վաւոր բաղարացի
Հ. Ի. Ղուկասյան

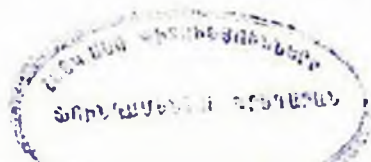
Օդաչու Հ. Ս. Գյուլեցյան

Տաւնիստ Ղ. Հ. Խաչատուրով

Օդաչու Ս. Մ. Մարգարյան

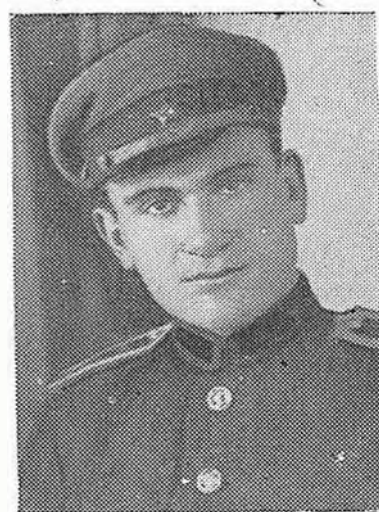
Դատակի նրամանատար
Ա. Ս. Սադաղյան

Կապալոր Կ. Ն. Լլույան

Բժշկունի Փ. Վ. Ավետիսյան

Հրետանային դասակի
նրամանատար Գ. Ա. Մուսիկյան

Հետմահի, ավագ սերժանտ
Ա. Ա. Բաղդասարյան

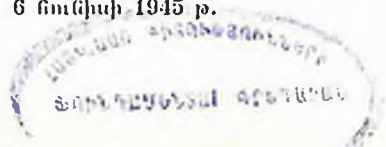
Լեյտենանտ Ա. Հ. Գալստյան

Մայր Ծ. Ա. Մինասյանը (աջից
ստաճինը) մարտական ընկերոջ
հետ, Պրագա. 6 հունիսի 1945 թ.

Կապիտան Ա. Ա. Գալստյան

Կառնիրանակաչին
Բ. Մ. Մափիտակաչյան

Գեղասյուս Ս. Հ. Ստեփանյան

Պրագայի պատվավոր քաղաքացի
Ա. Ա. Մովսիսյան

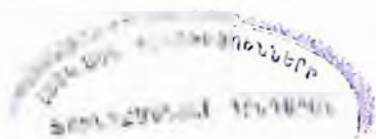
Մալոյ Հ. Ս. Սոխիկյան

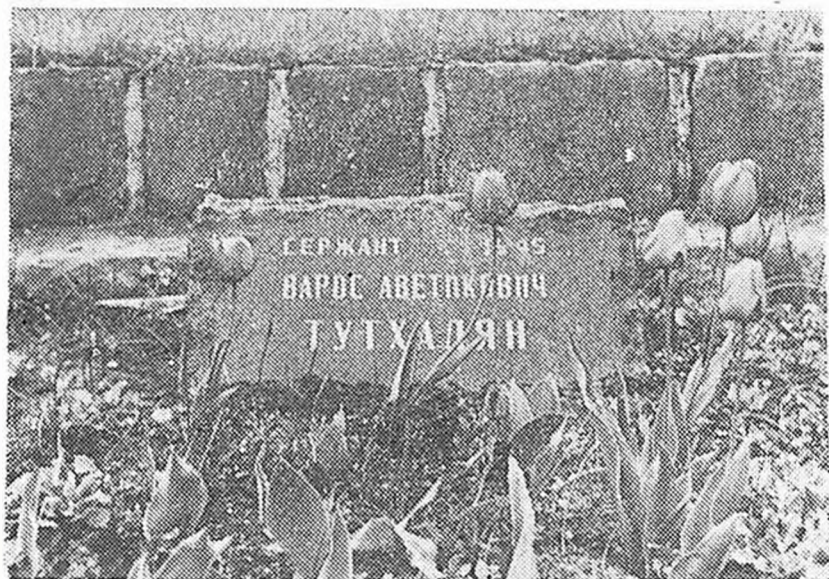

Սևորակ և Միրանկ Համբասարդյանները, 5 մայիսի, 1944 թ.

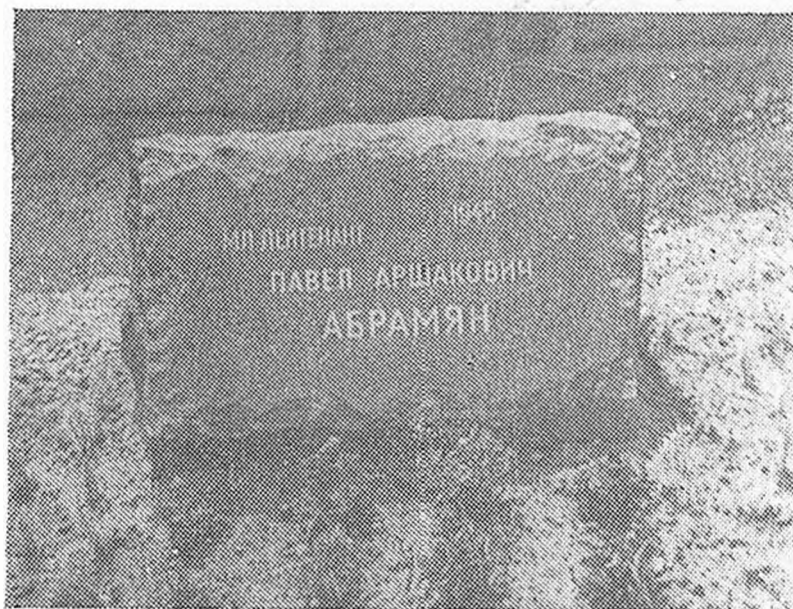

Արտուր շեյտենյան
գ. շ. Թումասյան

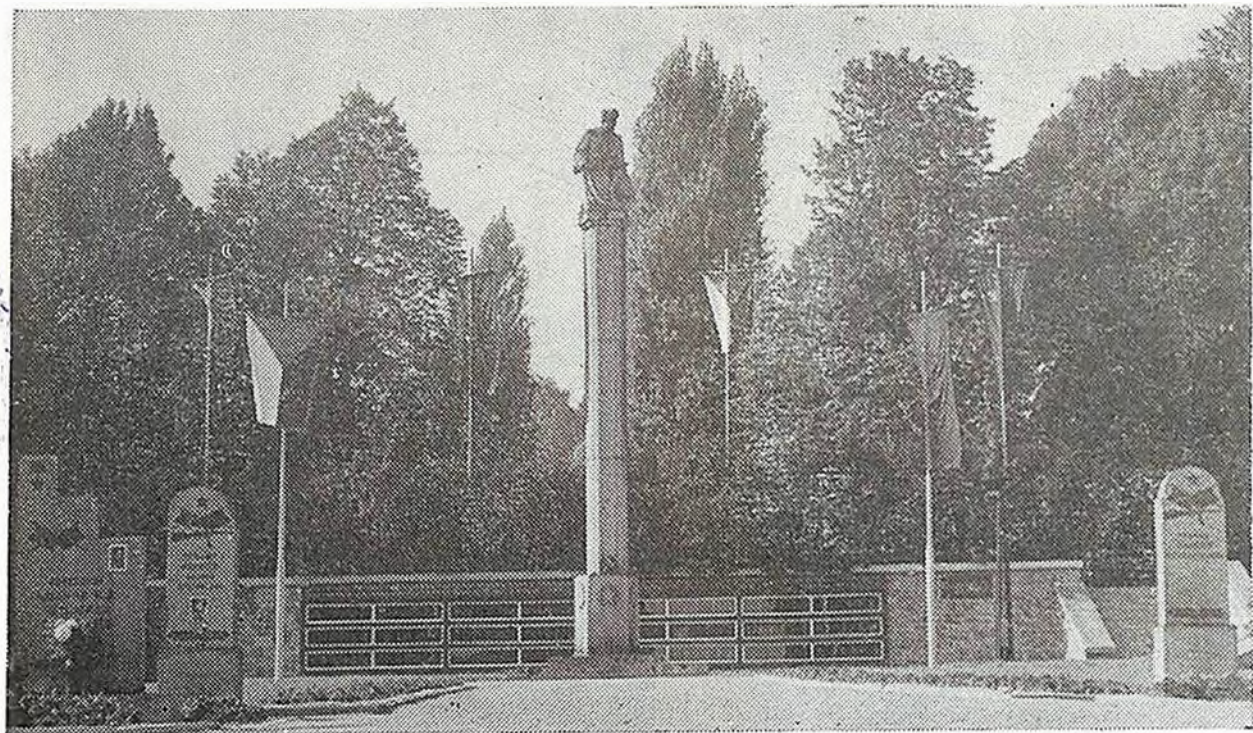
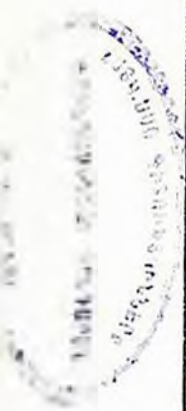

Սերժանտ Վ. Ա. Թութխադյանի գերեզմանը Բրատիսլավայում

Կրտսեր լեյտենանտ Պ. Ա. Աբրահամյանի գերեզմանը
Բրատիսլավայում

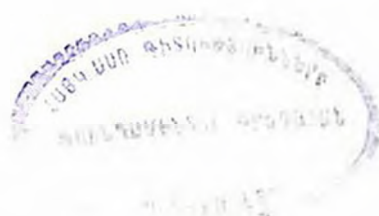
Սաղեստեխան գիւղի տաճարի եղբայրական գերեզմանոցը Բոնո բաղադրում:

Մ. Ա. Դադիյանը տեղադրում է Արշավիրի գերեզմանի մոտ (մայիս, 1979, Գ. Սազախ, 2012)

Չեխական Շտերների քաղաքի № 2 դպրոցի աշակերտների
հանդիպումը իրենց քաղաքի պատվավոր քաղաքացի
Ս. Դ. Դավթյանի հետ. 1965 թ.

Չխտադիվանի ազատագրման մասնակիցներ

Գնդապետ Վ. Ա. Գիզգիզով

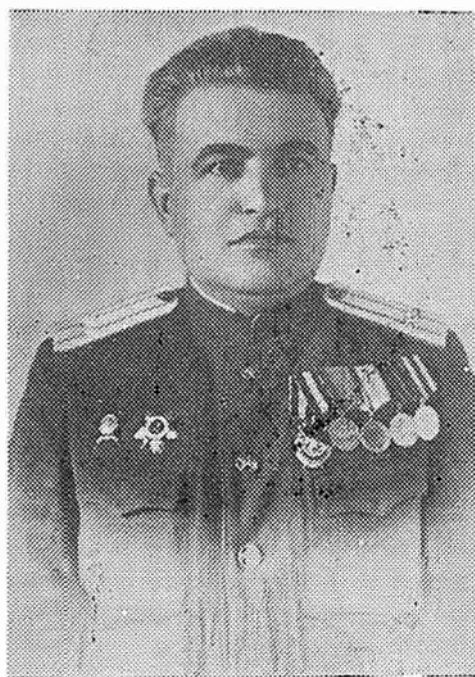

Գնդապետ Ս. Ա. Մկրտչյան

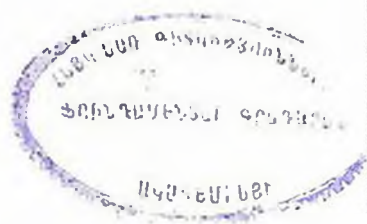
Փոխգնդապետ Վ. Ա. Մուրադյան

Փոխգնդապետ Հ. Մ. Անանյան

Փիլագոսյան
Գ. Մ. Քալաշյան

Մայր
Վ. Ա. Զարարյան

գերի վերցրեց: Գումարտակը աչքի բնկավ նաև Բրտտիսլավա քաղաքի փողոցային մարտերում՝ ոչնչացնելով շուրջ 200 հիտլերականի, շարքից հանելով 10 գնդացրային կետ, գրավելով մի բանի թաղամաս: Այդ բոլորի համար գումարտակի տասնյակի ղեկավարներ: արժանացան կառավարական զանազան պարգևների, իսկ նրանց հրամանատարը՝ Կարմիր պրոշի շքանշանի¹¹:

Իրենց խիզախության և աչքի բնկան նաև նույն գնդի ավտոմատավորների վաշտի ղապակի հրամանատար, ավագ սերժանտ Առուստամ Ալեքսանի Սողոմոնյանը և կապի վաշտի ջոկի հրամանատար, ավագ սերժանտ Վարադգատ Եգորի Հովհաննիսյանը: Նրանցից առաջինը հասկապես աչքի բնկավ ապրիլի 3-ին՝ թաղամասերից մեկի դրավման ժամանակ: Անկյունային շենքի պատուհանից տեղացող գնդացրային կրակը գետին էր գամել Սողոմոնյանի ղապակին: Հրամանատարը չկորցրեց իրեն: Թշնամու համար աննկատելի կերպով սողալով անցավ շենքի համամուտքը և ճարպկությամբ բարձրանալով երկրորդ հարկը՝ գերեց գնդացրորդին: Ճանաչարհն աղատ էր. ղապակը հաջողությամբ գրավեց թաղամասը: Այդ նույն ժամանակ գրոհող ստորաբաժանումների և գնդի շտաբի միջև աշխատանք կապ էին ապահովում ավագ սերժանտ Հովհաննիսյանի կապավորները: Ամեն վայրկյան վտանգի ենթարկելով կյանքը, Հովհաննիսյանը անձամբ վերացրեց հեռախոսագծի խաթարման 20 գնդը: Մարտերում ցուցաբերած համարձակության և քաջության համար ավագ սերժանտ Ա. Ա. Սողոմոնյանը և Վ. Ե. Հովհաննիսյանը պարգևատրվեցին Արիության համար մեդալով¹²:

11 ՍՍՀՄ ՊԿԿԱ, ֆ. 33, ց. 690506, գ. 330, թ. 332 (Խ. Ա. Հովսեփյանը ռազմաճակատ էր մեկնել Երևանից: Պարգևատրված էր՝ Կարմիր աստղի, Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի և Ալեքսանդր Նևսկու շքանշաններով):

12 Նույն տեղում, ֆ. 409-րդ հրաձգային զինվորային, ց. 484454, գ. 45, թթ. 562, 579 (Ա. Ա. Սողոմոնյանը ռազմաճակատ էր մեկնել Ադրբ. ՍՍՀ Մարտունու շրջանի Քարաքենդ գյուղից: Պարգևատրված էր Արիության համար և Մարտական ծառայությունների համար մեդալներով: Վ. Ե. Հով-

Մարտերում իրեն քաջաբար դրսևորեց նաև 852-րդ առանձին կապի գումարտակի ջոկի հրամանատար, տվազ սերժանտ Կարապետ Նիկողոսյի էլյանը: Մանր վիրավոր վիճակում անդամ նա շղաղարեցրեց աշխատանքը և մի կերպ դրսևելով ցավը, առամենքով իրար միացրեց հաղորդալարի երկու ծայրերը: Անօրինակ սխրանքի համար խիզախ լուսնյին տրժանացավ Փառքի երկրորդ աստիճանի շքանշանի¹³:

Քաջաբար էին կռվում նաև 675 և 684-րդ հրաձգային զնդի մարտիկները: Գրոնի գետանցման ժամանակ 684-րդ զնդի առաջին հրաձգային գումարտակի կուսկազմակերպիչ, կրտսեր լեյտենանտ Արթուր Սերգեյի Զատիկյանը, առաջինն անցավ գետի աջ ափը և անհավասար ձեռնամարտի բռնելից թշնամու հետ: Մարտիկները հետևեցին նրան: Հիպերականները չգիմացան դաժան ձեռնամարտին և փախուստի դիմեցին: Հենակաւը գրավված էր, բայց թանկ գնով: Շատերի հետ միասին այդ մարտում քաջի մահով զոհվեց Զատիկյանը: Նույնաման հերոսութունը գործեց նաև 675-րդ հրաձգային զնդի առաջին հրաձգային գումարտակի կուսկազմակերպիչ, սերժանտ Արամ Սերգեյի Վարդապետյանը: Ապրիլի 2-ին գումարտակը մարտական առաջադրանք էր ստացել հակառակորդին դուրս շարտել Վանորի կայարանի և գինամիտի գործարանի շրջաններից: Գրոնի անցած մարտիկների ճանապարհը փակեց թշնամու զգուրից տեղացող զնդացրային կրակը: Առաջին շարքերը մի պահ երերացին: Այդ նկատելով Վարդապետյանը՝ «Հանուն հայրենիքի՝ իմ ետևից» կոչով առաջ նետվեց և իռնակով լռեցրեց զգուրը: Կայարանն ու գինամիտի գործարանը գրավվեց: Բայց այդ մարտում քաջաբար զոհվեց սերժանտ Վարդապետյանը: 7-րդ զվարդիա-

Նանիկյանը Հայկ. ՍՍՀ Դուկատյանի շրջանի Բողոզուշ (այժմ՝ Մուսալեյան) գյուղից էր, սլարգեատրված էր Արիւթյան համար մեղալով և Կարմիր աստղի շքանշանով):

13 Նույն տեղում, ֆ. 33, ց. 690306, դ. 330, թ. 308 (Կ. Ն. էլոյանը ապամահակատ էր մեկնել 1941 թ. Ստեփանավանից: Մարտերում վիրավորվել էր երկու անգամ, սլարգեատրված էր Փառքի երրորդ աստիճանի շքանշանով և Արիւթյան համար մեղալով: Այժմ բնակվում է Երևանում):

կան բանակի հրամանատարութիւնը բարձր զնահատեց երկու կուսակազմակերպիչների անձնագոհութիւնը՝ հետմահու նրանց պարգևատրելով Հայրենական պատերազմի առաջին աստիճանի շքանշաններով¹⁴։

Քաղաքի ազատագրման մարտերում հերոսաբար էին գործում նաեւ 964-րդ հրետանային գնդի հրետանավորները։ Նրանք հատկապէս կարեւոր դեր խաղացին դիտային արգելքների հաղթահարման ժամանակ հետեակին աջակցելու, քաղաքի շուրջ հակառակորդի ստեղծած պաշտպանական ամրութիւններն ավերելու գործում։

Գնդի շտաբի ուղիստանքները գերադասեց ղեկավարելու համար, Հայրենական պատերազմի առաջին աստիճանի շքանշանով պարգևատրվեց շտաբի պետ, կապիտան Արմիկ Ալեքսանդրի Քարամյանը¹⁵։ Փողոցային մարտերում ցուցաբերած խիզախութեան համար Փառքի երկրորդ աստիճանի շքանշանով պարգևատրվեց հրետանային 6-րդ մարտկոցի նշանաուու, կրտսեր սերժանտ Ալեքսանդր Կարապետի Դանիելյանը։ Միայն ապրիլի 3-ին խիզախ հրետանավորի զինուկ կրակով ոչնչացվեց հակառակորդի 2 գնդացրային կես՝ տնձնակազմերի հետ միասին, 105 մմ 1 հաուբից, ցիր ու ցան արվեց և մասամբ ոչնչացվեց մեկ վաշտի չափ հետեակ¹⁶։

Ապրիլի 3-ին մարտերում աչքի ընկավ նաեւ գիւրիզիայի հրետանու շտաբի պետի օգնական, կապիտան Վաղարշակ Հովհաննեսի Նարինյանը, որը ղեկավարում էր հակառակորդի

¹⁴ Նույն տեղում, գ. 504, թթ. 110—111 (Ա. Ս. Զատիկյանը ուղղմանակաւ էր մեկնել Նրեանից, պարգևատրված էր Կարմիր աստղի շքանշանով։ Ա. Ս. Վարդապետյանը ուղղմանակաւ էր մեկնել Բարվից, պարգևատրված էր Մարտական ծառայութիւնների համար մեդալով)։

¹⁵ Նույն տեղում, գ. 2954, թ. 141 (Ա. Ա. Քարամյանը ուղղմանակաւ էր մեկնել Բարվից, պարգևատրված էր Արիւթյան համար մեդալով, Կարմիր աստղի շքանշանով և Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշանով)։

¹⁶ Նույն տեղում, թ. 175 (Ա. Կ. Դանիելյանը ուղղմանակաւ էր մեկնել Ադրբ. ՍՍՀ Մարտակերտի շրջանից։ Պարգևատրված էր Փառքի երրորդ աստիճանի շքանշանով)։

կրակակետերը ուղիղ նշանառությամբ կործանող հրանոթների խումբը: Մեկ օրվա ընթացքում Նարինյանի հրետանավորները ոչնչացրեցին հակառակորդի 4 զգօտ, շենքերի տարբեր հարկերում թաքնված 3 զնդացրային կետ, 1 հակատանկային հրանոթ, շուրջ 40 հիտլերական: Մարտական առաջադրանքները գերազանց կատարելու համար կապիտան Նարինյանը պարգևատրվեց Կարմիր տստղի շքանշանով¹⁷:

Կարմիր աստղի շքանշանով պարգևատրվեց նաև 682-րդ առանձին սակրային դոմարտակի սակրավոր, եֆրեսյոտր Անդրանիկ Սմբատի Թորոսյանը, որը հակառակորդի տեղատարափ կրակի տակ վնասվելով հակատանկային 60 ափսն և ճանապարհ բացեց ստորաբաժանումներին համար¹⁸:

Դաժան մարտերում արիաբար էր գործում գինարհեստանոցի պետ, ավագ տեխնիկ-լեյտենանտ Աշիկ Հարությունի Բարսեղյանը, որն ամեն վայրկյան վտանգի ենթարկելով իրեն, հենց կրակային դիրքերում, վերանորոգեց 5 հրանոթ և 7 զնդացիր, որոնք զարձալ կրակային հեղեղ թափեցին թշնամու դիմին: Բանակի հրամանատարությունը նրան պարգևավատրեց Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշանով¹⁹: Նույնպիսի շքանշանով պարգևատրվեց նաև տրանսպորտային վաշտի հրամանատար, ավագ լեյտենանտ Բադրատ Սերգեյի Հարությունյանը²⁰:

Արիաբար էին գործում 344-րդ առանձին ավտովաշտի

17 Նույն տեղում, գ. 504, թ. 319 (Վ. Հ. Նարինյանը ռազմաճակատ էր մեկնել Թիֆլիսից, պարգևատրված էր Հայրենական պատերազմի տոռչին աստիճանի շքանշանով):

18 Նույն տեղում, ֆ. 409-րդ հրաձգային դիվիզիայի, ց. 484453, գ. 45, թ. 481 (Ա. Ս. Թորոսյանը Հայկ. ՍՍՀ Արթիկի շրջ. Մանթաշ գյուղից էր, պարգևատրված էր Արիության համար և Մարտական ծառայությունների համար մեդալներով):

19 Նույն տեղում, ֆ. 33, ց. 690306, գ. 504, թ. 301 (Ա. Հ. Բարսեղյանը ռազմաճակատ էր մեկնել Լենինականից, պարգևատրված էր Կարմիր աստղի շքանշանով):

20 Նույն տեղում, թ. 121 (Բ. Ս. Հարությունյանը ռազմաճակատ էր մեկնել Դիլիջանից, պարգևատրված էր Կարմիր աստղի շքանշանով):

վարորդները՝ ավագ տեխնիկ-լեյտենանտ Մ. Պատրիկյանի հրամանատարությամբ: Աշխատելով զիշեր-ցերեկ նրանք հակառակորդի կրակի տակ առաջավոր դիրքեր էին փոխադրում զենք ու զինամթերք, իսկ այնտեղից՝ վիրավորներին տեղափոխում թիկունք: Վարորդներ Արտաշես Գևորգի Թութունջյանը, Միհրան Կարապետի Դուրզյանը, Տիգրան Հարությունի Սուքիասյանը, 486-րդ առանձին բուժսանդուհարտակի վարորդ Կարապետ Մկրտիչի խուզավերդյանը արժանացան Արիության համար և Մարտական ծառայությունների համար մեդալներ²¹:

Բաղմամբիվ հայ ռազմիկներ մասնակցեցին Բրատիսլավայի ապոտագրության համար մղված մարտերին նաև 7-րդ զվարդիական բանակի այլ զորամիավորումների կազմում:

Սլովակիայի մայրաքաղաքի համար մղված մարտերում աչքի ընկավ 25-րդ գվարդիական հրաձգային դիվիզիան՝ արժանանալով Սուվորովի երկրորդ աստիճանի շքանշանի: Այդ դիվիզիայի հրետանու շտաբի պետն էր գվարդիայի մայոր Համլետ Ոսկանի Ոսկանյանը, որն այդ օրերին կատարում էր նաև դիվիզիայի հրետանու պետի պարտականությունը (հրետանու պետի հիվանդության պատճառով): Հրետանավորները միայն Բրատիսլավայի պատերի տակ շարքից հանեցին հակառակորդի 8 տանկ ու զրահատրանսպորտյոր, հրետանային ու ակահանետային 3 մարտկոց, հակատանկային 9 հրանոթ, 75 զնդացիր, 18 ավտոմեքենա, 16 դուռ, ոչնչացրեցին ավելի քան 1120 հիտլերականի: Հրետանու աշխատանքը հմտորեն ղեկավարելու համար գվարդիայի մայոր Ոսկանյանը պարգևատրվեց Ալեքսանդր Նևսկու շքանշանով²², նույն

²¹ Նույն տեղում, ֆ. 409-րդ հրաձգային դիվիզիայի, ց. 484453, դ. 45, թթ. 580—595 (Ա. Գ. Թութունջյանը ռազմահակատ էր մեկնել Երևանից, Մ. Կ. Դուրզյանը՝ Երևանից, Տ. Հ. Սուքիասյանը Հայկ. ՍՍՀ Ալավերդու (այժմ Թումանյան) շրջանի Ղաչաղան գյուղից, Կ. Մ. խուզավերդյանը՝ Երևանից):

²² Նույն տեղում, ֆ. 33, ց. 690306, դ. 3172, թ. 335 (Հ. Ո. Ոսկանյանը ռազմաճակատ էր մեկնել Թրիխիից, պարգևատրված էր՝ Կարմիր աստղի և Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշաններով):

դիվլիզիայի 53-րդ փլարզիական հրետանային գնդի դիվլիզիանի հրամանատար, գլարզիայի մայոր Վլադիմիր Համբարձումի Աղաջանովը, դիվլիզիոնի մարտական գործողությունները գերազանց կազմակերպելու համար, պարգևատրվեց Կարմիր դրոշի շքանշանով²³։

Քաղաքի աղատագրման գործում կարևոր դեր խաղալու համար Կարմիր դրոշի շքանշանի արժանացավ 19-րդ հրաձգային դիվլիզիան։ Դանուբը գետտանցելիս հատկապես աչքի ընկավ այդ փառապանծ միավորման 32-րդ հրաձգային գնդի առաջին հրաձգային դամարտակի կուսակազմակերպիչ, կրրտսեր լեյտենանտ Պավել Արշակի (Արկադի) Աբրահամյանը։ Մարտի 29-ի լույս 30-ի գիշերը ? հոգուց բաղկացած նրա խումբը անաղմուկ հաղթահարեց լայնահուն գետը և սողալով մոտեցավ հակառակորդի առաջադաս գիրքերին։ Նրբ մնացել էր մի քանի մետր, թշնամին նկատեց խիզախներին և փոթորկալի կրակ բացեց։ Յոթնյակին կործանում էր սպառնում։ Կործանում էր սպառնում նաև գիտանցող մյուս խմբերին։ Այլևս հապաղել չէր կարելի։ Աբրահամյանը ծառս եղավ տեղից, նետվեց գնդի հակառակորդի գնդացիորը, նռնակով ոչնչացրեց նրա անձնակազմին և ողջ մնացած զենքը շրջելով մյուս կրակակետի վրա՝ լռեցրեց այն։ Այնուհետև, միանալով գետանցում կատարած խմբերին, մասնակցեց հակառակորդի պաշտպանական երկրորդ բնագծի ճեղքմանը և Զլատնանա Օստրովկ գյուղի աղատագրմանը։ Յուցաբերած խիզախությամբ համար կրտսեր լեյտենանտ Աբրահամյանը ներկայացվեց Հայրենական պատերազմի առաջին աստիճանի շքանշանի։ Սակայն հերոս սպային բախտ չվիճակվեց ստանալու պարգևը։ Ապրիլի 3-ին փողոցային մարտերից մեկում նա զոհվեց քաջի մահով²⁴։ Պավելին և կուլում ընկած մյուս զին-

²³ Նույն տեղում, ֆ. 7-րդ փլարզիական բանակի, ց. 5339, գ. 162, թ. 158։

²⁴ Նույն տեղում, ֆ. 33, ց. 686196, գ. 138, թ. 78 (Պ. Ա. Աբրահամյանը Հայի. ՍՍՀ Իշկանի շրջանի Ուզունթալա (Այգեհովիտ) գյուղից էր, պարգևատրված էր Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշանով և Մարտական ծառայությունների համար մեդալով)։

վորներին ու սպաներին թաղեցին Բրատիսլավայի հյուսիս-արևելյան մասով ձգվող փոքր Կարպատյան լեռնաշղթայի Սլավին կոչվող բլրի վրա։ Այժմ այնտեղ վեր է խոշանում 42 մետրանոց մի բանդակադարձ սյուն՝ դադաթին ազատության դրոշմ պարզած սովետական զինվորի արձանով։ Դա 1945 թ. գարնանը Սլովակիայի մայրաքաղաքի տղատաղման մարտերում զոհված սովետական ռազմիկների հիշատակը հավերժացնող հուշարձան-կոթողի զլխավոր մասն է։ Սլավինում թաղված են տվելի բան 6400 զինվոր ու սպա։ Հերոսների տճյուններն ամփոփված են 6 առանձին եղբայրական գերեզմաններում, որոնք համարակալված են և խնամքով հարգարված։ Յուրաքանչյուր զոհվածի շիրիմին համեստ սպալանաքար է դրված՝ համապատասխան մակադրությամբ։

Սլավինում է թաղված նաև բանմեկամյա լեյտենանտ Միտակ Նիկոլայի Նավասարդյանը։ Նա Զանգեզուրի պատմական Տաթև գյուղից էր։ Նրա սիրանքի մասին մեզ պատմել է զոհվածի եղբայր Սեդրակը, որը նույնպես մարտնչել է Չեխոսլովակիայի ազատության համար։ 9-րդ գվարդիական հեծյալ զիմիդիայի 34-րդ գվարդիական կազակային հեծյալ զնդի գնդադրային գասակի հրամանատար, գվարդիայի կրթասեր լեյտենանտ Սեդրակ Նավասարդյանը։ Չեխոսլովակիայում մղված մարտերում, հատկապես, աչքի էր ընկել Մարկուկի գյուղի մոտ 1945 թ. ապրիլի 16-ին տեղի ունեցած մարտում, որտեղ ցուցաբերած խիզախության համար արժանացել էր Կարմիր աստղի շքանշանի։ Այդ մարտում Սեդրակը ծանր վիրավորվել էր։ Նա այդ ժամանակ դեռ չգիտեր, որ եղբայրը նույնպես կոչվում էր Չեխոսլովակիայում։ Միայն տարիներ անց, Ղափանի շրջանի զինկոմիսարիատի բաժնի վարիչ, կապիտան Սեդրակ Նավասարդյանին հաջողվեց պարզել եղելությունը և այցի զնալ եղբոր շիրիմին։ Նա իր հետ Տաթևից մի բուռ հող էր տարել, որը շաղ տվեց եղբոր գերեզմանի վրա։ Այժմ չկա նաև Սեդրակը, բայց Տաթևում հիշում և վառ են պահում նրա, Միտակի և համագյուղացի բոլոր այն բաջերի հիշատակը, որոնք իրենց մատաղ կյանքը տվեցին

մարդկության ոխերիմ թշնամու՝ ֆաշիզմի դեմ մղված պայքարում:

Սլավիկում են հանդուժ հայ ժողովրդի քաջարի զավակներ Վարոս Ավետիքի Թովթալյանի, Բորիս Թարույանի, Սարգիս Իզմանալովի, Համազասպ Դավթյանի և շատ ուրիշների աճյունները:

Բրաուխլավայի ազատագրման ժամանակ աչքի էր ընկել նաև 93-րդ զվարդիական հրաձգային դիվիզիան և արժանացել Կոտուզովի երկրորդ աստիճանի շքանշանի: Այդ դիվիզիայի 285-րդ զվարդիական հրաձգային դնդի կապի վաշտում էր ծառայում զվարդիայի կարմիրբանակային Անուշավան Հարությունի Հարությունյանը: Մարտի 24-ի լույս 25-ի գիշերը նա, ձեռքի տակ եղած զետանցման միջոցներով հեռախոսալարի փաթեթն ու ապարատը ձեռքին, անցավ Գրոնի արևմտյան ափը և հուռալի կապ ստեղծեց հենակետ գրաված ստորաբաժանման ու գնդի շտաբի միջև: Այդ գիշեր, նա մի քանի անգամ լողալով անցավ սառը ջուրը և վերականգնեց խաթարված հեռախոսագիծը... Խիզախ կապալնուրը աչքի ընկավ նաև ապրիլի 2—4-ը տեղի ունեցած փոզոցային մարտերում, որտեղ կրակի տակ 56 անգամ վերականգնեց խաթարված հեռախոսակապը: Մարտական առաջադրանքները գերազանց կատարելու և ցուցաբերած քաջության համար գլխավորի կարմիրբանակային Հարությունյանը պարգևատրվեց Կարմիր դրոշի շքանշանով²⁵:

Նույն դիվիզիայի 281-րդ զվարդիական հրաձգային զրնդի 120 մմ ականանոտային մարտկոցի հետախույզ, զվարդիայի սերժանտ Ռուբեն Սրապի Վարդանյանը Գրոնի աջ ափից ճշտում էր մարտկոցի կրակը: Նրա հաղորդած տվյալներով, միայն մարտի 25-ին, ոչնչացվեց հակառակորդի 4 զնդացրային կետ, ականանոտային 1 մարտկոց, որոնք խանգարում էին զետանցում կատարող զորքերին: Հերթական

25 Նույն տեղում, ց. 690306, գ. 127, թ. 64 (Ա. Հ. Հարությունյանը Վրաց. ՍՍՀ Ախալքալաքի շրջանի Փոքր Սամսոբ գյուղից էր, պարգևատրված էր Կարմիր աստղի և Փառքի երրորդ աստիճանի շքանշաններով):

հետախուզության կատարելիս, գվարդիայի սերժանտ Վարդանյանը զերեց զերմանական մեկ եֆրեսյուտի և կենդանի հասցրեց շտաբ: «Լեզուն» արժեքավոր սեղեկություններ հաղորդեց մեր հրամանատարությունը: Ցուցաբերած արիության համար անմախ հետախուզը պարգևատրվեց Փառքի հրկրորդ աստիճանի շքանշանով²⁶:

Մարտերում ցուցաբերած արիության համար Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշանով պարգևատրվեց այդ զինվորիայի 198-րդ գվարդիական հրետանային դնդի զինվորի Նորամանատարի քաղաքական գծով տեղակալ, գվարդիայի կապիտան Մանուկ Խաչիկի Պիշտոկչյանը²⁷:

Սլովակիայի մայրաքաղաքի աղատագրության ժամանակ աչքի ընկած միավորումներից էր նաև 252-րդ հրաձգային խարկովյան կարմրադրոշ Սովորովի և Բոգդան Խմելնիցկու շքանշանակիր զինվորի, որն արժանացավ Բրատիսլավյան պատվավոր անվանման: Դիվիզիայի հրամանատարի շարային գծով սեղակալը զնդապետ Ստեփան Հովսեփի Ստեփանյանն էր՝ Հայաստանում սովետական կարգերի հաստատման համար մղված պայքարի ակտիվ մասնակիցներից, Հայկական կարմիր բանակի և Հայկական 76-րդ լեռնահրաձգային զինվորիայի վետերաններից մեկը: Նրա անմիջական ղեկավարությամբ զինվորիայի զորամասերը հաջողությամբ հաղթահարեցին Դանուբը, հենակետ գրավեցին, որը կարևոր դեր խաղաց Բրատիսլավյայի ազատագրման գործում: Ստեփանյանի պարգևատրման թերթիկում զինվորիայի հրամանատար, գեներալ-մայոր Գորբաչևը այդ մասին գրել է. «Մարտի 30-ի զինքը զինվորի անաչադրանք ստացավ գետանցել Դանուբը՝ Սենտուպոլ կղզու շրջանում, որը գտնվում էր Կոմարնո քաղաքից 5 կմ արևմուտք, և գրավել Կոմարնո քաղաքը: Դա-

²⁶ Նույն տեղում, գ. 3466, թ. 398 (Ռ. Ս. Վարդանյանը ռազմաճակատ էր մեկնել Հայկ. ՍՍՀ Արթիկի շրջանի Մեծ Մանթաշ գյուղից, պարգևատրված էր Փառքի երրորդ աստիճանի շքանշանով, Սաալինգրադի պաշտպանության համար և Արիության համար մեդալներով):

²⁷ Նույն տեղում, ֆ. 7-րդ գվարդիական բանակի, ց. 5339, գ. 262, թ. 294:

նուրի գետանցման պարեաւ նշանակւիւց զնդապետ Ստեփան-
յանը: Դիւիզիան գետանցման միջոցներ շուներ, բայց շնոր-
հիւ ընկ. Ստեփանյանի նախաձեռնութեան և հնարամտու-
թեան սակրավորները գետանցման համար ձեռք բերեցին 13
փայտյա նավակ և 11 ավարային կիսանավակամուրջ: Հովա-
ռակորդի ուժեղ հրետանային, ականանետային և զնդացրա-
յին կրակի տակ ընկ. Ստեփանյանը կազմակերպեց 480 մար-
դուց բաղկացած գետանտային առաջին խմբի ամհանումը՝
զենքերի և զինամթերքի հետ միասին:

Մարտի 30-ի առավոտյան հակառակորդը գետանտի ամ-
հանման վայր նետեց 10 տանկ, 3 ինքնազնաց հրետանային
սարքավորում և 2 զրահատրանսպորտայր և զրոհեց Դանու-
բի հյուսիսային ափ դուրս եկած մեր ստորաբաժանումները:
Ընկ. Ստեփանյանը, շնայած հակառակորդի կողմից տեղացող
ուժեղ կրակին, շարունակում էր հրետանու և զինամթերքի
ամհանման գործողութեան ղեկավարումը ցերեկվա պայման-
ներում: Դա հնարավորութեան տակեց ոչ միայն ամբողջով
հենակեալ Դանուբի հյուսիսային ափին, այլև զարգացնել
մարտական գործողութեան հաջողութեանը և պրակել Կոմար-
նոն:

Ընկ. Ստեփանյանը անմիջականորեն Բրատիսլավայի
ազատագրման համար մղված մարտերի ընթացքում մշտա-
պես գտնվում էր դիւիզիայի շարանապետի մարտակարգերում
և տեղում գործնական օգնութեան ցույց տալիս զնդերի հրա-
մանատարներին՝ հարձակումը զարգացնելու գործում...

Դանուբը գետանցելու, Կոմարնո և Բրատիսլավա քաղաք-
ների գրավման ընթացքում հրամանատարութեան առաջա-
դրանքները գերազանց կատարելու համար զնդապետ Ստե-
փանյանին ներկայացնում եմ Կարմիր դրոշի շքանշանի...»²⁸:

Երկրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի հրամանատա-
րութեանը հաշվի առնելով զենեքաւ Գորբաչովի միջնորդու-
թեանը, զնդապետ Ստեփանյանին սպարակատրեց Կարմիր

²⁸ Նույն տեղում, ֆ. 33, ց. 690306, գ. 1862, ք. 120:

դրուշի շքանշանով²⁹։ Դա փորձված զորահրամանատարի մարտական երրորդ շքանշանն էր։ Մինչև այդ նա պարգևատրվել էր Հայրենական պատերազմի առաջին աստիճանի և Կարմիր դրուշի շքանշաններով, մի շարք մեդալներով։ Պատերազմից հետո գնդապետ Ստեփանյանը արժանացավ նաև Լենինի և Կարմիր աստղի շքանշաններին։ Սույն աշխատությունը շարադրելու համար ՍՍՀՄ պաշտպանության մինիստրության կենտրոնական արխիվից լրացուցիչ փաստեր հավաքելիս պարզվեց, որ գնդապետ Ստեփանյանը պատերազմի տաշխներին երկրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի հրամանատարության կողմից պարգևատրված է եղել նաև Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշանով³⁰։ 31 տարի անց շքանշանը հանձնվեց տիրոջը։

Զրալին խոշոր արգելքների հաղթահարման գործում իր արժանի ավանդը ներդրեց նաև նույն զինվորիայի ինժեներ, մայոր Պետրոս Հայրապետի Կարաբեկովը։ Նրա ղեկավարության մեջ անցարանների կառույցման աշխատանքները միշտ էլ ավարտվել են ժամանակին։ Դա հնարավորություն է ավել զորամասերին հաջողությամբ հաղթահարել արգելքները։ Դանուբ և Փոքր Դանուբ գետերի վրայով անցարաններ կա-

29 Նույն տեղում, ֆ. երկրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի, ց. 2773, գ. 441, թ. 333։

30 Նույն տեղում, ֆ. 33, ց. 690306, գ. 594, թ. 143 (Ա. Հ. Ստեփանյանը ծնվել է 1897 թ. Հայկ. ՍՍՀ Գորիսի շրջանի Կոռնիձոր գյուղում։ 1916 թ. նա զորակոչվել է բանակ և կռվել Կովկասյան ռազմաճակատում։ 1919 թ. ՍՄԿԿ անդամ է։ 1920 թ. Ստեփանյանն ակտիվ մասնակցություն է ունեցել Հայաստանում սովետական կարգերի հաստատման համար մղված պայքարին։ Այնուհետև նա իր ողջ կյանքը նվիրել է հայրենիքի պաշտպանության գործին՝ ծառայելով Հայկական հրաձգային զինվորիայում, այնուհետև՝ Կովկասյան առաջին հրաձգային զինվորիայում։ Հայրենական մեծ պատերազմին մասնակցել է սկզբում հայկական 408-րդ, ապա՝ 409-րդ հրաձգային զինվորանների կազմում... Պահեստի գնդապետ Ստեփանյանն այժմ սպորում է երևանում, անհատական կարգի թոշակառու է և չնայած իր պառակտելի տարիքին, ակտիվ հասարակական աշխատանքներ է տանում երիտասարդության ռազմահայրենասիրական դաստիարակության բնագավառում)։

առուցելու գործի գերազանց կազմակերպման համար խնձե-
ներ, մայր Կարաբեկովը պարգևատրվեց Հայրենական պա-
տերազմի առաջին աստիճանի շքանշանով³¹:

Հայրենական պատերազմի առաջին աստիճանի շքանշա-
նով պարգևատրվեց նաև 4-րդ գվարդիական օդադեսանտա-
յին գիվիդիայի 9-րդ գվարդիական օդադեսանտային զնդի
2-րդ հրաձգային գումարտակի շտաբի պետ, գվարդիայի
ավագ լեյտենանտ Աշոտ Իսաչու Հարությունյանը³²:

Գրտնի գետանցման, նրա աջ ափին հենակառ գրավելու և
այն ընդլայնելու համար մղված մարտերում ստորաբաժա-
նումը գերազանց ղեկավարելու մարտավարական փայլուն
ունակություններ ցուցաբերեց 6-րդ գվարդիական օդադեսան-
տային գիվիդիայի 14-րդ գվարդիական օդադեսանտային զնդի
2-րդ հրաձգային գումարտակի հրամանատար, գվարդիայի
ավագ լեյտենանտ Սարգիս Կիրակոսի Ազատյանը: Վերջինս
աչքի բնկով նաև մարտի 28-ին Նիտրայի գետանցման և նրա
աջ ափին գտնվող Շուրանի քաղաքի գրավման ժամանակ:
Հմտորեն կազմակերպելով գումարտակի բոլոր կրակային մի-
ջոցների փոխգործողությունները՝ աջակցման համար տրված
օժանդակ ուժերի հետ, Ազատյանը ճակատային գրոհով
ազատագրեց Բրատիսլավա տանող երկաթուղային, գետային
և խճուղային ճանապարհների խաչուղում գտնվող այդ փոք-
րիկ քաղաքը: Մարտական գործողությունները գերազանց
իրագործելու համար գվարդիայի ավագ լեյտենանտը արժա-
նացավ Ալեքսանդր Նևսկու շքանշանի³³:

Ապրիլի 4-ին Բրատիսլավայում գեռ փողոցային թիժ
մարտեր էին տեղի ունենում: Հակառակորդը թաղամասերից
մեկում ամուր պաշտպանություն էր ստեղծել և կատաղի դի-

31 Նույն տեղում, ֆ. 33, ց. 690306, գ. 1071, թ. 373 (Պ. Հ. Կարա-
բեկովը Ադրբ. ՍՍՀ Ստեփանակերտ քաղաքից էր):

32 Նույն տեղում, գ. 216, թ. 316, (Ա. Ի. Հարությունյանը ռազմաճա-
կատ էր մեկնել Սամարղանդ քաղաքից, պարգևատրված էր Հայրենական
պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշանով):

33 Նույն տեղում, ց. 686196, գ. 551, թ. 20 (Ա. Կ. Ազատյանը Կիրո-
վական քաղաքից էր, ռազմաճակատ էր մեկնել Բաքվից):

մագրություն ցույց տալիս: Այդ տեղամասերում թշնամու դեմ կռվում էին 309-րդ հրաձգային դիվիզիայի 847-րդ հրաձգային գնդի 2-րդ հրաձգային դումարտակի 5-րդ վաշտի մարտիկները՝ կապիտան Վարշամ Խաչատուրի Գրիգորյանցի հրամանատարությամբ: Մարտի թե՛ս պահին նա վիրավորվեց, սակայն չիողեց հրամանատարութունը՝ մինչև թագամաւի լրիւ ազատագրումը: Այդ մարտում կապիտան Գրիգորյանցի մարտիկները ոչնչացրեցին 75 և զերեցին 20 հիտլերականի, աւար վերցրին զինամթերքով լի 7 աւտոմեքենա, 5 հաստոցային և 3 ձեռքի զնդացիր: Մարտական առաջադրանքը կատարելիս ցուցաբերած քաջության համար կապիտան Գրիգորյանցը պարգևատրւեց Կարմիր աստղի շքանշանով³⁴:

Փոքր Դանուբի վրա կամրջի գրավման ժամանակ 29 հիտլերական ոչնչացրեց 65-րդ առանձին պատժիչ դումարտակի գասակի հրամանասար, գվարդիայի աւագ լեյտենանտ Նապոլեոն Հակոբի Տեր-Օգանեսովը: Այդ քաջության համար նա արժանացավ Հայրենական պատերազմի առաջին աստիճանի շքանշանի³⁵:

Բրատիսլավայի ուղղությամբ 7-րդ գվարդիական բանակի տարած փայլուն հաղթանակի մեջ իրենց արժանի աւանդը ներդրեցին նաև 6-րդ գվարդիական ականանետային դիվիզիայի շտաբի պետ, գվարդիայի փոխգնդապետ Մամբրեի Տիգրանի Սվազյանը, 303-րդ հրաձգային դիվիզիայի 845-րդ հրաձգային գնդի հրամանատարի պաշտոնակատար, մայոր Հարություն Մանվելի Մանվելյանը, 6-րդ օդադեսանտային դիվիզիայի դումարտակի հրամանատար, գվարդիայի կապիտան Սուրեն Ղուկասի Դավթյանը, 27-րդ գվարդիական հրաձգային կորպուսի շտաբի կապի սպա, կապիտան Ստեփան Սրժակի Հովհաննիսյանը, 303-րդ հրաձգային դիվիզիայի

³⁴ Նույն տեղում, ց. 690396, գ. 216, թ. 334 (վ. Խ. Գրիգորյանցը ուղղմաճակատ էր մեկնել Տաշքենդից):

³⁵ Նույն տեղում, գ. 623, թ. 29 (ն. Հ. Տեր-Օգանեսովը Կրասնոդարի երկրամասի Կուրգաննայա ստանիցայից էր, պարգևատրւած էր Կարմիր յրսջի և Կարմիր աստղի շքանշաններով):

844-րդ հրետանային գնդի հրանոթի նշանառու, կրտսեր սեր-
ժանա Յուրի Անատոլի Նազարեթովը, 28-րդ գվարդիական
առանձին սակրային գումարտակի սակրավոր, գվարդիայի
հփրեչտոր Միքայել Տիմոֆեյի Բաբայանը, բժշկական ծառա-
յության մայոր Նորայր Պետրոսի Յուզբաշյանը, 4279-րդ զին-
վորական հոսպիտալի պետ, բժշկական ծառայության մայոր
Լեոյա Սահակի Զանջուտովան (այժմ բժշկական գիտություն-
ների դոկտոր, պրոֆեսոր) և շատ ուրիշներ³⁶։

3. ԲԻՆՈՅԻ ԱԶԱՏԱԿՐՈՒՄԸ

Բրատիսլավայի ազատագրումից հետո Երկրորդ ուկրաի-
նական առդմաճակատի զորքերը պայքար սկսեցին Չխոս-
լովակիայի կարևոր արդյունաբերական կենտրոն Բոնոյի հա-
մար։

Ուղղմաճակատի հրամանատարությունը քաղաքը գրավե-
լու համար սահղծեց հարվածային խումբ, որի մեջ մտան 6-րդ
գվարդիական տանկային և 53-րդ բանակների, ինչպես նաև
1-ին գվարդիական հեծյալ մեքենայացված խմբի միավո-
րումները։ Նրանց օդից աջակցելու էին 5-րդ օդային բանակի
օդաչուները։

Ապրիլի 23-ին 53-րդ բանակի զորքերին հաջողվեց Բոնո-
յից արևելք ձեղքել հակառակորդի պաշտպանությունը։ Դա
հնարավորություն տվեց մարտի մեջ ներգրավել նաև 6-րդ
գվարդիական տանկային բանակի միավորումներին։ Մայր
առան զաժան մարտեր, որոնք շարունակվում էին գիշեր-ցե-
րեկ։ Հակառակորդը կառչում էր նախօրոք պատրաստած ամ-
բույժյուններին, համառորեն դիմադրում, հաճախ էլ զիմում

36 Նույն տեղում, ֆ. 7-րդ գվարդիական բանակի, ց. 5339, գգ. 162, 158, 304, 320, 384, 450, 461, 570 (բանակի հրամանատարի հրամանով Մ. Տ. Ավագյանը, Ս. Ա. Հովհաննիսյանը և Մ. Տ. Բաբայանը պարգևատրե-
վեցին Կարմիր աստղի, Ս. Ղ. Դավթյանը և Ն. Պ. Յուզբաշյանը՝ Հայրենա-
կան պատերազմի առաջին աստիճանի, Յ. Ա. Նազարեթովը՝ Փառքի երկ-
րորդ աստիճանի, Հ. Մ. Մանվելյանը՝ Ալեքսանդր Նևսկու, իսկ Ռ. Ս. Զան-
ջուտովան՝ Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշաններով)։

հակազորահերթի: Ապրիլի 24-ին 53-րդ բանակի զորքերը տիրեցին Պրացենյան բարձունքներին, որտեղ 1805 թ. տեղի էլ ունեցել Սուստեռլիցի ճակատամարտը: Չնայած դաժան մարտերին, սովետական զինվորներին հաջողվեց փրկել պատմական հուշարձանները: Հաջորդ օրը արդեն մարտեր էին գնում քաղաքի ծալրամասերում: Միաժամանակ շարժական միավորումները թշնամուն շրջանցեցին հյուսիսից և հարավից: Այդ ընթացքում 1-ին գվարդիական հեծյալ-մեքենայացված խումբը կտրեց հակառակորդի արևմուտք տանող նահանջի բոլոր ճանապարհները: 6-րդ գվարդիական տանկային բանակը քաղաքի կայազորին շրջափակեց հյուսիս-արևելքից: Ապրիլի 26-ի գիշերը սկսվեց քաղաքի դրոշը մի քանի ուղղութիւններով: Հարավ-արևմտյան թաղամասերը թշնամուց մաքրելու գործը իրենց վրա էին վերցրել 4-րդ գվարդիական հեծյալ (հրամանատար՝ գեներալ-լեյտենանտ Ֆ. Վ. Կամկով) և 7-րդ մեքենայացված (հրամանատար՝ տանկային զորքերի գեներալ-մայոր Ֆ. Գ. Կատկով) կորպուսների զորքերը: Բրոնոյի հարավային մասում մարտեր էին մղում գեներալ-մայոր Ի. Ֆ. Օբուշենկոյի 6-րդ հրաձգային զիվիզիայի զորամասերը: Արևելքից քաղաք մտան գեներալ-մայոր Ի. Մ. Աֆոնինի 18-րդ գվարդիական հրաձգային կորպուսի, իսկ հյուսիս-արևմուտքից՝ 6-րդ գվարդիական տանկային բանակի 5-րդ գվարդիական տանկային (հրամանատար՝ տանկային զորքերի գեներալ-լեյտենանտ Մ. Ի. Սավելև) և 9-րդ գվարդիական մեքենայացված (տանկային զորքերի գեներալ-լեյտենանտ Մ. Վ. Վոլկով) կորպուսների զորքերը: Փողոցային արյունահեղ մարտերի ընթացքում հակառակորդը չախջախվեց: Մորավիայի կենտրոն Բռնոն ազատագրվեց³⁷:

Անսահման ցնծությամբ զիմաստրեցին ազատագրված քաղաքի բնակիչները սովետական մարտիկներին: Գերմանաֆաշիստական զավթիչներին քաղաքից գուրս շարտելուց անմիջապես հետո Բռնոյի փողոցները լցվեցին թաքստոցներից դուրս եկած մարդկանցով: Նրանց ձեռքերին լողունգներ կա-

յին, որոնցով փառաբանում էին Սովետական Միությանը և նրա զինված ուժերին:

Գերագույն գլխավոր հրամանատարությունը բարձր գնահատեց Բռնոյի ազատագրությանը մասնակցած բոլոր զորքերի հաղթանակը և նրանց շնորհակալություն հայտնեց: Մեր Հայրենիքի մայրաքաղաք Մոսկվան ի պատիվ Նրկրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի ակնառու հաջողությունների, ողջունեց 224 հրանոթային համազարկերով: Առանձնապես աչքի ընկած միավորումներն ու զորամասերը պարգևատրվեցին շքանշաններով: Լենինի շքանշանով պարգևատրվեց 7-րդ մեքենայացված կորպուսը, Սովորովի 2-րդ աստիճանի շքանշանով՝ 6-րդ և 228-րդ հրաձգային, 11-րդ հրետանային, Կարմիր դրոշի շքանշանով՝ 13-րդ գվարդիական կործանիչ ավիացիոն գիվիդիաները: Բնդհանուր առմամբ տարբեր շքանշաններով պարգևատրվեցին 62 միավորում, զորամաս և ստորաբաժանում:

Բռնոյի ազատագրման օրը, ապրիլի 26-ին, ՍՍՀՄ Գերագույն Սովետի նախագահությունը Նրկրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի հրամանատար Սովետական Միության մարշալ Ռ. Յա. Մալինովսկուն պարգևատրեց Հաղթանակ շքանշանով:

Կռառվարական բարձր պարգևների արժանացան նաև Բռնոյի համար մարտերում աչքի ընկած բանակների, կորպուսների, գիվիդիաների բաղմաթիվ հրամանատարներ: Զորավարական բարձր պարգևի՝ Սովորովի 1-ին աստիճանի շքանշանով պարգևատրվեցին գեներալ-գնդապետներ Մ. Վ. Զախարովը և Մ. Ս. Շումիլովը, գեներալ-լեյտենանտներ Ի. Ա. Պլիևը, Ֆ. Ֆ. Ժմաչենկոն, Ա. Ն. Տեչենկոն և ուրիշներ: Մի շարք գեներալների շնորհվեցին Սովետական Միության հերոսի կոչումներ: Նրանց թվում էին՝ ավիացիայի գեներալ-գնդապետ Ս. Կ. Գորյունովը, հրետանու գեներալ-գնդապետ Ն. Ս. Ֆոմինը, գեներալ-լեյտենանտներ Ի. Մ. Մանագարովն ու Կ. Վ. Սվիրիդովը, տանկային զորքերի գեներալ-լեյտենանտ Ա. Օ. Ախմանովը, գեներալ-մայորներ Ի. Մ. Աֆոնինը, Ֆ. Ա. Օստաշենկոն և Մ. Ֆ. Գրիգորովիչը: Սովետական Միու-

Յլան հերոսի կոչումներ շնորհվեցին նաև տանկային դասակի հրամանատարներ կրտսեր լեյտենանտ Պ. Ի. Ֆիլիմոնովին, լեյտենանտ Պ. Ի. Սյուտկինին, հրաձգային դասակի հրամանատար՝ Ի. Ս. Միրենկովին, տանկի հրամանատար Ա. Ս. Նիկիտինին, էսկադրիլայի հրամանատարներ, կապիտաններ Ի. Կ. Պրոսանգեկին, Ա. Վ. Ցարեկին, օդաչուներ Վ. Ա. Սիմանյովին, Ն. Զ. Վիդրիզինին, Զ-րդ գվարդիական հեծյալ դիվիզիայի հրամանատար՝ մայոր Պ. Ի. Իվանովին (եռմահու) և ուրիշներին:

Մորավիայի պատմական կենտրոն Բռնոյի համար մզված հերոսական մարտերին մասնակցեցին հազարավոր հայ զինվորներ ու սպաներ: Եղբայրական շխտսլովակյան ժողովրդի համար կարևոր նշանակություն ունեցող այդ քաղաքի ազատագրման ժամանակ նրանք ցուցաբերեցին արիության և անձնազոհության բազմաթիվ օրինակներ և իրենց արժանի ավանդը ներդրեցին այդ հաղթանակում:

Այգալիսի հերոսներից էր 53-րդ բանակի 317-րդ հրաձգային զինվորի 761-րդ հրաձգային զնդի 3-րդ հրաձգային գումարտակի հրամանատարի տեղակալ, կապիտան Գևորգ Ավետիսի Զուվելիկյանը: 23-ամյա կոմունիստ սպան ոստիկանական ծառայում էր գտնվում պատերազմի առաջին օրերից: Ֆաշիստական զավթիչների դեմ նա մարտնչել էր Կովկասյան լեռներում, հաղաթհարել ամեն տեսակ դժվարություններ և հասել Չխոտսլովակիա: Մարտերում ցուցաբերած արիության համար խիզախ հայորդին պարգևատրվել էր Կարմիր աստղի շքանշանով, ինչպես նաև Կովկասի պաշտպանության համար մեդալով: 1945 թ. մարտի 3-ին նա նշանակվել էր գումարտակի հրամանատարի տեղակալ: «Այդ պաշտոնում իրեն դրսևորել է որպես լավ և հմուտ հրամանատար, անձնական օրինակով հերոսության ու սխրանքի է կոչում մարտիկներին» — Զուվելիկյանի պարգևատրման թերթիկում գրել է զնդի հրամանատար, գնդապետ Գրաֆսկին: Գումարտակի հրամանատարի տեղակալի այդ հատկությունները ավելի ցայտուն դրսևորվեցին ապրիլի 26-ին՝ Բռնոյի զրավման ժամանակ:

317-րդ հրաձգային զիմիդիան առաջիններից մեկն էր, որ բազմաթի տրեկչան մասից մտաւ Բռնո: Դիմիդիայի զորամասերը հատկապէս աչքի ընկան օդանավակայանի համար մղված մարտերում: Հակառակորդը ինչ գնով էլ լինի, ցանկանում էր ուշացնել օդանավակայանի հանձնումը և կատարի դիմադրութիւն էր ցուց տալիս: 761-րդ հրաձգային զնդի 3-րդ գումարտակը հրաման ստացաւ ճնշել հակառակորդի կրակակետերը, որոնք խանգարում էին զնդի առաջխաղացմանը: Զուլելիկյանը, արհամարհելով փառնորդ մարտիկներին գրոհի տարաւ: Նա առաջինը ներխուժեց հակառակորդի խրամատները և ձեռնամարտի բռնվեց հիտլերականների հետ: Առաջադրանքը կատարվեց: Այդ մարտում Զուլելիկյանն անձամբ ոչնչացրեց թշնամու 3 զինվոր, իսկ 9-ին գերի վերցրեց: Այնուհետեւ, փոխարինելով շարքից դուրս եկած դումարտակի հրամանատարին, նա մարտիկներին առաջնորդեց բազար, որտեղ փողոցային գաժան մարտեր բորբոքվեցին: Ստիպված էին յուրաքանչյուր տուն, փողոց, թաղամասս գրավել արշունահղ կօխմներով: Մարտական առաջադրանքը կատարվեց, բայց այդ մարտում հերոսի մահով ընկաւ կապիտան Գեորգ Զուլելիկյանը: 53-րդ բանակի հրամանատար, գեներալ-լեյտենանտ Ի. Մ. Մանազարովի հրամանով խիզախ կապիտանը հետմահու պարգևատրվեց Հայրենական պատերազմի առաջին աստիճանի շքանշանով³⁸:

Քաղաքի մատուցներում հերոսաբար զոհվեց նաև 110-րդ զվարդիական հրաձգային զիմիդիայի 307-րդ զվարդիական հրաձգային զնդի հրամանատարի շարային գծով տեղակալ, զվարդիայի մայոր Անդրանիկ Վահանի Սարգսյանը: Ահա թե ինչպէս է նկարագրել նրա սխրանքը զնդի հրամանատար, զվարդիայի զնդապետ Մորուզը. «Հակառակորդի մեկ դումարտակ, 2 տանկի և զրահատրանսպորտայրի աջակցութեամբ, դիմեց հակադրոհի: Սարգսյանը նկատելով այդ, թողեց իր դիտակետը և անմիջապէս հայտնվեց առաջին գու-

38 ՍՍՁՆ՝ ՊՄԿԱ, ֆ. 33, ց. 690306, դ. 1501, թ. 77 (Գ. Ս. Զուլելիկյանը Արխագական ԽՍՁ Գազրայի շրջանի Ռոդոթինո գյուղից էր):

մարտակի մարտակարգերում: Անձամբ կազմակերպելով հակադրոհի համըման գործողությունը՝ նա ցուցաբերեց քաջություն և արիություն, ոգևորելով մարտիկներին: Կովի թեմպահին մայր Սարգսյանը ծանր վիրավորվեց, բայց հաղթահարելով ցավը շարունակեց ղեկավարել մարտը: Հակադրոհը ետ մղվեց, սակայն Սարգսյանը ստացած ծանր վերքից մահացավ: Մարտական բարդ իրադրության մեջ նախաձեռնություն ցուցաբերելու և անձնապահության համար գվարդիայի մայր Սարգսյանը հեամահու արժանացավ Հայրենական պատերազմի առաջին աստիճանի շքանշանի³⁹:

Հայրենական պատերազմի առաջին աստիճանի շքանշանով պարգևատրվեց նաև 6-րդ հրաձգային դիվիզիայի 84-րդ հրաձգային գնդի առաջին հրաձգային գումարտակի կուսակալ-մակերպիչ, կրտսեր լեյտենանտ Սամվել Հովհաննեսի Սարիբեկյանը: Նա Կարմիր բանակում ծառայում էր 1936 թ.: 1940 թ. դեկտեմբերից ՍՄԿԿ անդամ էր, ծնվել էր 1915 թ. Հայկ. ՍՍՀ Արթիկի շրջանի Փարոս (այժմ՝ Նահապետավան) գյուղում: Ռազմաճակատում իրեն զրաւորել էր որպես համարձակ, ուժեղ կամքի տեր սպա, ակտիվ կուսակցական աշխատող: Մարտի ընթացքում իր անձնական օրինակով մարտիկներին դաստիարակում էր արիության ոգով, մշտապես աշխատում իր զաղափարական-քաղաքական մակարդակի բարձրացման վրա, մարտերի ընդմիջումների պահին պարբերաբար զրույցներ անցկացնում գումարտակի կոմունիստների ու ողջ անձնակազմի համար: Բռնոյի համար մղված մարտերում 6-րդ հրաձգային դիվիզիան առաջիններից մեկը հարավից մտավ քաղաք և նպաստեց նրա ազատագրմանը՝ արժանանալով Սովորովի երկրորդ աստիճանի շքանշանի: Այդ մարտերում քաջաբար կռվեց նաև Սարիբեկյանը: Գիլոսիցի գյուղի մոտ մղված մարտում նա փոխարինեց շարքից զուրա եկած գնդացրորդին և դիպուկ կրակով ոչնչացրեց 10

³⁹ Նույն տեղում, գ. 1753, թ. 169 (Ա. Վ. Սարգսյանը ռազմաճակատ էր մեկնել Հայկ. ՍՍՀ Ապարանի շրջանից):

հիտլերականի: Նրբ հակառակորդը ընդհուպ մոտեցավ զու-
մարտակի առաջավոր դիրքերին, Սարիբեկյանը հրամայեց՝
«նռնակները մարտի» և առաջինը ինքը նռնակը նետեց թը-
նամու վրա: Նրան հետևեցին մյուսները: Ֆաշիստների հա-
կադրոհը .ևտ մղվեց: Մարտիկները Կուսկաղմակերպչի գըլ-
խավորությամբ հակառակորդի ուսերի վրայով ներխուժեցին
գլուղ: Սարիբեկյանն աչքի ընկավ նաև ապրիլի 26-ի գիշերա-
յին մարտի ժամանակ՝ 351-րդ բարձունքը գրավելիս: Նա ան-
միջապես գտնվում էր գումարտակի մարտակարգերում և
Եդիհի տանում մարտիկներին: Թշնամու զնդակը խոցեց Սա-
րիբեկյանին, բայց նա ուշադրություն չդարձրեց վերքին շա-
րունակեց առաջանալ: Բարձունքը գրավվեց, բայց այստեղ
խիզախ սուլան ծանր վիրավորվեց երկրորդ անգամ և փոխա-
դրվեց հոսպիտալ⁴⁰:

53-րդ բանակի 109-րդ գվարդիական հրաձգային դիվի-
զիայի 246-րդ հրետանային զնդի 7-րդ մարտկոցի հրամանա-
ստարն էր գվարդիայի կապիտան Աշոտ Վաղարշակի Վաղարշ-
յանը: Նա ռազմաճակատ էր մեկնել Նրեանից՝ 1941 թ. դեկ-
տեմբերի: Անընդհատ եղել է Կոսովների մեջ և աչքի ընկել իր
համարձակությամբ ու խիզախությամբ: Այդ են վկայում նրա
ջրանշաններն (Կարմիր աստղ, Հայրենական պատերազմի ա-
ռաջին և երկրորդ աստիճան) ու մեդալները, որոնց մի մասը
նա ստացել է Բելգրադի, Բուդապեշտի և Վիեննայի ազատա-
դրման համար: Խիզախ հրետանավորն իրեն հերոսաբար
դրսևորեց նաև Բոնոյի համար մղված մարտերում: Մարտերի
ընթացքում նրա մարտկոցը ուղիղ նշանառությամբ և մեծ հա-
ջողությամբ ոչնչացնում էր հակառակորդի կրակակետերը: Ապ-
րիլի 21-ին Մոստանեցի շրջանում հակառակորդի հետևակը
առանկերի աջակցությամբ դիմեց հակադրոհի: Կապիտան Վա-
ղարշյանը հնարավորություն տվեց թշնամուն մոտենալու
մարտկոցի դիրքերին, ապա հրահրվեցին զուրա բերելով ուղիղ
նշանառության, սկսեց դիմահար կրակով խփել նրան: Թշնա-
մին կորցրեց 1 տանկ, 3 զնդացի, 2 հրանոթ, մինչև 2 դա-

40 Նույն ակղում, ց. 686196, գ. 303, թ. 277:

սակի շափ հետևակ, ճնշեց 4 զնդացրային կրակակետի և 2 տեղանանետային մարտկոցի կրակը: Բռնույից 4 կմ արևելք տեղի ունեցած մարտում Վաղարշյանի մարտկոցը ետ մղեց թշնամու 3 ուժեղ հակազրահ, ոչնչացրեց հակառակորդի 1 զրահատրանսպորտյոր, 1 հրանոթ և 2 խոշոր տրամաշափի զնդացիր՝ սպասարկող անձնակազմերի հետ միասին: Ապրիլի 28-ին, Բռնույից հյուսիս ընկած շրջանում տեղի ունեցած մարտում Վաղարշյանը դարձյալ գտնվում էր մարտկոցի դիտակետում և հակառակորդի ուժեղ կրակի առակ զենկավորում նրա կրակը: Թշնամու ռումբի բեկորը վիրավորեց նրան: Սակայն կոմունիստ սպան շարունակեց մարտը՝ մինչև հրամանատարությունը նրան փոխարինող ուղարկեց: Այդ մարտում Վաղարշյանի մարտկոցը ճնշեց հակառակորդի 4 զնդացրային կրակակետի և 1 հրետանային մարտկոցի կրակը, ցիր ու ցան արեց կամ մասամբ ոչնչացրեց 2 դասակի չուֆ հետևակ: Բռնույի շրջանում տեղի ունեցած մարտերում հակառակորդին արժանի հարվածներ հասցնելու և այդ ընթացքում ցուցաբերած խիզախության ու անձնազոհության համար, գվարդիայի կապիտան Վաղարշյանը պարգևատրվեց Կարմիր դրոշի շքանշանով⁴¹:

Բռնույի համար մղված մարտերում աչքի ընկավ նաև 53-րդ բանակի 1364-րդ զենիթային-հրետանային զնդի 3-րդ մարտկոցի հեռաշափող, կրասեր սերժանտ: Արամայիս Մարտիրոսի Սարգսյանը: Նա Հայրենական մեծ պատերազմի մասնակից էր 1941 թ. օգոստոսից, երկու անգամ վիրավորվել էր Ժիտոմիրի, ապա՝ Ստալինգրադի տակ, սակայն դարձյալ վերադարձել էր ճակատ: Գնդի հրամանատար, գվարդիայի փոխգնդապետ Սանտրովի վկայությամբ՝ «Սարգսյանը մարտերում համարձակ է և խիզախ: Նա գերազանց տիրապետում է հեռաշափողի իր մասնագիտությանը: Շնորհիվ նրա տրագ և ճիշտ աշխատանքի, դասակը ցած է գցել 3 ինքնաթիռ»: Սարգսյանը հատկապես աչքի ընկավ Բռնու բազայի հյուսիսային շրջանում մղված մարտերում: Ապրիլի 25-ին

⁴¹ Նույն տեղում, ց. 690306, գ. 1753, թ. 160:

դիպուկ կրակով ցած գցվեց հակառակորդի մեկ ինքնաթիռ։
Հաջորդ օրը մարտկոցը հարվածում էր հակառակորդի ցամա-
քային ուժերին, որի ընթացքում ճնշվեց 2 զնդաքրային կրա-
կակետ, ոչնչացվեց շուրջ 70 հիտլերական։ Մարտերում ցու-
ցաբերած հմտության և արիության համար կրտսեր սերժանտ
Սարգսյանը պարգևատրվեց Հայրենական պատերազմի երկ-
րորդ աստիճանի շքանշանով⁴²։

Բռնոյի ազատագրման համար մղված մարտերում աչքի
ընկան Սաղադյան եղբայրները՝ Տիգրանը, Արամայիսն ու Ար-
սենը։ Նրանք չդիտեին, որ կռվում են կողք-կողքի։ Ավագ
լեյտենանտ Արամայիս Արշակի Սաղադյանը Կարմիր բանա-
կում էր գտնվում 1939 թ.։ Նա մասնակցել էր սովետաֆիննա-
կան պատերազմին, գրոհել Մանեքհայմի գիծը։ Հայրենական
մեծ պատերազմի առաջին շրջանում նա մարտնչեց հեղափո-
խության օրրան Լենինգրադի համար և արժանացավ Գերա-
զույն գլխավոր հրամանատարի շնորհակալությանը։ Լենին-
գրադի բլոկադայի վերացումից հետո, որպես 5-րդ գվար-
դիական Ստալինգրադյան հրետանային դիվիզիայի 257-րդ
ախանանետային դնդի կուսքյուրոյի բարտուղար, Սաղադյանը
մասնակցեց Յասսի-Քիշինևյան գործողությանը՝ ապա Բու-
խարեստի, Բուդապեշտի և Վիեննայի ազատագրման մարտե-
րին։ Ցուցաբերած խիզախության համար նա պարգևատրվեց
Արիության համար և Մարտական ծառայությունների համար
մեդալներով։ 1945 թ. ապրիլի 13-ին Վիեննայի ազատագրու-
մից հետո 5-րդ գվարդիական հրետանային դիվիզիան փո-
խադրվեց Չխոսլովակիա և մարտեր սկսեց Բռնոյի համար։

Այդ նույն ժամանակաընթացքում Դանուբյան ռազմա-
կան նավատորմի կազմում մարտնչում էր Արամայիսի
կրտսեր եղբայր, ավագ լեյտենանտ Արսենը։ Վերջինս ռազ-
մաճառակատ էր մեկնել 17 տարեկան հասակում և 255-րդ ծո-
վային հետևակի բրիգադի շարքերում մասնակցել Կովկասի
պաշտպանության և Ղրիմի ազատագրության մարտերին,

⁴² Նույն տեղում, ց. 686196, գ. 303, թ. 110 (Ա. Մ. Սարգսյանը ռազ-
մաճառակատ էր մեկնել Հայկ. ՍՍՀ Ազիզբեկովի շրջանի Մարտիրոս գյուղից)։

պարզեցնել Կարմիր աստղի շրանշանով և Կովկասի պաշտպանության համար մեղադրել: Սև ծովի առափնյա շրջաններից գերմանաֆաշիստական զավթիչներին վռնդելուց հետո Արսենը դիմեց վերագրա հրամանատարության՝ իրեն Դանուբյան ռազմական նախատորմիդ ուղարկելու խնդրանքով: Նրա խնդրանքը բավարարվեց: Եվ ահա 1945 թ. մարտի սկզբներին ավագ լեյտենանտ Արսեն Սադադյանը Դանուբյան ռազմական նախատորմիդի 83-րդ առանձին Նովոռոսիյսկյան Դանուբյան կրկնակի Կարմրագրոշ, Սովորովի երկրորդ աստիճանի շրանշանակիր ծովային հետևակի բրիգադի 144-րդ առանձին ծովային հետևակի գումարտակի առաջին վաշտի ղապակի հրամանատար էր: Նրա մասին, իր հուշերում ակնածանքով է պատմում նույն վաշտի մեկ այլ ղապակի նախկին հրամանատար, Սովետական Միության հերոս, զնդապետ Մ. Վ. Աշիկը⁴³: Զորամաս գալու հենց հաջորդ օրը բրիգադը հրաման ստացավ անցնել Դանուբի մյուս ափը և հինակետ ստեղծել ալաներ: Հիտլերականները չէին սպասում ծովային հետևակայինների հանդուգն անցմանը՝ գարնանային հորդուցումից լայնացած գետի վրայով: Առաջին անգամ դանուբյան արշավի ժամանակ բրիգադի գումարտակները թշնամու ափ էին իջնում օրը ցերեկով: Առաջինը մարտի մեջ մտան հրետանային 3 զրահակատերներ, որոնց թշնամու ափ իջեցրեցին առաջին զրահային խմբերին: Ավագ լեյտենանտ Սադադյանը զնդապորոգների և հակատանկային հրացանավորների խմբի հետ զրահակատերի տախտակամածից հարվածում էր թշնամուն և ապահովում գետանցը: Կարճ ժամանակամիջոցում այն զրահակատերը, որի վրա գտնվում էր Սադադյանը, դասանտ իջեցրեց Դանուբի մյուս ափին: Հակառակորդը դիսանտայինների վրա կրակում էր զենքի բոլոր տեսակներով: Հատկապես վտանգավոր էին նավերի վրա կրակող զենիթային հրահոթներն ու զնդացիրները: Արսենի ղապակը գրոհեց այդպիսի մի մարտկոցի վրա, որն իր կրակով բավականաչափ վնասներ էր հասցնում դիսանտայիններին: Հիտլերականները

⁴³ См. Газ. «Коммунист», 27 апреля, 1973:

շղիմացան ծովայինների հանդուգն գրոհին և տեղի տվեցին։ Դանուբի ափին գտնվող Ռադվան բնակավայրը գրավվեց։ Դա առաջին դյուղն էր շեխոսլովակյան հողի վրա և Արսեն Սագաղյանի առաջին մարտը ծովային հետևակի կազմում։ Ծովային հետևակայինները բարձր գնահատեցին մարտում նրա ցուցաբերած արիությունը։ Շուտով Արսենին ճանաչում էին ամբողջ գումարտակում։ Նա շատ մարդամոտ էր, սրտաբաց, ուրախ և սրամիտ, թե՛ հանգստի, թե՛ արշավի և թե՛ մարտի ժանր պայմաններում մշտապես գտնվում էր բոլորի ուշադրության կենտրոնում։ Արսենը հպարտությամբ էր կրում ծովայինի գեղեցիկ համազգեստը և երբեք չբաժանվեց դրանից։ Արսենի մարտական ուղին Դանուբյան ոսղմական նավատորմիղի կազմում ավարտվեց Վիեննայում 1945 թ. ապրիլի 13-ին։ Այնուհետև ծովային հետևակի բրիգադը հանձնվեց 6-րդ գվարդիական տանկային բանակին, որը Վիեննայի ազատագրումից հետո փոխադրվեց Զեխոսլովակիա և մարտեր սկսեց Բռնոյի ուղղությամբ։ Նախկին ծովայիններն այժմ տանկերի հետ գրոհում էին հակառակորդի ամրությունները։ Արսենը ղեկավարում էր գրոհող խմբերից մեկը, որի մեջ, բացի իր զասակից, մտնում էր նաև հակատանկային հրացանակիրներից, հաստոցային գնդացրի հաշվարկից և իր ղորամասից ետ մնացած գնդային հրանոթի անձնակազմից բաղկացած մի խումբ։ Ապրիլի 27-ին Բռնոյի Կրալ-Պոլե արվարձանի համար մղած մարտում Արսենի մարտիկները, հակառակորդի տեղատարափ կրակի տակ, սրենթաց գրոհով տիրեցին քաղաքից դուրս տանող գլխավոր մայրուղուն և կաշիեցին թշնամու նահանջի ճանապարհը։ Ֆաշիստները փորձեցին հակազդուհով խլել կորցրած դիրքերը, բայց հանդիպելով ծովային հետևակի շեշտակի կրակին ետ փախան՝ ճանապարհին փոված թողնելով 27 հրաշերականի դիակ և 2 ծխացող ավտոմեքենա։

Այնուհետև, շարունակելով հակառակորդի հետապնդումը, ծովային հետևակայինները շարժվեցին դեպի քաղաք։ Արսենը ֆաուստ գնդակը ձեռքին վազում էր առջևից՝ իր ետևից

առանկելով մյուսներին: Կործանման դատապարտված թշնամին մարտնչում էր վերափոր դադանի նման: Բայց շնայած դրան, բազաբը և նրա արվարձանները մաքրվեցին ֆաշիստներից: Սակայն այդ հաղթանակը ձեռք բերվեց դառը կորուստների գնով: Քաջարի ծովային հետևակայիներից շատերն ընկան մարտում: Հերոսաբար զոհվեց նաև 20-ամյա Արսենը: Մարտից հետո ընկերները զինվորական բոլոր մեծարանքներով նրան թաղեցին Բռնոյից 7—8 կմ հեռավորության վրա գտնվող Պոդոլի գյուղում: Երկրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի հրամանատարությունը բարձր գնահատեց ավագ լեյտենանտ Արսեն Սադաղյանի սիրանը՝ հետմահու նրան պարգևատրելով Հայրենական պատերազմի առաջին աստիճանի շքանշանով⁴⁴:

Պատերազմի ավարտից ուղիղ 20 տարի անց, Չեխոսլովակիայի ազատագրման մարտերին մասնակից մի խումբ վետերանների կազմում, Բռնո ժամանեց Արամայիս Սադաղյանը: Նա մինչև այդ համակ էր ստացել իր եղբոր մարտական ընկերներից և իմացել եղելությունը: Եվ ահա 20 տարի անց եղբայրները «հանդիպեցին»: Պոդոլի գյուղում համեստ հուշարձան է կառուցված, որի վրա գրված է այնտեղ զոհված սովետական ռազմիկների անունները: Այդ հուշարձանը այժմ էլ կա և տարվա բոլոր եղանակներին նրա պատվանդանին թարմ ծաղիկներ են լինում: Երախտապարտ շեխոսլովակյան ժողովուրդը զոհվածների աճյունները 1947 թ. Պոդոլիից տեղափոխել է Բռնոյի արվարձան՝ Օրմեխուլո, միաժամանակ պահելով հին հուշարձանը: Օրմեխուլոյում թաղված է շուրջ 900 զինվոր: Եղբայրական գերեզմանոցում կառուցված է հոյակապ հուշարձան-կոթող, իսկ 16 սպայի, այդ թվում և Արսենի, գերեզմաններին գրված են առանձին տապանաքարեր: Արամայիսը եղբոր գերեզմանից մի բուռ հող վերցրեց, որը հետագայում թաղեց Թումանյանի շրջանի Ակներ գյուղում մոր շիրիմի կողքին: Այժմ այնտեղ ևս հուշարձան է կանգնեցված:

⁴⁴ ՍՍՀՄ ՊՄԿԱ, ֆ. 33, ց. 690306, գ. 658, թ. 48:

Բռնույի ազատագրման մարտերին ակտիվ մասնակից Արամայիս Սաղաղյանը մինչև կյանքի վերջը ապրում և աշխատում էր Երևանում: Նա պատմական դիտությունների գտնատր էր, ՄԼԻ Հայկական մասնաճյուղի ավագ դիտաշխատող: Նրա ավագ հղբայրը՝ Տիգրանը, բնակվում է Ակներում և աշխատում է կոլանտեսությունում: Վերջինս մշտական նամակագրական կապ ունի Օրմիստովույի և Պոդոլիի պիոներների հետ, որոնք վերցրել են սովետական գինվորների հուշարձանների պահպանման շեֆությունը⁴⁵:

Բռնույի ազատագրության համար մղված մարտերում բազմաթիվ հայ ռազմիկներ իրենց խիզախությամբ աչքի ընկան գեներալ-լեյտենանտ Ի. Ա. Պլիևի առաջին գվարդիական հեծյալ-մեքենայացված խմբի շարքերում: Այդպիսի խիզախներից էր գվարդիայի մայոր Լևոն Լևոնի Աբրամովը, որը հանդիսանում էր խմբի շտաբի օպերատիվ բաժնի պետի օգնակներ: Ուշագրություն չդարձնելով հակառակորդի տեղատարափ կրակին, նա կյանքի համար վտանգավոր պայմաններում, մշտապես լինում էր կովող զորամասերի մարտակարգերում, հսկում հրամանատարի տված բոլոր հրամանների ժամանակին և ճիշտ կատարման ընթացքի վրա: Բռնույի ուղղությամբ անդի ունեցած մարտերից մեկում նա երկու անգամ վիրավորվեց, սակայն չթողեց մարտադաշտը անխափ ժամանակ, մինչև կատարեց առաջադրանքը: Ցուցաբերած խիզախության և անձնագոհության համար գվարդիայի մայոր Աբրամովը պարգևատրվեց Կարմիր դրոշի շքանշանով: Կարմիր դրոշի շքանշանի արժանացավ նաև 6-րդ գվարդիական հեծյալ կորպուսի 6-րդ առանձին գվարդիական կործանիչ, Ալ. Նեսկու շքանշանակիր հակատանկային դիվիզիոնի 2-րդ էսկադրոնի հրամանատար, գվարդիայի կապիտան Զալեն Մկրտչի Սահակյանը: Նրա էսկադրոնը հատկապես աչքի ընկավ Վագ և Մորավա գետերի անցման ժամանակ⁴⁶:

45 Տե՛ս «PRAVDA» 21 սեպտեմբերի, 1972 թ.:

46 ՍՄՄ ՊՄԿԱ, ֆ. Առաջին գվարդիական հեծյալ-մեքենայացված խմբի, ց. 1519, գ. 281, թ. 2, գ. 257, թ. 30 (Զ. Տ. Սահակյանը բանակ էր մեկնել 1939 թ. Հուլի. ՍՄՀ Անիի շրջանի Ադին գյուղից):

Մորալայի անցման ժամանակ բացառիկ համարձակություն գրեհորեց առաջին գվարդիական հեծյալ-մեքենայացված խմբի մարտական դժով ավագ տեսուչ, համբարակային ծառայության գվարդիայի կապիտան Վահան Մելիքսեթի Մարտիրոսովը: Նա խմբի հրամանատար, գեներալ Պլինի հատուկ հանձնարարությունը ժամանակին և օրինակելի կատարելու, մարտի մեջ գտնվող միավորումների և թիկունքային զորամասերի միջև անխափան կապ հաստատելու համար, որը մեծ չափով նպաստեց Մորալայի գետանցմանը, պարգևատրվեց Կարմիր աստղի շքանշանով, ինչպես նաև Մարտական ծառայությունների համար մեդալով⁴⁷:

Բռնոյի մատուցյնիրում արիաբար էր գործում 10-րդ գվարդիական կազակային Կովկասյան դիվիզիայի շտաբի կապի սպա, գվարդիայի ավագ լեյտենանտ Իվան Վառլամի Տեր-Պողոսովը: Նրա պարգևատրման թերթիկում գրված է. «գվարդիայի ավագ լեյտենանտ Տեր-Պողոսովը մարտերում իրեն գրեհորե է որպես համարձակ և հնարամիտ սպա... Կլոբուկի բնակավայրի գրավման ժամանակ կատարելով 30-րդ հեծյալ դիվիզիայի հրամանատարին ուղղված հրամանը տեղ հասցնելու հանձնարարությունը, նպաստեց բնակավայրի գրավմանը... 1945 թ. ապրիլի 25-ի Տրոուբսկո բնակավայրի գրավման համար մղված մարտում զորամասը գրոհի տանելու նպատակով գվարդիայի ավագ լեյտենանտ Տեր-Պողոսովը կորպուսի շտաբի մի խումբ սպաների հետ միասին ուղաբեկեց 10-րդ գվարդիական հեծյալ դիվիզիայի 36-րդ հեծյալ գնդի մարտակարգերը: Գործելով արիաբար և վճռականորեն, արհամարհելով հակառակորդի ուժեղ կրակը, Տեր-Պողոսովը անձնական օրինակով և 36-րդ հեծյալ գնդին օգնություն ցույց տալու նպատակով մարտիկներին գրոհի տարավ, զբաղեցրավ իսկ նպատակով բնակավայրի գրավմանը»: Գունդը գրոհի տանելու և մարտում ցուցաբերած արիության

⁴⁷ Նույն տեղում, գ. 269, թթ. 41, 46 (Վ. Մ. Մարտիրոսովը Լեոնայիս Ղարաբաղի Գեդալի (այժմ՝ Հադրութի) շրջանի Մակուտի գյուղից է):

համար Տեր-Պողոսովը պարգևատրվեց Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշանով⁴⁸։

Գրոն, Նիտրա, Վագ, Մորավա գետերի անցման, ինչպես նաև՝ Նովի Զամկի, Տոնավա, Բրատիսլավա, Բոնո քաղաքների տղատագրման մարտերին ակտիվ մասնակցություն է ունեցել 6-րդ զվարդիական հեծյալ կորպուսի հակահետախուզության բաժնի աշխատակից, զվարդիայի կապիտան Արտաշես Սերգեյի Տեր-Պետրոսյանը։ Կորպուսի մարտական գործողությունների ժամանակ նա պարբերաբար լինում էր առաջավոր զորամասերում, օգնություն ցույց տալիս զինված լիազորներին, կատարում հատուկ այլ հանձնարարություններ, դրանով իսկ նպաստում մարտական առաջադրանքների հաջողությանը։ Անմիջական մարտական գործողությունների ընթացքում ցուցաբերած արիության և բաջություն համար գվարդիայի կապիտան Տեր-Պետրոսյանը պարգևատրվեց Կարմիր աստղի շքանշանով⁴⁹։

Կարմիր աստղի շքանշանով պարգևատրվեց նաև 30-րդ հեծյալ զիվիզիայի շտաբի 6-րդ բաժնի պետի օգնական, լեյտենանտ Սուրեն Կարապետի Մարտիրոսյանը, որը մարտական բարդ իրադրության պայմաններում թույլ չտվեց ծածկազրկված հեռագրերի ուղացման և դրանց բովանդակությունն աղավաղման որևէ զեպր, ժամանակին դրանք հասցրեց զորամասերի հրամանատարներին, դրանով իսկ նպաստելով զիվիզիայի կողմից մարտական առաջադրանքի անթերի կատարմանը⁵⁰։

Բոնոյի ուղղությամբ ծալված մարտերի ժամանակ նույն զիվիզիայի շտաբի և 1675-րդ հրետանային ականանե-

48 Նույն տեղում, դ. 274, թ. 39 (Ի. Վ. Տեր-Պողոսովը ռազմաճակատ էր մեկնել Ստավրոպոլի երկրամասի Բուդյոնովսկի քաղաքից, պարգևատրվել էր Կարմիր աստղի շքանշանով և Կովկասի ստալտանություն համար մեղավոր)։

49 Նույն տեղում, գ. 282, թ. 75 (Ս. Ս. Տեր-Պետրոսյանը ռազմաճակատ էր մեկնել 1941 թ. հունիսին՝ Լենինգրադից)։

50 Նույն տեղում, գ. 283, թ. 56 (Ս. Կ. Մարտիրոսյանը ռազմաճակատ էր մեկնել Նախիջևանի ԽՍՀ Զուլֆա քաղաքից)։

տալին գնդի մարտկոցների միջև անխափան ռադիոկապ էր ապահովում գնդի ռադիոկապի պետի օգնական, լեյտենանտ Յուրի Ստեփանի Բախշինովը։ Վաղ գետի անցման ժամանակ, հակառակորդի հրետանային-գնդացրային ուժեղ կրակի տակ նա անցավ գետի արևմտյան ափը, հարմար դիտակետ ընտրեց իր համար և սկսեց ռադիոյով ճշտել մարտկոցների կրակը։ Դա հնարավորություն տվեց մյուս զորամասերին ևս անցնել գետի արևմտյան ափը։ Բախշինովը Մորավա գետի անցման ժամանակ ևս, հակառակորդի հրետանային-ականանետային ուժեղ կրակի տակ անցավ գետի մյուս ափը և հարմար դիտակետ գտավելով կապ հաստատեց մարտկոցների հետ։ Նրա հաղորդած տվյալներով մեկը մյուսի ետևից ոչնչացվեցին հակառակորդի կրակակետերը, որի հետևանքով դիվիզիայի զորամասերը աննշան կորուստներով հաղթահարեցին գետը։ Սակայն այդ մարտում (1945 թ. ապրիլի 10-ին) խիզախ ռադիստը զոհվեց՝ հետմահու արժանանալով Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշանի⁵¹։

13-րդ գվարդիական հեծյալ դիվիզիայի 46-րդ գվարդիական հեծյալ գնդի կոմերիտական կազմակերպիչն էր գվարդիայի կրտսեր լեյտենանտ Ռուբեն Պետրոսի Մարգանյանը։ Մշտապես արհամարհելով մահվան վտանգը, գվարդին պայմաններում, նա անձնակազմին էր հասցնում վերջին լուրերը, դիվիզիայի բաղբաժնի բյուլետենները, թերթերը, անցկացնում զրույցներ և դրանով իսկ նպաստում գնդի անձնակազմի բարոյաքաղաքական ոգու ամրապնդմանը։ Մարտերում գվարդիայի կրտսեր լեյտենանտը իրեն գրասեռում էր որպես համարձակ ու արի, միշտ գործում գնդի առաջադաս ջոկատում և անձնական օրինակով սխրանքի կոչում մարտիկներին։ Այսպես, 1945 թ. ապրիլի 15-ին Իվանչիցա քաղաքի տակ մղված մարտում, Մարգանյանը համարձակորեն գրոհի

⁵¹ Նույն տեղում, գ. 289, թ. 23 (Յ. Ս. Բախշինովը ծնվել էր 1924 թ. Ռբրիլսիսում, ՍՄԿԿ անդամության թեկնածու էր, ռազմաճակատ էր մեկնել 1942 թ. մարտին, որպես կամավոր, սլարգևատրված էր Կարմիր առողի երկու շքանշանով)։

առարաւ: զնորի առաջապահ շոկատը և կարևոր դիրքեր դրաւեց Քոնո տանող խճուղու վրա: Այդ մարտում նա անձամբ ոչընչացրեց հակառակորդի մոտոցիկլիստին, նրա կողքին նստած սպային ու զինւորին: Նույն շրջանում Մարդանյանը առաջին էսկադրոնի մի խումբ մարտիկների հետ միասին ոչնչացրեց հակառակորդի արկերով բարձած մեկ բռնատար ավիամեքենա, գերի վերցրեց 2 հիտլերականի⁵²:

Առաջին գվարդիական հեծյալ-մեքենայացւած խմբի մարտական գործողությունների ընթացքում վիրավոր մարտիկներին բժշկական կարևոր օգնություն էին ցույց տալիս 8-րդ գվարդիական հեծյալ զիմիդիայի 14-րդ բուժասանէսկադրոնի վիրահատական դասակի օրդինատոր, բժշկական ծառայության գվարդիայի մայոր Խորեն Խոսրովի Աբրահամյանը և № 5544-րդ թեթև վիրավորների հոսպիտալի բժշկական մասի պետ, բժշկական ծառայության մայոր Արաքս Վահանի Տեր-Ակոպովը: Աբրահամյանը մասնակցել էր զիմիդիայի բուլտր մարտական գործողություններին: Մարտերի ընթացքում նա հանդիսանում էր էսկադրոնի հեծյալ խմբի 2-րդ վիրահատական բրիգադի հրամանատարը: Դիմիդիայի մարտական վերջին գործողությունների ընթացքում նա վիրավորներին վիրահատական օգնություն էր ցույց տալիս 1945 թ. մարտի 26-ից մինչև ապրիլի 25-ը նա իր բրիգադով վիրահատել էր 650 վիրավորի: Բուլշի-Շենկովից և Բրոդսկի գյուղերում, ուղղակի հակառակորդի հրետանային կրակի տակ, գվարդիայի մայոր Աբրահամյանը առանց բռն ու դադարի, 3 օր շարունակ, վիրահատական օգնություն էր ցույց տալիս վիրավորներին: Այդ ընթացքում նա անձամբ շարք վերադարձրեց 31 վիրավոր զինւորի: Առաջին գվարդիական հեծյալ-մեքենայացւած խմբի հրամանատարությունը բարձր գնահատելով հմուտ վիրաբույժի ծառայությունը՝ նրան պարգևատրեց Կարմիր աստղի շքանշանով⁵³: Նույնպիսի պարգևի արժանացավ

52 Նույն տեղում, դ. 290, թ. 80 (Ռ. Պ. Մարդանյանը Կարմիր բանակ էր զորակոչվել 1939 թ.՝ Հայկ. ՍՍՀ Շամշադինի շրջանի Նավուր գյուղից):

53 Նույն տեղում, գ. 290, թ. 49 (Խ. Խ. Աբրահամյանը Կարմիր բանակ էր մեկնել Ադրբ. ՍՍՀ Հադրութի շրջանի Տող գյուղից, պարգևատրե-

նաև բժշկական ծառայության մայր Ա. Վ. Տեր-Ակոպովը: Նա չգիտեր ինչ է հանդիսաբեր, մշտապես կարողանում էր բժշկական տպարատի ուշադրությունը բևեռել հոսպիտալի աշխատանքները հստակ կազմակերպելու վրա: 1945 թ. ապրիլի 1-ից մինչև մայիսի 25-ը նրա հոսպիտալում բուժվել և շարք են վերագործել 2048 վիրավոր ու հիվանդ զինվորներ: Տեր-Ակոպովը մեծ հեղինակություն էր վայելում ինչպես հոսպիտալի անձնակազմի, այնպես էլ հիվանդների ու վիրավորների շրջանում⁵⁴:

Բռնոյցի ազատագրության համար մղված մարտերում աչքի ընկան նաև 63-րդ մեքենայացված բրիգադի 3-րդ գումարտակի հրաձգային ջոկատի հրամանատար Վաղգեն Պետրոսի Վարդանյանը, գնդացրորդ Շմավոն Բաբայանը, շարքային Արշավիր Աբրահամի Դավթյանը, ավտոմատավոր Արամայիս Հովհաննեսի Ալեքսանյանը և ուրիշներ⁵⁵: Մարտերից մեկում Շմավոնը ծանր վիրավորվեց և փոխադրվեց հոսպիտալ: Ներկայումս նա ապրում է Ղափանում: Սաղավա գյուղի համար մղված մարտում մահացու վերք ստացավ և գյուղի դպրոցի շենքում տեղավորված հոսպիտալում վախճանվեց Արշավիրը: Նրան թաղեցին դպրոցի բակում: Այժմ այնտեղ մի համեստ գերեզմանաքար է դրված, որի վրա փորագրված է հնգաթև աստղ և 19-ամյա սովետական զինվորի անունը: Զեխ օլիոներները խնամքով են շրջապատել իրենց նրջանիկ ապագայի համար զոհված ռազմիկի հիշատակը: Նրանց հաջողվեց գտնել հայրդու հարազատներին և հայտնել նրա շիրմի տեղը: Եվ ահա 1973 թ. հուլիսին Սաղավայի պիոներների հյուրն էր հերոսի մեծ եղբայր Միրջակել Դավթյանը: Նա

ված էր Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շրանշանով, ինչպես նաև Մարտական ծառայությունների համար մեդալով):

54 Նույն տեղում, գ. 292, թ. 33, (Ա. Վ. Տեր-Ակոպովը ռազմաճակատ էր մեկնել Բաքվից):

55 Տե՛ս «Սովետական Հայաստան», 1974 թ. № 2, էջ 6—7 (Վ. Պ. Վարդանյանը ռազմաճակատ էր մեկնել Ղափանի շրջանի Մադրա, Ա. Ա. Դավթյանը՝ Փիրմադրա, Շ. Բարոյանը՝ Նեղբին Հանդ, Ա. Հ. Ալեքսանյանը՝ Շիրհաճոդ գյուղերից):

ևս Հայրենական մեծ պատերազմի մասնակից է: Եղել է 30-րդ հրաձգային գնդի քիմիական ծառայության պետ: Ավագ լեյտենանտ Մ. Դավթյանը հատկապես աչքի էր ընկել Դնեպրի անցման ժամանակ՝ Կանևի շրջանում և արժանացել Կարմիր դրոշի շքանշանի⁵⁶: Նա այժմ ապրում է Երևանում և բաղարի Շահումյանի անվան № 1 միջնակարգ դպրոցի գիրեկտորն է: Սաղավա գյուղի բնակիչները ջերմորեն դիմավորեցին թանկագին հյուրին: Արշավիրի գերեզմանի մոտ գինվորական պատվո պահակ էր կարգված, այնտեղ էին հավաքվել գյուղի ղեկավարները, աշխատավորներն ու դպրոցականները: Միքայել Դավթյանը եղբոր շիրիմի մոտ կրկին ապրեց կուրյում հարազատի վիշտը: Բայց և ամօքվեց՝ տեսնելով նրա հիշատակը վառ պահողների ջերմ ընդունելությունը⁵⁷:

Բռնու բաղաբում տեղի ունեցած փողոցային մարտերից մեկում բաջաբար ղոհվեց նաև շարքային Արամայիս Ալեքսանյանը: Տարիներ անց մարտական ընկերոջ շիրիմին այցի գնաց Վաղգեն Վարդանյանը և մոտիկից տեսավ, թե ինչպես է երախտապարս շխոտալուկյան ժողովուրդը հարազատ որդու պես պահում իր հողում ընկած սովետական քաջարի զինվորների հիշատակը: Բռնոյի մոտ, բնության գողտրիկ անկյունում, տաքածվում է Հայրենական մեծ պատերազմում ղոհված սովետական ռազմիկների գերեզմանոցը, որտեղ հանդում է քաջարի Արամայիս Ալեքսանյանի աճյունը՝ նրա և նրա նմանների կատարած սխրանքն անմահ է, իսկ կատարած գործերն ու անունները անմոռաց:

■ ■ ■

Բռնոյի և Բրատիսլավայի ազատագրման համար մղված մարտերում աչքի ընկան նաև 5-րդ օդային բանակի օդաչուները, որոնք մարտական գործողությունների ընթացքում օդից հուսալիորեն պաշտպանում էին ցամաքային ուժերին և հար-

⁵⁶ ՍՍՀՄ ՊՄԿԱ, ֆ. 33, ց. 686044, գ. 1116, թ. 19:

⁵⁷ Տե՛ս «Երեկոյան Երևան», 17 հոկտեմբերի 1973 թ. (1979 թ. մայիսին Մ. Դավթյանը կրկին եղավ Սաղավալում և եղբոր գերեզմանաբարին ամրացրեց նրա լուսանկարը):

վածներ հասցնում հակառակորդի ամբուժյուններին, հաղորդակցության հանգույցներին, կենդանի ուժին ու տեխնիկային: 5-րդ օղակին բանակի շարքերում ծառայում էին 100-ից ավելի հայ օղաշուններ, ավիաինժեներներ, տեխնիկներ, օդերևութաբաններ, օդանավակապանների սպասարկման ծառայության բաղմամբիվ այլ մասնագետներ: Նրանք մարտական առաջադրանքները օրինակելիորեն կատարելու և այդ ընթացքում ցուցաբերած արիության ու խիզախության համար արժանացել էին իրենց գործընկերների հարգանքին ու վստահությանը, հրամանատարության բարձր պարգևներին:

Բանակում փորձված օղաշուի համբավ ուներ 218-րդ ուժեղացված ավիացիոն դիվիզիայի 453-րդ ուժեղացված ավիացիոն գնդի ավագ օղաշու, լեյտենանտ Անդրանիկ Լևոնի Ավինյանը: Նա իրեն դրսևորել էր որպես խիզախ, սառնարյուն օղաշու և պարգևատրվել Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշանով: Ավինյանը կարող էր կատարել ցանկացած մարտական առաջադրանքը ինչպես խմբի կազմում, այնպես էլ միայնակ՝ օդերևութաբանական բարդ պայմաններում: Ապրիլի 25-ին նա երկու հաջող մարտական թռիչք կատարեց զեպի Բռնո: Նրկորդ թռիչքի ժամանակ նրան դուրս հեցին հակառակորդի կործանիչները: Չնայած դրան և շատ վատ տեսանելիությանը, Ավինյանը կարողացավ ուժերը նետել ճիշտ նպատակակետին: Ընդհանուր առմամբ, Բռնոյի շրջանում երկու օրվա ընթացքում, խիզախ օղաշուն կատարեց 6 հաջող թռիչք և ուժեղացված հակառակորդի կենդանի ուժն ու տեխնիկան՝ պատճառելով նրան զգալի կորուստներ: Գերազանց ուժեղացված և թռիչքային բարձր վարպետության համար 5-րդ օղակին բանակի հրամանատարությունը լեյտենանտ Ավինյանին պարգևատրեց Կարմիր աստղի շքանշանով⁵⁸:

Բռնոյի շրջանում հակառակորդի կենդանի ուժն ու տեխնիկան ուժեղացվելու, նրան զգալի կորուստներ հասցնելու և այդ ընթացքում ցուցաբերած արիության ու խիզախության

⁵⁸ ՍՍՀՄ ՊՄԿՍ, ֆ. 33, ց. 690306, գ. 3170, թ. 379:

համար Կարմիր աստղի շքանշանով պարգևատրվեց նաև նույն ավիացիվիկիայի 218-րդ ուժեղացված ավիագնդի շատրման, մայոր Սարգիս Մարտիրոսի Մարգարյանը։ Մինչ այդ նա պարգևատրված էր Կարմիր դրոշի և Հայրենական պատերազմի առաջին աստիճանի շքանշաններով, ինչպես նաև Մարտական ծառայությունների համար մեդալով։ Ապրիլի 17-ին Բռնոյի շրջանում հակառակորդի օդանավակայանի ուժեղացված ժամանակ, շնորհիվ մայոր Մարգարյանի շատրմանական գերազանց պատրաստության, գունդը ճշտորեն դուրս բերվեց նպատակակետի վրա և դիպուկ ուժանակումներով ոչնչացրեց 19 ինքնաթիռ, ինչպես նաև 4 օդանավաչենք։ Գունդը Բռնոյի շրջանում հաջող թռիչք կատարեց նաև ապրիլի 23-ին⁵⁹։

Բռնոյի և Ջնոցմովոյի շրջանում 24 հաջող մարտական թռիչք կատարեց 12-րդ գվարդիական դրոհային ավիացիոն դիվիզիայի 190-րդ գվարդիական Բուդապեշտյան դրոհային ավիագնդի էսկադրիլիայի հրամանատարի տեղակալ և շատրման, գվարդիայի ավագ լեյտենանտ Վլադիմիր Աբրոսիմի Գիլգիլովը։ Մինչ այդ նա հաջողությամբ կատարել էր 145 մարտական թռիչք՝ Մուլդավիայի, Ռումինիայի, Հունգարիայի երկրներում և թշնամուն պատճառել կենդանի ուժի և տեխնիկայի զգալի կորուստներ։ Բանակի հրամանատարությունը բարձր էր գնահատել քաջարի օդաչուի սխրանքը՝ նրան պարգևատրելով երկու Կարմիր դրոշի, Ալեքսանդր Նևսկու և Հայրենական պատերազմի առաջին աստիճանի շքանշաններով⁶⁰։ Չեխոսլովակիայի երկրներում Գիլգիլովը կա-

⁵⁹ Նույն տեղում, գ. 3170, թ. 397։

⁶⁰ Տվյալները վերցրված են ՍՍՀՄ Պաշտպանության մինիստրության կադրերի գլխավոր վարչության պարգևատրման բաժնից և Պեդոսկ քաղաքի (Մոսկվայի մարզ) շրջերկրամիսարիատից (Վ. Ա. Գիլգիլովը ծնվել է 1921 թ., Դոնի Ռոստովի նոր Նախիջևան (այժմ Դոնի Ռոստովի Պրոլետարական շրջան) քաղաքում։ Կոմերիտական ուղեգրով սովորել է Վոսկ քաղաքի ավիատեխնիկական ուսումնարանում և այն ավարտել 1940 թվականին։ Հայրենական մեծ պատերազմին մասնակցել է Արևմտյան ռազմաճակատում, որպես 95-րդ ավիագնդի օդակի տեխնիկ։ Այնուհետև, ավարտել

առարկեց ևս 24 մարտական թռիչք, որի ընթացքում խշնամուն
 պատճառեց կենդանի ուժի և տեխնիկայի մեծ վնասներու Գրո-
 հաչին մարտի վարպետի անձնական հաշվում ավելացան
 թշնամու ոչնչացված սասնյակ տանկեր, հարցուրաւոր մնա-
 րաններ, հրանոթներ, զինապահեստներ, շուրջ 100 հիտլերա-
 կան: Մարտական առաջադրանքները կատարելու ժամանակ
 ետ տասնյակ շնորհակալություններ ստացաւ 7-րդ գվարդիա-
 կան համալորային, 6-րդ գվարդիական տանկային բանակ-
 ների, ինչպես նաև առաջին գվարդիական հեծյալ-մեքենայաց-
 ված խմբի հրամանատարների կողմից: Առաջին գվարդիա-
 կան հեծյալ-մեքենայացված խմբի հրամանատար, ղեկնալ-
 ւելորդանալու Պլիկը, բարձր գնահատելով Գիլգիլովի թռիչքա-
 յին վարպետությունը և իր զորքերին ցույց տված աշակցու-
 թյունը, հատուկ հրամանով միջնորդեց խիզախ օդաչուին ա-
 մենաբարձր պարգևի ներկայացնելու համար: Գնդի հրամա-
 նատար, գվարդիայի փոխգնդապետ Մնչիկովը այսպես է
 բնութագրել Գիլգիլովին. «...Նախկինում ավիացիոն օդակի
 տեխնիկ աշխատելու շնորհիվ նյութական մասի գերազանց
 գիտնալը, թռիչքային աշխատանքի մեծ փորձը և զավթիչ-
 ներից վրեժ լուծելու ծարավը, Գիլգիլովին հնարավորություն
 տվեցին դառնալու զրոհային մարտի լավագույն վարպետ,
 գերազանց առաջատար: Մարտում ցուցաբերում է բացառիկ
 ունակություններ, քաջություն և հմտություն... Որպես էսկադ-
 րիկայի շտուրման նա լավ է պատրաստված, մարտական
 թռիչքներից առաջ միշտ ուշադիր է և օդաչուների հետ միա-
 սին մանրակրկիտ ուսումնասիրում է երթուղին ու մարտա-
 կան գործողությունների շրջանը: Օդակը, որին ղեկավարում
 է Գիլգիլովը, դրա հետ մեկտեղ կատարելով իր ուղղակի
 պարտականությունը՝ որպես էսկադրիկայի հրամանատարի

է Վորոշիլովգրադի ռազմական օդաչուների դպրոցը և ծառայել 570-րդ, ապա
 190-րդ գվարդիական ավիագնդերում որպես օդաչու, ալիս օդաչու, ապա
 էսկադրիկայի հրամանատարի տեղակալ և շտաբմոն... Պատերազմից հետո
 մինչև 1974 թվականը ծառայել է ռազմաօդային ուժերում և գոյացրել:
 ղնդատկերի կոչումով):

սեղակալ, կատարել է 460 մարտական թռիչք, ունենալով անձնակազմի մեկ կորուստ: Հետևություն. խմբին օրինակելի կերպով մարտի առաջնորդելու, մարտազաշտում խմբին հմտորեն ղեկավարելու, անձամբ կատարած 24 մարտական թռիչքների (վերջին պարզեատրումից հետո) և այդ ընթացքում ցուցաբերած բացառիկ հմտության, բաջության և արիության համար ներակայցվում է պարգևատրման Ալեքսանդր Նևսկու շքանշանի»⁶¹:

5-րդ օդային բանակում փորձված և խիզախ օդաչուի համբավ ունեւր նաև 453-րդ ռմբակոծիչ ավիոիւմբի էսկադրիլիայի հրամանատարի տեղակալ, հայ ժողովրդի փառապան՝ դավակ, մարտերում զոհված գիվիդիայի հրամանատար, զընդուպետ Սմբատ Դանիելյանի որդին, լեյտենանտ Նորայր Սմբատի Դանիելյանը: Նա ռազմաճակատում էր գտնվում 19 տարեկան հասակից: Մարտնչել էր Ղրիմի, Հյուսիսային Կովկասի, ապա Երկրորդ ուկրաինական ռազմաճակատներում: Առաջին մարտական շքանշանին (Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճան) Նորայրը արժանացել էր 14 հաջող մարտական թռիչքների և էսկադրիլիայի աշխատանքները խելացի ղեկավարելու համար: Երկրորդ պարգևին (Կարմիր դրոշի շքանշան) արժանացավ Հունդարիայում կատարած 32 մարտական թռիչքների համար: Նա հերոսաբար էր մարտնչում նաև Չխոստովաիլիայի երկնքում՝ մարտական բոլոր առաջադրանքները կատարելով օրինակելի կերպով: Դանիելյանն իր ընկերների հետ խորտակիչ հարվածներ էր հասցնում թըշնամու հաղորդակցության ուղիներին, կենդանի ուժի և տեխնիկայի կուտակումներին, հակառակորդի դիմադրության խոշոր հանգույցներին, դրանով իսկ նպաստում մեր ցամաքային ուժերի գործողությունների հաջողությանը⁶²:

Պատերազմի տարիներին առանց վթարի և վնասվածքի 1500 ժամ թռիչք էր կատարել բանակի վարչության ջոկատի

⁶¹ 5-րդ օդային բանակի հրամանատարությունը հաշվի առնելով միջնորդությունը Դիդիդովին պարգևատրեց Ալեքսանդր Նևսկու շքանշանով (ՍՍՀՄ ՊՄԿԱ, ֆ. 33, ց. 686196, դ. 647, թ. 209):

⁶² ՍՍՀՄ ՊՄԿԱ, ֆ. 33, ց. 690306, դ. 1938, թ. 188:

օդաչու, ավագ լեյտենանտ Հարություն Խաչատուրի Պարոնյանը: Նա ռազմաճակատ էր գորակոչվել 1941 թ. Երևանից: Որպես փորձված օդաչուի, նրան հանձնարարվում էր կատարել խիստ կարևոր և պատասխանատու օպերատիվ առաջադրանքներ: Պարոնյանը թռչում էր օդերևութաբանական բարդ պայմաններում, վայրէջք կատարում սահմանափակ շափսեր ունեցող և ոչ հարմար բացատներում ու հրապարակներում: Որպես իր գործը գերազանց խմացող օդաչու նա կատարել էր նաև բանակի հրամանատարի անձնական օդաչուի պարտականությունը: Մարտական առաջադրանքները գերազանց կատարելու համար, Պարոնյանը պարգևատրվել էր 4 շքանշանով ու բազմաթիվ մեդալներով⁶³:

5-րդ օդային բանակի 392-րդ գիշերային ուժեղացիվ ավիացիոն գնդում փորձված շտուրմանի համբավ ունեիր կրտսեր լեյտենանտ Սեպուհ Հովհաննեսի Հովհաննիսյանը, որի ծառայությունները բանակի հրամանատարությունը գնահատել էր Հայրենական պատերազմի առաջին աստիճանի շքանշանով⁶⁴:

Հայրենական պատերազմի առաջին աստիճանի շքանշանով պարգևատրվեց նաև 452-րդ ուժեղացիվ ավիացիոն օդաչու, կրտսեր լեյտենանտ Գուրգեն Գրիգորի Սայադյանը⁶⁵:

Օդային մարտերում օդաչու-հրամանատարին թիկունքից հուսալի կերպով պաշտպանելու և այդ ընթացքում ցույց տված քաջության համար 4 շքանշանով ու մի շարք մեդալներով էր պարգևատրվել 91-րդ գվարդիական գրոհային ավիագնդի «Ի՛կ—2» ինքնաթիռի օդային հրաձիգ, գվարդիայի ավագ Սամվել Ռուբենի Բարսեղյանը: Չխոսելովակիայի երկնքում Բարսեղյանի անձնակազմը թշնամուն խորտակիչ հարվածներ էր հասցնում օդից և նրան պատճառում զգալի կորուստներ: Այսպես, օրինակ, մարտի 27-ին գրոհայինների խումբը, որի կազմում թռչում էր նաև Բարսեղյանը, առաջադրանք էր

63 Նույն տեղում, գ. 3171, թ. 212:

64 Նույն տեղում, ֆ. 5-րդ օդային բանակի, ց. 5016, գ. 119, թ. 156:

65 Նույն տեղում, գ. 120, թ. 20:

ստացել գրոհել հակառակորդի զորքերը՝ Բրատիսլավայի շրջանում։ Նպատակակետին մոտենալիս մեր ինքնաթիռները ընկան հակառակորդի ղեկիթային հրետանու կրակի գոտին։ Սակայն նրանց հաջողվեց հմուտ մանյավրներով գրոհել թշնամու երկաթուղային կայարանը։ Բարսեղյանի սրատես աչքերը կայարանի մոտ նկատեցին ինչ-որ քողարկված արկերդներ և այդ մասին օդային հրաձիգը անմիջապես հայտնեց խմբի հրամանատարին։ Խումբը գրոհեց և այդ նպատակակետը, չափեցին մեծ ուժի պայթյուններ, առաջացան հրդեհի բաղմամբով օջախներ։ Հակառակորդի ղեկը և ղինամթերք փոխադրող գնացքների էջելոնները ոչնչացված էին։ Մարտական առաջադրանքը կատարելու ընթացքում ցուցաբերած արիության համար, գվարդիայի ավագ Բարսեղյանը պարգևատրվեց Փառքի երրորդ աստիճանի շքանշանով։ Մեկ այլ մարտի ընթացքում, երբ խումբը գրոհում էր հակառակորդի կենդանի ուժի և տեխնիկայի կուտակումները, նրան ղիմավորեցին ֆաշիստական 9 կործանիչ։ Վերջիններս ձգտում էին առաջին հերթին ցած զցել գրոհայինների խմբի առաջատարին։ Սակայն Բարսեղյանը ժամանակին կռահեց թշնամու մտադրությունը և գնդացրից արձակած դիպուկ հերթադարկով խփեց առաջատարին մոտեցող կործանիչին։ Թշնամու գիշանգոր, ետևից ծխի քուլաներ բաց թողնելով, գահավիժեց ցած⁶⁶։

Օդաչուների հաջող գործողություններին մեծ չափով նպաստեցին մասնագիտական ծառայության անձնակազմի անձնվեր աշխատանքը։ Միայն բանակի հրամանատարի հրամանով մարտական առաջադրանքները գերադասեց կատարելու համար շքանշաններով ու մեդալներով պարգևատրվեցին ավելի քան 60 հայ ավիատեխնիկ, ինժեներ, էլեկտրիկ, մոտու-

⁶⁶ Նույն ակդում, ֆ. 33, ց. 690306, դ. 1718, թ. 32 (Ս. Ռ. Բարսեղյանը բանակ էր մեկնել Ադրբ. ՍՍՀ Մարտակերտի շրջանի Մարաղա գյուղից)։

րիստ, կապալոր, օդերևութաբանական ծառայության աշխատող⁶⁷:

Հայրենական պատերազմի առաջին աստիճանի շքանշանով պարգևատրվեցին 14-րդ գվարդիական կործանիչ ավիացիվիգիայի կապի պետ, գվարդիայի փոխգնդապետ Արմենակ Դալուստի Առաքելյանը, բանակի ավիատեխնիկական մատակարարման բաժնի առաջին բաժանմունքի պետ, մայոր Մնացական Սերգեյի Մելիքյանը, 101-րդ առանձին ավտոտրանսպորտային գումարտակի հրամանատար, մայոր Աշոտ Դանիելի Նուշիկյանը, Հայրենական պատերազմի հրկրորդ աստիճանի շքանշանով՝ ինժեներ-կոսյուտան Ալեքսանդր Հարությունի Բիշարյանը, 131-րդ գվարդիական գրոհային ավիացիայի ավագ ինժեների սպառազինման գծով տեղակալ, գվարդիայի ավագ լեյտենանտ Հայկ Սիմոնի Ավակովը, 38-րդ առանձին տեխնիկական էվակուացման վաշտի ինժեներ, ավագ տեխնիկ լեյտենանտ Նիկոլայ Տիգրանի Օսիպովը, ղեկավարման ջոկատի մեխանիկ, ավագ սերժանտ Սերգեյ Մելիքի Քարամովը, Կարմիր աստղի շքանշանով՝ 514-րդ գումարտակի քաղաքական ծառայության պետ, ավագ լեյտենանտ Ստամիլ Բուղդասարի Մարտիրոսովը, 546-րդ գումարտակի տեխնիկական մատակարարման բաժնի պետ, ավագ տեխնիկ-լեյտենանտ Սերգեյ Հակոբի Դավիդյանցը, 82-րդ գումարտակի կապի դասակի հրամանատար, լեյտենանտ Անդրանիկ Ռուբենի Ավետիսյանը, 504-րդ գումարտակի օդերևութաբանական կայանի պետ, ավագ տեխնիկ-լեյտենանտ Արա Մնացականի Արարատյանը, 13-րդ առանձին աէրոլուսանկարահանման ծառայության վաշտի դասակի հրամանատար, ավագ տեխնիկ-լեյտենանտ Անիկ Արշալույսի Ստամբուլյանը, ինքնաթիռների շարժիչներ վերանորոգող խմբի պետ, ավագ տեխնիկ լեյտենանտ Ժան Երվանդի Փյունկուլյանը, ավագ էլեկտրամեխանիկ, ավագ տեխնիկ-լեյտենանտ

67 Նույն տեղում, ֆ. 5-րդ օդային բանակի, ց. 5016, գ. 77, թթ. 17—157; գ. 79, թ. 315; դ. 121, թ. 2; գ. 122, թ. 478; գ. 123, թ. 49; գ. 119, թթ. 7—422; գ. 120, թթ. 2—440:

Արշակ Ներսէսի Տեր-Գրիգորյանը և ուրիշներ: 5-րդ օդային բանակում շնորհակալ աշխատանք էին տանում նաև Հայ բժիշկներն ու բուժաշխատողները, որոնց վարպետութեան և հմտութեան շնորհիւ շարք վերադարձան բազմաթիւ օդաչուներ: Փորձված բժիշկների համբաւ ունեին 136-րդ ավիացիոն հոսպիտալի առաջին վիրահատական բաժնի պետ, բժշկական ծառայութեան մայոր Պավել Ստեփանի Ապկարյանցը, 463-րդ գումարտակի ավագ բժիշկ, բժշկական ծառայութեան ավագ լեյտենանտ Գրիգոր Միքայելի Հարությունյանը, 279-րդ կործանիչ ավիադիվիզիայի բժիշկ, բժշկական ծառայութեան գլխաւորի մայոր Խաչատուր Հակոբի Հակոբյանը, որոնց շնորհակալ աշխատանքը գնահատուից Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշանով: Բանակի զորամասերում քաղաքական-կուսակցական աշխատանքները բարձր մակարդակով էին անց կացնում քաղգծով տեղակալներ՝ կապիտաններ Վարդան Հակոբի Նաղարովը, Համբարձում Գրիգորի Կարապետյանը, մայորներ Հայրապետ Խաչատուրի Բողալիչյանը, Աշոտ Հակոբի Թումանյանը, որոնք նույնպէս պարգևատրուեցին Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշանով: Շքանշաններով ու մեդալներով պարգևատրուեցին նաև շտաբային աշխատողներ, կապիտաններ՝ Պավել Բագրատի Մարկարովը, Վարդան Գաբրիելի Օվանեսովը, ավագ լեյտենանտ Խորեն Իսահակի Բաղալովը, բանակի հրամանատարի տեղակալի համհարդ, գլխաւորի ավագ Սերգեյ Աբրահամի Կեռեկյանցը, ղեկիթային հրանոթների հրամանատարներ, սերժանտներ Արրահամ Մատուրի Ղահրամանովը, Գալուստ Արամի Հարությունովը և շատ ուրիշներ⁶⁸:

* * *

Բռնո-Բրատիսլավյան մարտական գործողութեան հաջողութեանը մեծ շահով պայմանավորված էր նաև 6-րդ գլխաւորի տանկային բանակի սրընթաց հարձակումով:

⁶⁸ Նույն տեղում:

Բուդապեշտի, ապա Վիեննայի ազատագրումից հետո բանակը Երրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի կազմից հանձնվեց Երկրորդ ուկրաինականին և Ավստրիայից փոխադրվեց Ջեխուտովսկիում Բռնոյի հարավ-արևելյան շրջանում բանակի զորամասերը, ակտիվորեն համագործակցելով 53-րդ բանակի զորքերի հետ, ազատագրեցին Ջեխուտովսկիայի այդ խոշոր քաղաքը։ Այնուհետև, զարգացնելով հետագա հարձակումը դեպի հյուսիս-արևելք, տանկիստները ազատագրեցին Վիշկով քաղաքը և զուրս եկան Օլոմուցի մատուցները⁶⁹։

Գվարդիական բանակի շարքերում ծառայում էին 100-ից ավելի հայ տանկիստներ, որոնցից շուրջ 60-ը հանդիսանում էին մարտական շքանշանների ու մեդալների ասպետներ⁷⁰։

Բանակի ռազմական խորհրդի անդամն էր հայ ժողովրդի փառապան՝ Վալա, տանկային զորքերի զինեղալ-լեյտենանտ Հայկ Լազարի (Ղազարյան) Թումանյանը⁷¹։ Նա իր հա-

⁶⁹ Նույն տեղում, ֆ. 6-րդ զվարդիական տանկային բանակի, ց. 5179, դ. 120, թթ. 1—61։

⁷⁰ Նույն տեղում, ց. 5199, գ. 5, թթ. 127—354; գ. 26, թթ. 16—380; գ. 27, թթ. 43—144։

⁷¹ Հ. Լ. Թումանյանը ծնվել է 1901 թ. Թիֆլիսում։ 1917 թ. նա ավարտում է քաղաքի արական դիմնադպար 5-րդ դասարանը և նույն թվի օգոստոսին ընդունվում կուսակցության շարքերը։ 1919 թ. Թումանյանը Անդրկովկասյան կոմերիտական կազմակերպության Կենտկոմի անդամ էր։ Ակտիվ մասնակցություն է ունեցել Վրաստանում և Հյուսիսային Կովկասում սովետական իշխանության հաստատմանը։ 1924 թ. Մոսկվայում ավարտել է Յա. Մ. Սվերդլովի անվան կոմունիստական համալսարանը և նույն թվին զսրակոչվել Կարմիր բանակ։ Իր զինվորական ծառայությունն սկսել է Հյուսիսկովկասյան զինվորական օկրուգում, որպես ավագ կուսակցական հրահանգիչ։ Թումանյանը 1929 թ. Մ. Վ. Ֆրունզեի անվան ռազմական ակադեմիան ավարտելուց հետո նշանակում է ստանում Հեռավոր արևելքում, որպես պամարտակի հրամանատար։ 1937 թ. կատարելով իր ինտերնացիոնալ պարտը հերոսարար մարտնչում է Իսպանիայի ժողովրդահեղափոխական ուժերի շարքերում։ Իսպանիայից վերադառնալուց հետո Թումանյանը նշանակվում է Կույբիշևի անվան ռազմաինժեներական ակադեմիայի կուսակցական շտաբի անվան պատերազմի առաջին օրերին նա մեկնել է ռազմաճակատ։ Պատերազմի սկզբում ակտիվ օգնություն է ցույց տվել Բելոռուսիայի կոմկուսի Կենտկոմին՝ օկուպացված տերիտորիաներում պարտի-

րուսա մարտական և կուսակցական աշխատանքի փորձը, ամբողջ ուժերն ու եռանդը ներդրեց ֆաշիզմի լծից եղբայրական չեխոսլովակյան ժողովրդի ազատագրման գործին: Բանակի հրամանատարությունը և քաղօրդանները այդ օրերին կադմակիրպչական մեծ աշխատանք էին տանում մարտական խնդիրները ժամանակին նրա կատարողներին հասցնելու ուղղությամբ: Այդ գործում իր արժանի ավանդին էր ներդնում նաև գեներալ-լեյտենանտ Թումանյանը:

6-րդ գվարդիական տանկային բանակում էր ծառայում 13-րդ գվարդիական մեքենայացված բրիգադի 83-րդ գվարդիական տանկային գնդի ինքնագնաց հրետանային սարքավորման հրամանատար, գվարդիայի լեյտենանտ Նրվանդ Նի-

զանսկան ջոկատներ ստեղծելու գործում, հետո ղլխավորել 4-րդ լենինգրադյան պարտիզանական գունդը՝ հեղափոխության օրրանի պաշտպանության առաջին օրերին 1941 թ. աշնանը նա Հյուսիսարևմտյան ուղղության ներկայացուցիչն էր՝ պարտիզանական շարժումները զինավարելու գործում: 1942 թ. սկզբներին Թումանյանը 2-րդ գվարդիական հրաձգային կորպուսի, ապա 5-րդ տանկային բանակի կոմիսարն էր: Ակտիվ մասնակցություն է ունեցել Ստալինգրադի ճակատամարտին 1943 թ. գարնանը Թումանյանը 12-րդ բանակի ռազմական խորհրդի անդամ էր: Նա մասնակցում է Գնեսպրի գետանցմանը Զապորոժեյի շրջանում: 1943 թ. աշնանը Թումանյանը արդեն գեներալ-մայոր էր և հանդիսանում էր 46-րդ բանակի ռազմական խորհրդի անդամ: Բանակի կազմում կռվել է Կրիվոյ Ռոդի ուղղությամբ 1944 թ. սկզբներին նա 6-րդ գվարդիական տանկային բանակի ռազմական խորհրդի անդամ էր: Տանկիստների հետ միասին Թումանյանը մասնակցում է Կորսուն-Շեչենկովյան և Ուման-Խրիստինովսկյան հարձակողական գործողություններին, առաջններից մեկը Պրուտ գետի մոտ անցնում ՍՍՀՄ սկսական սահմանը: Այնուհետև, նա մտրանշել է Ռումինիայում, Հունգարիայում, Ալստրիայում և վերջապես Չեխոսլովակիայում... Գեներալ Թումանյանի ծառայությունները բարձր էին գնահատվել կառավարության կողմից: Նրա կուրճը զարդարում էր լենինի, Կարմիր դրոշի 6, Սովետական խորհրդի, Կուսուղովի և Բողոքան հմեղնից կուսության աստիճանի, Աշխատանքային կարմիր դրոշի, Կարմիր աստղի շքանշաններ և բազմաթիվ մեդալներ: Պատերազմից հետո նա աշխատել է ղրահատանկային ակադեմիայի քաղաքային պետ, իսկ ղորացրվելուց հետո Մոսկվայի ավիացիոն ինստիտուտում՝ կուսակցության պատմության դասախոս: Մահացել է 1971 թ.:

կալալի Պարսեղովը: Նա պարգևատրված էր Կարմիր դրոշի և Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշաններով: Նրա զորամասի հրամանատար, գվարդիայի մայոր Տրոշինի կողմից ստորագրված պարգևատրման թերթիկից տեղեկանում ենք, որ մարտերից մեկում Պարսեղովի ինքնագնացի անձնակազմը հերոսաբար մարտնչել է թշնամու գերակշիռ ուժերի դեմ և ոչնչացրել 6 զրահապատ մեքենա, 5 ավտոմեքենա, ավելի քան 50 հիտլերական: Այդ մարտում թշնամուն հաջողից այրել խիզախների ինքնագնացը: Պարսեղովը ծանր այրվածքներ ստացավ, բայց չնայելով ցավերին մեքենայից հանեց իր վիրավոր ընկերներին: Երբ մեր սանիտարները օգնության հասան, Պարսեղովը արդեն կորցրել էր գիտակցությունը...⁷²:

Մարտերում ցուցաբերած բացառիկ քաջության համար Կարմիր դրոշի շքանշանով էր պարգևատրվել նաև նույն գնդի տանկի հրամանատար, լեյտենանտ Ղուկաս Հակոբի խաչատուրովը: Սակայն բնակավայրի համար մղված մարտում խիզախ հայորդին զոհվեց հերոսի մահով: Մարտերից մեկում հերոսաբար զոհվեց նաև 22-րդ մոտո-ինժեներական բրիգադի 105-րդ առանձին մեքենայացված կամրջանավեր (սղոն-տոններ) զցուղ դումարտակի եֆրեյտուր Սարգիս Սեդրակի Ղուկասյանը: Նա կատարում է ծանր, բայց շատ պատասխանատու աշխատանք: Ուղղակի հակառակորդի կրակի տակ, Ղուկասյանն իր մարտական ընկերների հետ միասին լայնահուն գետերի վրայով նավակամուրջներ է զցում և ճանապարհ բացում տանկերի համար: Բանակի հրամանատարությունը համահուն քաջ հայորդուն պարգևատրեց Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշանով⁷³:

Քաջարի տանկիստ էր 46-րդ գվարդիական-տանկային բրիգադի տանկի մեխանիկ-վարորդ, գվարդիայի սերժանտ Լիսյարիտ Աղաբեկի Առաքելյանը: Հունգարիայի, Ավստրիայի

72 ՍՍՀՄ ՊՄԿԱ, ֆ. 33, ց. 690306, դ. 3002, թ. 60 (Ե. Ն. Պարսեղովը Աղբր. ՍՍՀ Շամախի բաղաբից էր):

73 Նույն տեղում, ֆ. 6-րդ գվարդիական տանկային բանակի, ց. 5199, դ. 26, թթ. 230, 273:

ասլա Չեխոսլովակիայի տերիտորիայում բրիգադի մղած հաղթական մարտերում նա հմտորեն էր ղեկավարում իր մարտական մեքենան և նպաստում մարտական առաջադրանքների հաջողությանը: Հաշվի առնելով բրիգադի հրամանատարի միջնորդությունը, բանակի հրամանատարությունը գվարդիայի սերժանտ Առաքելյանին պարգևատրեց Փառքի երկրորդ աստիճանի շքանշանով:

Փառքի երկրորդ աստիճանի շքանշանով պարգևատրվեց նաև 5-րդ գվարդիական տանկային կորպուսի 301-րդ թեթև հրետանային զնդի հրանոթի հրամանատար, ավագ սերժանտ Շ. Թ. Շուշանյանը⁷⁴:

Մարտերում ցուցաբերած խիզախության համար, բանակի հրամանատարությունը Կարմիր դրոշի շքանշանով պարգևատրեց գվարդիայի կապիտաններ Ներսես Մանուչարի Հակոբյանին, Զավեն Աղաջանի Բաղդասարյանին, մայորներ Մամիկոն Մարտինի Առուստամովին և Սերգեյ Արշակի Մկրտչյանին⁷⁵:

Իրենց արիությամբ աչքի ընկան նաև գվարդիայի շարքային հաշատուր Կարապետի Ադամյանը և եֆրեյտուր Աղասի Հակոբի Բավիյանը, որոնք արժանացան Փառքի երրորդ աստիճանի շքանշանի: Մարտական ծառայությունների համար մեղալով պարգևատրվեցին գվարդիայի շարքայիներ, վարորդներ Մայիս Սմբատի Ղալիչյանը, Հարություն Ավետիսի հաշիկյանը, Աշոտ Միրզայի Առուշանյանը, Գարեգին Մուշեղի Միրզոյանը, կապավորներ՝ գվարդիայի եֆրեյտուր Բենիկ Իվանի Օդանովը, գվարդիայի սերժանտներ Իվան Արտեմի Գրիգորյանը, Նովանդ Զաքարի Դուլունցը և ուրիշներ, որոնք իրենց անբասիր աշխատանքով նպաստում էին ստանկիստների հաջող գործողություններին⁷⁶:

⁷⁴ Նույն տեղում, գ. 27, թ. 28:

⁷⁵ Նրանց մասին ավելի մանրամասն կիսակներ Պրազայի մարտական գործողության ընթացքը լուսարանելիս:

⁷⁶ Նույն տեղում, գ. 6, թթ. 137, 169, 242, 255, 316, 346; գ. 27, թթ. 14, 127, 138:

Մարտական առաջադրանքները ղեկավարող էին կատարում շտաբային աշխատողներ, կապիտան Եվգենի Միրայելի Մանուշարովը և ավագ լեյտենանտ Յուրի Վահանի Ղազանչյանը, բաղաշխատողներ մայոր Նիկոլայ Վարդանի Մանթաշյանը, համբարակային ծառայության աշխատողներ, ավագ լեյտենանտներ Բագրատ Միրայելի Միրայելյանը, Տիգրան Խաչատուրի Նահապետյանը, կրտսեր լեյտենանտ Աշոտ Խաչատուրի Բաղդասարովը, բժիշկներ՝ բժշկական ծառայության մայոր Վլադիմիր Ալեքսանդրի Ավանեսովն ու ավագ լեյտենանտ Արսեն Աղասու Աբրահամյանը, շարժիչներ Վերանորոգող զսպակի հրամանատար, տեխնիկ լեյտենանտ Կոնդրատ Սիմոնի Սարգսյանը, գումարտակի կապի պետ, գլխավորային կրտսեր լեյտենանտ Աղասու Արմենակի Հարությունյանը, գնդի բիմիակա ծառայության պետ Հովհաննես Համբարձումի Հարությունյանը, գնդի բիմիակա ծառայության պետ Հովհաննես Համբարձումի Զերբերդյանցը և շատ ուրիշներ, որոնք բանակի հրամանատարության կողմից պարգևատրվեցին մարտական շքանշաններով⁷⁷։

4. ՄԱՐՏԵՐ ՄՈՐԱՎՍԿԱ-ՕՍՏՐԱՎԱՅԻ ՀԱՄԱՐ

1945 թ. ապրիլի 3-ին Գերագույն գլխավոր հրամանատարության Զորակայանը Չորրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի հրամանատարությանը դիրեկտիվ սույնց, որի համաձայն ռազմաճակատի զորքերը պետք է գլխավոր հարվածը հասցնեին Օդեր գետի արևմտյան ափի երկարությամբ։ Նրանց մերձակա խնդիրն էր հանդիսանում ազատագրել Օդավա և Մորավսկա-Օստրավա քաղաքները, իսկ հետագայում դարդացնել հարձակումը Օլոմուցի ուղղությամբ՝ Երկրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի զորքերի հարավից տրվող հարվածին ընդառաջ։ Նույն դիրեկտիվով Երկրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի հրամանատարի առջև խնդիր էր դրվում, Բռնոյի ազատագրումից հետո վարդացնել հարձակումը դեպի

⁷⁷ Նույն տեղում, գգ. 26, 27։

Հյուսիս՝ Զորորդ ուկրաինական ռազմաճակատի զորքերին՝
ընդառաջ և նրանց հետ միանալ Օլոմոուցի շրջանում։ Դրա-
նով իսկ, Զորակայանը նախատեսում էր հակառակորդի
«Կենտրոն» բանակային խմբի հիմնական ուժերի շրջապա-
տումը Կարպատներում, որը թշնամուն կզրկեր Չեխոսլովա-
կիայում դիմադրութուն ցույց տալու վերջին հնարավորու-
թյունից։ Առաջադրված խնդիրը հաջողությամբ կատարելու
նպատակով Զորորդ ուկրաինական ռազմաճակատին հանձ-
նրվեց 60-րդ բանակը, որը հյուսիսից կախված էր Մորավսկա-
-Օստրավայի վրա։ Ապրիլի առաջին կեսին ռազմաճակա-
տի զորքերը խնամքով նախապատրաստվում էին հարձակ-
ման։ Գործողության սկիզբը հարմարեցված էր Բեռլինյան
ուղղությամբ սովետական զորքերի ընդհանուր հարձակման
օրվա հետ։

Հարձակումը սկսվեց ապրիլի 15-ին։ 60-րդ և 38-րդ բա-
նակները Օպավայից հյուսիս-արևելք ճեղքեցին հակառակոր-
դի պաշտպանությունը։ Նրանց հիմնական խնդիրն էր՝ զոր-
գացնել հարվածը և հյուսիս-արևմուտքից շրջափակել Մորա-
վսկա-Օստրավան։ 1-ին գլխավորական բանակը հարձակման
անցավ Օդրա գետի արևելյան ափի երկարությամբ։ Նպատակ
ունենալով 38-րդ բանակի հետ միասին գրավել Մորավսկա-
Օստրավան։ Հարձակման հենց առաջին լուսնիներին սովետա-
կան զորքերը հանդիպեցին հակառակորդի համառ դիմադրու-
թյանը։ Թշնամին պաշտպանվում էր նախօրոք ամրացված
դիրքերում, որոնք հագեցված էին տանկերով, զօտերով, բազ-
մաթիվ ականադաշտերով։ Դա ստիպեց մեր հետևակի մար-
տակարգների մեջ բավականաչափ թվով հրետանի մտցնել,
որը պետք է հարվածեր ուղիղ նշանառությամբ։ Հրետանա-
վորների հմուտ գործողությունները հաճախ որոշում էին մար-
տի ելքը։ Եվ հրետանավորները պատվով կատարեցին իրենց
վրա դրված խնդիրը։ Այսպես, ապրիլի 15-ին Ռյոսնիտցայի
շրջանում, որը գտնվում է Օպավայից հյուսիս, հակառակորդը
ցույց տվեց համառ դիմադրութուն։ Հակառակորդի կրակա-
կետերի ճնշման գործը հանձնարարվեց 18-րդ առանձին կոր-
ծանիշ-հակատանկային բրիգադի հրետանային մարտկոցնե-

րից մեկին, որի հրամանատարն էր կապիտան Վասիլի Սաւ-
այանովիչ Պրիպուտնեւը։ Արհամարհելով հակառակորդի հրե-
տանային-զնդացրային կրակը, նա սկսեց համարձակորեն
մարտկոցը մոտեցնել թշնամու դիրքերին։ Ականադաշտի մի-
ջոցով շարժւելիս սպանվեց առաջին մեքենայի վարորդը։ Ղե-
կի մոտ նստեց կապիտան Պրիպուտնեւը և մարտկոցը առաջ
տարավ։ Նա առաջինը հրանոթի փողն ուղղեց հակառակորդի
կրակակետի վրա և մոտիկ տարածությունից կրակ բացեց։
Հրամանատարին հետեւեցին մարտկոցի մյուս անձնակազմե-
րը։ Հակառակորդի կրակակետերի ճնշումից հետո մարտկոցը
հետեակի հետ միասին առաջ գնաց գրոհելու Օլգրժիխով ոչ
մեծ ավանում գտնվող թշնամու հաջորդ հենակետերը։ Ավա-
նին մոտենալիս թշնամու արկը ջարդեց հրամանատարի մե-
քենան և շարքից հանեց հրանոթի ողջ հաշվարկը։ Կապիտան
Պրիպուտնեւը վիրավորվեց գլխից, սակայն չթողեց մարտա-
կան պոստը։ Կապելով վերքը, նա շարունակեց ղեկավարել
մարտկոցի գործողութայնը։ Անձնակազմի կորուստները շա-
տանալու պատճառով Պրիպուտնեւն անձամբ կանգնեց հրա-
նոթի նշանացույցի մոտ և դիպուկ կրակով ոչնչացրեց հակա-
ռակորդի 3 տանկ, 14 կրակակետ, ավելի քան 100 հիւղերա-
կան։ Յուցաբերած հերոսության համար կապիտան Վ. Ս. Պրի-
պուտնեւին շնորհվեց Սովետական Միության հերոսի կոչում⁷⁸։

Մորավսկա-Օստրավայի ուղղությամբ սկսած հարձակ-
ման ընթացքում ցամաքային ուժերին զգալի օգնութայն էր
ցույց տալիս նաև ավիացիան։ Միայն ապրիլի 15-ին 8-րդ
օդային բանակը հակառակորդին հարվածելու նպատակով
կատարեց 970 ինքնաթիռ-թռիչք։

Ապրիլի 17-ին օրվա վերջին 60-րդ և 38-րդ բանակները
դուրս եկան Օպավա գետի ափը և Օպավա քաղաքից արևելք
հաղթահարեցին այն։ Առաջինը գետն անցան 60-րդ բանակի
322-րդ հրաձգային դիվիզիայի զորամասերը՝ գեներալ-մայոր
Պ. Ի. Զուբովի և 38-րդ բանակի 271-րդ հրաձգային դիվիզիա-
յի զորամասերը՝ գնդապետ Ի. Ֆ. Խոմիչի հրամանատարու-
թյամբ։

⁷⁸ ՍՍՀՄ ՊՄԿԱ, ֆ. 33, ց. 793756, գ. 38, թ. 288։

Համառ մարտերից հետո, ապրիլի 22-ին 60-րդ բանակի զորքերը գրավեցին կարևոր արդյունաբերական կենտրոն, խճուղային և երկաթուղային հանգույց, Մորավսկա-Սստրավայի մատույցներում հակառակորդի պաշտպանության խոշոր հենակետ, Օպավա քաղաքը։ Առաջինը Հյուսիսից քաղաք մտան գիներալ-լեյտենանտ Մ. Ի. Օլիմինի 28-րդ հրաձգային կորպուսի 100-րդ և 246-րդ հրաձգային դիվիզիաները՝ սերտորեն համագործակցելով տանկային զորքերի գեներալ-մայոր Վ. Ե. Գրիգորևի 31-րդ տանկային կորպուսի բրիգադների հետ։ Թշնամու ուժեղ ամրացված դիրքերը Օպավա գետի մոտ ճեղքելու, քաղաքի գրավման ժամանակ բանակի մարտական գործողությունները հմտորեն ղեկավարելու և այդ ընթացքում ցուցաբերած անձնական սխրանքի համար, 60-րդ բանակի հրամանատար, գեներալ-գնդապետ Պ. Ա. Կուրոշկինը արժանացավ Սովետական Միության հերոսի կոչման։ Բանակի շատ միավորումներ և զորամասեր պարգևատրվեցին շքանշաններով։

Այդ նույն ժամանակաընթացքում 1-ին գվարդիական բանակի միավորումները, որոնք հարձակման էին անցել Օդրա գետի աջ ափի երկարությանը, ապրիլի 23-ին, 38-րդ բանակի ձախ թևի զորամասերի հետ միասին, մարտեր էին մղում Մորավսկա-Սստրավայի մատույցներում։ Ապրիլի 29-ին 38-րդ բանակի 101-րդ և 126-րդ հրաձգային կորպուսները մարտեր էին մղում քաղաքի արևմտյան, իսկ 1-ին գվարդիական բանակի միավորումները՝ քաղաքի հյուսիսային ծալրամասերում։ 60-րդ բանակը հաջողությամբ շարժվում էր Ֆուլնեկի ուղղությամբ։

Ապրիլի 30-ի առավոտյան 1-ին գվարդիական և 38-րդ բանակների զորքերը արդեն մարտնչում էին Մորավսկա-Սստրավայի կենտրոնում։ Փողոցային կատաղի մարտերում հակառակորդը դիմադրեց մինչև երեկո և այնուհետև անձնատուր եղավ։ Մորավսկա-Սստրավան ազատագրվեց։ Նույն օրը երեկոյան Մոսկվայում հրետանային սալյուտ արվեց ի պատիվ քաղաքի ազատագրող զորքերի։ Վերջիններիս նաև շնոր-

հակալուծյուն հայտնվեց Գերագույն զլխավոր հրամանատարության կողմից:

Հաջողությամբ պսակվեց նաև հարձակումը 18-րդ բանակի դռտում, որտեղ սովետական զորքերի հետ միասին, մարտնչում էին 1-ին շխտսլովակյան բանակային կորպուսի զորամասերը: Վերջիններիս կողմից աղատագրվեց Ռուժոմբերոկ քաղաքը: Ապրիլի 30-ին սովետական և շխտսլովակյան զորքերի համատեղ գործողության շնորհիվ աղատագրվեց Արևմտյան Կարպատներում ճանապարհային հանգույց հանդասացող Ժիլինա քաղաքը: Մեկ օր անց 18-րդ բանակի աջթևային միավորումները աղատագրեցին Չադցա քաղաքը:

Ֆաշիստական գավթիչներից շխտսլովակյան եղբայրական ժողովրդին օգնություն ցույց տալիս, սովետական զինվորները մարտնչում էին շխտսլովակյան իրենց ուժերն ու կյանքը: Բաղմաթիվ հերոսական սխրանքներ կատարեցին Կարմիր բանակի ռազմիկները Մորավսկա-Օստրավայի տակ մղված մարտերում: Քաղաքի համար մղված մարտերում առանձնապես աչքի ընկած մարտիկներն ու հրամանատարները ստացան Սովետական Միության հերոսի պատվավոր կոչումներ: Նրանց թվում էին՝ 128-րդ գվարդիական լեռնահրաձգային դիվիզիայի հրամանատար գեներալ-մայոր Ի. Կոլոդուբովը, 30-րդ հրաձգային դիվիզիայի 71-րդ հրաձգային գնդի հրամանատար, փոխգնդապետ Գ. Կ. Բադյանը, 93-րդ գվարդիական հրետանային գնդի շտաբի պետ, մայոր Ն. Ի. Սիդորովը, 81-րդ հրաձգային դիվիզիայի վաշտի հրամանատար, ավագ լեյտենանտ Ի. Գ. Չերնովը, 183-րդ հրաձգային դիվիզիայի հրաձիգ, ավագ Վ. Մ. Բելզոլոսովը, 227-րդ գրոհային ավիացիոն դիվիզիայի օդաչու, ավագ լեյտենանտ Ա. Յա. Յակովլևը և ուրիշներ:

Աղատագրված քաղաքը խանդավառությամբ դիմավորեց սովետական զինվորներին: Ապրիլի 30-ի երեկոյան Մորավսկա-Օստրավայի փողոցները լեփ-լիցուն էին աղատության բերկրանքը վայելող բնակիչներով: Ամենուրեք Կարմիր բանակի հասցեին սիրո և երախտագիտության բացականչություններ էին լսվում: Սովետական մարտիկներին և հրամա-

հատարներին բարեկամաբար գրկում համբուրում և ծաղկե-
փնջեր էին մատուցում: Տարբեր տեղերում տարերայնորեն
միախնդներ էին ծագում, որտեղ մեր զինվորները փոխադարձ
շնորհակալությամբ էին պատասխանում չեխերի և սլովակ-
ների ողջույններին և հավաստիացնում նրանց, որ շուտով կա-
ղատագրվի ամբողջ Չեխոսլովակիան: Կլեմենտ Գոտվալդը
հեռագրով խորապես շնորհակալություն հայտնեց Չորրորդ
ուկրաինական ռազմաճակատի հրամանատարությունը Մո-
րավսկա-Օստրավան աղատագրելու համար⁷⁹:

Մորավսկա-Օստրավա և ժիլինա բաղաքների համար
մղված մարտերում առավել աչքի ընկած 92 միավորում և զո-
րամաս արժանացան կառավարական պարգևների:

Մորավսկա-Օստրավան գրավելուց հետո Չորրորդ ուկ-
րաինական ռազմաճակատի զորքերը սկսեցին հեռապնդել
նախանշող թշնամուն: Մայիսի 5-ին 60-րդ բանակը զուրս
եկավ Շտերնբերկի մատույցները, 38-րդ բանակը մարտեր
էր մղում Ֆուլնեկ բաղաքից հարավ, 1-ին գվարդիական բա-
նակը՝ Միստէկ, Ֆրիդլանտ շրջանում, իսկ 18-րդ բանակը հա-
սել էր Ռոժնով-Վսետին գծին:

* * *

Մորավսկա-Օստրավայի համար մղված մարտերում աչ-
քի ընկած զորամասերում կռվում էին բաղմաթիվ հայ զին-
վորներ ու սպաներ, որոնք մարտերում ցուցաբերած իրենց
խիզախությամբ և մարտական առաջադրանքները օրինակելի
վատարելով արժանի ավանդ ներդրեցին Մորավսկա-Օստրա-
վայի աղատագրման գործում:

Այդպիսի հերոսներից էր 42-րդ գվարդիական առանձին
ծանր տանկային բրիգադի 164-րդ գվարդիական ինքնագնաց
հրետանային զնդի ԻՍՈԻ—152 ինքնագնաց հրանոթի հրամա-

⁷⁹ А. И. Еременко. Последние недели войны. «Новая и повеи-
ная история», 1963, № 1, стр. 80.

նատար, գվարդիայի կրտսեր լեյտենանտ Առաքել Գրիգորիս Աղաբեկյանը: Օպալա գետի շրջանում մզված հարձակողական մարտերի ընթացքում նա ցուցաբերեց արիության և անձնագործություն: Իր մեքենան դուրս բերելով ուղիղ նշանառությամբ, Աղաբեկյանը դիպուկ համազարկով ոչնչացրեց գերմանական «Տ—Յ» տանկը: Մարտի ժամանակ նա նկատեց, որ հարևան ինքնագնաց հրանոթի մեխանիկ-վարորդը վիրավորվել է: Մարտական մեքենային լուրջ վտանգ էր սպառնում: Հրամանատարությունը հանձնելով անձնակազմի անդամներից մեկին, Աղաբեկյանն իրեն դուրս գցեց մեքենայից և, թշնամու կատաղի կրակի տակ, վազելով մոտեցավ ընկերոջ ինքնագնացին: Արհամարհելով վտանգը, նա մտավ ինքնագնացի մեջ և մեքենայից դուրս հանեց ծանր վիրավոր մեխանիկ-վարորդ, գվարդիայի կրտսեր տեխնիկ-լեյտենանտ Յակոբաշվիլուն, որին սանիտարները անմիջապես առաջին անհրաժեշտ օգնություն ցույց տվեցին: Այնուհետև, նստելով ընկերոջ մեքենայի ղեկի մոտ, Աղաբեկյանը շարունակեց մարտը: Այդ ընթացքում խիզախ տանկիստը վիրավորվեց, սակայն չհեռացավ մարտադաշտից: Ցուցաբերած արիության համար Աղաբեկյանը պարգևատրվեց Հայրենական պատերազմի առաջին աստիճանի շքանշանով⁸⁰:

Արիաբար էր կռվում նաև 305-րդ հրաձգային դիվիզիայի 1000-րդ հրաձգային գնդի հրամանատարի քաղզծով տեղակալ, գվարդիայի մայոր Լևոն Հովսեփի Սուրաբեկյանը, որը Կոբերժիցե զյուզի տակ մզված մարտական գործողությունների ժամանակ դաշնակց էր գնդի առաջապահ ստորաբաժանումների մարտակարգերում, հմտորեն ղեկավարում մարտիկների գործողությունները, ոգևորում նրանց: Գյուղը գրավվեց, բայց հերոս սպան ծանր վիրավորվեց 2 ոտքից: Մարտական առաջադրանքը փայլուն կերպով կատարելու և այդ ընթացքում ցուցաբերած անձնագործության համար Սուրաբեկ-

⁸⁰ ՍՍՀՄ ՊՄԿԱ, ֆ. 33, ց. 687572, դ. 2160, թ. 20 (Ա. Գ. Աղաբեկյանը Լեռնային Ղարաբաղի Շուշի քաղաքից էր):

չանք նույնպես պարզեցատրվեց Հայրենական պատերազմի առաջին աստիճանի շրանշանով⁸¹։

Գերմանական զավթիչների դեմ մղված մարտերում իրեն չբերե համարձակ, վճռական և փորձված հրամանատար է դրսևորել 241-րդ հրաձգային դիվիզիայի 264-րդ հրաձգային Գոռլիցյան Կարմրագրոշ գնդի հրամանատար, փոխգնդապետ Հայկ Եգորի Հարությունովը։ Նա գնդի հրամանատարությունը ստանձնեց այն ժամանակ, երբ 38-րդ բանակը Լեհաստանի տերիտորիայում ջարդելով թշնամուն անցավ Վիսլա գետը և Մարումեն-Ֆրիշտատ ուղղությամբ հարձակվում էր Մորավսկա-Օստրավայի վրա։

264-րդ հրաձգային գունդը, փոխգնդապետ Հարությունովի հրամանատարությամբ, շնայելով հակառակորդի բազմաէջելունանոց պաշտպանությանը, տեղանքի վրա իշխող բարձունքներին, դոտերին և ականադաշտերին, խորասկեց լաշոյ ամրությունները և համառորեն առաջ շարժվելով թշնամուն հասցնում էր կենդանի ուժի և տեխնիկայի մեծ կորուստներ։ Մորավսկա-Օստրավայի շրջանում գունդը փորձված հրամանատարի գլխավորությամբ հմտորեն մանևրելով գրավեց մի քանի ձեռնատու բնագծեր, գետանցից Օդրան, դրանով իսկ նպաստելով Մորավսկա-Օստրավայի ազատագրմանը։ Ամբողջ մարտերի ընթացքում փոխգնդապետ Հարությունովը մշտապես գտնվում էր մարտակարգերում և ոգևորում անձնակազմին՝ կատարելու առաջադրված մարտական խնդիրները, որի համար և արժանացավ Ալեքսանդր Նեսկու զորավարական շրանշանի⁸²։

81 Նույն տեղում, ց. 686196, գ. 6209, թ. 278 (Լ. Ն. Սուրաբեկյանը տաղմաճակատ էր մեկնել Կույրիշև քաղաքից, պարզեցատրված էր Կարմիր աստղի շրանշանով և Ստալինգրադի պաշտպանության համար մեղավոր)։

82 Նույն տեղում, ք. 33, ց. 686196, գ. 6032, թ. 218 (մինչ այդ Ն. Ս. Հարությունովը պարզեցատրված էր Կարմիր աստղի երկու, Հայրենական պատերազմի առաջին աստիճանի շրանշաններով և մի շարք մեդալներով)։ Նա ծնվել է 1912 թ. Ղամարլու գյուղում (այժմ ք. Արտաշատ)։ Յոթնամյա կրթությունը ստացել է Երևանում ուսական դպրոցում։ 1928 թ. կամավոր ընդունվել է Բաքվի հետեակային դպրոցը և այն ավարտել 1933 թ.։ Այնու-

Օգրայի գեւանցման ժամանակ շափաղանց կարեւոր նշանակութիւն ունեւր գետի վրայով պոնտոնային կամուրջներ կառուցելու աշխատանքը, որը պետք է ապահովեւր հետեակի և տեխնիկայի միջոցների մյուս ափ փոխադրելուն: Չնայած հակառակորդի տեղատարափ կրակին, խիզախ սակրամորեն-րը պատվով էին կատարում իրենց շափաղանց ծանր աշխատանքը և նպաստում մարտական գործողությունների հաջողությանը: Մորալսկա-Օստրաւայի շրջանում հատկապես հաջողությամբ էր գործում 39-րդ ինժեներա-սակրային բրիգադը, որի 235-րդ ինժեներասակրային Տառնոպոլյան գումարտակի հրամանատարն էր ինժեներ-մայոր Կոնստանտին Իվանի Ենդիրարովը: Նրա հստակ և խելացի ղեկավարության շնորհիւ, Օգրա գետի վրայով գցվեց պոնտոնային 3 կամուրջ, որոնք հնարավորություն տվեցին 101-րդ և 126-րդ հրաձգային կորպուսների ղորքերին և տեխնիկային անցնելու գետը:

հետև, դինորակոն ծառայությունը շարունակել է Անդրկովկասյան, իսկ 1938 թվականից՝ Կրկն ուղմական օկրուգներում: Պատերազմի սկզբին Սմոլենսկի հրաձգային-գնդացրային ուսումնարանում կուրսանտային գումարտակի ուսումնական մասի պետն էր, ուներ կապիտանի կոչում: Մինչև 1942 թ. հունվարը նա Սարապոլյան հետեակային ուսումնարանի կուրսանտական գումարտակի ուսումնական մասի պետն էր, աչնուհետև, իր խնդրանքով, մեկնեց ուղմաճակատ և նշանակվեց Կալինինի ուղմաճակատի 117-րդ հրաձգային դիվիզիայի 275-րդ հրաձգային գնդի շտաբի պետ: 1942 թ. փետրուվարին խոլմի տակ նա վիրավորվում է, սակայն դարձյալ մնում է նույն զորամասում: Նույն թվականի մայիս-դեկտեմբեր միսններին Լ. Ե. Հարությունովը Ֆրոնդեի անվան ուղմական ակադեմիայի ունկնդիր է, աչնուհետև Հյուսիսկովկասյան ուղմաճակատի 55-րդ գվարդիական, ապա 32-րդ գվարդիական-հրաձգային դիվիզիայի շտաբի աուջին բաժնի պետ: 1943 թ. սպրիլին նա նշանակվում է 131-րդ տուանձին հրաձգային բրիգադի, իսկ սեպտեմբերին՝ 316-րդ հրաձգային դիվիզիայի շտաբի պետ, ապա նույն դիվիզիայի 1077-րդ հրաձգային գնդի հրամանատար: 1944 թ. հունվար-մայիս միսնների ընթացքում մայոր Հարությունովը Աուջին ուկրաինական ուղմաճակատի 11-րդ հրաձգային կորպուսի շտաբի օպերատիւ բաժնի պետն էր: Աչնուհետև, նա սովորել է սպանների վիրապատրաստման կուրսերում և 1945 թ. սպրիլին նշանակվել Չորրորդ ուկրաինական ուղմաճակատի 33-րդ բանակի 241-րդ հրաձգային դիվիզիայի 264-րդ հրաձգային գնդի հրամանատար:

Մարտական առաջադրանքը դերազանց կատարելու համար 38-րդ բանակի ինժեներական զորքերին տրված մայիսի 3-ի հրամանով շնորհակալություն հայտնվեց նաև ինժեներ-մայոր Ենգիբարովին և նրա գումարտակի անձնակազմին: Ենգիբարովին արժանացավ Հայրենական պատերազմի առաջին աստիճանի շքանշանի⁸³:

Այդ մարտերում աչքի ընկավ 62-րդ ռազմաշինարարական ջոկատը, որի հրամանատարի քաղցածով տեղակալը՝ ինժեներ-կապիտան Նիկիտա Ռուբենի Գյանջեյյանն էր: Հրամանատարության մարտական առաջադրանքները դերազանց կատարելու համար նա մինչև այդ արժանացել էր կառավարական 5 պարգևի: Ռազմաշինարարական ջոկատը կառուցում էր կամուրջներ, դիտակետեր, հրամանատարական կետեր, անհրաժեշտ այլ շինություններ: Գյանջեյյանի մարտիկները հատկապես աչքի ընկան ապրիլի վերջերին, երբ մարտերի ընթացքում, հակառակորդի կրակի տակ, ժամանակին հուսալի դիտակետեր և հրամանատարական կետեր էին կառուցում՝ 38-րդ բանակի հրամանատար, գեներալ-գնդապետ Կ. Ս. Մոսկալենկոյի համար: Մարտական առաջադրանքները ժամանակին կատարելու և այդ ընթացքում ցուցաբերած բացառիկ արիության ու խիզախության համար ինժեներ-կապիտան Գյանջեյյանը պարգևատրվեց Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշանով⁸⁴:

Հակառակորդի ամրությունները հաղթահարելիս հերոսաբար էին գործում 271-րդ հրաձգային դիվիզիայի 367-րդ հրաձգային գնդի 2-րդ հրաձգային գումարտակի մարտիկները՝ կապիտան Իվան Կարապետի Առաքելյանի հրամանատարությամբ: Ապրիլի 21-ին 385,0 բարձունքի և Սոխոխնա բնա-

⁸³ Նույն տեղում, գ. 674, թ. 43 (Կ. Ի. Ենգիբարովը ռազմաճակատ էր մեկնել Երևանից):

⁸⁴ Նույն տեղում, գ. 5063, թ. 60 (Ն. Ռ. Գյանջեյյանը ռազմաճակատ էր մեկնել Երևանից, պարգևատրված էր Կոսմիր աստղի շքանշանով, Կովկասի պաշպանության, Ստալինգրադի պաշտպանության և Մարտական ծառայության շքանշանի համար մեդալներով):

կապալարի գրավման համար մղված հարձակողական մարտերում, շնայած հակառակորդի հրետանաականանետային և գնդացրային մրրկային կրակին, հետևակի դերակշիռ ուժերին, որոնց պաշտպանում էին «Վազր» և «Ֆերդինանդ» տիպի տանկերն ու ինքնագնաց հրանոթները, կապիտան Առաքելյանն իր ստորաբաժանումը գրոհի տարավ թշնամու ամրությունների վրա: Գործելով համարձակ և վճռականորեն, նրա գումարտակը գրավեց 385,0 բարձունքն ու Սախտինա բնակավայրը, շարքից հանեց հակառակորդի 3 տանկ, ոչնչացրեց 5 դոստ և վերքերեց 16 զերի: Մարտական առաջադրանքը գերազանց կատարելու համար կապիտան Առաքելյանը պարգևավատրվեց Հայրենական պատերազմի առաջին աստիճանի շքանշանով⁸⁵: Նույնպիսի պարգև ստացավ նաև նույն զորամասի առաջին հրաձգային գումարտակի հրամանատարի տեղակալ, կապիտան Հարություն Արմանի Զաքարյանը: Նա մշտապես գտնվում էր վաշտերի մարտակարգերում, անձնական օրինակով ոգևորում մարտիկներին: Միայն ապրիլի 21-ի մարտում Զաքարյանի խելացի և վճռական գործողությունների շնորհիվ գումարտակը հո մղեց հակառակորդի 6 հակադրոհ⁸⁶:

Թշնամու ամրությունները գրոհելիս հետևակին անգնահատելի օգնություն էին ցույց տալիս հրետանավորները, որոնց զիպուկ կրակով բարուքանդ էին արվում հակառակորդի խնամքով պատրաստված դոսերն ու դոստները, խրամատներն ու բլինդաժները, զգալի կորուստներ պատճառում նրա կենդանի ուժին ու տեխնիկային: Այդպիսի խիզախ հրետանավորներից էին գլխավոր հրամանատարության ղեկավար 197-րդ լեռնաականանետային Սևաստոպոլյան հռակի շքանշանակիր գնդի 5-րդ մարտկոցի հրամանատար ավագ լեյ-

85 Նույն տեղում, թ. 20 (Ի. Կ. Առաքելյանը ռազմաճակատ էր մեկնել Կրասնոդար բազայից, պարգևատրված էր Ալեքսանդր Նեկիտ շքանշանով):

86 Նույն տեղում, գ. 7318, թ. 66 (Հ. Ա. Զաքարյանը ռազմաճակատ էր մեկնել Վրաց. ՍՍՀ Թեկավի բազայից, պարգևատրված էր Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշանով):

տեղանտ Ռուբեն Գաբրիելի Իսրայելյանը և 496-րդ լեռնակա- նանեառային Օստրոպոլյան կրկնակի կարմրադրոշ գնդի 2-րդ դիվիզիոնի ղեկավարման դասակի մարտիկ, շարքային Սե- րոբ Հովհաննեսի Սահակյանը:

Օդրայի գետանցման ժամանակ ավագ լեյտենանտ Իս- րայելյանը հետևակի հետ առաջիններից մեկն անցավ գետի մյուս ափը և հարմար դիտակետից սկսեց ճշտել դիվիզիոնի կրակը: Քշնամու կրակակետերը լռեցվում էին մեկը մյուսի հետևից: Գետանցումն ավարտվեց հաջողությամբ: Միայն ապ- րիլի 30-ի մարտում Իսրայելյանի մարտկոցը ոչնչացրեց հա- կառակորդի 3 զլօտ, ականանետային մեկ մարտկոց, 3 հաս- առցային և 2 ձեռքի գնդացրային կրակակետ, ավելի քան 40 զինվոր ու սպա: Հետևակին ակտիվորեն աջակցելու և թշնա- մուն զգալի կորուստներ հասցնելու, ինչպես նաև մարտում ցուցաբերած արիության համար, ավագ լեյտենանտ Իսրայել- յանը պարգևատրվեց Կարմիր աստղի շքանշանով⁸⁷: Նույն- պիս շքանշանով պարգևատրվեց նաև կարմիրբանակային Սահակյանը, որը գնդի հարձակողական մարտերի ընթաց- քում հեռախոսային անխափան կապ էր ապահովում մարտ- կոցների միջև և հնարավորություն ստեղծում ճշտելու նրանց կրակը, ինչպես նաև ղեկավարելու դիվիզիոնի գործողությու- նը: Միայն մարտի 24-ին Զորատի շրջանում նա հակառակոր- դի ուժեղ գնդակոծության և հրետակոծության տակ վերացրեց կապի խաթարման 6 զեպք: Դա հնարավորություն տվեց դի- վիզիոնի հրամանատարին անխափան ղեկավարել մարտկոց- ների կրակը, որը մեծ չափով նպաստեց այդ տեղամասում հակառակորդի պաշտպանության ճեղքմանը: Սահակյանը աչքի ընկավ նաև ապրիլի 22-ից մինչև մայիսի 2-ը Մոկրե կասցե-վիտկովիցե շրջանում՝ Օդրա գետի վրա գտնվող ան- ցարանը պաշտպանելիս: Նա ոչ միայն անխափան կապ ապա-

⁸⁷ Նույն տեղում, գ. 4013, թ. 288 (Ռ. Գ. Իսրայելյանը սահմանափակ էր մեկնել Երևանից):

հիմնից մարտկոցների միջև, այլև իր ավտոմատով անձամբ ուղեւորեց 5 հիտլերականի, իսկ 8-ին գերի վերցրեց⁸⁸:

Հարձակողական մարտերի ընթացքում անընդհատ մարտկոցների մարտակարգերում էր գտնվում 875-րդ ինքնագնաց հրետանային Ուժգորտյան կարմրագորշ, Բոգդան հմեկնից-կու երկրորդ աստիճանի շքանշանակիր գնդի հրամանատարի քաղցածով տեղակալ, փոխգնդապետ Արիստ Կարապետի Հայրապետյանը: Մարտականորեն կազմակերպելով կուսակցական-քաղաքական աշխատանքը, նա դրանով նպաստում էր գնդի առջև դրված մարտական առաջադրանքների կատարմանը: Իր անձնական օրինակով նա գնդի անձնակազմին մըշտուպես դաստիարակում էր թշնամու հանդեպ ատելության ոգով, արիության և անվախության ոգով: Ինքը ընտրում էր ամենադժվարին տեղամասը, որտեղ թշնամու զիմադրությունը կոտրելու համար հարկավոր էր առավելագույն ջանքեր: Նրա անմիջական մասնակցությամբ և մարտկոցների հրամանատարներին ցույց տված օգնությամբ Զորատի (Մորավլըսկա-Օստրավայից հյուսիս-արևելք) շրջանում հակառակորդի պաշտպանությունը ճեղքելու ժամանակ գունդը թշնամուն պատճառեց կենդանի ուժի և տեխնիկայի մեծ կորուստներ, այդ թվում՝ 3 ինքնագնաց «Ֆերդինանդ», 5 դաշտային հրանոթ՝ անձնակազմերի հետ միասին, 7 զլօտ և շուրջ 60 հիտլերական: Վիլիսլավ բնակավայրի շրջանում հակառակորդի ժամանակավոր պաշտպանությունը ճեղքելու ժամանակ գնդի 2 մարտկոցներ, փոխգնդապետ Հայրապետյանի անմիջական մասնակցությամբ և օգնությամբ, ներխուժեցին բնակավայրը: Կարճատև մարտից հետո Վիլիսլավն ազատագրվեց: Հակառակորդը այդ մարտում կորցրեց 5 հրանոթ, «Հովադ» տիպի 1 տանկ, 2 «Ֆերդինանդ», 5 զլօտ, շուրջ 80 սպանված և 40 գերի: Գունդը աչքի բնկավ նաև Օպավան գետանցելու: Գնդի հրամանատար, գնդապետ Օլիսովենկոն, խոսելով Հայ-

⁸⁸ Նույն տեղում, թ. 264 (Ս. Հ. Սահակյանը ռուսամասկատ էր մեկնել Հալկ. ՍՍՀ Գուգորբի շրջանի Վահագնի գյուղից, պարզևատրված էր Արևմտյան համար մեկաթով):

րաւելտյանի կատարած աշխատանքի մասին, նշել է. «1945 թ. ապրիլի 18-ին մարտիկների շրջանում տարած կուսակցական-քաղաքական լավագույն աշխատանքի շնորհիվ գունդը թշնամու ուժեղ կրակի տակ հաղթահարեց Օպալա գետը: Հայրապետյանը առաջին ինքնագնացի վրա առաջիններից մեկն անցավ գետը: Մարտում նա խիզախ, համարձակ քաղաքական ղեկավար է և օրինակ է ծառայում զինվ. մեջ անձնակազմի համար: Արժանի է Կարմիր դրոշի շքանշանի» Բանակի հրամանատարությունը հաշվի առնելով զինվ. հրամանատարի երաշխավորությունը, նրան պարգևատրեց Կարմիր դրոշի շքանշանով⁸⁹:

Փորձված քաղաշխատող էր նաև 135-րդ բանակային թնդանոթա-հրետանային բրիգադի ղեկիչիոններից մեկի հրամանատարի քաղգծով տեղակալ, կապիտան Շահեն Պավելի Հայրապետովը: 38-րդ բանակի հարձակողական գործողությունների ժամանակ նա իրեն զրսեորեց որպես ամուր կամրի տեր և գրագետ քաղաշխատող: Մարտի ծանր պայմաններում Հայրապետովը մշտապես գտնվում էր ղեկիչիոնի մարտկոցներում, մոբիլիզացնում կուսակցական և կոմերիտական կազմակերպություններին, ամբողջ անձնակազմին՝ մարտական առաջադրանքը ղերաղանց կատարելու համար: Նա լավ էր կազմակերպել նաև դժվարին հրթիռը (ձմռանը՝ Յասլո քաղաքից մինչև Ստրումեն, զարնանը՝ Մորավսկա-Օստրավայից՝ Պրագա): Չնայած քարշող տրակտորների մաշվածությանը, որոնք ճանապարհների հաճախ էին դուրս պալիս շարքից և դրանով դժվարեցնում մարտկոցներին վառելանյութ հասցնելու գործը, մարտկոցները ժամանակին դրավում էին մարտական դիրքեր և աջակցություն ցույց տալիս հրաձգային զորամասերին: Հայրապետովը մարտի ընթացքում գտնվում էր մերթ հետախույզների, մերթ կապավորների,

⁸⁹ Նույն տեղում, ց. 687572, դ. 2283, թ. 87 (Ա. Կ. Հայրապետյանը առգմանակատ էր մեկնել Երևանից, պարգևատրված էր Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի և Կարմիր աստղի շքանշաններով, Կովկասի պաշտպանության համար մեղալով):

մերթ ուղիղ նշանառությամբ խփող հրետանավորների շարքերում և նրանց սխրանքի կոշում: Այսպես, օրինակ, 1945 թ. սուրբիլի 27-ին Խաբիշևիկի շրջանում, գտնվելով 2-րդ մարտկոցի ուղիղ նշանառությամբ խփող ծանր թնդանոթների անձնակազմերի մարտկոցներում, նա հակառակորդի հրետանային-ականանետային ուժեղ կրակի տակ, ապահովեց թշնամու գոտի ոչնչացումը, հրետանային 5 մարտկոցի և զնդացրային 6 կրակակետերի ճնշումը: Արդյունքը հղավ այն, որ այդ տեղամասում մեր զորամասերը հաջողության հասան: Հայրապետովը դիվիզիոնի անձնակազմին մշտապես տեղյակ էր պահում ընթացիկ իրադրության հետ, մարտիկներին դատարարակում ֆաշիզմի դեմ առեկռթյան և հայրենիքի նկատմամբ սիրո զգացումներով: Նա ամենօրյա հայրական հոգատարությամբ էր ցուցաբերում մարտիկների և սպաների կենցաղային կարիքների նկատմամբ, բավականաչափ աշխատում էր կուսակցության շարքերի աճի և երիտասարդ կոմունիստների դաստիարակության ուղղությամբ: Հաշվի առնելով կապիտան Հայրապետովի անբասիր ծառայությունները Հայրենիքի նկատմամբ, 38-րդ բանակի հրամանատարությունը նրան պարգևատրեց Հայրենական պատերազմի առաջին աստիճանի շքանշանով: Դա փորձված քաղաշխատողի երրորդ շքանշանն էր. մինչև այդ բանակի հրամանատարությունը նրան պարգևատրել էր Կարմիր աստղի և Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշաններով⁹⁰:

Մորավսկա-Օստրավայի դրավմանը մեծ շտիով նպաստեցին շտաբային աշխատողները, ուրոնք գիշեր-ցերեկ առանց քուն ու դադարի աշխատում էին ժամ առաջ մշակել և զորամասերին հասցնել մարտական հրամանները, դիրեկտիվները, պարգևատրման, աստատավորման և այլ կարևոր փաստաթղթեր: Շտաբային օրինակելի աշխատող էր 38-րդ բանակի շտաբի առաջին բաժնի պետի օգնական, գլխավորային կապի-

⁹⁰ Նույն տեղում, ց. 686196, գ. 3402, թ. 62 (Շ. Պ. Հայրապետովը սուգմանակատ էր մեկնել Ադրբ. ՍՍՀ Ստեփանակերտի շրջանի Սերուշեն գյուղից):

տան Արտեմ Արկադիի խաշտտուրովը: Նա աշխատելով առանց հանգստի, արագորեն վերժանում էր կարևոր փաստաթղթերը և զեկուցում հրամանատարությանն ու կատարողներին: Երբ բաժնում աշխատանքը բավականաչափ ծանրաբեռնված էր լինում, խաշտտուրովը օգնում էր աշխատակիցներին մարտական փաստաթղթերը արագ մշակելու գործում: Իր հմուտ գործունեությամբ գլխարդիայի կադրիսանը նպաստում էր մարտական առաջադրանքի արագ կատարմանը, որի համար պարգևատրվեց Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշանով⁹¹:

Հմուտ շտաբային աշխատող էր 140-րդ հրաձգային դիվիզիայի 283-րդ հրաձգային գնդի շտաբի պետի օպերատիվ գծով տեղակալ, ավագ լեյտենանտ Էդուարդ Լադարի Ղուկասովը: Նա ռազմաճակատ էր մեկնել Բաքվից՝ 1941 թ. օգոստոսին: Մասնակցել էր Կովկասի պաշտպանությանը և պարգևատրվել մեդալով: Մարտերում խիզախ սպան 4 անգամ վիրավորվել էր, ընդ որում 2 անգամ ծանր, սակայն դարձյալ վերադարձել էր շարք և շարունակել կռիվը: Չնայած երիտասարդ տարիքին (1945 թ. ապրիլին զեռ չէր լրացել նրա 23-ամյակը), Ղուկասովն արդեն փորձված օպերատիվ աշխատող էր, բացի Կովկասի պաշտպանության համար մեղալից, նրա կուրծքը վարդարում էր Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշանը: Կոմերիտական սպան իրեն հրմտորեն զրսևորեց նաև Մորավսկա-Օստրավայի գրավման ժամանակ և պարգևատրվեց Հայրենական պատերազմի առաջին աստիճանի շքանշանով⁹²: Նույնպիսի շքանշանի արժանացավ նաև Բանակի հակահետախուզության բաժնի պարետ, մայոր Աշոտ Ալեքսիյ Մանուկյանը⁹³:

91 Նույն տեղում, գ. 2488, թ. 61 (Ա. Ա. խաշտտուրովը ռազմաճակատ էր մեկնել 1942 թ. օգոստոսին՝ Թբիլիսիից, պարգևատրված էր Կարմիր աստղի շքանշանով, Արիության համար և Սալավինգրադի պաշտպանության համար մեդալներով):

92 Նույն տեղում, գ. 5063, թ. 28:

93 Նույն տեղում, գ. 2488, թ. 17:

Այդ մարտերում իրենց շնորհակալ աշխատանքով աչքի բնկան հաւ թիշկները: Նրանք հակառակորդի տեղատարաւ կրակի տակ, բժշկական օգնություն էին ցույց տալիս վիրավոր մարտիկներին և շարք վերադարձնում շատերին: Այգալիսի հմուտ մասնագետներից էր 183-րդ հրաձգային դիվիզիայի 13-րդ առանձին բուժսանդամարտակի բժիշկ-օրդինատոր, բժշկական ծառայութեան մայոր Արամ Կարապետի Ավագյանը: Միայն 1945 թ. գարնանային մարտերի ընթացքում նա կատարեց 102 վիրահատութիւն և ծայրամասերի շրջանի վերքերի 1700 ակտիւ մշակում: Նրա գլխավորութեամբ մեծ աշխատանք տարվեց արշան փոխներարկման և արշան փոխարինող հեղուկների օգտագործման ուղղութեամբ, որի շնորհիւ ծանր շոկային վիճակից փրկվեց 147 մարդ: Չնայած զգալի ծանրաբեռնվածութեանն ու հոգատարութեանը, բժիշկ Ավագյանը միշտ էլ մեծ ուշադրութեամբ ու սիրով էր օգնութիւն ցույց տալիս մարտիկներին ու սպաներին: Բանակի հրամանատարութեանը նրան պարգևատրեց Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշանով⁹⁴:

Մորավսկա-Օստրավայան դրծոգութեան ժամանակ մարտական շորրորդ պարգևին արժանացաւ 226-րդ հրաձգային դիվիզիայի 989-րդ հրաձգային գնդի ավագ բժիշկ, բժշկական ծառայութեան մայոր Վարդան Հարութեանի Պետրոսյանը: Օգրայի գետանցման ժամանակ, գնդի առաջապահ ստորաբաժանումների շարքերում նա անցաւ գետի մյուս ափը և հակառակորդի կրակի տակ, կազմակերպեց վիրավորներին էվակուացման աշխատանքը: Շնորհիւ բժիշկ Պետրոսյանի հոգատար վերաբերմունքի, բոլոր վիրավորները ժամանակին էվակուացվեցին մարտադաշտից և ուտացան բժշկական անհրաժեշտ օգնութեան: Բանակի հրամանատարութեանը նրան նույնպէս պարգևատրեց Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշանով⁹⁵:

94 Նույն տեղում, գ. 6409, թ. 83 (Ա. Կ. Ավագյանը ռադմաճակատ էր մեկնել Երևանից, պարգևատրված էր Կարմիր աստղի շքանշանով:

95 Նույն տեղում, թ. 190, (Վ. Հ. Պետրոսյանը ռադմաճակատ էր մեկնել Կրասնոդարից, մասնակցել էր Կովկասի և Ղրիմի համար մղված մարտերին:

38-րդ բանակում ճանաչված բժշկի համբավ ունեւր բա-
նակի սանիտարական բաժնի բանակային էպիդեմիոլոգ,
բժշկական ծառայութեան փոխգնդապետ Քրիստափոր Նիկո-
լայի Փիրումովը: Շնորհիւ նրա որակյալ աշխատանքի, բա-
նակի զորամասերում և միավորումներում ճիշտ և ժամանա-
կին էին կազմակերպւում վարակիչ հիւանդութեանների
կանխման և վերացման միջոցառումները: Նա այդ ուղղու-
թեամբ շնորհակալ աշխատանք տարած նաեւ Ֆաշիստական
ԽՍՀՄ-ի ազգային ազատագրւած լեհական և չեխոսլովակացի մի
շարք բնակավայրերի ու քաղաքների, այդ թվում՝ Մորավսկա-
կա-Օստրավայի բնակչութեան շրջանում, որը մեծ նշանա-
կութեւն ունեցած զանազան վտանգավոր և վարակիչ հիւան-
դութեանների կանխման գործում: Հաշիւի առնելով Փիրումովի
կատարած ծառայութեանները, բանակի հրամանատարու-
թեանը նրան պարգեատրեց Հայրենական պատերազմի տա-
ւաճի աստիճանի շքանշանով⁹⁶:

Քաղաքիւ հայ զինվորներ ու սպաներ Մորավսկա-Օստ-
րավայի ազատագրման համար մղւած մարտերին մասնակ-
ցեցին 1-ին գվարդիական բանակի տարբեր միավորումների
ու զորամասերի շարքերում: Հատկապէս իրեն փաշտուն կեր-
պով գրեւորեց գնդապետ Քաղաքի Սարգսի Միտոյանը, որը
1945 թ. սկզբներին նշանակւել էր 72-րդ գվարդիական ծո-
ւակային հետեակի բրիգադի հրամանատար: Բրիգադը գործում
էր 126-րդ թեթեւ լեռնահրաձգային կորպուսի կազմում: Կոր-
պուսի հրամանատարը ապրիլի 20-ին Միտոյանի առջեւ խնդիր
դրեց. գործելով կորպուսի առաջին էշելոնում, ջախջախել հա-
կառակորդին և Մորավսկա-Օստրավայից հարավ-արեւմուտք
գտնւող Երկաթուղային և ավտոմոբիլային երկու կամուրջների

և պարգևատրւել Կարմիր աստղի երկու, ինչպէս նաեւ Հայրենական պատե-
ւազմի առաջին աստիճանի շքանշաններով):

⁹⁶ Նույն տեղում, գ. 2488, թ. 20 (Ն. Ք. Փիրումովը ազգամատուտ էր
մեկնել Նրեանից, պարգևատրւած էր Հայրենական պատերազմի երկրորդ
աստիճանի և Կարմիր աստղի շքանշաններով, ինչպէս նաեւ երկու մեդալ-
ներով):

շրջանում ընդհուպ մոտենալ Օսպովա գետին: Հետախուզությունը պարզեց, որ երկու կամուրջներն էլ ակահապատում են և թշնամին պատրաստվում է դրանք ոչնչացնել: Միառայանը հրաման ստացավ՝ ինչ գնով էլ լինի փրկել կամուրջները: Քողարկվելով զիշերվա մթության մեջ բրիգադի սակրավորները գետնուղի փորեցին կամուրջների ուղղությամբ և ապրիլի 30-ի զիշերվա ժամը 2-ին արդեն գտնվում էին կամուրջներից 20—30 մետր հեռավորության վրա: Առավոտյան ժամը 5—00-ին սկսվեց հրետանային նախապատրաստությունը: Այնուհետև, բրիգադի գումարտակները թշնամու համար անսպասելի գրոհեցին կամուրջները: Մինչև ժամը 6-ը բրիգադի չորս գումարտակ, երկու սակրային վաշտ և հսկատանկային դիվիզիոնը արդեն գտնվում էին գետի աջ ափին: Կամուրջները փրկված էին: Իսկ ժամը 10-ին բրիգադի բոլոր գումարտակները արդեն հաջողությամբ անցել էին Օսպովան և անմիջականորեն մաքտեր սկսել Մորավսկա-Օստրավայի համար⁹⁷: Երեկոյան բաղաժը աղառագրվեց: Նույն օրը հրապարակվեց Գերագույն ղլխավոր հրամանատարի հրամանը, որտեղ բարձր էր գնահատվում Չորրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի հաղթանակը Մորավսկա-Օստրավայի տակ: Աչքի ընկած զորահրամանատարների թվում հրամանում հիշատակված էր նաև գնդապետ Մլոտյանի անունը⁹⁸:

Փառապանծ մարտական ուղի է անցել 318-րդ լեռնահրաձգային դիվիզիան, որը մինչ այդ աչքի էր ընկել Կովկասում, Աջափնյա Ուկրաինայում և Կարպատներում: Մորավսկա-Օստրավայի ուղղությամբ մարտական գործողությունների ժամանակ միավորումն աչքի ընկավ լեհ-չեխոսլովակյան սահմանի երկարությամբ կառուցված ամրությունների գոտին ճեղքելիս: Հատկապես ակտիվ էր գործում 1337-րդ լեռնահրաձգային, Մովորովի երրորդ աստիճանի շքանշանակիր գունդը, որի հրետանու պետը կապիտան Գուրգեն Անտոնի: Համբարձումյանն էր: Մարտական ծանր պայմաններում կա-

97 ՀՊՊԿԱ, ֆ. 188, գ. 2, թթ. 1—3:

98 Տե՛ս А. А. Гречко, Через Карпаты, стр. 436.

պիտան Համբարձումյանը հմտորեն օգտագործելով հրետանու ամբողջ կրակային հզորությունը, ապահովեց մարտական առաջադրանքների կատարումը: Այդպես էր նա գործում նաև Վիսլա գետի շրջանում և Դրոգոմիսլ դյուղի համար մղված մարտերում: Ապրիլի 2-ի մարտում կապիտան Համբարձումյանը հրետանին ժամանակին դուրս բերեց մարտական դիրքեր և ուղիղ նշանառությամբ ետ մղեց հակառակորդի 10 հակադրոհ, ոչնչացնելով 100 հիտլերականի, մի քանի ամրացված հանգույցներ և զնդացրային կրակակետեր: Մարտի ընթացքում Համբարձումյանն ամբողջ ժամանակ գտնվում էր հրաձգային ստորաբաժանումների մարտակարգերում, ճշտում կրակի ուղղությունը: Գնդի հրետանին մեծ աջակցություն ցույց տվեց հետևակին նաև Ֆրիդրիխ-շախտ գործարանի համար մղված մարտում, որտեղ դարձյալ ուղիղ նշանառությամբ հրանոթները խփում էին թշնամուն՝ ոչնչացնելով նրա ամրությունները, կենդանի ուժն ու տեխնիկան: Ապրիլի 15-ին Մորավսկա-Օստրավայի ուղղությամբ բանակի սկսած գլխավոր հարձակման ժամանակ կապիտան Համբարձումյանը ընկավ քաջի մահով, մարտական նոր առաջադրանք կատարելիս: Ընկերները նրան զինվորական բոլոր մեծարանքներով հույն հանձնեցին Մորավսկա-Օստրավայից 15 կմ հեռավորության վրա գտնվող Ֆրիդրիխ-շախտ գործարանի մոտ գտնվող զինվորականային գերեզմանոցում: Հրետանու գործողությունները հմտորեն ղեկավարելու և մարտում ցուցաբերած արիության ու անձնագոհության համար կապիտան Համբարձումյանը հետմահու պարգևատրվեց Հայրենական պատերազմի առաջին աստիճանի շքանշանով⁹⁹:

⁹⁹ ՍՍՀՄ ՊՄԿԱ, ֆ. 33, ց. 686196, դ. 7360, թ. 52 (Գ. Ա. Համբարձումյանը ծնվել էր 1911 թ. Հայկ. ՍՍՀ Ղափանի շրջանի Կավարտ գյուղում: Տարրական կրթությունը ստացել է գյուղում, այնուհետև աշխատել պղնձահանքային կոմբինատում: 1933 թ. զորակոչվել էր բանակ և ծառայել Հայկական լեռնահրաձգային զինվորային 2-րդ զնդում: Այնուհետև, ավարտել էր Խրբիլիսի ոսպնաքաղաքական ուսումնարանը, ծառայել Անդրկովկասյան ռազմական սկրուպում: Պատերազմին նա մասնակցել էր 1942 թ.: Մարտերում ցուցաբերած արիության համար պարգևատրված էր Կարմիր

Ապրիլի 15-ից սկսած հարձակողական մարտերի ընթացքում իրեն որպես զործիմաց հրետանավոր սպա զրտնորեց 8-րդ լեռնառականանետային դնդի կրակային դասակի հրամանատար, կրտսեր լեյտենանտ Մհեր Սիմոնի Մելքոնյանը։ Անմիջականորեն Մորավսկա-Օստրավայի մատուցյներում նրա դասակը ոչնչացրեց հակառակորդի 31 մմ ականանետային մեկ մարտկոց, 5 հաստոցային և 2 ձեռքի գնդացրային կրակակետ, շուրջ 20 հիտլերական և ապահովեց հետևակի անխափան հարձակումը։ Մեկ այլ մարտի ընթացքում միայն մեկ օրվա մեջ Մելքոնյանի մարտկոցը ետ մղեց հակառակորդի 9 հակազրոհ։ Մարտական աչքի ընկնող հաջողությունների և անձնական արիության համար կրտսեր լեյտենանտ Մելքոնյանը պարգևատրվեց Կարմիրաստղի շքանշանով¹⁰⁰։

Մորավսկա-Օստրավայի ազատագրման համար մղված մարտերում դարձյալ աչքի ընկավ գնդապետ Ն. Ա. Գիրշևիչի 161-րդ հրաձգային Ստանիսլավյան Բոգդան Խմելնիցկու շքանշանակիր դիվիզիան, որը մեծ հայրենականի ծանր օրերին դաժան մարտերով անցել էր շուրջ 7000 կմ մարտական ուղի։ Սկսած ապրիլի 26-ից դիվիզիայի զորամասերը անմիջականորեն հարձակողական մարտեր էին մղում Մորավսկա-Օստրավայի հյուսիս-արևմտյան շրջանում՝ Գաու-Դարկովիցե-Ռովնինի-Պետրժկովիցե-Լգոտկա-Պրշիվոլ ուղղությամբ։ Մինչև ապրիլի 30-ը գրավելով վերոհիշյալ բնակավայրերը՝ դիվիզիայի զորամասերը հաղթահարեցին Օդրա գետը։ Այնուհետև, կտրելով հակառակորդի դիմադրությունը, նրանք ներխուժեցին Մորավսկա-Օստրավայի հյուսիսարևմտյան ծայրամասերը և սկսեցին թաղամաս առ թաղամաս ազատագրել բազալը ֆաշիստական զորքերից։ Մորավսկա-Օստրավյան մարտական գործողության ընթացքում դիվիզիայի զորամասերի կողմից ոչնչացվեց հակառակորդի ավելի քան 3000 զինվոր ու սպա, գերի վերցվեց 599 մարդ, որպես ավար՝ 40

աստղի շքանշանով, ինչպես նաև Մարտական ծառայության համար մեդալով, ՍՄԿԿ անդամ էր 1931 թ.)։

¹⁰⁰ Նույն տեղում, գ. 5070, թ. 185, (Մ. Ս. Մելքոնյանը ռազմաճակատ էր մեկնել Հայկ. ՍՍՀ Սպիտակի շրջանի Մեծ Պարնի գյուղից)։

հրանոթ և ականանետ, 97 գնդացիր, ավելի քան 500 ավտոմատ և հրացան, 21 ավտոմեքենա¹⁰¹;

Մորավսկա-Օստրավայի ազատագրման ժամանակ թշնամուն պատճառած զգալի կորուստների և ձեռք բերած նշանավոր հաղթանակի համար, ղիվիլիան ու նրա 569-րդ և 575-րդ հրաձգային գնդերը պարգևատրվեցին Կարմիր դրոշի շքանշանով: 575-րդ հրաձգային գնդի հրամանատարը շորս շքանշանների ասպետ, մայոր Գառնիկ Մացակի Քալաշնին էր, իսկ 569-րդ հրաձգային գնդի հրետանու պետը՝ երեք շքանշանների ասպետ, մայոր Վադարշակ Սեդրակի Զաքարյանը: Վերջինս Մորավսկա-Օստրավայի համար մղված մարտերում ցուցաբերած համարձակության, անձնական քաջության և հրետանային ստորաբաժանումները հմտորեն ղեկավարելու համար պարգևատրվեց Կարմիր դրոշի շքանշանով: Միայն ապրիլի 27—30-ի ընթացքում գնդի հրետանային ստորաբաժանումների կողմից ոչնչացվեց հակառակորդի շուրջ 800 զինվոր ու սպա, 12 հրանոթ, 6 ականանետ, 14 գնդացիր, 3 դղոտ, 9 ավտոմեքենա, զինամթերք բարձած 45 սալ, 2 դաշտային պահեստ, ճնշվեց 3 մարտկոցի կրակ¹⁰²: Մորավսկա-Օստրավայի շրջանում ցուցաբերած արիության և քաջության համար մայոր Վ. Ս. Զաքարյանը պարգևատրվեց նաև չեխոսլովակյան «Մարտական խաչ» շքանշանով:

Մորավսկա-Օստրավայի գրավման համար մղված մարտերում քաջաբար կռվեց նաև լեյտենանտ Մուշկ Պալուտի Ռունյանը, որը հանդիսանում էր 127-րդ թեթև լեռնահրաձգային կարմրադրոշ կորպուսի 905-րդ լեռնահրաձգային գնդի 2-րդ ղիվիլիոնի 6-րդ մարտկոցի հրամանատարը: Կորպուսը քաղաքի վրա էր հարձակվում նրա արևմտյան մասից: Գրավելով Բոբրովնիկ, Լգոտի բնակավայրերը, նրա զորամասերը գետանցեցին Օդրան և ազատագրեցին Մորավսկա-Օստրավայի Մարիանսկի Գորի արվարձանը: Մինչև ապրիլի

¹⁰¹ Նույն տեղում, ֆ. 161-րդ հրաձգային ղիվիլիայի, ց. 218731, գ. 1, թ. 84:

¹⁰² Նույն տեղում, ֆ. 33, ց. 687572, գ. 2599, թ. 362:

30-ի օրվա կեսը կորսուած ազատագրեց քաղաքի կենտրոնական մասը, դուրս եկաւ Օստրավիցե գետը և ընթացքից գետանցեց այն: Այդ մարտերի ընթացքում Թունյանի մարտկոցը մշտապէս գտնւում էր հարձակվող հետևակի մարտակարգերում և հրետանային հզոր կրակով աջակցում նրա գործողություններին: Միայն ապրիլի 30-ին խիզախ հրետանավորի մարտկոցը ճնշեց հակառակորդի 75 մմ և 105 մմ երկու մարտկոցների կրակը, դրանով իսկ հնարավորութուն տալով հետևակայիններին հաղթահարել Օդրա և Օստրավիցե գետերը: Մինչև քաղաքի լրիւ ազատագրումը, Թունյանի մարտկոցը անխափան գործում էր Մորովսկա-Օստրավայում: Քաղաքի ազատագրման ժամանակ հետևակին հմտորեն աջակցելու և մարտերի ընթացքում ցուցաբերած խիզախության համար լեյտենանտ Թունյանը պարգևատրւեց Կարմիր դրոշի շքանշանով¹⁰³:

Կարմիր դրոշի շքանշանով պարգևատրւեց նաև 317-րդ դվարդիական կործանիչ-հակատանկային հրետանային Բելոցերկովյան Կարմրագրոշ գնդի հրետանավոր, գվարդիայի սերժանտ Ազվան Վահանի Թադևոսյանը: Նա հատկապէս աչքի բնկաւ Ֆրիդիկ բնակավայրի գրոհի ժամանակ, որի ընթացքում հակառակորդի զնդացրային և հրետանային կրակի տակ արևեր էր մատուցում ընկերներին: Մարտի թեժ պահին Թադևոսյանը վիրավորւեց, բայց արագորեն կուպելով վերը շարունակեց մարտը: Ֆրիդիկը ազատագրւեց: Այդ մարտում քաղաքի հրետանավորը անձամբ ոչնչացրեց 15 հիտլերականի, իսկ 3-ին վերցրեց գերի¹⁰⁴:

Մորավսկա-Օստրավայի համար մղւած մարտերում խիզախորեն էր գործում նաև կրտսեր լեյտենանտ Հայկ Իվանի Ղուկասյանի հրետանային դասակի անձնակազմը: Գլխավոր

¹⁰³ Նույն տեղում, գ. 6941, թ. 28 (Մ. Գ. Թունյանը սպամահաւատ էր մեկնել Բուրվից, պարգևատրւած էր Հայրենական պատերազմի 2-րդ աստիճանի շքանշանով):

¹⁰⁴ Նույն տեղում, ֆ. առաջին գվարդիական բանակի, ց. 6855, գ. 145, թ. 516 (Ա. Վ. Թադևոսյանը սպամահաւատ էր մեկնել Հայկ. ՍՍՀ Ապա-րանի շրջանի Նիգալան գյուղից):

հրամանատարության ղեկավար 305-րդ հաուբիցային հրետանային գնդի կազմում Ղուկասյանի հրետանավորները հզոր կրակով աջակցում էին գրոհող հետևակին: Միայն քաղաքի գրավման օրը դասակը ոչնչացրեց հակառակորդի գնդացրային երկու կրակակետ և հակատանկային 2 հրանոթ՝ իրենց անձնակազմերի հետ միասին, որոնք խանգարում էին մեր հետևակի առաջընթացին: Խիզախ հրետանավորները աչքի բնական նաև Մորավսկա-Օստրավայից մի քանի կմ հարավ գտնվող Ֆրիդեկ և Միստեկ բնակավայրերի¹⁰⁵ ազատագրման ժամանակ: Այստեղ հակառակորդը ուժեղ աանկային գրոհ կազմակերպեց՝ նպատակ ունենալով ճեղքել սովետական զորքերի օղակը և հեռանալ արևմուտք՝ ամերիկացիներին հանձնվելու մտադրությամբ: Սակայն նրանցից բերին հաջողվեց դուրս արձնել օղակից: Հրետանու հզոր կրակը ցար ոցրով արեց գրոհող ֆաշիստների մարտակարգերը, իսկ մեր հետևակը նրանց ուսերի վրայով մայիսի 4-ին ներխուժեց Ֆրիդեկ և Միստեկ: Գրոհողների առաջավորների շարքերում էին նաև Ղուկասյանի հրետանավորները: Նրանք այդ մարտում ոչնչացրեցին հակառակորդի գնդացրային 2 կրակակետ, 2 զիտակետ, ճնշեցին 105 մմ հրետանային մարտկոցի կրակը, ետ մղեցին աանկային գրոհը: Մարտերում ցուցաբերած խիզախության համար կրտսեր լեյտենանտ Ղուկասյանը պարգևատրվեց Կարմիր աստղի շքանշանով¹⁰⁶:

Մորավսկա-Օստրավայի շրջանում մղված մարտերում աչքի բնկավ Չորրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի շտաբի աշխատակից կապիտան Սուրեն Գալուստի Դավթյանը: Նա

¹⁰⁵ Այժմ այդ բնակավայրերը միավորվել են մեկ՝ Ֆրիդեկ-Միստեկ քաղաքի մեջ:

¹⁰⁶ Նույն տեղում, ֆ. 33, ց. 686196, գ. 5070, թ. 163 (Հ. Ի. Ղուկասյանը ռազմաճակատ էր մեկնել Հուլի. ՍՍՀ Ղափանի շրջանի Շիկահող գյուղից: Նա այժմ աշխատում է Ղափանի № 2 միջնակարգ դպրոցում, որպես ուսաց լեզվի ուսուցիչ: 1965 թ. Ղուկասյանը հրավիրվեց Ֆրիդեկ-Միստեկ և մասնակցեց հաղթանակի 20-ամյակի տոնակատարությանը: Նույն թվականի օգոստոսի 18-ին նրան շնորհվեց Ֆրիդեկ-Միստեկի պատվավոր քաղաքացու կոչում):

բանակ էր ղորակոչվել 1940 թ. և ծառայել Հայկական 76-րդ լեռնահրաձգային Կ. Ե. Վորոշիլովի անվան կարմրագրոշ դիվիզիայում: Պատերազմի առաջին օրերին մասնակցել էր իրանական գործողությանը, ապա Զախափնյա Ուկրաինայի համար մղված մարտերին: Ծանր վիրավորվել էր Պոլտավայի տակ, այնուհետև բուժվելուց հետո 111-րդ հրաձգային բրիգադի կազմում մասնակցել Նովոռոսիյսկի շրջանում տեղի ունեցած դաժան մարտերին, պաշտպանել Մալաչյա Ձեմլյան: Կրկին վիրավորվել էր, բայց դարձյալ վերադարձել գործող բանակ և կռվել Լեհաստանի, ապա Զեխոսլովակիայի ազատագրության համար: Զորքորդ ուկրաինական ռադաճակատի զորքերի կողմից Մորավսկա-Օստրավան ազատագրվելուց մի քանի օր անց, ազատագրվեց նաև Օլոմոուցը և նրա շրջանի մեջ մտնող Շտեռնբերկ բաղաբը: Մայիսի 5-ին կապիտան Դավթյանը նշանակվեց չեխական այդ փոքրիկ բաղաբի ղեկավարական պարետ: Ծանր ժամանակներ էին, բայց հաղթողի եռանդով Դավթյանը գործի կալով: Քաղաքի ազատագրումից անմիջապես հետո կազմակերպվեց հեղափոխական կոմիտե, որն աշխատում էր օր ու գիշեր՝ սովետական պարետի հետ համագործակցված: Պարետն ամեն ինչ անում էր առաջին հերթին բաղաբի բնակիչներին անոգամթերք՝ ալյուր, յուղ, շաքար հասցնելու համար:

Տարիներ են անցել, պատերազմական օրերի շատ հուշեր են մոռացվել, սակայն Շտեռնբերկի բնակիչների հիշողության մեջ դեռևս թարմ է մնացել սովետական սպայի կիրառը. «Մենք չենք կարող մոռանալ նրա ծառայությունները բաղաբը պատերազմական վիճակից խաղաղ շինարարության անցնելու գործում» — գրել է ԶԿԿ Օլոմոուցի կուսարջևի մի օրդան «Շտառսլիդու» թերթը, ուստի 1965 թ. Դավթյանին շնորհվում է Շտեռնբերկի պատվավոր բաղաբացու կոչում¹⁰⁷:

Այժմ Դավթյանը ապրում և աշխատում է Երևանում: Նրա և Շտեռնբերկի աշխատավորների միջև սերտ կապ է հաս-

107 ՏԼ՝ «Սովետական դպրոց», 9 սեպտեմբերի, 1970 թ.:

տատված: Մի բանի անգամ նախկին պարետը ԽՍՀՄ-ի Կոնստիտուցիայի և Մարտի 1-ին օրվա հրապարակման համաձայն, վերջիններս ևս Հիմնական օրենքի 1-ին հոդվածի 1-ին կետի համաձայն: Այժմ Երևանի Ռեզիդենտի անվան միջնակարգ դպրոցի, որտեղ պատմություն է դասավանդում Սուրեն Դավթյանը, և Շտեռնբերգի № 2 իննամյա դպրոցի կուլեկտիվների միջև սերտ նամակագրական կապ է հաստատված: 1973 թ. Երևանի ԽՍՀ-ի մի խումբ չէր ուսուցիչներ, փոխադարձ ԽՍՀ-ում: Շտեռնբերգի մեկնեցին մի խումբ հայ ուսուցիչներ: Երկու դպրոցների պիտոներների և աշակերտների միջև նամակագրական կապը ավելի է ընդլայնվում: Չէր պիտոներները իրենց նամակներից մեկում հայտնեցին, որ 1973 թ. փետրվարի 21-ից իրենց պիտոներական դրուժինան կոչվել է կապիտան Դավթյանի անունով: Հայ դպրոցականները իրենց չէր բարեկամներին դրած նամակներում պատմում են ուսման բնագավառում ձեռք բերած հաջողությունների, արևա-վառ Հայաստանի և գեղեցկագույն Երևանի, իրենց հետադա-նելիքների և ընթացիկ աշխատանքների մասին¹⁰⁸:

Պատերազմի դաժան ապրիլներին մարտերում կոփված բարեկամությունը շարունակվում է նաև այսօր, էլ ավելի ամ-րապնդվում խաղաղ շինարարության բնագավառում ձեռք բերած նվաճումների, երկու երկրների միջև հաստատված փոխադարձ համագործակցության պայմաններում:

* * *

Մորավսկա-Օստրավայի համար մղված մարտերի ըն-թացքում հմտորեն էին գործում 8-րդ օդային բանակի միա-վորումներն ու զորամասերը: Նրանք հարվածներ էին հասց-նում հակառակորդի զորքերին, կրակային միջոցներին և ևս քաշվող շարասյուններին: Կործանիչները օդից պաշտպանում էին մեր ցամաքային զորքերի հարձակումը, հետախուզում թշնամու պաշտպանական բնագծերը: Գրոհայինները դարձել էին հակառակորդի տանկերի հոգեւառ հրեշտակները: Ռմբա-կոծիչները քար ու քանդ էին անում երկաթ-բետոնե հզոր

¹⁰⁸ Տե՛ս «Բաների Հայաստանի արխիվներ», 1975, № 1, էջ 169:

ամբուժյունները, խախտում թշնամու հաղորդակցությունը, ավերում կամուրջներն ու երկաթուղային կայանները: Միայն ապրիլի 30-ի ընթացքում մեր օդաչուները կատարեցին 928 մարտական թռիչք¹⁰⁹:

Բանակում փորձված օդաչուների համբավ ունեին մի շարք շքանշանների ասպետներ 15-րդ գվարդիական կործանիչ ավիացիոն դիվիզիայի 181-րդ գվարդիական կործանիչ ավիագնդի օդաչու, գվարդիայի լեյտենանտ Գրիգոր Ղուկասի Հայրապետյանը, 321-րդ ռմբակոծիչ ավիագնդի օդաչու, գվարդիայի լեյտենանտ Օնիկ Հարությունի Ավետիսյանը, օդակի հրամանատար, ավագ լեյտենանտ Գարեգին Մարտիրոսի Օգանեսովը, 678-րդ առանձին տրանսպորտային ավիագնդի օդաչու, կրտսեր լեյտենանտ Գևորգ Լևոնի Պապյանը, 87-րդ գվարդիական առանձին ավիագնդի օդաչու, գվարդիայի կրտսեր լեյտենանտ Ադոլֆ Արկադիի Օսիպյանը, որոնք Մորավսկա-Օստրավայի շրջանում մղված մարտական դործողությունների ընթացքում մեկ անգամ ևս ցուցաբերեցին իրենց թռիչքային բարձր վարպետությունը և թշնամուն հասցրեցին կործանիչ հարվածներ: Վերոհիշյալ բոլոր օդաչուներն էլ մարտական առաջադրանքները գերազանց կատարելու և այդ ընթացքում ցուցաբերած արիության և խիզախության համար արժանացան կառավարական նոր պարգևների: Մարտական մեքենաները ժամանակին և որակով սպասարկելու համար շքանշաններով պարգևատրվեցին նաև շարժիչների հավաքման ցեխի բրիգադիր, գվարդիայի տեխնիկ-լեյտենանտ Սուրեն Ավանեսի Գրիգորյանը և շարժական արհեստանոցի ավագ ավիատեխնիկ, տեխնիկ-լեյտենանտ Նիկոլայ Մինասի Ավետիսյանը¹¹⁰:

Բանակի տարբեր զորամասերում աչքի ընկան նաև 509-րդ օդանավակայանային սպասարկման առանձին դումարտակի հրամանատարի քաղզոմվ տեղակալ, մայոր Գարե-

109 *Տե՛ս* А. А. Гречко. Через Карпаты, стр. 435.

110 ՍՍՀՄ ՊԿԱ, ֆ. 8-րդ օդային բանակի, ց. 5766, գ. 18, թթ. 197, 225, գ. 32, թթ. 11—430:

գին Թեոսի Իլիկչյանը, 73-րդ ինժեներային-օդանավակալա-
նային դումարտակի հրամանատարի բաղդժով տեղակալ,
կապիտան Շափազակ Արմենակի Կիրակոսյանը, 678-րդ
առանձին տրանսպորտային ավիացիոյի էսկադրիլիայի շտաբի
պետ, գլխարկիայի լեյտենանտ Սարգիս Գևորգի Դավթյանը,
321-րդ գլխարկական ուժերակոծիչ գլխարկիայի 13-րդ գլխար-
կական ուժերակոծիչ ավիացիոյի շտաբի պետի հետախույզու-
թյան և ախույզականկարչության ծառայության գծով տեղա-
կալ, գլխարկիայի մայոր Համո Տիգրանի Մասումյանը, բա-
նակի շտաբի 8-րդ բաժնի պետի օգնական, ավագ լեյտենանտ
Սուրեն Մովսեսի Ավդոյանը, բանակի զինվորական արիբու-
նալի անդամ, իրավաբանության գլխարկիայի կապիտան Ար-
մենակ Արսենի Օհանյանը, 8-րդ գրոհային ավիացիոն կոր-
պուսի վարչության վարչատնտեսական բաժնի պետ, համ-
բարակային ծառայության կապիտան Գևորգ Ասատուրի Թե-
վոսովը և շատ ուրիշներ, որոնք հրամանատարության առա-
ջադրանքները ժամանակին և բարեխղճորեն կատարելով,
իրենց արժանի ավանդը ներդրեցին եղբայրական Չեխոսլո-
վակիայի արդյունաբերական կարևոր կենտրոն՝ Մորավսկա-
Օստրավա քաղաքը և նրա շրջանները գերմանաֆաշիստա-
կան զավթիչներից ազատագրելու գործում¹¹¹։

Մարտ-ապրիլյան հարձակողական մարտերին ահաբիշ-
մասնակցութուն ունեցան նաև 18-րդ բանակի միավորում-
ներն ու զորամասերը։ Մարտի 28-ից մինչև ապրիլի 30-ը
ընկած ժամանակաընթացքում, լեռնաանտառոտ դժվարա-
նակի տեղանքում տեղի ունեցած մարտերում, նրանք թըշ-
նամուն հասցրին զգալի կորուստներ և առաջ շարժվելով 70—
100 կմ աղատագրեցին 538 բնակավայր, որոնց թվում՝ Տվրդո-
շին, Տրստենա, Դուլ. Կուբին, Միկուլաշ, Ռուժոմբերոկ, Մար-
տին, Վրուտկի, Նամեստովո, Ժիլինա և Նովե Մեստո քաղաք-
ները։ Այդ ընթացքում բանակի զորքերը ստիպված էին հաղ-
թահարել Կիստուցա և Վագ գետերը։ Ընդհանուր առմամբ թըշ-
նամուն հասցված կորուստները կազմեցին՝ 9300 սպանված,

¹¹¹ Նույն տեղում։

3630 գերի: Նույն ժամանակաշրջանում բանակը կորցրեց 1450 սպանված և 4140 վիրավոր¹¹²:

Գարնանային հարձակողական մարտերում իրենց խիզախությամբ և արիությամբ աչքի ընկան վերահիշյալ բանակի տարբեր միավորումներում և զորամասերում ծառայող հայ զինվորներն ու սպաները: Այդ մարտերում, հանուն հլրայրական շխոտսլովակյան ժողովրդի, իր մատաղ կյանքը զոհեց փառապանծ 24-րդ երկաթյա դիվիզիայի 274-րդ հրաձգային գնդի դասակի հրամանատար, լեյտենանտ Կամո Հաբեթի Թումասյանը: Բանակի հրամանատարությունը քաջարի սպային հետմահու պարգևատրեց Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշանով¹¹³:

Ալեքսանդր Նեակու շքանշանով պարգևատրվեց 138-րդ հրաձգային դիվիզիայի 768-րդ հրաձգային գնդի հետախուզական դասակի հրամանատար, զվարդիայի լեյտենանտ Աշոտ Հարությունի Զաքարյանը: Նա մեծ հմտությամբ էր կազմակերպում հետախուզական գործողությունները, հակառակորդի մասին ձեռք բերում արժեքավոր տեղեկություններ, «որսում» խիստ անհրաժեշտ «լեզուներ» և այլն¹¹⁴:

Հրաձգային դասակի քաջարի հրամանատար էր 24-րդ հրաձգային Բերդիչևյան-Սամարա-Ուլյանովսկյան կրկնակի կարմրադրոշ, Սուվորովի և Բոգդան իմենիցկու շքանշանակիր, երկաթյա դիվիզիայի 274-րդ Մերձկարպատյան Սուվորովի շքանշանակիր հրաձգային գնդի սպա, լեյտենանտ Ռուբեն Բենիամինի Թորոսյանը: Նրա ռազմիկները հատկապես աչքի ընկան ջրային արգելքների հաղթահարման և հենակետեր գրավելու ժամանակ: Բանակի հրամանատարությունը

112 Նույն տեղում, ֆ. 18-րդ բանակի, ց. 6398, գ. 540, թթ. 300—301:

113 Նույն տեղում, գ. 160, թ. 497 (Կ. Հ. Թումասյանը ռազմաճակատ էր մեկնել Լինինականից, պարգևատրված էր Արիության համար մեդալով):

114 Նույն տեղում, թ. 575 (Ա. Հ. Զաքարյանը ռազմաճակատ էր մեկնել Հայկ. ՍՍՀ Ապարանի շրջանի Զովունի գյուղից, պարգևատրված էր Կարմիր աստղի և Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշանով, Արիության համար մեդալով):

բարձր գնահատեց հայ սպայի ծառայութիւնը՝ նրան պարգևատրելով Կարմիր դրոշի շքանշանով¹¹⁵։

Դիմիդիայում հայտնի հրաձգի համբաւ ունեւ 274-րդ գնդի 6-րդ վաշտի ավագ սերժանտ Անդրեյ Ստեփանի Մարգարյանը։ Տասնյակ ֆաշիստներ էին իրենց մահը գտել նրա դիպուկ կրակից։ Մարտերից մեկի ընթացքում քաջարի հրաձիգը շարքից հանեց հակառակորդի երեք գնդացրորդի և նախստեց մեր ստորաբաժանման կողմից բնակավայրի գրավմանը։ Այդ մասին է պատմում բանակի քաղբաժնի օրգան «Знамя Родины» թերթը¹¹⁶։ Մարտական առաջադրանքները զերազանց կատարելու համար, ավագ սերժանտ Մարգարյանը պարգևատրվեց Կարմիր աստղի շքանշանով։ Կարմիր աստղի շքանշանով պարգևատրվեցին նաև նույն գնդի 5-րդ վաշտի ավտոմատավոր, կարմիրբանակային Վլադիմիր Միքայելի Զաքարյանը, ավարային ջոկատի հրաձիգ, կարմիրբանակային Համբարձում Հարությունի Թումասյանը, գնդի սանիտարական վաշտի սանհրահանգիչ, բժշկական ծառայության ավագ խոսրով Վաղարշակի Բաբաջանյանը, 52-րդ առանձին հակատանկային դիմիդիոնի հետախույզ, սերժանտ Անդրեյ Հայրապետի Ավանեսովը, 7-րդ հրաձգային գնդի սանիտարական դասակի հրամանատար, բժշկական ծառայության լեյտենանտ Գուրգեն Դավթի Հարությունյանը և ուրիշներ¹¹⁷։

Բանակի փառապանծ միավորումներից էր նաև 2-րդ գլխադիական օդադեսանտային դիվիզիան, որի շարքերում ծառայում էին շուրջ 40 հայ ռազմիկներ¹¹⁸։ Նրանք խիզախ կռիւղներ էին, իսկական հայրենասերներ։ Դեսանտայինները բոլորից առաջ էին հայտնվում դժվարանցանելի տեղամասեր-

115 Նույն տեղում, գ. 161, թ. 215 (Ռ. Բ. Թորոսյանը ռազմաճակատ էր մեկնել Բաթումի քաղաքից)։

116 *ՏՆՍ* «Знамя Родины», 1945, № 32, стр. 1.

117 ՍՍՀՄ ՊՄԿԱ. ֆ. 24-րդ հրաձգային դիվիզիայի, ց. 2, գ. 10, թթ. 72—123։

118 Նույն տեղում; ֆ. 2-րդ գլխադիական օդադեսանտային դիվիզիայի, ց. 301110, գ. 1, թ. 12։

րում, թշնամու հաղորդակցության կարևոր հանգույցներում, հանկարծակի, հանդուգն գրոհներով խուճապ սերմանում հակառակորդի շարքերում և, չլռղնելով վերջինիս ուշքի գալ, գրավում խիստ կարևոր հենակետեր: Դեպքայինների հանդուգն գրոհների հաջողություններին մեծ չափով նպաստում էին նաև դիվիզիայի 3-րդ գվարդիական օդա-դեսանտային, հրետանային Ուժղորոդյան գնդի զործողությունները: Հրետանային գնդի շտաբի պետը՝ գվարդիայի մայոր Ռուբեն Հովհաննիսի Եղյանն էր, որի ծառայությունները գնահատվեցին վերադաս հրամանատարություն կողմից, նա պարգևատրվեց Ալեքսանդր Նևսկու շքանշանով¹¹⁹:

Դիվիզիայի 7-րդ գվարդիական օդադեսանտային գնդի գումարտակներից մեկի կուսակցական կազմակերպիչն էր գվարդիայի կրտսեր լեյտենանտ Հայկալ Եփրեմի Սալադյանը: Նա հմտորեն էր կազմակերպում քաղաշխատանքները, մարտիկներին բացատրում եվրոպական երկրներում կարմիր բանակի ազատագրական միսիայի նշանակությունը, անձնական օրինակով մարտերում սխրանքի կոչում նրանց: Ապրիլի 30-ին, Մորավսկա-Օստրավա քաղաքի համար մղված մարտում, Սալադյանը, իր նախաձեռնությամբ, փոխարինեց շարքից դուրս եկած վաշտի հրամանատարին և գրոհի առարավ ստորաբաժանումը: Այդ սխրանքի համար կուսակցության հավատարիմ ղինվորը արժանացավ Հայրենական պատերազմի առաջին աստիճանի շքանշանի¹²⁰,

Մարտական առաջադրանքների կատարման ընթացքում ցուցաբերած հերոսության համար Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշանի արժանացավ նույն դիվիզիայի 4-րդ գվարդիական օդադեսանտային գնդի կուսակցական կազմակերպիչ, գվարդիայի լեյտենանտ Ստեփան Մարտիրո-

¹¹⁹ Նույն տեղում, ֆ. 18-րդ բանակի, ց. 6398, դ. 161, թ. 178 (Ռ. 2. Եղյանը ռազմաճակատ էր մեկնել Վրաց. ՍՍՀ Ախալցխա քաղաքից, պարգևատրված էր Հայրենական պատերազմի առաջին աստիճանի շքանշանով):

¹²⁰ Նույն տեղում, թ. 256, ֆ. 33, ց. 687572, դ. 2463, թ. 53 (2. Կ. Սալադյանը ռազմաճակատ էր մեկնել Երևանից):

սի Ավագյանը, Փառքի երկրորդ աստիճանի շքանշանի՝ 5-րդ գվարդիական օդադեսանտային գնդի հետախույզ, գվարդիայի սերժանտ Հրանտ Մխիթարի Մարտիրոսյանը: Մարտական պարգևների արժանացածների թվում էին՝ հրաձգային դասակի հրամանատար, լեյտենանտ Լյուզվիգ Համբարձումի Օրջաքյանը, հրաձգային ջոկի հրամանատար, ավագ սերժանտ Մեսրոպ Բախշիի Շահինյանը, առանձին հրետանա-գնդացրային գումարտակի հետախույզ, սերժանտ Արտավազ Արտաշի Պիլթակյանը, առանձին ավտոտրանսպորտային գումարտակի վարորդ, եֆրեյտոր Արտեմ Նիկիտի Ննգոյանը, կարմիրբանակայիններ՝ Սեդրակ Աբրահամի Պողոսյանը, հաշատուր Սարգսի Շաքարյանը, Գաբրիել Հայրապետի Հովհաննիսյանը, Աշիկ Պետրոսի Գրիգորյանը, վարդան Թաթոսի Սիմոնյանը, Սարիբեկ Զադինի Սարիբեկյանը, Դանիել Կրիգորի Պետրոսյանը, Զաքար Ալեքսանդրի Էթիդյանը, Բաղդատ Հայրապետի Սարգսյանը, Սարգիս Դանիելի Սայիլյանը, Թովմաս Մարգարի Սարգսյանը և շատ ուրիշներ¹²¹:

ԵՐՐՈՐԿ ԳԼՈՒԽ

ՉԵՆՈՍԼՈՎԱԿԻԱՅՈՒՄ ԳԵՐՄԱՆԱ-ՖԱՇԻՍՏԱԿԱՆ ԶՈՐՔԵՐԻ ՎԵՐՋԵՍԱԿԱՆ ԶԱՆՋԱԽՄԱՆ ՀԱՄԱՐ ՄՂՎԱԾ ՄԱՐՏԵՐՈՒՄ (մայիս, 1945 թ.)

1: ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՎԵՐՋԻՆ ՄԱՐՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հակառակորդի բեռլինյան խմբավորման շրջապատումն ավարտելուց և էլբայի վրա գաշնակիցների հետ սովետական զորքերի հանդիպումից անմիջապես հետո, Գերագույն գլխավոր հրամանատարության Զորակայանը մշակեց Պրագայի հարձակողական գործողության ծրագիրը: Այդ ծրագրի իրագործմանը պետք է մասնակցեին Առաջին, երկրորդ և Զոր-

¹²¹ Նույն տեղում, Գ. 18-րդ բանակի, Ծ. 6398, գ. 161, թ. 363; գ. 160, թթ. 443—460.

բորդ ուկրաինական ռազմաճակատները: Հարձակումը նշանակված էր մայիսի 7-ին: Սակայն տեղի ունեցան երկու կարևոր իրադարձություններ, որոնք հարկադրեցին սովետական հրամանատարությունը դործողությունն սկսել մեկ օր առաջ, չսպասելով ռազմաճակատների բոլոր ուժերի վերախմբավորման ավարտելուն:

Առաջին իրադարձությունը մայիսի 5-ին Պրազայում շխտտովակյան ժողովրդի կողմից զինված ապստամբություն սկսելն էր: Այդ մասին սովետական հրամանատարությունը իմացավ Պրազայի ռադիոյի հաղորդումներից, որով ապրտամբները Կարմիր բանակից շուտափույժ օգնություն էին խնդրում¹:

1 Պրազան, ինչպես նաև արևելքում գտնվող մի շարք խոշոր քաղաքներ, դեռևս ապրիլի սկզբին Հիտլերի կողմից հայտարարվել էին քաղաք-ամբոցներ: Նրա պարեա, գեներալ, Մյուլլեր-Գերհարտ, Չեխիայի և Մորավիայի «պրոտեկտորատի» պետական մինիստր Ֆրանկը ամեն կերպ ձգձգում էին կատարել ֆյուրերի հրամանը և մինչև վերջ դիմադրել սովետական զորքերին: Հիտլերականների նենգ ուլանով նախատեսվում էր նաև հինավուրց, գեղեցկադեմ Պրազայի հիմնահատակ ավերումը՝ քաղաքից նահանջելու գնալով:

Չեխական հայրենասերները կռահելով թշնամու մտադրությունը մայիսի 5-ին ապստամբության դրոշ պարզեցին: Նույն օրը նրանց հաջողվեց ծանր կորուսաների դեմով դրավել Պրազայի Ռադիոյի տունը, իսկ մինչև երեկո՝ քաղաքի մեծ մասը: Հաջորդ օրը հիտլերականները ապստամբների դեմ նեղակցին զգալի ուժեր, հրետանի և ավիացիա: Պրազայում կատաղի մարտեր սկսվեցին: Չնայած ապստամբների հերոսական դիմադրությանը, թշնամու գերակշիռ ուժերին հաջողվեց մայիսի 6-ի օրվա ընթացքում, կառաղի մարտերից հետո թափանցել քաղաքի կենտրոն և դրավել Վլադլա ու Լաբու (էլբա) գետերի վրա գտնվող կամուրջները, մի շարք բարիկադներ և կարևոր կետեր: Ուժերի անհավասարությունը զգացնել էր տալիս Դրությունը դառնում էր հուսահատական: Օրհասական պահին Չեխական ազգային խորհրդի ղեկավար տարրերը սկսեցին դավեր հյուսել ապստամբության ղեկավարության դեմ, պահանջելով դադարեցնել պայքարը: Նույն օրը Պրազայի խորհուրդի վրաստիականները և իրենց «ծառայություններն» առաջարկեցին Չեխական ազգային խորհրդի ղեկավարությանը Դավաճանների բանակի ղեկավարները ձգտում էին քաղաքը հանձնել ամերիկացիներին և դրանով իսկ վստահություն ձևաք բերել նրանց կողմից: Կոմունիստները վճռականորեն

Երկրորդ իրադարձությունը անգլո-ամերիկյան դաշնակից ուժերի գլխավոր հրամանատար, բանակի գեներալ Ռ. Էյզենհաուերի՝ մայիսի 4-ի անսպասելի հաղորդումն էր սովետական հրամանատարությանը՝ Չեխոսլովակիայում հարձակում սկսելու և ամերիկյան զորքերը էլբայի մոտից մինչև Վլատավա գետը շարժելու իր մտադրության մասին: Կարմիր բանակի Գերագույն շտաբի պետ, բանակի գեներալ Ա. Ի. Անտոնովին ուղարկած իր նամակում Էյզենհաուերը հայտնում էր, որ ինքը մտադրություն ունի գրավել Պրագան: Սովետական հրամանատարությունը մերժեց ամերիկացիների պահանջը՝ հայտնելով նրանց, որ արդեն ստեղծվել են զորքերի համապատասխան խմբավորումներ՝ Պրագայի գործողությունն իրագործելու նպատակով:

Մայիսի 6-ին հարձակման անցան Առաջին ուկրաինական ռազմաճակատի 3-րդ զվարդիական (հրամանատար՝ գեներալ-գնդապետ Վ. Ն. Գորգով) և 13-րդ (հրամանատար՝ գեներալ-գնդապետ Ն. Պ. Պուխով) բանակները: Անմիջապես նրանց

դուրս եկան գավաճան-վլասովականների «օգնություն» գեմ: Վլասովականները, կորցնելով իրենց հույսերը Կարմիր բանակի և ամերիկյան զորքերի ընդհարման վերաբերյալ, հետ բաշվեցին գեպի արևմուտք (սակայն նրանց չհաջողվեց խույս տալ արդար դատաստանից: Պլեխեյի 40 կմ հյուսիս-արևմելք՝ Կասեյովիցի շրջանում նրանք գերվեցին Առաջին ուկրաինական ռազմաճակատի զորքերի կողմից: Հայրենիքի դավաճան Վլասովը ստացավ իր արժանի պատիժը): Մայիսի 8-ին ապստամբության ղեկավարները տակտիկական նկատառումներով բանակցություններ սկսեցին հիտլերականների հետ՝ կրակի դադարեցման և ֆաշիստական զորքերին արևմուտք նահանջելու թույլատրյուն տալու վերաբերյալ: Ըստ պայմանավորվածության երկու կողմերն էլ պետք է կրակը դադարեցնեին ժամը 18-ին և հիտլերականները պետք է հանձնեին զինքը: Սակայն վերջիններս չկատարեցին ոչոք պահանջները: Դեռ ավելին, էսէսականները Պանկրադեյում, Մասսարիկի անվան կայարանում և Ռոկիցիանյան խճուղու վրա գտնվող հաշվհարդար տեսան ապստամբների հետ Պրագայի բարիկադների վրա զոհվեցին ավելի քան 2 հազար հայրենասերներ: Ապստամբները իրենց ծանր վիճակի մասին ռադիոյով տեղյակ պահեցին սովետական հրամանատարությանը և շուտով օգնություն խնդրեցին: Դա ստիպեց սովետական հրամանատարությանը արագացնել Պրագայի գործողության նախադասարասումն ու իրականացումը:

Հետ առաջ շարժվեցին գեներալ-գնդապետներ Պ. Ա. Ռիբալ-կոյի և Դ. Դ. Լելյուշենկոյի 3-րդ և 4-րդ գվարդիական տանկային բանակները: Երեկոյան դեմ հարձակման անցավ նաև գեներալ-գնդապետ Ա. Ս. Ժադովի 5-րդ գվարդիական բանակը: Չնայած հակառակորդի համառ դիմադրությանը, նրա պաշտպանությունը ճնշվեց ամբողջ ճակատով: Նույն օրը երեկոյան գրավվեց Բրեսլաու քաղաքը: Մայիսի 7-ին ռազմաճակատի զորքերը շարունակելով հարձակումը էլքայի արևմտյան ափով դեպի հարավ, օրվա վերջին հայտնվեցին Հանքային սարերի գլխավոր լեռնաշղթայի հյուսիսային լանջերի առջև և գրավեցին Մեյսսեն քաղաքը: Այնուհետև կատարի մարտեր սկսվեցին Սաքսոնիայի արգլունաբերական խոշոր քաղաք և հաղորդակցության ուղիների կտրելու հանգույց Դրեզդենի համար:

Մայիսի 7-ի առավոտյան, Պրագայից հարավ-արևելք ընկած շրջանից, հարձակման անցան Երկրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի զորքերը: Գեներալ-գնդապետ Մ. Ս. Շումիլովի 7-րդ գվարդիական համազորային և գեներալ-գնդապետ Ա. Գ. Կրավչենկոյի 6-րդ գվարդիական տանկային բանակները, շրջափակելով գեներալ-ֆելդմարշալ Շերների «Կենտրոն» խմբավորումը, ընդառաջ գնացին Առաջին ուկրաինական ռազմաճակատի զորքերին:

Միաժամանակ արևելքից մայիսի 6—7-ին շարունակում էին հարձակումը Չորրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի զորքերը՝ Պրագայի ճանապարհին ազատագրելով Զեխտսուվակիայի նորանոր շրջաններ:

Այգալիսի իրադրության մեջ հարձակման անցած ուղե-տական երեք ռազմաճակատներից էլ պահանջվում էր որքան կարելի է առավելագույն չափով լարել ուժերը, արագորեն դուրս գալ Պրագայի շրջանը, որպեսզի կտրեն «Կենտրոն» բանակների խմբի զորքերի նահանջի ճանապարհը դեպի արևմուտք, ինչպես նաև թույլ չտալ թշնամուն վերջին պահին իրագործելու Պրագան ոչնչացնելու հրեշավոր պլանը:

Մայիսի 8-ի առավոտյան ուկրաինական երեք ռազմա-

ճակատների զորքերը շարունակում էին հաջողությամբ զարգացնել հարձակումը: Այդ օրը, Դրեզդենից մինչև Դանուբ ընկած հսկայական ճակատով մեկ, հարձակման մեջ էին ընդգրկվել ռազմաճակատների բոլոր բանակները: Միաժամանակ Դանուբից հարավ ընկած շրջանից գեպի արևմուտք հարձակման էին անցել Երրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի զորքերը:

Առաջին ուկրաինական ռազմաճակատի աջ թևի զորքերը սրընթաց հարձակում ծավալելով, մայիսի 8-ին Հանքաշին սարերի սահմանագծում ճզմեցին հակառակորդին, ուր վերջինս դեռ փորձում էր կառչել և դիմադրել, և հաղթահարեցին լեռները: Հարձակման այդ օրը, ըստ էության, զարժավ Պրագայի գործողության վճռական օրը: Տանկային, իսկ նրանցից հետո նաև համազորային բանակները գրավեցին լեռնանցքները, ընթացքից տիրեցին սահմանապահ ամրություններին և հյուսիսից մտան Չեխոսլովակիա:

Առաջին իսկ բնակավայրերում մեր զորքերին դիմադրելու դուրս եկան տեղի բնակիչները: Հանդիսավոր դիմադրումը ընթանում էր Պրագա տանող ճանապարհներով մեկ: Սովետական զինվորներին բնակչությունը դիմադրում էր ծավիկներով, աղ ու հացով, նրանց հյուրասիրում կաթով, թարմ սառը զարեջրով: Անընդհատ լսվում էին սովետական և չեխոսլովակյան ժողովուրդների բարեկամության, սովետական քաջարի բանակը փառաբանող կոչեր, ցնծազին բացականչություններ՝ «Նազդար», «Նազդար», «Նազդար»²: Նույն օրը զգալի հաջողությունների հասան նաև ռազմաճակատի համազորային 5-րդ և 3-րդ գվարդիական բանակները, որոնք 3-րդ գվարդիական տանկային և 2-րդ լեհական բանակների համագործակցությամբ գրավեցին հյուսիսից գեպի Պրագա տանող ճանապարհները փակող, պաշտպանության հզոր հենակետ Դրեզդեն քաղաքը և առաջ շարժվելով գեպի հարավ, Լիրշտադտի և Կենիգշտադտի շրջանում, մոտեցան Չեխոսլով-

² Տե՛ս «За освобождение Чехословакии», стр. 253. (Նազդար՝ կեցցե):

վակիրայի սահմանին: Ի պատիվ Դրեզդենի գրավման, Մոսկվայում հնչեցին պատերազմի նախաժերջին ողջույնի համազարկերը³: Նույն օրը ռազմաճակատի կենտրոնի և ձախ թևի զորքերը հետապնդելով նահանջող թշնամուն, գրավեցին Կյարլից, Հիրշբերգ, Վալդենբուրգ խոշոր քաղաքները և դուրս եկան Սուդետյան լեռների գոտին:

Մայիսի 8-ին հաջողությամբ էր ընթանում նաև Երկրորդ աշխարհական ռազմաճակատի զորքերի հարձակումը: Օրվա ընթացքում նրանք ադատապրեցին չեխական Յորոմերժիցե, Մոր. Կրումլով, Միրոսլավ, ավստրիական Գուլլաբրուն և Շտոկ-կերաու քաղաքները: Երեկոյան դեմ մարտի մեջ մտցվեցին նաև առաջին գվարդիական հեծյալ-մեքենայացված խմբի միավորումները՝ նպատակ ունենալով սրբնյաց հարձակումով շարժվել դեպի Պրագա և արագացնել Զեխոսլովակիայի մայրաքաղաքի ազատագրումը:

Մայիսի 8-ին իրադարձությունները հաջողությամբ էին զարգանում նաև Զորորդ ուկրաինական ռազմաճակատում: Այդ օրը 60-րդ բանակի զորքերը՝ 38-րդ բանակի համագործակցությամբ, լարված փողոցային մարտերից հետո, ազատազրեցին Օլոմուց քաղաքը, դրանով իսկ անհրաժեշտ պայմաններ ստեղծելով արևելքից Պրագայի ուղղությամբ ռազմաճակատի զորքերի առաջ շարժման համար: Ռազմաճակատի մյուս բանակները հետապնդելով նահանջող թշնամուն, առաջ

3 Դրեզդենից ոչ հեռու, այսպես կոչված Սարսոնական Շվեյցարիայի բարձաններից մեկում, Առաջին ուկրաինական ռազմաճակատի զինվորները հայտնաբերեցին թաքստոց, որտեղ ֆաշիստները հապճեպորեն թաքցրել էին Դրեզդենի պատկերասրահի արժեքները: Կերպարվեստի ավելի քան 750 հոշակավոր ստեղծագործություններ անկանոն կերպով թափված էին սկանապատված խոնավ հանքախորշում: Ռազմաճակատի հրամանատար Ի. Ս. Կոնևի կարգադրությամբ արվեստի այդ անդնահատելի զանձերը փոխադրվեցին ապահով աեղ, իսկ ապա՝ դրանք կարգի բերելու նպատակով, տեղափոխվեցին Մոսկվա: 1955 թ. սովետական կառավարության որոշմամբ փրկված նկարները հանձնվեցին Գերմանական Դեմոկրատական Հանրապետությանը և դրանք այժմ պահպանվում են Դրեզդենի պատկերասրահի վերականգնված շենքում:

շարժվեցին 40 կմ: Հարձակման անցած սովետական երեք ռազմաճակատներից ցամաքային զորքերին օդից մեծ աջակցություն էր ցույց տալիս ավիացիան: Միայն մայիսի 6—8-ի ընթացքում 2-րդ, 5-րդ, 8-րդ և 17-րդ օդային բանակները կատարեցին 7640 մարտական թռիչք⁴:

Մայիսի 8-ին Բեռլինի Կառլսհորստ արվարձանում, գերմանական զերադույն հրամանատարության ներկայացուցիչներ՝ ֆելդմարշալ Կեստելը, ծովակալ Ֆրիդերբուրգը և գեներալ Շտումպֆը սովետական զինված ուժերի Գերադույն զլխավոր հրամանատարության և դաշնակից զորքերի զերադույն հրամանատարության ներկայացուցիչների ներկայությամբ, ստորագրեցին Գերմանիայի անվերապահ կապիտուլյացիայի մասին ակտը, որն ուժի մեջ էր մտնում մայիսի 8-ի ժամը 24-00-ից: Վրա հասավ ֆաշիստական Գերմանիայի վերջնական ջախջախման պատմական օրը, գերմանական իմպերիալիզմի դեմ սովետական ժողովրդի տարած մեծ հաղթանակի օրը:

Արդեն մայիսի 9-ի առավոտյան գերմանական զորքերը Արևելյան ճակատում ի կատարումն կապիտուլյացիայի մասին ակտի, մասսայական կերպով ցած էին դնում զենքերը և զերի հանձնվում սովետական զորքերին: Սակայն «Կենտրոն» բանակների խումբը շարունակում էր դիմադրել: Ուստի մայիսի 9-ի առավոտյան ուկրաինական երեք ռազմաճակատների զորքերը շարունակեցին սրընթաց կերպով հետապնդել կապիտուլյացիայից խուսափող հակառակորդի ուժերին: Հյուսիսից Պրագայի վրա էին շարժվում Առաջին, հարավից՝ Երկրորդ, իսկ արևելքից՝ Զորորդ ուկրաինական ռազմաճակատների զորքերը:

Պրագայի ապստամբության ճակատադրի համար այդ ճգնաժամային պայմաններում Առաջին ուկրաինական ռազմաճակատի տանկային բանակները Չխոստովակիայի մայրաքաղաքի ապստամբ բնակիչներին շուտափույթ օգնություն ցույց առալու նպատակով, մայիսի 8-ի լույս 9-ի դիշերը կա-

4 См. «За освобождение Чехословакии», стр. 257:

տարեցին 80 կիլոմետրանոց արագացված երթ և մայիսի 9-ի առավոտյան մտան Պրագա: Առաջինը հյուսիս-արևմուտքից Ոսկե Պրագա մտան 4-րդ գվարդիական տանկային բանակի: 10-րդ գվարդիական տանկային Ուրալյան կամավորական կորպուսի ղորմասերը (հրամանատար՝ գեներալ-լեյտենանտ Ն. Կ. Բելով): Այդ կորպուսի 63-րդ և 62-րդ գվարդիական տանկային բրիգադները գնդապետներ Մ. Գ. Ֆոմիչևի և Ի. Ի. Պրոշինի հրամանատարությամբ քաղաք մտան հյուսիս արևմուտքից Վլատկա-Կլադնո ճանապարհի դոսուում, առավոտյան ժամը 3—4-ին: Նրանց հետ քաղաք մտան փոխգնդապետներ Ն. Ֆ. Կորնյուշկինի 70-րդ գվարդիական ինքնագնաց-հրետանային բրիգադի ղորմասերը: Տանկերի վրա էին գտնվում 29-րդ գվարդիական մոտոհրաձգային բրիգադի ավտոմատավորների ղեսանոր՝ գնդապետ Ա. Ի. Եֆիմովի հրամանատարությամբ: Մայիսի 9-ի առավոտյան ժամը 13-ին 62-րդ բրիգադը շարժվեց դեպի Պրագայի հարավ-արևելյան ծայրամասը:

Համարյա միաժամանակ 4-րդ գվարդիական տանկային բրիգադների հետ միասին հյուսիսից Պրագա մտան 3-րդ գվարդիական տանկային բանակի ղորբերը: Մայիսի 9-ի առավոտյան ժամը 4—6-ին հյուսիսից քաղաքի արևելյան մաս մտավ բանակի առաջավոր ջոկատը՝ գեներալ-մայոր Ի. Գ. Զիբերովի հրամանատարությամբ: Առաջավոր ջոկատի հետքերով Պրագա մտան բանակի 6-րդ և 7-րդ գվարդիական տանկային կորպուսների հիմնական ուժերը: Միաժամանակ քաղաքի արևմրտյան մաս դուրս եկան 5-րդ գվարդիական մեքենայացված կորպուսի ղորմասերը: Տանկային բանակների հետևից Պրագա մտան նաև համադորային բանակների առաջավոր միավորումները:

Պրագա մտած առաջին ոտորաբաժանումների թվում էր 63-րդ գվարդիական տանկային բրիգադի 1-ին տանկային գումարտակը՝ կապիտան Մ. Ֆ. Կորոտեևի հրամանատարությամբ: Առջևից ընթանում էր լեյտենանտ Ի. Գ. Գոնչարենկոյի մեքենան: Անձնակազմի մեջ էին մտնում մեխանիկ-վարորդ, ավագ սերժանտ Ի. Գ. Շկլովսկին, հրանոթի հրամանատար սերժանտ Ն. Ս. Կովրիգինը և գնդացրորդ, կրտսեր մեխանիկ-վա-

րորդ, սերժանտ Ա. Ն. Ֆիլիպովը: Տանկի վրա էր գտնվում ավ-
տոմատավորների ղեսանորը: Վշտավա գետի վրայով ձգվող
կամուրջի շրջանում անձնակազմը մարտի մեջ մտավ հիտլե-
րականների հետ: Տանկը խփվեց: Զոհվեց Ի. Գ. Գոնչարենկոն,
վիրավորվեցին Ի. Գ. Շկլովսկին և Ա. Ն. Ֆիլիպովը: 10-րդ
գվարդիական տանկային կորպուսի հրամանատարի հրամա-
նով տանկի ողջ անձնակազմի անդամները պարզեցվեցին
շքանշաններով:

Մայիսի 9-ին Պրագայի հարավ-արևելյան մասից բողար
մտան նաև Երկրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի առաջա-
պահ զորամասերը: 6-րդ գվարդիական տանկային բաժնակի
5-րդ գվարդիական տանկային կորպուսի 22-րդ գվարդիական
տանկային բրիգադը մայիսի 9-ի ժամը 6-ին արդեն հասել էր
Յիզլավայի հարավային ծայրամասը: Չսպասելով կորպուսի
գլխավոր ուժերի մոտենալուն, 22-րդ բրիգադը զնդապետ Ի. Կ.
Օստապենկոյի գլխավորությամբ, թշնամու հետ կարճ մար-
տից հետո, գրավեց Յիզլավան և արագացված երթով առաջ
շարժվեց: Մայիսի 9-ի ժամը 13-ին բրիգադը մտավ Պրագա,
որտեղ միացավ Առաջին ուկրաինական ռազմաճակատի զորա-
մասերի հետ: 22-րդ բրիգադի հետ միասին Պրագա մտավ նաև
նույն կորպուսի 6-րդ գվարդիական մեքենայացված բրիգադը:
Ժամը 15—30-ին Պրագա մտավ 21-րդ գվարդիական տանկա-
յին բրիգադը՝ զնդապետ Գոռլաչի հրամանատարությամբ:

Մայիսի 9-ի երեկոյան ժամը 9-ին 1-ին գվարդիական
հեծյալ-մեքենայացված խմբի հեծյալ միավորումները դուրս
եկան Յիզլավայի շրջանը:

Արևելքից հաջողությամբ ղեպի Պրագա էին շարժվում
Զորորդ ուկրաինական ռազմաճակատի շարժական խմբերը:

Մայիսի 9-ի ժամը 10—45-ին Պրագա մտան ռազմաճա-
կատի շարժական խմբի 302-րդ հրաձգային դիվիզիայի առա-
ջապահ ստորաբաժանումները: Ժամը 18-ին Պրագա մտան աչդ
խմբի հիմնական ուժերը, որոնք 24 ժամվա ընթացքում կառա-
րել էին 200 կմ երթ՝ Օլտմուցի հարավ-արևմտյան շրջանից:
Ժամը 19-ին խոտերործ (Պրագայից 100 կմ հարավ-արև-

վելք) հասավ 38-րդ բանակի շարժական խումբը, որը Պրագա մտավ մայիսի 10-ի առավոտյան:

Պրագայի աղտադրումը սովետական զորքերի կողմից հանդիսացավ շատ կարևոր և զաղուց սպասվող հաղթանակ: Մոսկվան հրետանային համադարկերով ուղչունեց այդ Առաջին ուկրաինական ռազմաճակատի 30 միավորումներ ու զորամասեր արժանացան «Պրոժսկին» պատվավոր անվանման, 41 միավորումներ ու զորամասեր պարգևատրվեցին շքանշաններով:

Պրագայի աղտադրումից հետո, սովետական զորքերը շարունակեցին մարտերը մայիսի 10—11-ի ընթացքում և, ջախջախելով շրջապատման մեջ ընկած, բայց դեռևս զիմուրդոյված ցույց տվող ֆաշիստական զորքերին, Կարլովի Վարի-Պլզեն-Չեսկա Բուդեյովցե սահմանագծում հանդիպեցին սմերիկյան զորքերի հետ:

Սովետական զորքերի դուրս գալը ամերիկյան զորքերի հետ հանդիպման սահմանագիծը և Չեխոսլովակիայի սարածքում գերմանա-ֆաշիստական խմբավորումների գերի վերցնելով, հաջողությամբ ավարտվեց Պրագայի մարտական գործողությունը, որը հանդիսացավ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի վերջին մարտական գործողությունը նվրոպայում: Այն պատկվեց մեծ հաղթանակով և գերմանա-ֆաշիստական զավթիչներից եղբայրական Չեխոսլովակիայի լիակատար ազատագրումով:

Պատմական նշանակություն ունեցող մարտական այդ գործողության ընթացքում ուկրաինական երեք ռազմաճակատները հաջողությամբ կատարեցին Ջորակայանի կողմից առաջադրված կարևոր մարտական խնդիրները: Վեցօրյա մարտերի ընթացքում մեր զորքերը հակառակորդին հասցրեցին կենդանի ուժի և տեխնիկայի զգալի կորուստներ, գերի վերցվեց հակառակորդի շուրջ 860 հազար զինվոր ու սպա, այդ թվում՝ 60 գնեներալ, ռազմավար՝ 9,5 հազար հրանոթ ու ականանետ, 1,8 հազար սլանկ և խնդանաց հրանոթ, 1,1 հազար խնդան-թիւ, 18,4 հազար զնդացիր, 312,2 հազար հրացան և ավտոմատ, 76,3 հազար ավտոմեքենա, զանազան ռազմական հան-

դերձանքով 500 պահեստ: Մեր զորքերի կորուստները կազմեց ավելի քան 8 հազար սպանված և 28 հազար վիրավոր: Անմիջական Պրագայի համար մղված մարտերում զոհվել և Օլշանքսկի գերեզմանոցում են թաղվել սովետական 429 զինվոր ու սպա⁵:

Պրագայի մարտական գործողության ժամանակ առավել աչքի ընկած սովետական 50 միավորումներ արժանացան պատվավոր անվանումների: Մասսաշական հերոսության և մարտական վարպետության ցուցաբերելու համար շուրջ 260 միավորում և զորամաս պարգևատրվեցին շքանշաններով: Հարյուրավոր զինվորներ, սպաներ և զեներալներ պարգևատրվեցին մարտական շքանշաններով ու մեդալներով: Առավել աչքի ընկածներն արժանացան Սովետական Միության հերոսի կոչման: Նրանց թվում էին 10-րդ գվարդիական տանկային կորպուսի հրամանատար, տանկային զորքերի զեներալ-լեյտենանտ Ե. Ե. Բելովը, 69-րդ մեքենայացված բրիգադի հրամանատար, գնդապետ Ի. Ս. Վադանովը, 70-րդ գվարդիական ինքնագնաց-հրետանային բրիգադի հրամանատար, փոխգնդապետ Ն. Ֆ. Կորնյուշկինը, 5-րդ գվարդիական մեքենայացված կորպուսի 10-րդ գվարդիական մեքենայացված բրիգադի առնկային դասակի հրամանատարներ, ավագ լեյտենանտ Վ. Ս. Դերեյանկոն, լեյտենանտ Ս. Պ. Բեդենկոն և շատ ուրիշներ: 63-րդ գվարդիական տանկային բրիգադի հրամանատար, գնդապետ Մ. Ֆոմիչևը, 55-րդ գվարդիական տանկային բրիգադի հրամանատար, գնդապետ Դ. Ա. Դրագունսկին, 56-րդ գվարդիական առնկային բրիգադի հրամանատար, գնդապետ Զ. Կ. Սլյուսարենկոն և Առաջին ուկրաինական ռազմաճակատի հրամանատար, Սովետական Միության մարշալ Ի. Ս. Կոնևը երկրորդ անգամ պարգևատրվեցին Սովետական Միության հերոսի «Ոսկե աստղ» մեդալով:

⁵ Տե՛ս «Страны Центральной и Юго-Восточной Европы во Второй мировой войне», стр. 251.

Սովետական ղորքերի փառապանծ հաղթանակը հավերժացնելու նպատակով ՍՍՀՄ Գերագույն Սովետի նախագահության 1945 թ. հունիսի 9-ի հրամանագրով ստեղծվեց «Պրագայի ազատագրման համար» մեդալ, որով պարգևատրվեցին շուրջ 390 հազար մարդ:

Չխոստովակիայի կառավարությունը Չխոստովակիայի ազատագրման համար աչքի ընկած սովետական բազմաթիվ զինվորների ու սպաների, գնհերալների պարգևատրեց չխոստովակյան շքանշաններով ու մեդալներով:

Պրագայի մարտական գործողության հետևանքով ապահովվեց Մալիսյան ապստամբության հաղթանակը Չեխիայում, որով ավարտվեց Չխոստովակիայի կոմկուսի և ժողովրդի ապրիներ տեղադրված պայքարը՝ հանուն իրենց երկրի ազատության ու անկախության: Չխոստովակիայի լրիվ ազատագրումը համընկավ Հայրենական մեծ պատերազմի հաղթական ավարտի հետ: Մայիսի 9-ը, որն աշխարհի շատ ժողովուրդներ նշում են որպես գերմանական ֆաշիզմի դեմ տարած Հաղթանակի օր, դարձավ չխոստովակյան ժողովրդի ազգային տոն՝ Ազատագրության օր, նոր Չխոստովակիայի ծննդյան օր:

2. ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ԶԱՎԱԿՆԵՐԸ ՊՐԱԳԱՅԻ ՀԱՄԱՐ ԿՂԱՍՄ ԿԱՐՏԵՐՈՒՄ

Չխոստովակիայում գերմանաֆաշիստական ղորքերի վերջնական ջախջախման համար մղված մարտերին մեր բազմազգ հայրենիքի մյուս ժողովուրդների ու ազգությունների ներկայացուցիչների հետ ուս-ուսի մասնակցեցին նաև հայ ժողովրդի զավակները: Հայ ռազմիկները Պրագայի ազատագրման գործողությանը ակտիվորեն մասնակցեցին Առաջին, երկրորդ, Չորրորդ ու հրախիսական ռազմաճակատների ղորքերի կազմում և մարտերում աչքի ընկնելու համար արժանացան կառավարական բազմաթիվ պարգևների: Նրանց մեջ կային գնհերալներ, գնդապետներ, կրտսեր, միջին և բարձր

հրամաքաղկազմի սպաներ, սերժանտներ ու շարքայիններ, որոնք կալում էին հետևակային, հրետանային, տանկային, օդային և այլ զորատեսակների շարքերում: Հայրենական մեծ պատերազմի այդ վերջին հաղթական մարտական գործողության ընթացքում նրանք մեկ անգամ ևս ապացուցեցին հայրենիքի նկատմամբ իրենց անսահման սերն ու նվիրվածությունը՝ մարտերում ցուցաբերելով արիության և հերոսության բազմաթիվ օրինակներ, միաժամանակ սրբությունը կատարելով եղբայրական շխտսլովակյան ժողովրդի հանդեպ ունեցած իրենց ինտերնացիոնալ պարտքը:

Պրագայի մարտական գործողության ժամանակ հիմնական դերը կատարեցին Սովետական Միության մարշալ, Սովետական Միության կրկնակի հերոս Ի. Ս. Կոնեկի գլխավորած Առաջին ուկրաինական ռազմաճակատի զորքերը: Ինչպես արդեն նշեցինք, նրանք բոլորից շուտ հասան Պրագա և կործանումից փրկեցին աշխարհի հնագույն և ամենագեղեցիկ քաղաքներից մեկը: Ռազմաճակատի 3-րդ և 5-րդ զվարդիական, 18-րդ, 21-րդ, 28-րդ, 31-րդ, 52-րդ, 59-րդ համալորային, 3-րդ և 4-րդ զվարդիական տանկային, 2-րդ օդային բանակների, ռազմաճակատային ենթակայություն մի շարք միավորումների շարքերում, ծառայում էին մեծ թվով հայ ռազմիկներ: Միայն վերոհիշյալ բանակների հրամանատարների հրամանով Պրագայի ազատագրական գործողության ժամանակ պարզեցատրվեցին մարտական շքանշաններով ու մեդալներով շուրջ 500 հայ մարտիկներ ու սպաներ: Ավելի քան 40 հայ ռազմիկներ ու սպաներ աչքի ընկան 4-րդ զվարդիական տանկային բանակի շարքերում և բանակի հրամանատար, գեներալ-գնդապետ Դ. Դ. Լեյուշենկովի կողմից պարգևատրվեցին մարտական շքանշաններով⁶:

Այդպիսի խիզախ տանկիստներից էր 10-րդ զվարդիական տանկային կորպուսի 72-րդ զվարդիական ծանր տանկային գնդի տանկային վաշտի հրամանատար, զվարդիայի

⁶ Տվյալները վերցված են ՍՍՀՄ Պաշտպանության Մինիստրության կենտրոնական արխիվի վերահիշյալ բանակների ֆոնդերից:

լեյտենանտ Վահան Հովհաննիսի Նիկողոսովը: Մինչև Պրագա հասնելը Նիկողոսովը իրեն գրեթե չէր իբրև համարձակ հրամանատար: Այսպես, օրինակ, միայն մարտի 15-ից մինչև մայիսի 9-ը Նիկողոսովի առնկիստները կատաղի մարտերում ոչնչացրել էին ֆաշիստական 15 ծանր տանկ, 12 ինքնագնաց հրետանային սարքավորում, տարբեր տրամաչափերի 20 հրանոթ, 8 զրահատրանսպորտային, 14 ավտոմեքենա, բեռներով լի 30 սայլ և 2 քարշակ, շուրջ 850 զինվոր ու սպա: Տանկերը խելացի ու ճիշտ օգտագործելու շնորհիվ, վաշտը այդ մարտերում կրել էր միայն աննշան կորուստներ: Նիկողոսովը իր տանկիստներին համարձակ ու քաջաբար էր առաջնորդում նաև էլքա գետի ձախ ափով շարժվելիս, Սուդետական լեռները հաղթահարելիս: Հակառակորդը հատկապես համառորեն էր պաշտպանում այդ լեռների սառույտներում գրաված բնագծերը: Սակայն պատերազմում շատ բան տեսած և բազմապիսի խոչընդոտներ հաղթահարած տանկիստները դարձյալ ճնշեցին հակառակորդի դիմադրությունը, հաջողությամբ հաղթահարեցին Սուդետները և սրընթաց արշավեցին դեպի Պրագա: Քաղաքի բնակչությունը ցնծությամբ դիմավորեց իր ազատարարներին: Մարտական վերահիշյալ առաջադրանքները դերագանց կատարելու և այդ ընթացքում ցուցաբերած հմտության ու քաջության համար Նիկողոսովը պարգևատրվեց Կարմիր դրոշի և Ալեքսանդր Նևսկու շքանշաններով:

Առաջիններից մեկը Պրագա մտած զորամասերի թվում էր 62-րդ զվարդիական տանկային բրիգադը: Բրիգադի կազմում էր գտնվում ավտոմատավորների մոտո-մեքենայացված դումարաակը, որի հրամանատարն էր զվարդիայի մայոր Առուստամ Հակոբի Հարությունյանը: Նրա մարտիկները տանկիստներին անգնահատելի օգնություն ցույց տվեցին հատ-

7 ՍՍՀՄ ՊՄԿԱ, ք. 33, ց. 686196, գ. 2543, թ. 134; ց. 690306, գ. 220, թ. 255, (Վ. Հ. Նիկողոսովը երեսնցի էր, ռազմաճակատ էր մեկնել Խրիլիսից, սովորակ էր Գորկի քաղաքի ռազմաքաղաքական ուսումնարանը, ՍՄԿ անդամ էր 1941 թ.):

կապես ֆաշիստական ֆառուստ-գնդակակիրների շեղոքացման գործում: Գործելով ղեսանտով, տանկերի ու զրահապատների վրա, ավտոմատավորները արիաբար դիմացան պողպատյա նժույգների սրընթաց երթին և մայիսի 9-ի առավոտյան մտան Պրագա:

Գումարտակի մարտական գործողությունները հմտորեն ղեկավարելու համար զվարդիայի մայոր Հարությունյանը արժանացավ Ալեքսանդր Նևսկու շքանշանի⁸:

Իրեն որպես համարձակ, մճռական ու նախաձեռնող սպա զրահորեց նույն բրիգադի առաջին տանկային գումարտակի հրամանատար, զվարդիայի կապիտան Միքայել Հակոբի Սահակյանը: Նա կարողանում էր մարտի ընթացքում հստակ կազմակերպել իր տանկային վաշտերի համատեղ գործողությունը և հակառակորդին հասցնել կենդանի ուժի ու տեխնիկայի ծանր կորուստներ: Մինչև Պրագայի ազատագրումը Սահակյանը մարտերում ցուցաբերած խիզախության համար պարգևատրվել էր Կարմիր աստղի և Հայրենական պատերազմի առաջին աստիճանի շքանշաններով, Բելոխիի գրավման համար մեդալով: Ստանալով Պրագայի ապստամբներին անհապաղ օգնության հասնելու հրամանը, զվարդիայի կապիտան Սահակյանը բրիգադի ավանգարդում առաջիններից մեկը հաղթահարեց Սուդետները, Վլտավան և մտավ Պրագայի անցնելով ամլելի քան 300 կմ: Եղբայրական Չեխոսլովակիայի մայրաքաղաքի համար մղված մարտերին ակտիվ մասնակցություն ցուցաբերելու համար զվարդիայի կապիտան Սահակյանը պարգևատրվեց Պրագայի ազատագրման համար մեդալով⁹:

Մայիսի 9-ի առավոտյան Պրագա մտած զորամասերից էր նաև 12-րդ զվարդիական մեքենայացված բրիգադը, որի 55-րդ

⁸ Նույն տեղում, ց. 686196, դ. 2543, թ. 146 (Ա. Հ. Հարությունյանը Լեռնային Ղարաբաղի Մարտունու շրջանի Հաղարձի գյուղից էր, պարգևատրված էր Կարմիր աստղի և Կարմիր գրոշի շքանշաններով, ՄՄԿԿ անդամ էր 1941 թ.):

⁹ Նույն տեղում, թ. 155 (Մ. Հ. Սահակյանը Հայկ. ՍՍՀ Ղափանի շրջանի Շրվենանց գյուղից էր):

գլխարդիական տանկային զնդի հրամանատարի շարային դժու տեղակալը՝ գլխարդայի մայոր Հարություն Մինասի Մաթևոսյանն էր։ Պրագայի ճանապարհին Մաթևոսյանի տանկիստները ստիպված են եղել հաղթահարել ղգալի դժվարություններ։ Հստկապես դժվարին էր անցումը Սուդետներով։ Հակառակորդը փակել էր լեռնանցքները, ստեղծել հզոր ականադաշտեր։ Բացի այդ 8 կմ երկարությամբ ճանապարհը փակված էր գերանների խրձերից կազմված արգելափակոցներով։ Յուրաքանչյուր արգելափակոցի երկարությունը կազմում էր ավելի քան 100 մետր։ Դա ավելի բարդացրեց բրիգադի և հատկապես աչկից ընթացող 55-րդ գլխարդիական տանկային զնդի մարտական գործողությունները։ Տանկերը ստիպված էին թըրթուրներով դեն հրել գերանները, միաժամանակ պաշտպանվել ֆաուստգնդակակիրների շարանենգ զնդակոծություններից։ Մաթևոսյանը սառնասրտորեն ղեկավարում էր արգելափակոցների հաղթահարման աշխատանքները։ Փշրելով հակառակորդի դիմադրությունը, գլխարդիականներին հաջողվեց բացել ճանապարհը և հնարավորություն տալ կորպուսի մյուս զորամասերին անարգել արշավել դեպի Պրագա։ Մայիսի 8-ի զիշերը լույս 9-ի առավոտյան, բրիգադը, բանակի առաջապահ ջոկատի կազմում, մարտերով հաղթահարեց Վլտավա գետը և մտավ Պրագա։ Պրագայի գործողությանը ակտիվ մասնակցություն ունենալու և մարտերի ընթացքում ցուցաբերած անձնական խիզախության համար, գլխարդիայի մայոր Մաթևոսյանը արժանացավ Գերագույն զխավոր հրամանատարի շնորհակալությանը, պարգևատրվեց Պրագայի պաշտպանության համար մեդալով, Հայրենական պատերազմի առաջին և երկրորդ աստիճանների շքանշաններով¹⁰։

¹⁰ Նույն տեղում, գ. 1163, թ. 90 (Հ. Մ. Մաթևոսյանը Կարսի մարզի Կողզվանի շրջանի Կարաբաղ գյուղից էր, Կարմիր բանակ էր զորակոչվել Երևանից։ Պատերազմից հետո նա շարունակել է զինվորական ծառայությունը, պարգևատրվել Կարմիր դրոշի և Կարմիր աստղի շքանշաններով, բազմաթիվ այլ մեդալներով, զորացրվել փոխգնդապետի աստիճանով։ Այժմ աշխատում է Երևանում)։

Նույն բրիգադի 2-րդ մոտո-հրաձգային դամարտակի շարքերում էր մարտնչում հրետանավոր, գվարդիայի կրտսեր սերժանտ Գրիգոր Գարրիելի խաչատրյանը։ Բեկեռացի մոտ տեղի ունեցած մարտում շարքից դուրս եկավ հրանոթի ուղջ անձնակազմը։ Գնդականի մնացած խաչատրյանը մենակ փոխարինեց բոլորին։ Նա մեծ ճիգերով ծանր հրանոթը շրջում էր մեկ ձախ, մեկ աջ և դիպուկ կրակով խփում հակառակորդին։ Ֆաշիստները սողալով մոտեցան խիզախ հրետանավորին։ Նրանց միջև բաժանող տարածությունը արդեն կազմում էր 20—30 մ։ խաչատրյանը վիրավորվեց, սակայն հաղթահարելով ջալը ոտքի կանգնեց և իրար ետևից նռնակներ նետեց թշնամու վրա։ Իսկ երբ բանը հասավ ձեռնամարտի, նա վրա հասած հիտլերականներից մեկին սպանեց ատրճանակով, իսկ մյուսին խեղդամահ արեց։ Հենց այդ ժամանակ էլ խաչատրյանին օգնության հասան մեր հետևակայիները։ Ցուցաբերած անլիհերություն համար, քաջարի զինվորը սպարգեատրվեց Կարմիր դրոշի շքանշանով¹¹։

4-րդ գվարդիական տանկային բանակում խիզախ տանկիստի համբավ ուներ 17-րդ գվարդիական մեքենայացված բրիգադի 115-րդ գվարդիական տանկային գնդի Տ—34 տանկի հրամանատար, գվարդիայի կրտսեր լեյտենանտ Վլադիմիր Աղաջանի Հովհաննիսյանը։ Մինչև Պրագայի մարտական դարձողության իրականացումը, 1945 թ. ապրիլի 21—23-ը Բեռլինի շրջանում մղված մարտերում նրա անձնակազմը ոչնչացրել էր «Հովադ» տիպի 4 տանկ, 4 զրահատրանսպորտյոր, բեռներով լի 6 ավտոմեքինա և շուրջ 60 հիտլերական։ Այդ մարտերում տանկիստները գերի էին վերցրել նաև գերմանական 50 զինվոր ու 1 սպա։ Հովհաննիսյանի անձնակազմը աչքի էր ընկել նաև Պոտսդամի գրավման ժամանակ և արժանացել Կարմիր դրոշի շքանշանի։ Նրա տանկային անձնակազմը մասնակցեց նաև Պրագայի ուղղությամբ բանակի

¹¹ Նույն տեղում, ց. 686196, գ. 136, թ. 54 (Գ. Գ. խաչատրյանը ուղղմանակատ էր մեկնել Ադրբ. ՍՍՀ խանլարի շրջանի Բանանց գյուղից)։

կատարած հռչակավոր երթին և իր արժանի ավանդը ներդրեց՝ քաղաքի ազատագրման գործում¹²։

Պրազա մտած զորամասերից էր նաև 10-րդ գվարդիական մեքենայացված բրիգադը, որն արժանացավ «Պրաժսկայա» պատվավոր անվանման։ Այդ բրիգադի հրետանային գլխիգլխոնի 2-րդ մարտկոցի հետախույզ, գվարդիայի շարքային Լեոն Մելիքի Բաղդասարյանը աչքի ընկավ անմիջականորեն Պրազայի համար մղված մարտերում։ Ահա թե ինչ է գրել նրա պարգևատրման լիերթիկում գլխիգլխոնի հրամանատար, գվարդիայի կապիտան Իվանչենկոն. «1945 թ. մայիսի 9-ին, Պրազա քաղաքի համար մղված մարտերում, գվարդիայի շարքային Բաղդասարյանը ցուցաբերեց արիություն և խիզախություն։ Հակառակորդը Պրազայի մատուցներում թողել էր մի խումբ ֆաուստգնդակակիրների։ Սրառես հետախույզը առաջինը նկատեց թաքնված թշնամուն և անձնական զենքով ոչնչացրեց 6 ֆաուստգնդակակրի, դրանով իսկ նպաստելով տանկերի շարասյան անխափան երթին։ Արժանի է Կարմիր աստղի»։ Բրիգադի հրամանատարը ըստ արժանվույն գնահատելով խիզախ հետախույզի սխրանքը, նրան պարգևատրեց Կարմիր աստղի շքանշանով։ Մինչ այդ, Բեռլինի ճակատամարտում ցուցաբերած հերոսության համար գվարդիայի շարքային Բաղդասարյանը պարգևատրվել էր նաև Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշանով¹³։

Պրազայի հարձակողական գործողությանը ակտիվ մասնակցություն ցուցաբերեցին նաև 11-րդ գվարդիական մեքենայացված բրիգադի մարտիկներն ու սպաները։ Բրիգադի հրետանային գլխիգլխոնի կուսակցական կազմակերպիչ, գվարդիայի կապիտան Սերգո Մամիկոնի Թամազյանը՝ «Առաջ դեպի Պրազա, փրկել այն, թույլ չտալ, որ ֆաշիստական

¹² Նույն տեղում, ց. 690306, դ. 1334, թ. 161 (Վ. Ա. Հովհաննիսյանը ծնվել է Հայկ. ՍՍՀ Սիսիանի շրջանի Նորախան գյուղում, ուղղմաճակատ էր գորակոչվել Բաքվից)։

¹³ Նույն տեղում, ֆ. 10-րդ գվարդիական մեքենայացված բրիգադի, ց. 272895, գ. 6, թ. 119 (Լ. Մ. Բաղդասարյանը ուղղմաճակատ էր մեկնիչ Հայկ. ՍՍՀ Սպիտակի շրջանի Լեոնավան գյուղից)։

բարբարոսները ավերեն այն» նշանաբանով էր տանում ողջ կուսակցական-քաղաքական աշխատանքը: Դրա հիանալի արդյունքն այն էր, որ Պրագա արշավելու ընթացքում դիվիզիոնի հրանոթները երբեք էտ շմնացին տանկերից և հարկ եղած ժամանակ ակտիվ օժանդակութուն էին ցույց տալիս նրանց լեռնանցքներում հակառակորդի արգելափակոցներին ավերման, ինչպես նաև առանձին կրակակետերի ճնշման գործում: Մարտական առաջադրանքները գերազանց կատարելու համար զվարդիայի կապիտան Թամազյանն արժանացավ Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշանի¹⁴:

Տանկիստներին ու հրետանավորներին արժեքավոր օգնություն ցույց տվեցին նաև տեխնիկական սպասարկման, մատակարարման, կապի, հատուկ, օժանդակ և այլ ծառայությունների աշխատողները: Նրանք ամեն ինչ անում էին, որ բանակի զորամասերը ժամ առաջ հասնեն Պրագա և փրկեն այն կործանումից: Վթարային մեքենաների 152-րդ բաժնակային հավաքակալանի փականագործ, զվարդիայի շարքային Պետրոս Սուրենի Ավետիսյանի և նրա ընկերների ջանքերով կարճ ժամանակամիջոցում վերանորոգվեց և շարք վերադարձվեց 6 տանկ, որոնք ակտիվ մասնակցություն ունեցան Պրագայի ողատագրմանը: Մարտերի ընթացքում հակառակորդի կրակի տակ Ավետիսյանը շարքից անվերադարձ դուրս եկած մարտական մեքենաներից հանում էր պետքական ագրեգատներն ու մասերը և դրանք օգտագործում վերանորոգման ընթացքում: Գնահատելով նրա շնորհակալ աշխատանքը բանակի հրամանատարությունը Ավետիսյանին պարգևատրեց Մարտական ծառայությունների համար մեդալով¹⁵: Նույնպիսի պարգևի արժանացան 6-րդ զվարդիական

14 Նույն տեղում, ֆ. 4-րդ զվարդիական տանկային բաժնակի, ց. 4766. գ. 143, թ. 225 (Ս. Մ. Թամազյանը ռազմաճակատ էր մեկնել Հայկ. ՍՍՀ Ալավերդի բաղարից, պարգևատրված էր Կարմիր աստղի շքանշանով և Ստալինգրադի պաշտպանության համար մեդալով):

15 Նույն տեղում, գ. 141, թ. 131 (Պ. Ս. Ավետիսյանը ռազմաճակատ էր մեկնել Հենրիական բաղարից):

Լվովյան, Բեռլինյան եռակի շքանշանակիր Կապլի առանձին գնդի մեխանիկ, ղվարդիայի ավագ սերժանտ Ալեքսանդր Գրիգորի Թյունիբեկյանը, № 5252 վիրահատական դաշտային շարժական հոսպիտալի սանիտար, շարքային Համբարձում Թորոսի Ստեփանյանը, բանակի շտաբի ավտոմատավորների վաշտի ավտոմատավոր, շարքային Աշոտ Արամի Ներսիսյանը և ուրիշներ¹⁶:

4-րդ ղվարդիական տանկային բանակի ղորամասերի հետ միաժամանակ մայիսի 9-ի առավոտյան Պրագա մտան նաև առանկային ղորքերի գեներալ-գնդապետ Պ. Ս. Լիբալկովի 3-րդ ղվարդիական տանկային բանակի միավորումները, որոնց շարքերում ծառայում էին մի բանի տասնյակ հայ տանկիստներ: Իր խիզախությամբ ու մարտական ունակություներով հմուտ տանկիստ-հրամանատարի համբավ էր ձևոր բերել 54-րդ ղվարդիական տանկային բրիգադի 3-րդ տանկային գումարտակի տանկային վաշտի հրամանատար, ղվարդիայի ավագ լեյտենանտ Նիկոլայ Պետրոսի Պողոսովը: Նա Բեռլինի համար մղված ճակատամարտում ուղղակի հրաշքներ գործեց: Հարկ շրջանում հակառակորդի 25 տանկից բաղկացած խումբը ուժեղ տանկային հակազրոհ կազմակերպեց: Պողոսովը անմիջապես իր 8 տանկերով պաշտպանություն կազմակերպեց և մարտի ընթացքում ոչնչացրեց հակառակորդի «Հովադ» տիպի 12 և «Տ—4» տիպի 2 տանկ, ետմղեց նրա հակազրոհը և դրանով իսկ նպաստեց բրիգադի առաջխաղացմանը: Պողոսովն այդ մարտում անձամբ ոչնչացրեց 3 «Հովադ», 1 զրահատրանսպորտյոր, շուրջ 10 հիտլերական: Չնայած այդ մարտում նա վիրավորվեց ձեռքից, սակայն չթողեց վաշտի հրամանատարությունը: Մեկ այլ մարտում, որը առկա ունեցավ Լյուկկաուի տակ, Պողոսովն անձամբ ոչնչացրեց «Վագր» տիպի 1 տանկ, օդանավակայանում թռիչքի պատրաստվող 9 ինքնաթիռ, ռազմամթերքով լի 4 ավտոմեքենա և պարենի 1 պահեստ: Ապրիլի 21-ին Նո-

¹⁶ Նույն տեղում, գ. 95, թթ. 424, 437, 566:

չենստորժի տակ մղված մարտում այսօրեց Պողոսովի տանկը: Դուրս գալով տանկից նա սկսեց հանգեցնել բոցը, որի ընթացքում այսօրեցներ ստացավ ու կորցրեց դիտակցութունը: Մի երկու օրից հետո, դեռ լրիվ չսպաքինված, Պողոսովը դարձյալ ղեկավարում էր իր ստորաբաժանման գործողությունները: Նա մասնակցեց Բեռլինի դրամանը, ապա բանակի առաջադա՛ջ ջոկատի կազմում իր տանկերով արշավեց դեպի Պրագա: Քաջարի հայրդին մեծ հմտությամբ էր առաջնորդում իր տանկիստներին էլբայի արևմտյան ափով և Հանքային սարերի գլխավոր լեռնաշղթայի հյուսիսային լանջերով: Գերմանիայի և Զեխոսլովակիայի սահմանագծում ճըղմելով հակառակորդին, ուր նա դեռ փորձում էր կառչել ու գիմարություն ցույց տալ, Պողոսովի տանկերը մեկը-մյուսի հետևից մտան Զեխոսլովակիայի տերիտորիան: Նրա տանկիստները ձգտում էին՝ որքան կարելի է շուտ հասնել Պրագա և կանխել հինավուրց քաղաքը պայթեցնելու էսէստականների շարանենդ մտադրությունը: Մայիսի 8-ի՝ լույս 9-ի առավոտյան, կատարելով իր թափով արտասովոր 80 կիլոմետրանոց արշավ, տանկիստները ներխուժեցին Պրագա և օգնության ձեռք մեկնեցին չեխ ապստամբներին: Զեխոսլովակիայի մայրաքաղաքի ազատագրման ընթացքում հակառակորդի կենդանի ուժին և տեխնիկային ծանր կորուստներ պատճառելու և այդ ընթացքում ցուցաբերած արտակարգ տոկունության ու արիության համար ավագ լեյտենանտ Պողոսովը պարգևատրվեց Կարմիր դրոշի և Կարմիր աստղի շքանշաններով, ինչպես նաև Պրագայի ազատագրման համար մեղավոր¹⁷:

Պրագայի մարտական գործողության ընթացքում աչքի բնկան նաև 53-րդ գվարդիական տանկային բրիգադի մեխանիկ-վարորդ, գվարդիայի ավագ սերժանտ Սեդրակ Սարգսի

¹⁷ Նույն տեղում, ֆ. 33, ց. 690306, գ. 2607, ք. 131 (Ն. Պ. Պողոսովը Արևմտահայաստանի Մուշ բաղաբից էր, ռազմաճակատ էր մեկնել երկվունից, պարգևատրված էր Ստալինգրադի պաշտպանության համար մեղավոր):

Բաբայանը, 23-րդ գվարդիական մոտո-հրաձգային բրիգադի շտաբի պետի ստաժյոր, գվարդիայի մայոր Արամայիս Ալեքսանյորի Կամոյանը, նույն բրիգադի առաջին մոտո-հրաձգային գումարտակի հրաձգային գասակի հրամանատար, գվարդիայի կրտսեր լեյտենանտ Անդրանիկ Գերասիմի Աղայանը (Ղափանի շրջանի Շիկահող գյուղից), նույն գումարտակի զննարար, գվարդիայի շարքային Հաբեթ Սմբատի Խաչատրյանը, 199-րդ առանձին թեթև հրետանային բրիգադի հետախուզության պետ, կապիտան Ալեքսանդր Հովհաննիսի Խաչատրյանը, 52-րդ գվարդիական տանկային բրիգադի տանկային գումարտակի հրամանատարի քաղցծով տեղակալ, գվարդիայի ավագ լեյտենանտ Միհրան Բենիամինի Նավոյանը, 70-րդ մեքենայացված բրիգադի մոտո-հրաձգային գումարտակի կուսակալմակերպիչ, լեյտենանտ Մնացական Սեդրակի Թորոսյանը, 439-րդ առանձին գվարդիական ականանետային դիվիզիոնի 2-րդ մարտկոցի գվարդիական ականանետի («Կատյուշա») հաշվարկի հրամանատար, գվարդիայի կարմիրբանակային Վարազդատ Արսենի Փարվանյանը (Աշտարակի շրջանի Զորափ գյուղից) և շատ ուրիշներ՝ արժանատիով Առաջին ուկրաինական ռազմաճակատի հրամանատար, մարշալ Կոնեի շնորհակալությանը:

Բաղմաթիվ հայ ռազմիկներ Պրազայի մարտական գործողությանը ակտիվորեն մասնակցեցին նաև Առաջին ուկրաինական ռազմաճակատի համագործակցին բանակների շարքերում: Նրանք կրնակախոհ հետեւելով տանկիստներին, համարյա նրանց հետ միաժամանակ, հասան Պրագա:

Զինոսովակիայի մայրաքաղաք Ոսկե Պրագայի համար մարտնչած հայ ռազմիկների փայլուն համաստեղծության մեջ իր արժանի տեղն է գրավում Սովետական Միության հերոս, զեներալ-լեյտենանտ Սարգիս Սողոմոնի Մարտիրոսյանը: Ս. Ս. Մարտիրոսյանը ծնվել է 1900 թ. սեպտեմբերի 21-ին Ադրբեջանական ՍՍՀ Շամախու շրջանի Մադրասա հայկական գյուղում: Նախնական կրթությունը նա ստացել է ծննդավայրում, ապա՝ էջմիածնի հոգևոր ճեմարանում: 1918 թ. Մարտիրոսյանը կամավոր մտնում է Բաքվի կարմիր գվարդիայի

շարքերը և այնուհետև, իր ամբողջ կյանքը կապում սովետական բանակի հետ: 1920—1921 թթ. նա ակտիվ մասնակցություն է ունեցել սովետական իշխանության հաստատմանն ու ամրապնդմանը Ադրբեջանում և Հայաստանում: 1921—1938 թթ. Մարտիրոսյանը ծառայել է Հայկական 76-րդ Կ. Ե. Վորոշիլովի անվան կարմրադրոշ լեռնահրաձգային դիվիզիայում՝ վարելով դասակի, վաշտի հրամանատարի, հետախուզության գծով զնդի շտաբի պետի տեղակալի, դիվիզիայի շտաբի հետախուզության բաժնի պետի, օպերատիվ բաժնի պետի պաշտոններ: 1925 թ. ՍՄԿԿ անդամ է: 1938 թ. մայր Մարտիրոսյանը ծառայում է Բելոռուսական հատուկ զինվորական օկրուգում որպես 30-րդ, ապա՝ 121-րդ հրաձգային դիվիզիաների շտաբի պետի օպերատիվ գծով օգնական: 1939 թ. նա մասնակցում է Արևմտյան Բելոռուսիայի և Մերձբալթյան երկրների ազատագրմանը: 1940 թ. նրան շնորհվեց փոխգնդապետի կոչում: 1941 թ. մարտին փոխգնդապետ Մարտիրոսյանը նշանակվեց Խարկովի զինվորական օկրուգի 227-րդ հրաձգային դիվիզիայի շտաբի պետ: Այդ պաշտոնում էլ նա դիմավորեց պատերազմը: Հունիսի 30-ից նա մասնակցում է Ուկրաինայում մղված պաշտպանական մարտերին, առաջ քաշվում նույն դիվիզիայի հրամանատարի պաշտոնում: Այնուհետև, զնդապետ Մարտիրոսյանը, որպես 340-րդ հրաձգային դիվիզիայի հրամանատար, մասնակցում է Մոսկվայի տակ ֆաշիստական զորքերի դեմ տարած պատմական ճակատամարտին և դավթիչներից ազատագրում Մոսկվայի ու Տուլայի մարզերի բազմաթիվ բաղաձիգներ, դյուղեր, բնակավայրեր: 1942 թ. ամռանն ու աշնանը Մարտիրոսյանի դիվիզիան մարտեր էր մղում Դոնի տափաստանում: Նույն թվականի դեկտեմբերի 20-ին նրան շնորհվում է գեներալ-մայորի կոչում: 1943 թ. հուլիսի 8-ին գեներալ-մայոր Մարտիրոսյանը նշանակվում է 38-րդ բանակի 50-րդ հրաձգային կորպուսի հրամանատար և ակտիվ մասնակցություն ունենում Ուկրաինայի ազատագրման մարտերին, հատկապես աչքի ընկնում Կիևի ազատագրման ժամանակ: Նրա կորպուսը առաջիններից

մեկը հաջողութեամբ հաղթահարեց լայնահուն Դնեպրը և 1943 թ. նոյեմբերի 6-ին մտավ Կիև Գեներալ Մարտիրոսյանը նշանակվում է քաղաքի կայազորի պետ։ Այնուհետև, գեներալի կորպուսը հաղթական մարտերով շարժվելով դեպի արևմուտք, 1944 թ. ապրիլին դարձյալ առաջիններից մեկը, անցնում է սովետառումինական պետական սահմանը։

Այդ շրջանում գեներալ Մարտիրոսյանը փոխադրվում է հրկրորդ ուկրաինական ռազմաճակատ և նշանակվում 52-րդ բանակի 73-րդ հրաձգային կորպուսի հրամանատար։ 1944—1945 թթ. ընթացքում Մարտիրոսյանի կորպուսը հաջողությամբ մասնակցում է Յասսի-Քիշինևյան մարտական գործողություններ։ Մոլդավիայի, Ռումինիայի և Լեհաստանի տերիտորիաներում մղված մարտերի ընթացքում 73-րդ հրաձգային կորպուսի կողմից ազատագրվում են շուրջ 1340 բնակավայր, այդ թվում Բելցի, Ֆալեշտի, Յամպոլ (Մոլդավիա), Յոսսի, Խուշի (Ռումինիա), Խմելնիկ, Ռոդոմեկ, Վելյուն (Լեհաստան) քաղաքները։ 1945 թ. հունվարի 21-ին Մարտիրոսյանի կորպուսի զորամասերը մտնում են Գերմանիա և ապրիլին մասնակցում Բեռլինյան մարտական գործողությանը։ Գերմանիայի տարածքում մղված մարտերում կորպուսի զորամասերը գրավում են շուրջ 930 բնակավայր, այդ թվում Նյս, Բունցլաու, Գաչկաու, Նիսկո, Ռայխենբախ, Բերնշտադտ, քաղաքները¹⁸։

Հակառակորդի Բեռլինյան խմբավորման ջախջախումից հետո գեներալ Մարտիրոսյանի կորպուսը Առաջին ուկրաինական ռազմաճակատի 52-րդ բանակի կազմում ակտիվ մասնակցություն է ունենում Պրագայի մարտական գործողությանը։ Կորպուսի հրամանատարը ձգտում էր ամեն կերպ շուտ հասնել Պրագա, ժամ առաջ օգնության ձեռք պարզել իր շխուսըովակ բարեկամներին, որոնց նա լավ էր ճանաչում ֆաշիզմի դեմ մղված համատեղ պայքարից։ Դեռևս 1943 թ. դեկտեմբեր—1944 թ. մարտ ամիսներին 50-րդ հրաձգային կորպուսի կազմում էր մարտնչում ՍՍՀՄ-ում կազմակերպված

¹⁸ Նույն տեղում, ֆ. 73-րդ հրաձգային կորպուսի, ց. 485498, պ. 1, թ. 8։

Առաջին շխտստովական առանձին բրիգադը՝ ղեկերալ Լյուդ-
վիկ Սվոբոդայի գլխավորությամբ: Այդ բրիգադը Մարտիրոս-
յանի կորպուսի կազմում մասնակցել էր Բելաչա Ցերկով բա-
ղաքի ազատագրմանը, որի համար պարգևատրվել Բոգդան
Խմելնիցկու առաջին աստիճանի շքանշանով: Բրիգադը աչքի
էր ընկել նաև Կորսուն-Շեչենկովյան մարտական գործողու-
թյան ժամանակ: Կորպուսի հրամանատարը հատուկ հոգա-
տարություն էր ցուցաբերում շխտստովակ զինվորների ու
սպաների հանդեպ, օժանդակում նրանց շատ հարցերում:
Հատկապես ջերմ էր մարտական ընկերներ Մարտիրոսյանի
և Սվոբոդայի բարեկամությունը: Երբ 1944 թ. մարտի սկզբնե-
րին Չխտստովական բրիգադան փոխադրվեց ռազմաճակատի
այլ հատված, և՛ Սվոբոդան հետևյալ բովանդակությամբ մի
նամակ ուղարկեց իր նախկին հրամանատարին. «...Բաժան-
վելով Չեզնից և Չեր կորպուսից խնդրում եմ ընդունեք իմ և
բրիգադի բոլոր զինվորների ու սպաների անկեղծ երախտա-
գիտությունը՝ մեր նկատմամբ ցուցաբերած Չեր բարեկամա-
կան վերաբերմունքի, օգնության և հոգատարության համար՝
մեր համատեղ մարտական գործունեության ընթացքում, Չեր
հրամանատարության ներքո: Մենք ընդհանուր թշնամու դեմ
մարտնչեցինք ինչպես բարեկամներ և լավագույն բարեկամ-
ներ էլ կմնանք հավիտյան: Ես հաստատ համոզված եմ, որ
կրկին կհանդիպենք մոտ ապագայում մեր ազատագրված
հայրենիքում...»¹⁹:

Գեներալ Սվոբոդայի այդ կանխատեսումը իրականացավ:
1945 թ. մայիսի 7-ին 73-րդ հրաձգային կորպուսը գոր-
ծելով 52-րդ բանակի գլխավոր հարվածի ուղղությամբ, կարճ,
բայց հզոր հրետանային նախապատրաստությունից հետո,
անցավ հարձակման: 50-րդ, 116-րդ և 254-րդ հրաձգային դի-
վիզիաների առաջին էշելոնները, տանկերի աջակցությամբ,
սրընթաց գրոհեցին հակառակորդի դիրքերը և, հաջողությամբ
ճեղքելով նրա պաշտպանությունը, գրավեցին հակառակորդի

¹⁹ ՀՍՍՀ ԳՍ պատմության ինստիտուտի Հայրենական պատերազմի
պատմության կարինետի արխիվ, ֆ. 19, դ. 7, թ. 21

դիմադրության ուժեղ հանգույց Գյորլից բաղաբը, իսկ օրվա վերջին՝ Ցիտապուն:

Մայիսի 8-ի առավոտյան հակառակորդի միմյանցից բաժան-բաժան արված զորամասերի հետապնդումը շարունակվում էր: Կորպուսի առաջապահ ջոկատները տիրեցին լեռնանցքներին և ընթացքից գրավեցին սահմանապահ ամրությունները: Դրանից հետո հակառակորդը այլևս չէր կարողանում առաջվա նման դիմադրություն ցույց տալ: Նույն օրը, առանց հատուկ ջանքերի և կորուստների, կորպուսի զորամասերը ազատագրեցին չեխական առաջին բնակավայրը՝ Դրադեկը: Բնակչությունը բարեկամաբար դիմավորեց սովետական զորքերին: Սակայն հաջորդ բնակավայրի՝ Կրժիժանի գյուղաքաղաքի համար մարտեր բորբոքվեցին: Հակառակորդը պաշտպանության համար օգտագործելով հարմար տեղանքը և բարե տները, համառ դիմադրություն ցույց տվեց: «Շրջադարձային մանյովր կատարելու համար մեղ ժամանակ չկար,—ի՛ր հուշերում գրում է գեներալ Մարտիրոսյանը,—վճռվեց հինգրոպեանոց հրետանային նախապատրաստությունից հետո ճակատից գրոհել թշնամուն: Վճռական և հանդուգն գրոհը վճռեց մարտի ելքը՝ թշնամին հապճեպորեն փախավ հարավային ուղղությամբ: Այդ մարտում աչքի ընկավ սերժանտ Իվան Անդրեյցևի հաստոցային գնդացրի հաշվարկը, որն իր դիպուկ կրակով և խելացի գործողությամբ ոչնչացրեց 60-ից ավելի հիտլերականի: Չնայած հրեք անգամ վիրավորվելուն, Անդրեյցևը շարունակում էր գնդացրից կրակի հեղեղ թափել հակառակորդի վրա: Պատերազմի վերջին օրվա այդ մարտում, խիղախ զինվորը զոհվեց քաջի մահով: Իվան Անդրեյցևի զինվորական բլուզի գրպանում կոմերիտական տոմսի մեջ պահած մի երկտող գտան. «Ընկերներ, եթե հս խփվեմ մարտում, խնդրում եմ ինձ համարեք կոմունիստ»: Հայրենիքի փառապանծ դավակ 19-ամյա կոմերիտական մարտիկ Անդրեյցևին հետմահու շնորհվեց Սովետական Միության հերոսի բարձր կոչում»²⁰:

²⁰ «Школа мужества» (Ветераны вспоминают дни боевые), Ереван, 1971, стр. 365.

Բշնամին չդիմանալով մեր զորքերի ճնշմանը թողեց կրթիժանին: Այնուհետև, կորպուսի գորամասերը մեկը-մյուսի ետևից ազատագրեցին Օսեչնա, Մնիխովո-Գրադիշտե, բնակավայրերը: Միայն Մնիխովո-Գրադիշտեյում վերցվեց 3,5 հազար զերի, շուրջ 300 հրանոթ և ակահանետ, մեծ բանակությամբ այլ զենքեր²¹:

Շարունակելով սրընթաց առաջխաղացումը, կորպուսի առաջապահ ջոկատները ազատագրեցին Մլադա-Բոլեսլավ, ապա՝ Ստարա-Բոլեսլավ քաղաքները: Մլադա-Բոլեսլավի ազատագրման ժամանակ աչքի բնկավ կորպուսի 254-րդ հրաձգային դիվիզիան, որի քաղբաժնի պետն էր փոխգնդապետ Վիկտոր Ասլանի Մուրադյանը: Մլադա-Բոլեսլավում էր գտնվում հռչակավոր «Շկոդա» ավտոմեքենաների գործարանը: Այն մնացել էր համարյա անվնաս, որովհետև մինչև մեր զորքերի գալը չեխ պարտիզանները կանխել էին գործարանը պայթեցնելու ֆաշիստների շարունեղ մտադրությունը²²: Հետագայում Մլադա Բոլեսլավի քաղաքացիները, ի նշան իրենց երախտագիտության, փոխգնդապետ Մուրադյանին շնորհեցին իրենց քաղաքի պատվավոր քաղաքացու կոչում²³:

Մլադա-Բոլեսլավ և Ստարա-Բոլեսլավ քաղաքները գտնվում են Պրագայից 40—50 կմ հեռավորության վրա: Երբ Մարտիրոսյանի զորամասերն ազատագրեցին այդ քաղաքները, Լեյուշենկոյի և Ռիբալկոյի տանկիստներն արդեն մտել էին Պրագա և հաջողությամբ մտրտել մղում հակառակորդի Պրագայի խմբավորման վերացման նպատակով:

«Այն պահին, երբ ընդունվում էր կապադոքի կապիտուլ-

21 Նույն տեղում, էջ 366:

22 Տե՛ս В. А. Мурадян. Верность долгу, Ереван, 1974, стр. 259.

23 Տե՛ս «Литературная Армения», 1972, № 7, стр. 46—52. (Վ. Մուրադյանը վաղուց է թողել զինվորական ծառայությունը: Նա այժմ ՍՄԿԿ Կենտկոմին կից ՄԼԻ հայկական մասնաճյուղում բաժնի վարիչ է, պատմական գիտությունների դոկտոր: Նրա զրչի տակից դուրս են եկել տասնյակ գիտական աշխատություններ, որոնց զգալի մասը նվիրված է Հայրենական մեծ պատերազմին):

յացիան,— շարունակում է իր հուշերը գեներալ Մարտիրոս-
յանը,— ես շտաբի սպաների հետ միասին ժամանեցի Ստա-
րա-Քոլեսլով։ Ես հրամայեցի առաջապահ ջոկատի հրամա-
նատարին բնակավայրում շհապաղել և մարտի մեջ չմըտ-
նել հակառակորդի հետ, ինչքան կարելի է շտապ շարժվել դե-
պի Պրագա... Առավոտյան ժամը 9-ի մոտերքին կորպուսի
առաջապահ զորամասերը արտագանգված երթով հյուսիս-արև-
մելյան մասից մտան Պրագա»²⁴։

Կորպուսի առաջապահ զորամասերի հետ միասին իր
«Վիլլիսի» վրա Պրագա մտավ գեներալ Մարտիրոսյանը։ Ազա-
տագրված մայրաքաղաքի բնակչությունը ցնծությամբ դիմա-
վորեց հերոս գեներալին։ Այդ հուզիչ, պատմական պահը հա-
վերժացված է կինոօպերատորների կողմից։ Մի քանի կադրեր
հետագայում օգտագործել են «Ազատագրում» կինոէպոպեա-
լում և «Զեխոսլովակիա, փորձությունների տարի» փաստա-
գրական ֆիլմում²⁵։

Հաջորդ օրը Պրագայում տեղի ունեցավ սովետական
փառապանծ հրամանատարի և չեխ գեներալ Լ. Սվոբոդայի
հանդիպումը։ «Պրագայի երկաթուղային կայարանում, սովե-
տական մի խումբ բարձրաստիճան ղինվորականների հետ
միասին, մայրաքաղաք վերադարձող Զեխոսլովակիայի կա-
ռավարությունը դիմավորելու էր եկել նաև գեներալ Մարտի-
րոսյանը։ Գնացքը կանգ առավ։ Առաջինը վազոնից դուրս
եկավ պրեզիդենտ Բենեշը, ապա պրեմյեր-մինիստր Ֆիրլին-
դերը և կառավարության մյուս անդամները։ Գեներալ Մար-
տիրոսյանը արագ կերպով իր սուր հայացքը նետեց դեպի
վազոնի պատուհանը և անմիջապես ճանաչեց բարձրահասակ
ղինվորականին՝ իր մարտական բարեկամ ու ղինակից, գեներ-
ալ Լյուդվիկ Սվոբոդային, որը Զեխոսլովակիայի նոր կառա-
վարության մեջ ստանձնել էր ռազմական մինիստրի պաշտո-
նը։ Նա հանդարտ քայլերով մոտենում էր ելքին։ Վազոնի
աստիճաններից իջնելիս, Սվոբոդան հանկարծակիի եկած

²⁴ «Школа мужества», стр. 366.

²⁵ Сб. В. А. Мурадян. Верность долгу, стр. 260.

մեխիլեց տեղում՝ անակնկալ հանդիպումից. նրա առաջ ժըպտալով կանգնած էր կորպուսի հրամանատարը»²⁶:

«Մենք գրկախառնվեցինք,— այդ հանդիպման մասին հիշում է գեներալ Մարտիրոսյանը,— նա չափազանց վարժացած էր Պրադայում իմ հայտնվելու համար և հարցրեց, թե ինչպե՞ս եմ ես այստեղ հայտնվել, քանի որ ինչքան իրեն հայտնի էր 73-րդ կորպուսը մի քանի օր առաջ գտնվում իր ինչ-որ տեղ՝ Բեռլինի մոտերերում: Ես պատասխանեցի նրան.

— Թանկագին բարեկամ, չէ՞ որ Դուք ձեր նամակում խնդրել էիք պատերազմի ավարտից հետո հյուր գալ ձեզ, որպեսզի միասին նշենք հաղթանակը: Ահա և ես էլ եկա...»²⁷:

Զեխոստովակիայի կառավարությունը բարձր է գնահատել գեներալ Մարտիրոսյանի ծառայությունները ֆաշիզմի լծից իրենց երկրի ազատագրման գործում՝ նրան պարգևատրելով Սպիտակ առյուծի երկրորդ աստիճանի և Մարտական խաչ սուսերով շքանշաններով, ինչպես նաև մի շարք մեդալներով: Գեներալ Մարտիրոսյանը սովետական այն առաջին զորավարներից էր, որին շնորհվեց Պրադայի պատվավոր բաղաբացու կոչում և նրան հանձնվեց Զեխոստովակիայի մայրաքաղաքի խորհրդանշանակ բանալին:

Պրադայի ազատագրումից հետո Մարտիրոսյանին շնորհվում է գեներալ-լեյտենանտի կոչում, իսկ 1945 թ. մայիսի 29-ի հրամանագրով՝ Սովետական Միության հերոսի կոչում²⁸: Մինչ այդ նրա կուրճը զարդարում էին Լենինի, Կարմիր դրոշի երեք, Սովորովի երկրորդ աստիճանի շքանշաններ և բազմաթիվ այլ մեդալներ²⁹: Հերոս գեներալը պատերազմից հետո շարունակեց ծառայությունը բանակում մինչև 1953 թ., իսկ այնուհետև անցավ հասարակական-քաղաքական լայն աշխատանքի: Պահեստի գեներալ-լեյտենանտ, Սովետական Միության հերոս Մարտիրոսյանը այժմ ապրում և աշխատում

²⁶ Նույն տեղում, էջ 267—268:

²⁷ «Школа мужества», стр. 373.

²⁸ Տե՛ս «Գիրք հերոսների մասին», Երևան, 1964, էջ 33:

²⁹ ՍՍՀՄ ՊՄԿՍ, ֆ. 73-րդ հրաձգային կորպուսի, ց. 370390, գ. 5, թ. 83:

է Երևանում: Նա հանդիսանում է Սովետաշխուհիստութւական ընկերութեան հայկական բաժանմունքի նախագահ, արտասահմանեան երկրների հետ ՍՍՀՄ բարեկամական կապերի ընկերութեան միութեան խորհրդի անդամ, Սովետաշխուհիստութւական բարեկամութեան համամիութենական ընկերութեան վարչութեան նախագահի տեղակալ, Երևանի քաղաքային սովետի դեպուտատ, հասարակական կարգով ղեկավարում է ՍՄԿԿ Կենտկոմին կից ՄԼԻ հայկական մասնաճյուղի Հայրենական մեծ պատերազմի բաժինը, աշխատում է մի շարք այլ կազմակերպութեաններում, պարբերաբար հանդես գալիս մամուլում, ռադիոյով և հեռուստատեսութեամբ: Սկսած 1964 թ. գեներալ Մարտիրոսեանը համարյա ամեն տարի լինում է Չխոստութւակիայում, հանդիպում իր մարտական ղինակիցների, պատերազմի վետերանների, աշխատավորութեան լայն զանգվածների, ՉՍՍՀ ժողովրդական բանակի մարտիկների, պիոներ-դպրոցականների հետ: Չխոստութւակիայում նրան բոլորն են ճանաչում և սիրով անվանում «մեր ղեներալը»:

Անխախտ կերպով շարունակւում էր նաև Ս. Մարտիրոսեանի բարեկամութեան իր նախկին մարտական ընկեր, ՉՍՍՀ պրեզիդենտ³⁰ Լյուդմիլ Սլոբոդայի հետ՝ մինչև վերջինիս մահը: Սարգիս Մարտիրոսեանը խնամքով է պահում իր տանը Լ. Սլոբոդայի «Փառապանծ մարտական ուղի» աշխատութեանը, որտեղ տրւած է Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներին ՍՍՀՄ-ում կազմակերպւած Չխոստութւական զորամասերի մարտական ուղին՝ Բուդուլուկից մինչև Պրագա: Գրքի վրա հեղինակը մակագրել է. «Թանկագին Սարգիս Սովետմոտիլին, Սովետական Միութեան հերոս, գեներալ-լեյտենանտին: Բարի հիշատակ Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներին գերմանաֆաշիստական զավթիչների դեմ մղած համատեղ պայքարի մասին և անկեղծ շնորհակալութեամբ՝ Ձեր հրամանատարութեամբ մարտնչած, ՍՍՀՄ-ում կազմակերպւած Առաջին Չխոստութւական առանձին բրիգադին՝ Ձեր

30 Այժմ ՉՍՍՀ պրեզիդենտը Գուտալ Գուսակն է:

կողմից ցույց տրված հայրական հոգատարության համար...»³¹։

Պրագայի ազատագրումից հետո գեներալ Մարտիրոսյանի կորպուսը մինչև մայիսի 13-ը մասնակցեց Զխոստովակիայի մայրաքաղաքից հյուսիս-արևելք ընկած շրջանում ֆաշիստական ջախջախված զորքերի մնացորդների վնասազերծման և գերեվարման գործողությանը, որի հետևանքով, վերջիններիս չհաջողվեց ճողոպրել արևմուտք և հանձնվել ամերիկացիներին։ Կորպուսը հաջողությամբ ավարտեց պատերազմի վերջին մարտական գործողությունը։ Այդ ընթացքում կորպուսի զորամասերի կողմից ազատագրվեց չխոստովակյան 221 բնակավայր³²։

Փառապանծ միավորման շարքերում այդ գործողությանը մասնակցեցին նաև հայ ժողովրդի ղալակները, որոնցից շատերը մարտում աչքի ընկնելու համար արժանացան Առաջին օւկրաինական ռազմաճակատի հրամանատար, մարշալ Կոնևի շնորհակալությանը։ Այդպիսի հերոսներից էին 254-րդ հրաձգային դիվիզիայի քաղբաժնի պետ, փոխգնդապետ Վիկտոր Ասլանի Մուրադյանը, կորպուսի ավարային սպառազինության հավաքման պետի օգնական, կապիտան Սարգիս Արշակի Աբրահամյանը, հրաձգային վաշտի հրամանատար, ավագ լեյտենանտ Ռաֆիկ Մաթևոսի Սաղաթելյանը և շատ ուրիշներ³³։

Պրագայի մարտական գործողության ընթացքում առավել աչքի ընկած 30 միավորումների, զորամասեր և ստորաբաժանումների արժանացան «Պրաժսկայա» պատվավոր անվանման։ Դրանց թվում էին գվարդիայի գեներալ-մայոր Պ. Մ. Զիրկովի 15-րդ գվարդիական եռակի շքանշանակիր խարկովյան, գվարդիայի գեներալ-մայոր Վ. Վ. Ռուսակովի 58-րդ գվարդիական եռակի շքանշանակիր Կրասնոդարյան

31 «Школа мужества», стр. 373—374.

32 ՍՍՀՄ ՊՄԿԱ, ֆ. 73-րդ հրաձգային կորպուսի, ց. 485498, դ. 1, թ. 8։

33-նույն տեղում, ց. 370390, գ. 5, թթ. 2, 83, 128։

գիվիզիաները, զնդապետ Գ. Ս. Բուռնալյանի 168-րդ թեթև հրետանային բրիգադը³⁴, որոնց շարքերում մեծ թվով հայ ռազմիկներ էին ծառայում:

Շուրջ 100 հայ ռազմիկներ էին ծառայում 5-րդ գվարդիական բանակի 34-րդ գվարդիական հրաձգային կորպուսի 15-րդ գվարդիական հրաձգային գիվիզիայում³⁵: Այդ գիվիզիան ռազմաճակատ էր մեկնել 1941 թ. սեպտեմբերին Հայաստանից և անցել փառապանծ մարտական ուղի: Նա նախկին 136-րդ հրաձգային գիվիզիան էր, որը աչքի էր ընկել նաև սովետա-ֆիննական պատերազմում և պարգևատրվել լենինի շքանշանով: Հայաստանի աշխատավորության կողմից գիվիզիան ստացել էր նաև շեֆական դրոշ: Գերմանական ղավթիլներին դեմ մղված մարտերին միավորման ղորամասերը առաջին անգամ մասնակցեցին Մելիտոպոլ բաղաբի շրջանում՝ Հարավային ռազմաճակատի կազմում: Պատերազմի առաջին շրջանի այդ դաժան մարտերում ցուցաբերած տոկունության և հիտլերյան ղավթիլներին ծանր հարվածներ հասցնելու համար 1942 թ. փետրվարին գիվիզիան պարգևատրվում է Կարմիր դրոշի շքանշանով, ինչպես նաև ուտանում գվարդիական կոչում: 15-րդ գվարդիական հրաձգային գիվիզիան աչքի է ընկել նաև Ստալինգրադի ճակատամարտում, ապա՝ Խարկովի ազատագրման ժամանակ, որի համար 1939 թ. օգոստոսի 23-ին ստացել է Խարկովյան պատվավոր անվանումը: Դրանից հետո գիվիզիան աչքի է ընկել նաև Աջափնյա Ուկրաինայի, Մոլդավիայի, Լեհաստանի ազատագրության համար մղված մարտերում և արժանացել Սովորովի երկրորդ աստիճանի շքանշանի: Միավորումը հաջողությամբ է մարտնչել նաև ֆաշիստական Գերմանիայի տերիտորիայում, աչքի ընկել Օդեսի և էլբայի գետանցման ժամանակ: 1945 թ. ապրիլի

³⁴ *ՏՄՍ* «Освобождение Юго-Восточной и Центральной Европы войсками 2-го и 3-го Украинских фронтов. 1944—1945», М., 1970, стр. 662.

³⁵ ՍՍՀՄ ՊՄԿԱ, ֆ. 15-րդ գվարդիական հրաձգային գիվիզիայի, ց. 1, դ. 1, թ. 2:

24-ին Ռիզա բաղարի մոտ՝ էլբայի վրա, դիվիզիայի զորամասերը հանդիպեցին դաշնակից անգլո-ամերիկյան զորքերի հետ³⁶։

Մայիսի 5-ին դիվիզիան էլբա գետի արևմտյան ափին՝ Ռիզա բաղարի մոտ գտնվող իր մարտական տեղամասը հանձնելով մեկ այլ զորամասի, վերախմբավորվեց Պրազայի հարձակողական գործողությանը մասնակցելու համար։ Մայիսի 6-ին դիվիզիան անցավ վճռական հարձակման։ Հակառակորդին հասցնելով ուժեղ հարվածներ, ոչնչացնելով և դերելով նրա առանձին խմբավորումներ, նրա զորամասերը մասնակցեցին Դրեզդենի շրջանում թշնամու զորքերի շրջապատման և վերաջման գործողությանը։ Այնուհետև Դրեզդենի տակից գվարդիականները նետվեցին դեպի Պրազա։ Նրանց հրթուղին ձգվում էր Մոզլան, Ժալան, Լիբոխովիցե, Կամենիցե Շանով, Բուդենիցե, Վելվարի ուղղությամբ³⁷։

Հակառակորդին ավելի արագ հետապնդելու նպատակով դիվիզիայի զորքերի մի մասը նստեցվեց ինքնագնաց հրանոթների վրա։ Մայիսի 9-ին նրանք գրավեցին Գորոմերժիցե բաղաքը, որից հետո հյուսիսարևմտյան կողմից մտան Պրազա։ Միայն մայիսի 9-ի ընթացքում դիվիզիայի զորամասերը գերի վերցրեցին հակառակորդի 8000 զինվոր ու սպա³⁸։

Պրազայի ազատագրման ժամանակ մարտական առաջադրանքը գերազանց կատարելու համար Գերազուչն գլխավոր հրամանատարության մայիսի 9-ի հրամանով շնորհակալություն հայտնվեց դիվիզիայի զորամասերին, իսկ ՍՍՀՄ Փերագուչն սովետի նախագահության 1945 թ. մայիսի 11-ի հրամանագրով դիվիզիային շնորհվեց «Պրաժսկայա» պատվովոր անվանումը³⁹։

Գործողության ժամանակ առավել աչքի ընկած զինվորներն ու սպաները պարգևատրվեցին մարտական շքանշաններ

36 Նույն տեղում, թ. 34։

37 Նույն տեղում, գ. 13, թթ. 261—262։

38 Նույն տեղում, գ. 1, թ. 35։

39 Նույն տեղում։

րով ու մեղաւորութիւնը Նրանց թվում հանդիպում ենք շուրջ 50 հալ ռազմիկների անուններին⁴⁰։ Այդ խիզախներից էին 20-րդ դարդիական հակառակակային առանձին զինվորների դասակի հրամանատար, գլարդիայի լեյտենանտ Արշավիր Կարապետի Հարությունյանը, գլարդիայի հրաձգային գնդի ականանետաւին վաշտի դասակի հրամանատար, գլարդիայի լեյտենանտ Գևորգ Խաչատուրի Զաքարյանը, 143-րդ առանձին սակրային գումարտակի ջոկատի հրամանատար, գլարդիայի ավագ Հոնան Կարապետի Գուլիշյանը, առանձին գլարդիական վարժական գումարտակի ջոկատի հրամանատար, գլարդիայի ավագ Մարտիրոս Համբարձումի Հակոբյանը, 50-րդ գլարդիական հրաձգային գնդի կապի վաշտի ավագ, Գրիգոր Դրաստամատի Սադոյանը, նույն գնդի հրաձգային ջոկի հրամանատար, գլարդիայի սերժանտ Վասիլ Դավթի Գեսպոյանը, 339-րդ առանձին ավտովաշտի վարորդ, գլարդիայի շարքային Անդրանիկ Հարությունի Թուխյանը, 44-րդ գլարդիական հրաձգային գնդի հրաձգային վաշտի ավտոմատավոր, գլարդիայի շարքային Զանիբեկ Ղևոնդի Հակոբյանը և ուրիշներ⁴¹։

Գլարդիայի գեներալ-մայոր Գ. Վ. Բակլանովի 34-րդ գլարդիական կորպուսի կազմում Պրագա հասաւ նաև գլարդիայի գեներալ-մայոր Վ. Վ. Ռուսակովի 58-րդ գլարդիական Կրասնոգորոդյան զինվորիան, որը մինչ այդ մեծ հայրենականի ռազմաճակատներում աչքի ընկնելու համար, պարգևատրւած էր Լենինի, Կարմիր դրոշի և Սուվորովի երկրորդ աստիճանի շքանշաններով։ Դիվիզիան Դրեզդենի հարավային շրջանից կատարելով արագացւած երթ դուրս եկաւ Պրագայի հյուսիսարևմտյան շրջանը, ճանապարհին գերելով մի քանի հազար հիտլերականների։ Դիվիզիայի զորամասերին նույնպէս Գերազույն գլխավոր հրամանատարութեան կողմից հայանվեց շնորհակալութուն, իսկ զինվորային շնորհվեց

⁴⁰ Նույն տեղում, ց. 2, գ. 22, թթ. 110—143; գ. 23, թթ. 6—68; գ. 18, թթ. 1—350։

⁴¹ Նույն տեղում։

«Պրաժակայա» պատվավոր անվանում⁴²։ Հարյուրավոր մարտիկներ տրժանացան Պրադայի աղատագրման համար մեղալի և մարտական մի շարք այլ պարզեցների նրանց թվում էին 178-րդ զվարդիական հրաձգային զնդի դասակի հրամանատարի օգնական, զվարդիայի սվագ վաչե Կարապետի վարդանյանը, 66-րդ զվարդիական առանձին կործանիչ-հակատանկային դիվիզիոնի մարտական մեքենայի վարորդ, զվարդիայի շարքային Սերգեյ Հայկի Տուպինյանը, 453-րդ դիվիզիոնային անասնաբուժական լադարեթի պետ, անասնաբուժական ծառայության մայոր Բագրատ Առուշանի Գրիգորյանը, 433-րդ հրետանային զնդի վարորդ, շարքային Վարդես Նշանի Կարապետյանը, կրտսեր լեյտենանտ Սարգիս Դրիգորի Հայրապետովը և ուրիշներ⁴³։

Իր հաղթական մարտական ուղին Պրադայից 40 կմ հյուսիս-արևելք ընկած շրջանում ավարտեց 61-րդ հրաձգային Նիկոպոլյան եռակի շքանշանակիր դիվիզիան, որը կազմավորվել էր Սովետական Հայաստանում 1941 թ. աշնանը։ Հյուսիսային Կովկասի աղատագրման մարտերում դիվիզիայի անձնակազմը ցուցաբերել էր արիության և խիզախության բազմաթիվ օրինակներ։ Հետագայում դիվիզիայի մարտիկները անձնագոհ կերպով էին մարտնչել գերմանաֆաշիստական զավթիչներից Ուկրաինան աղատագրելիս։ Հակառակորդի Նիկոպոլյան հենակետի վերացման ժամանակ հաջող մարտական գործողություններ մղելու համար դիվիզիային շնորհվել էր Նիկոպոլյան անվանումը։ Դիվիզիայի մարտական գործողությունները չհաստատում, Արևելյան Պրուսիայում և Բեռլինում նշվել են կառավարական բարձր պարգևներով⁴⁴։ Պատերազմի վերջին շրջանում դիվիզիայի շարքերում ծառայում էին հարյուրից ավելի հայեր։ Նրանց թվում էր դիվիզիայի քաղբաժնի պետ, փոխգնդապետ Սուրեն Հակոբի

⁴² Նույն տեղում, ֆոնդ 58-րդ զվարդիական հրաձգային դիվիզիայի, ց-1, գ. 41, թ. 113։

⁴³ Նույն տեղում, ց. 2, գ. 26, թ. 370—414։

⁴⁴ Տե՛ս «Краснознаменный Закавказский», М., 1969, стр. 355—356.

Թովմասյանը, որի կուրծքը զարդարում էին մարտական հինգ շրանշաններ և բազմաթիվ մեդալներ՝ Պրագայի մարտական գործողությանն ակտիվ մասնակցություն ցուցաբերելու համար, դիվիզիայի ողջ անձնակազմին, այդ թվում փոխգնդապետ Թովմասյանին, շնորհակալություն հայտնվեց Գերագույն ղլխավոր հրամանատարության և Առաջին ուկրաինական ռազմաճակատի ռազմական խորհրդի կողմից⁴⁵։

Դիվիզիայի 55-րդ հրետանային գնդի հրամանատարի քաղցածով տեղակալն էր մայոր Վաչագան Արկադիի Գրիգորյանը, որը մարտերում ցուցաբերած քաջության համար 28-րդ բանակի հրամանատար գեներալ-լեյտենանտ Ա. Ա. Լուչինսկու հրամանով պարգևատրվեց Կարմիր դրոշի շքանշանով։ Կարմիր դրոշի շքանշանով պարգևատրվեցին նաև նույն գնդի հակահետախուզության ավագ լիազոր, կապիտան Արամայիս Վեդրանիկի Տատինցյանը, 221-րդ հրաձգային գնդի հրաձգային վաշտի հրամանատար, ավագ լեյտենանտ Գարեգին Միլիտոսի Մինասյանը։ Նույն հրամանով Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշանով պարգևատրվեցին դիվիզիայի 307-րդ հրաձգային գնդի կուսակազմակերպիչ, կապիտան Ռաֆայիլ Տիգրանի Միքայելյանը, 66-րդ հրաձգային գնդի հրաձգային գումարտակի շտաբի պետ, լեյտենանտ Ար-

45 ՍՍՀՄ ՊՄԿԱ, ֆ. 33, ց. 690155, գ. 1915, թ. 11, (Ս. Հ. Թովմասյանը ծնվել է 1909 թ. Հայկ. ՍՍՀ Գորիսի շրջանի Շինուհայր գյուղում։ Ռազմաճակատ է մեկնել Երևանից՝ 1941 թ. աշնանը։ ՍՄԿԿ անդամ է 1930 թ.։ Մարտերում երկու անգամ վիրավորվել է, բայց դարձյալ վերադարձել հարազատ դիվիզիա և շարունակել մարտնչել գերմանաֆաշիստական զավթիչների դեմ։ Ցուցաբերած արիության և խիզախության համար պարգևատրված է Կարմիր դրոշի, Հայրենական պատերազմի առաջին և երկրորդ աստիճանների և Կարմիր աստղի շքանշաններով։ Մինչև ռազմաճակատ մեկնելը պիտական-կուտակցական գործիչ էր, պարգևատրված էր Պատվո նշան շքանշանով։ Հաղթանակից հետո վերադարձավ Երևան և աշխատեց որպես ՀՍՍՀ ՆԳ մինիստր, ՀԿԿ Կենտկոմի առաջին քարտուղար, ՍՍՀՄ արտակարգ և լիազոր դեսպան ՎԳՀ-ում և Լիրիայում։ Մինչև իր մահը՝ 1980 թ., նա միութենական կարգի անհատական թոշակառու էր և բնակվում էր Երևանում)։

տյուշա Իվանի Պետրոսյանը, Կարմիր աստղի շքանշանով՝ 307-րդ հրաձգային գնդի կոմերիտական կազմակերպիչ, ավագ լեյտենանտ Միրայել Գևորգի Նսայանը, 221-րդ հրաձգային գնդի ավագ անասնաբուժ, անասնաբուժական ծառայության կապիտան Գևորգ Արտեմի Գրիգորյանը⁴⁶։

Իր հաղթական մարտական ուղին Պրազայում ավարտեց Գլխավոր հրամանատարության ռեզերվի 69-րդ ղեկիթային-հրետանային դիվիզիան, որի 2004-րդ Սանդոմիրյան գնդի հրամանատարի քաղցածով տեղակալը՝ մայոր Շմավոն Աղաջանի Մինասյանն էր։ Միայն մարտական վերջին դործողությունների ընթացքում ղեկիթայինները ցած էին գցել հակառակորդի 39 ինքնաթիռ⁴⁷։ Բեռլինի դրավումից հետո քաջ ղեկիթայինները մասնակցեցին Դրեզդենի գրոհին, ապա՝ Պրազայի ազատագրմանը։ Մարտական առաջադրանքները հաջողությամբ կատարելու համար 2004-րդ ղեկիթային-հրետանային գունդը պարգևատրվեց Կարմիր աստղի շքանշանով։ Դրեզդեն-Պրազա երթուղում 3-րդ գվարդիական բանակի 127-րդ հրաձգային դիվիզիայի հակաօդային պաշտպանությունը գերազանց ապահովելու համար, գունդը արժանացավ նաև 3-րդ գվարդիական բանակի հրամանատար, գեներալ-գնդապետ Վ. Ն. Գորդովի շնորհակալությանը⁴⁸։ Մայոր Մինասյանը դործողությանը ակտիվ մասնակցելու համար պարգևատրվեց Պրազայի ազատագրման համար մեղալով։ Մինչ այդ նա պարգևատրված էր Կարմիր աստղի և Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշաններով, մի շարք այլ մեդալներով։ Պատերազմի հաղթական ավարտից հետո 2004-րդ հրետանային ղեկիթային գունդը որոշ ժամանակ մնաց Պրազայում։ Հուլիսի 5-ին նա հայրենիք վերադառնա-

⁴⁶ Նույն տեղում, ֆ. 28-րդ բանակի, ց. 8525, գ. 95, թթ. 1—585; գ. 96, թթ. 23—177 (բանակի հրամանատարի կողմից պարգևատրվեցին 40 հայ ռազմիկներ)։

⁴⁷ Նույն տեղում, ֆ. 69-րդ ղեկիթային-հրետանային դիվիզիայի, ց. 251215, գ. 5, 9—38։

⁴⁸ Նույն տեղում, ֆ. 2004-րդ ղեկիթային-հրետանային գնդի, ց. 485039, գ. 1, թ. 3։

լու հրամանն ստացաւ: Թվում էր, թե ամեն ինչ կարգին է և պատերազմի թոհ ու բոհով անցած մայրը Մինասյանը անփութ կվերադառնա տուն, որտեղ արդեն նրան էին սպասում կիրը, երկու որդիները և մյուս հարազատները: Բայց ճակատագիրը պաժան դառնվեց նրա նկատմամբ: 1945 թ. հուլիսի 16-ին մայրը Մինասյանը զոհվեց Սան գետին անցնելիս⁴⁹:

⁴⁹ Շ. Ա. Մինասյանը ծնվել է 1904 թ. Հայկ. ՍՍՀ Ղափանի շրջանի Շիրահոզ գյուղում: Վաղ հասակից նա զբաղվել է ծնողներից և մնացել ավագ եղբոր՝ Ֆյոդորի խնամքին: Նախնական կրթությունն ստացել է գյուղի գյուղում: 14 տարեկան հասակից ստիպված է եղել աշխատել Ղափանի հանքերում: 1920 թ. ընդունվել է կոմերիտմիության շարքերը, ակտիվորեն մասնակցել շրջանում տարվող կոմերիտական աշխատանքներին: 1926—1928 թթ. Մինասյանը ծառայել է Հայկական հրաձգային դիվիզիայի հրետանային գնդում, միաժամանակ ակտիվ մասնակցություն ցուցաբերել դիվիզիայի հասարակական-քաղաքական կյանքին, թղթակցել «Կարմիր զինվոր» թերթին: Այդ շրջանում նա ընդունվել է կուսակցության շարքերը: Բանակից զորացրվելուց հետո Մինասյանը մեկնել է Բաքու, իր մյուս եղբոր՝ 1918 թ. կուսակցության անդամ, Բաքվի կոմունայի զինված ջոկատներից մեկի հրամանատար Բադրատ Մինասյանի մոտ և աշխատանքի անցել Աղնեֆտում: Աշխատանքի հետ մեկտեղ նա հաջողությամբ ավարտում է Բաքվի բանֆակը և էներգետիկ տեխնիկումը: Այնուհետև Մինասյանը սովորել է Կարմիր պրոֆեսուրայում և ավարտելուց հետո աշխատել ՄՀԻ Ադրեջանի մասնաճյուղում, որպես ավագ գիտաշխատող, միաժամանակ պասախոսել մի շարք տեխնիկումներում ու բուհերում: Երբ սկսվեց Հայրենական մեծ պատերազմը, նա ներկայացավ Բաքվի Վորոշիլովյան շրջանի կոմիտարիատ՝ կամավոր ուղևորվելու մեկնելու դիմումով: Պատերազմի ծանր շրջանում կռվել է Հյուսիսային Կովկասում, Կուրանում, Ղրիմում: Հակաօդային պաշտպանության 249-րդ բանակային հրետանային-գնդի թային գնդի կազմում, 1943 թ. աշնանից՝ 69-րդ զենիթային-հրետանային դիվիզիայի 2004-րդ զենիթային-հրետանային գնդի շարքերում, մայրը Մինասյանը մասնակցել է Սոնդոմիրյան հենակետի համար մղված մարտերին, կռվել Հեհաստանի աղատագրման համար, զրոհել Բեռլինը, ապա՝ Պրագան: Պատերազմի շրջանում ավարտել է Կարմիր բանակի հակաօդային պաշտպանության բարձրագույն դիվիզորական գյուղը: Մայրը Մինասյանի ավագ որդին՝ Ռուբենը, այժմ ծառայում է ՍՍՀՄ Զինված ուժերի հակաօդային պաշտպանության զորամասերից մեկում՝ լիտվեզապետի կոչումով: Մյուս որդին՝ Ռուսնոբը, տեխնիկական գիտությունների թեկնածու է, աշխատում է Երևանում:

Պրագայի մոտակայքում՝ Վիշկով լեռան փեշերին բան-
դիտական գնդակին զոհ գնաց նաև ակադեմիկոս Նազար-
կի Հրամանատար Ալեքսանդր Կոստանովսկին (Հայկ. ՍՍՀ Թու-
մանյանի շրջանի Օձուն գյուղից)։

Զխոստովակիայի մայրաքաղաքից 12 կիլոմետրի վրա
գտնվող Վերխնի Ռոստով գյուղի համար մղված մարտում
հերոսաբար զոհվեց կարմիրբանակային Ղազար Միրայելի
Ղազարյանը։ Նրա հարազատները երկար ժամանակ ոչինչ
չգիտեին այդ մասին, քանի որ պաշտոնական պատասխան
էր եկել, թե նա «անհայտ կորածներին» ցուցակում է։ Եվ ահա
1975 թ. մարտին Երևանի Սպանդարյանի շրջանի ղինկոմի-
տարիատից ստացված գրությամբ պարզվեց հղելությունը։
Զոհվածի որդին Արամը, որն այժմ Երևանի «Նաիրի» ֆաբրի-
կայի առաջավոր բանվոր է, զբոսաշրջիկների խմբի հետ մեկ-
նեց Զխոստովակիա։ Վերխնի Ռոստովի տեղական իշխանու-
թյան ներկայացուցիչ Զավադիլ Կավիլը և բնակչուհի Յունգ-
մանովան նրան օգնեցին գտնելու հոր գերեզմանը։ Արամը
մեկ անգամ ևս ապրեց հարազատի ծանր կորուստը, բայց
նրա լցված սիրտը արդեն թեթևացել էր։ Զէ՞ որ հայրը այլևս
անհայտ կորած չէ։ Նա կռվել և հերոսաբար ընկել է չեխոստ-
ովակյան հղբայրական ժողովրդի ազատության համար։

Իրենց հաղթական մարտական ուղին Պրագայում են ա-
վարտել 3-րդ գվարդիական բանակի հաղորդակցության պետ,
գնդապետ Արիստակես Թադևոսի Սահրադյանը, գնդապետ
Ռուբեն Նիկողայի Գաբրիելյանը (հետագայում կապի ղորքե-
րի գեներալ-մայոր), 13-րդ բանակի 117-րդ գվարդիական
Բերդիչևյան հրաձգային դիվիզիայի 338-րդ գվարդիական
հրաձգային գնդի տրանսպորտային դասակի հրամանատար,
գվարդիայի լեյտենանտ Աշոտ Ստեփանի Սիմոնյանը, 20-րդ
լեռնա-հրաձգային կրկնակի կարմրագրող դիվիզիայի 61-րդ
հրետանային գնդի ավագ բժիշկ, բժշկական ծառայության
մայոր ֆառանձև Վաղգենի Ավետիքյանը, 263-րդ առանձին
կառավարական կապի գումարսակի կապավոր, եֆրեյտոր
Հրաչիկ Նրվանդի Քոչինյանը, 5-րդ գվարդիական բանակի

470-րդ կապի գումարտակի հրամանատարի բաղդժով տեղա-
կալ, գվարդիայի կապիտան հաշատուր Հակոբի Աթայանը⁵⁰,
93-րդ գվարդիական հրաձգային դիվիզիայի 293-րդ գվար-
դիական հրաձգային գնդի հրաձգային գումարտակի հրամա-
նատար, գվարդիայի մայոր Գրիգոր Հարությունի Վարյանը,
28-րդ բանակի 530-րդ բանակային հակառակային կործա-
նիչ հրետանային գնդի մարտկոցի հրանոթի նշանառու, գվար-
դիայի սերժանտ Վարդան Աղալոյի Գրիգորյանը, 55-րդ գվար-
դիական հրաձգային դիվիզիայի 166-րդ գվարդիական հրաձ-
գային գնդի հրաձգային գումարտակի հրամանատար, գվար-
դիայի մայոր Հրաչ Հովհաննեսի Բաղդասարովը, 48-րդ գվար-
դիական հրաձգային դիվիզիայի 143-րդ գվարդիական հրաձ-
գային գնդի հրաձգային վաշտի հրամանատար, գվարդիայի
ավագ լեյտենանտ Բորիս Պավելի Սարկիսովը, 50-րդ գվար-
դիական հրաձգային դիվիզիայի 142-րդ գվարդիական հրաձ-
գային դիվիզիայի 148-րդ գվարդիական հրաձգային գնդի
հրաձգային վաշտի հրամանատար, գվարդիայի լեյտենանտ
հաշիկ Հազարի Թորոսյանը, 31-րդ հրաձգային դիվիզիայի
318-րդ հրաձգային գնդի հրաձգային գումարտակի շտաբի
պետ, կապիտան Պարգև Միսակի Ղարիբյանը, 116-րդ հրաձ-
գային դիվիզիայի 408-րդ հրետանային գնդի դիվիզիոնի
կուսկազմակերպիչ, լեյտենանտ Բորիս Բորիսի հաշատուրո-
վը, 254-րդ հրաձգային դիվիզիայի 986-րդ հրաձգային գնդի
հրամանատարի շարային գծով տեղակալ, մայոր Հակոբ Նզի-
շի Սարգսյանը և շատ ուրիշներ:

50 Գվարդիայի կապիտան Աթայանը մայիսի 9-ին՝ Պրազայի գրոհի
ժամանակ ծանր վիրավորվում է և մինչև սեպտեմբերի 20-ը բուժվում քա-
ղարի հիվանդանոցներից մեկում: Հենց այդտեղ էլ նա Չեխոսլովակիայի
պրկիդիկնտ Բենեշի ձեռքից ստանում է անվանական ժամացույց և «Մար-
տական խաչ» շքանշան: Դա սովետական սպայի հրրորդ չեխոսլովակյան
պարգևն էր: Առաջին պարգևը Աթայանը ստացել էր դեռևս 1944 թ. առա-
ջին Չեխոսլովակյան բանակային կորպուսին ակտիվորեն աջակցելու հա-
մար: Մարտական ծառայության համար առաջին աստիճանի շքանշանը
նրան էր հանձնել դեներալ Սվորոպան:

Պրագայի հարձակողական դործողության ընթացքում Առաջին ուկրաինական ռազմածակատի ցամաքային զորքերին ակտիվ աջակցություն ցույց տվեց ավիացիայի զիներալ-գնդապետ Ս. Ա. Կրասովսկու 2-րդ օդային բանակը, որի շարքերում հաշվվում էր 100-ից ավելի հայ օդաչուներ, մեխանիկներ, տեխնիկներ, սպասարկող այլ անձնակազմ⁵¹:

Գործողության ընթացքում գլխավոր հարվածի ուղղությամբ թռիչք կատարեցին 1900, իսկ օժանդակ ուղղություններով՝ 400 ինքնաթիռներ: Ավիացիան գործեց ամբողջ թափով և մեծ դեր խաղաց ցամաքային զորքերի առաջխաղացումը հեշտացնելու գործում:

2-րդ օդային նավատորմում փորձառու բաջ օդաչուների համբավ ունեին Կարմիր զրոշի շքանշանի ասպետներ՝ 9-րդ գվարդիական զրոհային ավիացիոն կրկնակի կարմրադրոշ դիվիզիայի 155-րդ գվարդիական զրոհային ավիացիոն գնդի օդաչու, գվարդիայի լեյտենանտ Հայկ Սերգեյի Գյուլեցյանը, 307-րդ զրոհային ավիացիոն կարմրադրոշ դիվիզիայի 393-րդ զրոհային ավիացիոն գնդի օդակի հրամանատար, ավագ լեյտենանտ Ստեփան Հայրապետի Սուքիասյանը, 1-ին գվարդիական ռմբակոծիչ ավիացիոն դիվիզիայի 82-րդ գվարդիական ռմբակոծիչ ավիացիոն գնդի ավագ օդաչու, գվարդիայի լեյտենանտ Գևորգ Համբարձումի Գևորգյանը, 181-րդ կործանիչ ավիացիոն դիվիզիայի 306-րդ կործանիչ ավիացիոն գնդի օդաչու, կրտսեր լեյտենանտ Հարություն Սիմոնի Հարությունյանցը, 98-րդ գվարդիական առանձին հեռավոր հետախուզական թռիչքների ավիացիոն գնդի ավագ օդաչու, գվարդիայի ավագ լեյտենանտ Նիկոլայ Դմիտրիի Սարգսյանը, Հայքենական պաշտպանության ռազմին և երկրորդ աստիճանների շքանշանների ասպետներ՝ 98-րդ գվարդիական առանձին հեռավոր հետախուզական թռիչքների ավիացիոն գնդի

51 ՍՍՀՄ ՊՄԿԱ, ֆ. 2-րդ օդային բանակի, ց. 4208, դ. 53, թթ. 102—338; գ. 55, թթ. 60—117; գ. 56, թթ. 224—485; գ. 85, թթ. 52—474; գ. 86, թթ. 110—208; գ. 88, թթ. 63—301; գ. 89, թթ. 49—122; գ. 90, թթ. 106—368; գ. 91, թթ. 123—195; գ. 92, թթ. 1—333; գ. 97, թթ. 65—300:

օդաշու, գլարդիայի ավագ լեյտենանտ Մուշեղ Սամսոնի Գալլստյանը, 1-ին գլարդիական ուժեղացի ալիադիոն դիվիզիայի 81-րդ գլարդիական ուժեղացի ալիադիոն գնդի ալիադիական հրամանատարի տեղակալ, գլարդիայի լեյտենանտ Շավարշ Սարգսի Սարգսյանը, նույն դիվիզիայի 82-րդ գլարդիական ուժեղացի ալիադիոն գնդի օդային հրաձիգ-ադիստ, գլարդիայի ավագ Հովհաննես Առաքելի Քյարունցը, Կարմիր աստղի շքանշանակիրներ 646-րդ գիշերային մերձահար-ուժեղացի գնդի ինքնաթիռի շտուրման, լեյտենանտ Սայադ Պետրոսի Առաքելյանը, 21-րդ գլարդիական կործանիչ ալիադիոն գնդի օդաշու, գլարդիայի կրտսեր լեյտենանտ Հրանտ Շափաղաթի Ղադարովը, 162-րդ գլարդիական ուժեղացի ալիադիոն գնդի ինքնաթիռի շտուրման, գլարդիայի լեյտենանտ Լեոն Ոսկանի Հովհաննիսյանը, 160-րդ գլարդիական ուժեղացի ալիադիոն գնդի օդային հրաձիգ-ադիստ, գլարդիայի ավագ Լեոն Աթայի Մովսիսյանը և շատ ուրիշներ։ Օդաշուների թռիչքային վարպետությունը մեծ նշանակություն ունի մարտական մեքենաների տեխնիկական սպասարկման բարձր մակարդակից։ Մեխանիկներ, գլարդիայի ավագ Մուկուշ Հովհաննեսի Բաբաջանյանը, գլարդիայի ավագ սերժանտ Ռաֆիկ Գրիգորի Զահանգիրյանը, Իոսիֆ Մարկուտի Ադաբաբյանը, Վարդան Հովսեփի Զապունյանը, Արսուշ Կարապետի Հակոբջանյանը, գլարդիայի կրտսեր լեյտենանտ Ստեփան Լեոնի Խաչատուրով և ուրիշներ ջանք ու եռանդ չէին խնայում թռիչքից առաջ և նրանից հետո ինքնաթիռների որակյալ և ժամանակին սպասարկման գործում։ Պրագայի մարտական գործողության ընթացքում նրանց հաստիքի աշխատանքի շնորհիվ ոչ մի ինքնաթիռ պարապուրդ չուկեց։

2-րդ օդային նավատորմի ղորամասերում էին ծառայում գլարդիայի ինժեներ-կապիտան Աշոտ Նիկողայի Գաբրիելյանը, օդանավակայանի սպասարկող գումարտակի հրամանատարի բաղդոմ տեղակալ, մայոր Սայիկ Խաչատուրի Յախշիյանը, ավագ բժիշկ, գլարդիայի բժշկական ծառայության ավագ լեյտենանտ Հովհաննես Արկադիի Գաբրիելյանը, գնդի

քիմիական ծառայության պետ, գլխավորապես ալկալի լեյտենանտ Միրայել Շամիրի վարդապետովը, հատուկ ավտոմոբիլային դասակի հրամանատար, լեյտենանտ Աշոտ Նիկողայի Ակոպովը և շատ ուրիշներ, որոնք աշխատելով գիշեր-ցերեկ իրենց արժանի ավանդը ներդրեցին Չեխոսլովակիայի մայրաքաղաքի ազատագրման գործում:

Հարյուրավոր հալ ռազմիկներ մայիսի 6-ից մինչև 11-րդ տեղի ունեցած մարտերին մասնակցեցին Սովետական Միության մարշալ, Սովետական Միության հերոս Ռ. Յա. Մալինովսկու գլխավորած նրկորդ ուկրաինական ռազմաճակատի զորքերի կազմում: Նրանք ռազմաճակատի 7-րդ և 9-րդ գլխարդիական, 40-րդ, 46-րդ, 53-րդ համազորային, 6-րդ գլխարդիական տանկային, 5-րդ օդային բանակների, առաջին գլխարդիական հեծյալ-մեքենայացված խմբի, ինչպես նաև ռազմաճակատային ենթակայության մի շարք միավորումների ու զորամասերի շարքերում մարտնչեցին ինչպես Չեխոսլովակիայի մայրաքաղաքի համար, այնպես էլ նրա հարավարևելյան և հարավարևմտյան շրջաններում, կոտրեցին հակառակորդի կենտրոն խմբավորման ողնաշարը և սրընթաց արշավով Զեսկե-Քուդեկից-Պլզեն բնագծում հանդիպեցին ամերիկյան դուքերի հետ:

Պրագայի ազատագրման համար մարտնչեցին նաև 6-րդ գլխարդիական տանկային բանակի զորամասերը, որոնց շարքերում ծառայում էին ավելի քան 100 հալ ռազմիկներ ու սպաներ: Նրանց մեծ մասը մարտերում ցուցաբերած արիության ու խիզախության համար բանակի հրամանատար գեներալ-գնդապետ Ա. Գ. Կրավչենկոյի կողմից պարգևատրված էին շքանշաններով⁵²: Բռնոյի ազատագրումից հետո 6-րդ գլխարդիական տանկային բանակը հարձակում սկսեց Պրագայի ուղղությամբ: Կոտրելով հակառակորդի զորամասերի դիմադրությունը, սրընթաց արշավելով դեպի Պրագա, մայիսի 9-ին ժամը 11—30-ին բանակի 5-րդ գլխարդիական տանկա-

⁵² Նույն տեղում, ֆ. 6-րդ գլխարդիական բանակի, ց. 5199, գ. 5, թթ. 127—354, գ. 26, թթ. 16—380, գ. 27, թթ. 43—144:

յին կորսողութի զորամասերը մոտ:եցան քաղաքի արեւելյան մասուղեցներին: Քաղաքի տակ կատարած հետախուզությունից և կարճատե մարտից հետո՝ բանակի զորամասերն ու միավորումները ժամը 13—00 հասան Պրագայի կենտրոն, որտեղ միացան Առաջին ուկրաինական ռազմաճակատի 4-րդ գլխադիակաւ տանկային բանակի զորամասերի հետ⁵³: Այդ մարտական գործողության ղեկավարմանը ակտիվորեն մասնակցում էր բանակի ռազմական խորհրդի անդամ տանկային զորքերի ղեկերաւ-լեւյտենանտ Հայկ Ղազարոսի (Լազարի) Թումանյանը, որը պարգեատրւեց Պրագայի ազատագրման համար մեղաւոր: Պրագայի մարտական գործողությունը գինեքալ Թումանյանի համար վերջինը չեղաւ պատերազմում, դրանից հետո նա բանակի հետ մեկնեց Հեռավոր արեւելք և ակտիվ մասնակցություն ունեցաւ ճապոնական միլիտարիստների ջախջախման գործում:

Պրագայի ազատագրման համար մեղաւոր պարգեատրււից նաեւ բանակի 208-րդ ինքնագնաց հրետանային բրիգադի շտաբի պետ, մայոր Սերգեյ Արշակի Մկրտչյանը: Գործողության ընթացքում նա հմտորեն կազմակերպում էր շտաբի աշխատանքները և ստորաբաժանումների ղեկավարման հրատակությունը, դրանով իսկ ապահովելով բրիգադի առջև դրւած մարտական խնդրի կատարումը: Հմտորեն կազմակերպելով ինքնագնաց հրանոթների փոխգործողությունը՝ տանկերի, հետեակի և հրետանու հետ, Մկրտչյանը հասաւ այն րանին, որ բրիգադը շնչին կորուստներով կատարեց մարտական առաջադրանքը: Վիիննա-Բոնո-Պրագա ճանապարհին 208-րդ ինքնագնաց հրետանային բրիգադը ոչնչացրեց հակառակորդի սովելի քան 59 տանկ ու ինքնագնաց հրանոթ, տարբեր տրամաչափերի 51 հրանոթ, 25 զրահատրանսպորտայն, 8 ինքնաթիւ, 63 ավտոմեքենա, շուրջ 1500 զինւոր ու սպա: Այդ ամենի մեջ իր արժանի լուման ունեւ բրիգադի շտաբի պետը, որը մարտերում իրեն պահում էր քաջաբար, ոգևորում մարտիկներին ու սպաներին՝ նրանց սխրանքի կոչելով: Վեր-

53 Նույն տեղում, ց. 5179, գ. 120, թ. 26:

ջին գործողության ընթացքում ստորաբաժանումները համարեն դեկալարելու, մարտական առաջադրանքները հաջողությամբ կատարելու և այլ ընթացքում ցուցաբերած անձնական արիության ու խիզախության համար, մայր Մկրտչյանը պարգևատրվեց Կարմիր դրոշի շքանշանով⁵⁴։

Նույն բրիգադի կազմում Պրազայի մարտական գործողության ժամանակ աչքի ընկան նաև 170-րդ տանկային զնդի 2-րդ տանկային դումարտակի հրամանատար, կապիտան Աշոտ Հակոբի Սարգսյանը, բժշկական ծառայության ավագ լեյտենանտ Միքայել Վասիլի Վարդանովը, որոնք նույնպես պարգևատրվեցին Պրազայի ազատագրման համար մեդալով⁵⁵։

Պրազայի ազատագրման համար մեդալով պարգևատրված հայ սպաներից էր 30-րդ գվարդիական մեքենայացված բրիգադի 2-րդ մոտո-մեքենայացված դումարտակի հրամանատար, գվարդիայի կապիտան Զավեն Աղաջանի Բաղդասարյանը։ Մինչ այդ նա աչքի էր ընկել Բուդապեշտի, Վիեննայի և Բռնոյի համար մղված մարտերում և խիզախ տանկիստի համբավ ձեռք բերել։ Նրա կուրծքը զարդարում էին Կարմիր դրոշի, Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի և Կարմիր աստղի շքանշանները, Բուդապեշտի և Վիեննայի գրավման համար մեդալները։ Նրա դումարտակը հաջողությամբ հաղթահարեց Բռնո-Պրազա ճանապարհին հա-

⁵⁴ Նույն տեղում, ֆ. 33, ց. 690306, գ. 3537, թ. 207 (Ս. Ա. Մկրտչյանը ծնվել է 1918 թ. Հայկ. ՍՍՀ Սևանի շրջանի Դոճաձոր գյուղում, ՍՄԿԿ անդամ է, Հայրենական մեծ պատերազմին մասնակցել է 1941 թ. հունիսի 22-ից։ Մարտերում ցուցաբերած արիության համար նա պարգևատրվել է Հայրենական պատերազմի առաջին և երկրորդ աստիճանների, ինչպես նաև Կարմիր աստղի շքանշաններով։ Պրազայից հետո Մկրտչյանը 6-րդ գվարդիական տանկային բանակի կազմում մեկնեց Հեռավոր արևելք և մասնակցեց Կվանտունյան բանակի ջախջախմանը։ Մեծ խիզախի լեռնաշղթան հաղթահարելու ժամանակ ցուցաբերած խիզախության համար նա պարգևատրվեց Ա. Նեկու շքանշանով։ Պաշտոնաթող զնգապետ Ս. Ա. Մկրտչյանն այժմ ապրում է Ներսիսում)։

⁵⁵ Նույն տեղում, ֆ. 6-րդ գվարդիական տանկային բանակի, ց. 5199, գ. 39, թթ. 1—133։

կառակորդի ցույց տված դիմադրութիւնը և բանակի տուճապահ ջոկատի կազմում օգնութեան հասաւ շին ապստամբներին⁵⁵։

6-րդ զվարդիական տանկային բանակում խիզախ տանկիստի համբաւ ունեւ 31-րդ զվարդիական մեքենայացւած բրիգադի առաջին մոտո-մեքենայացւած դումարտակի հրամանատար, զվարդիայի կապիտան Ներսէս Մանուշարի Հակոբեյանը։ Մեծ հայրենականի տարիներին նա դժւարին, բայց հաղթական մարտական ուղի էր անցել Լենինգրադից Պրագա։ Կռիւլ էր Լենինգրադյան, Կալինինի, Արեւմտյան, Երրորդ, Առաջին և Երկրորդ ուկրաինական ռազմաճակատներում, երեք անգամ ծանր վիրավորուել, պարգևատրուել Կարմիր դրոշի և Կարմիր աստղի շքանշաններով, Արիւթյան համար, Մարտական ծառայութիւնների համար, Վիեննայի դրաւման համար մեդալներով։ Նրա գումարտակը նույնպէս ակտիւ մասնակցութիւն ունեցաւ Զինոսլովակիայի մայրաքաղաքը Ֆրաշխտական զաւթիչներից մաքրելու գործողութեանը, որի համար քաջարի տանկիստ-հրամանատարը պարգևատրուեց Պրագայի ազատագրման համար մեդալով⁵⁷։

⁵⁵ Նույն տեղում, գ. 36, թթ. 1—87 (Զ. Ա. Բաղդասարյանը ծնւել է Լեռնային Ղարաբաղի Մարդակերտի շրջանի Լյուլասաղ գյուղում։ Միջնակարգ կրթութիւնն ստացել է Բարձրում, ռազմաճակատ մեկնել 1941 թ. օգոստոսին։ ՍՄԿԿ անդամ է ընդունուել ռազմաճակատում։ Կռուել էր Արեւմտյան, Երրորդ, Առաջին և Երկրորդ ուկրաինական ռազմաճակատներում։ Վիրավորուել է երկու անգամ։ Պրագայի ազատագրումից հետո նա մեկնել էր Հուսովոր արեւելք, մասնակցել իմպերիալիստական Ճապոնիայի ջախջախմանը, պարգևատրուել Ալ. Նեսկու շքանշանով և Ճապոնիայի դեմ տարած հաղթանակի մեդալով)։

⁵⁷ Տեղեկութիւնները վերցւած են ՍՍՀՄ պաշտպանութեան մինիստրութեան կադրերի գլխավոր վարչութեան պարգևատրման բաժնից (Ն. Մ. Հակոբեյանը ծնւել է Լեռնային Ղարաբաղի Շուշու շրջանի Վերին Ղաշալի գյուղում։ Բանակում էր ծառայում 1940 թ.։ ՍՄԿԿ անդամ էր ընդունուել 1942 թ.։ Պրագայի ազատագրումից հետո 6-րդ զվարդիական տանկային բանակի կազմում մասնակցել է միլիտարիստական Ճապոնիայի ջախջախմանը և մարտերում աչքի բնկնելու համար պարգևատրուել Ալ. Նեսկու շքանշանով)։

Պրագայի ազատագրման համար մեղալու պարգևատրու-
վածների թվում էր նաև 22-րդ մոստ-ինժեներային բրիգադի
181-րդ առանձին մոտո-ինժեներային գումարտակի հրամա-
նատար, գվարդիայի մայոր Մամիկոն Մարտինի Առուստամո-
վը։ Նրա գումարտակը մարտերի ընթացքում մշտապես ուղեկ-
ցում էր տանկային ստորաբաժանումներին և ճանապարհին
վնասազերծում հակառակորդի կողմից ստեղծած հակատան-
կային արհեստական խոչընդոտներն ու արգելքները, ապա հո-
վում մարտական մեքենաների առաջընթացը։ Պրագայի ազա-
տագրումից հետո գվարդիայի մայոր Առուստամովը նույնպես
մեկնեց Հեռավոր արևելք և, Անդրբայկալյան ռազմաճակատի
զորքերի կազմում, մասնակցեց միլիտարիստական Ճապո-
նիայի Կվանտունյան բանակի ջախջախման գործողությանը⁵⁸։

Նղբայրական Չխոսուլովակիայի մայրաքաղաք Պրագայի
ազատագրման մարտական գործողության ընթացքում աչքի
ընկան նաև բանակի տարբեր զորամասերում և միավորում-
ներում ծառայող բազմաթիվ հայ սպաներ և զինվորներ, ինչ-
պես օրինակ, 9-րդ գվարդիական մեքենայացված կորպուսի
458-րդ առանձին գվարդիական ականանետային զնդի շտաբի
պետ, գվարդիայի մայոր Ալեքսանդր Սեդրակի Մեղրոնյանը,
46-րդ գվարդիական տանկային բրիգադի ինժեներ, գվար-

58 Տվյալները վերցված են ՍՍՀՄ պաշտպանության մինիստրության
կադրերի գլխավոր վարչության պարգևատրման բաժնից (Մ. Մ. Առուստա-
մովը ծնվել է 1906 թ. Ադրբ. ՍՍՀ Շամսորի շրջանի Բոստում գյուղում,
Ուսում է ստացել Բաքվում, եղել է Կիրովարաղ քաղաքի ինդուստրիալ տեխ-
նիկումի գիրեկտորի տեղակալ, շինանյութերի գլխավոր վարչության շինա-
րարության պետ՝ Բաքվում 1938 թ. ստացել է 3-րդ կարգի զինվորական
ինժեների կոչում, ավարտել է Անդրկովկասյան ինդուստրիալ տեխնիկումի
շինարարական ֆակուլտետը 1941 թ. սկսեց մեքենայից մասնակցել է Հայրե-
նական մեծ պատերազմին, եղել է սակրային գումարտակի հրամանատար,
բրիգադի ավտոծառայության պետ և այլն։ Մարտերում ցուցաբերած արիու-
թյան և մարտական առաջադրանքները զերազանց կատարելու համար
պարգևատրվել էր Կարմիր դրոշի հրկու, Հայրենական պատերազմի առաջին
և երկրորդ աստիճանների և Կարմիր ստաղի շքանշաններով, ինչպես նաև
Բուդապեշտի, Վիեննայի զրավման, Դերմանիայի և Ճապոնիայի դեմ տու-
րած հաղթանակների մեղալներով)։

դիտելի կապիտան Հրաչյա Գեղամի Աղեկյանը, գվարդիայի լեյտենանտներ՝ Հարություն Հովհաննեսի Ալեքսանյանը, Գուրգեն Պետրոսի Ղազարյանը, Հրաչիկ Գևորգի Դանիելյանը, Գերասիմ Բազրատիոնի Երկանյանը, Ստեփան Պողոսի Ղազարյանը, Գրիգոր Ալեքսանդրի Քարաջանյանը, Արտաշես Բողգանի Մկրտչյանը, Սարգիս Հակոբի Հովակիմյանը և շատ ուրիշներ⁵⁹։ Նրանց մեծ մասը Պրագայի ազատագրումից հետո բանակի կազմում մեկնեցին Հեռավոր արևելք և մասնակցեցին միլիտարիստական Ճապոնիայի Կվանտունյան բանակի ջախջախմանը և դրանով իսկ իրենց արժանի ավանդը ներգրեցին Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի վերջին մարտական գործողության հաղթական ավարտի գործում։

Պրագայի համար մարտնչեցին նաև Առաջին գվարդիական հեծյալ-մեքենայացված խմբի միավորումներն ու ղորամասերը, որոնց կազմում նույնպես կռվում էին բազմաթիվ հալ ռազմիկներ ու սպաներ։ Բռնոյի ազատագրումից հետո նրանք հաղթական մարտերով շարժվեցին դեպի Պրագա և քաղաք մտան հարավային մասից՝ տանկիստներից հետո։ Այդպիսի խիզախների թվում էին հեծյալ էսկադրոնների հրամանատարներ՝ գվարդիայի ավագ լեյտենանտ Ռուբեն Սամսոնի Գալստյանն ու գվարդիայի կապիտան Զավեն Մկրտչի Սահակյանը, հեծյալ գնդի կոմերիտական կազմակերպիչ Ռուբեն Պետրոսի Մարջանյանը, հրաձգային ջոկատի հրամանատար՝ Վազգեն Պետրոսի Վարդանյանը, տանկային գնդի տնտեսական սպասարկման պետի օգնական, ավագ լեյտենանտ Սամվել Մովսեսի Ղահրամանյանը, հեծյալ դիվիզիայի շտաբի Ե-րդ բաժնի պետի օգնական, լեյտենանտ Սուրեն Կարապետի Մարտիրոսյանը և շատ ուրիշներ⁶⁰։

Երկրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի զորքերի մի զգալի մասը չմտավ Պրագա, այլ շարունակելով Զեխոսլովա-

⁵⁹ ՍՍՀՄ ՊՈԿԱ, ֆ. Ե-րդ գվարդիական տանկային բանակի, ց. 5199, պ. 39, թթ. 1—133։

⁶⁰ Նույն տեղում, ֆ. Առաջին գվարդիական հեծյալ-մեքենայացված խմբի, ց. 1519, պ. 256, 257, 288, 290։

կիւայի մայրաքաղաքից հարավ-արեւմուտք ընկած շրջաններում հակառակորդի զորախմբերի վերացման գործողութիւնը, հանդիպեցին ամերիկյան զորքերին: Պիսեկ-Նետուլցի շրջանում առաջինը դաշնակիցների հետ հանդիպեցին գնդապետ Զաքար Թադեոսի Դերձյանի 99-րդ հրաձգային դիվիզիայի զորամասերը⁶¹: Դերձյանի դիվիզիան մտնում էր գեներալ լեյտենանտ Ա. Վ. Պետրուշեւսկու 46-րդ բանակի մեջ: Այս բանակը ձեւավորվել էր Անդրկովկասում և հիմնականում համալրված էր տեղական բնակչութունից: 46-րդ բանակի փառապանծ մարտական ուղին սկսել էր Կովկասյան նախալեռներից, 1943 թ. աշնանը բանակի միավորումները հաջողութեամբ հաղթահարել էին լաչնահուն Դինպրը և ակտիվ մասնակցութիւն ցուցաբերել Դինպրոպետրովսկ և Դինպրո-ձերժինսկ բաղաբների աղատագրմանը: Այնուհետեւ, բանակի մարտական ուղին ընթացել է Զապորոժե, Նիկոպոլ, Կրիվոյ Ռոդ, Քիշինե, Ռումինիա, Բուլղարիա, Հարավսլավիա, Հունգարիա, Ավստրիա և Չեխոսլովակիա⁶²: Չեխոսլովակիայում 46-րդ բանակի միավորումները հիմնականում մասնակցեցին Պրագայի մարտական գործողութեանը և մայիսի 6—11-ը ժամանակաընթացքում մարտական գործողութիւններ էին վարում Չեխիայի ամենահարավային և հարավ-արեւմտ-

⁶¹ Տե՛ս «За освобождение Чехословакии», стр. 274 (Զ. Թ. Դերձյանը ծնվել է 1903 թ. Հայկ. ՍՍՀ Դուդուրքի շրջանի Համդալիման (այժմ Մարգահովիտ) գյուղում: 1925 թ. սեպտեմբերից ծառայել է Կարմիր բանակում: 1927 թ. ընդունվել է ՍՄԿԿ շտրեքերը: Հայրենական մեծ պատերազմին մասնակցել է 1941 թ. հունիսի 22-ից: Դերմանա-ֆաշիստական զավթիչների դեմ մղված մարտում ցուցաբերած արիւթյան և հրամանատարական բարձր ունակութիւնների համար պարգևատրվել է Կարմիր դրոշի երկու, Սուվորովի երրորդ, Կուտուզովի երկրորդ, Հայրենական պատերազմի առաջին աստիճանի, Կարմիր աստղի շքանշաններով, Լենինգրադի պաշտպանութեան, Բուդապէշտի գրովման և բաղմոթիվ ույլ մեդալներով: Պատերազմի հաղթական ավարտից հետո գնդապետ Դերձյանը շարունակել է ծառայել ՍՍՀՄ Զինված ուժերում և անբասիր աշխատանքի համար պարգևատրվել Լենինի և Կարմիր դրոշի շքանշաններով):

⁶² Տե՛ս «Краснознаменный Закавказский», стр. 368:

յան շրջաններում, որտեղ և հանդիպեցին ամերիկյան զորքերին:

Պրագայի մարտական գործողության ընթացքում իրենց արիության և խիզախության և առաջին լինելու պատճառով 36 հայ ռազմիկներ, որոնք արժանացան պարգևների միայն բանակի հրամանատարի հրամաններով: Այսպես, օրինակ, Ալեքսանդր Նեկեու շքանշանով պարգևատրվեց 223-րդ հրաձգային դիվիզիայի 1037-րդ հրաձգային գնդի հրաձգային վաշտի հրամանատար, ավագ լեյտենանտ Պարգե Խաչատուրի Կարապետյանը, Կարմիր դրոշի շքանշանով՝ 1505-րդ ինքնագրենաց հրետանային գնդի «ՍՈՒ—76» ինքնագրենացի հրամանատար, լեյտենանտ Աշոտ Վասիլիի Գրիգորյանը, Հայրենական պատերազմի առաջին աստիճանի շքանշանով՝ 223-րդ հրաձգային դիվիզիայի 1041-րդ հրաձգային գնդի շտաբի պետի օպերատիվ գծով օգնական, կապիտան Սերգեյ Լեոնի Հակոբյանը և 297-րդ հրաձգային դիվիզիայի 1059-րդ հրաձգային գնդի կուսկազմակերպիչ, կապիտան Նիկոլայ Առաքիլի Մարգարյանը, Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշանով՝ 206-րդ առանձին բանակային պատմիչ վաշտի ագիտատուր, ավագ լեյտենանտ Գեորգ Դավթի Պողոսովը, 53-րդ հրաձգային դիվիզիայի 475-րդ հրաձգային գնդի հրամանատարի քաղցածով օգնական, մայոր Խորեն Կարապետի Գրիգորյանը, բանակի «Герои Родины» թերթի հրատարակչության պետ, մայոր Սերգեյ Միքայելի Բաղդասարովը, 59-րդ գվարդիական հրաձգային դիվիզիայի 179-րդ գվարդիական հրաձգային գնդի հրաձգային գումարտակի կուսկազմակերպիչ, գվարդիայի լեյտենանտ Արամ Գրիգորի Մարկոսյանը, 238-րդ կործանիչ հակատանկային գնդի հրամանատարի տեխնիկայի գծով տեղակալ, ինժեներ-կապիտան Հովսեփ Հովսեփի Սարգսյանը, 99-րդ հրաձգային դիվիզիայի 858-րդ առանձին կապի գումարտակի հրամանատարի քաղցածով տեղակալ, կապիտան Ռուբեն Իսկանդարի Բաղդասարյանը, 24-րդ գվարդիական հրաձգային կորպուսի վարչության ավարային իրերի հավաքման և էվակուացման բաժնի վարիչ, գվարդիայի կապիտան Գերասիմ Արտեմի Ճուղուրյանը, Կար-

միր աստղի շքանշանով՝ 99-րդ հրաձգային դիվիզիայի 473-րդ հրետանային գնդի ռազմատեխնիկական մատակարարման պետ, կապիտան Սամսոն Ռաֆայելի Համբարձումյանը, 59-րդ գվարդիական հրաձգային դիվիզիայի 64-րդ առանձին բուժսանդուհարտակի վիրահատա-վիրակապական դասակի հրամանատար, բժշակական ծառայության գվարդիայի մայոր Ալեքսանդր Գաբրիելի Օվանեսովը, 53-րդ հրաձգային դիվիզիայի 475-րդ հրաձգային գնդի ավագ բժիշկ, բժշկական ծառայության մայոր Խաչատուր Արտաշեսի Ղասաբյանը և շատ ուրիշներ⁶³։

Մեծ թվով հայ ռազմիկներ էին ծառայում նաև 7-րդ գվարդիական բանակում։ Բրատիսլավան ազատագրելուց հետո, բանակի միավորումները դաժան մարտերով հաղթահարել էին Մորավա գետը և առաջ շարժվել հյուսիս՝ Բռնոյի ուղղությամբ։ Ապրիլի վերջերին, երբ Բռնոն ազատագրված էր ռազմաճակատի այլ միավորումների կողմից, 7-րդ գվարդիական բանակը կտրուկ կերպով փոխեց հարձակման ուղղությունը գետի հյուսիս-արևմուտք։ Մայիսի 8-ին բանակի զորքերի մի մասի կողմից ազատագրվեց Դիչե գետի ափին գտնվող Զնոյմո քաղաքը։ Մայիսի 9-ին բանակի զորքերը գտնվում էին Պրագայից մոտավորապես 120 կմ հարավ-արևելքը՝ Դաշիցե-Յորոմերժիցե բնագծում, որտեղ և դիմավորեցին հաղթանակը Պատերազմի վերջին մարտական գործողության ժամանակ աչքի ընկած շուրջ 100 հայ ռազմիկներ արժանացան կառավարական պարգևների։ Նրանց մի զգալի մասը ծառայում էին 409-րդ հրաձգային Բողդան Խմելնիցկու շքանշանակիր, Կիրովոգրադյան-Բրատիսլավյան դիվիզիայի զորամասերում...

1945 թ. մայիսի 1-ին դիվիզիայի զորամասերը մարտական գործողություններ էին վարում Պեռնա բնակավայրի շրջանում։ Մայիսի 7-ին դիվիզիայի զորամասերը վճռական հարձակման անցան հակառակորդի դեմ, որը պաշտպանու-

63 ՍՍՀՄ ՊՄԿԱ, Գ. 46-րդ բանակի, ց. 9543, գ. 200, թթ. 22—289; գ. 201, թթ. 22—289։

թյուն էր գրավել Նովա-Վես քաղաքից հարավ տանող ճանապարհի երկարությամբ: Հրետանային հզոր նախապատրաստության շնորհիվ շնայած ծանր հարված էր հասցված հակառակորդին, սակայն վերջինս դեռ կրակային ուժեղ դիմադրություն էր ցույց տալիս հարձակվողներին: Միայն երեկոյան դեմ թշնամին տեղի տվեց և դանդաղորեն սկսեց ետ քաշվել հյուսիս-արևմտյան ուղղությամբ, մերթ Ընդ մերթ դիմելով հակազրոհների: Հիտլերականների դիմադրությունը հատկապես ուժեղ էր Վլաստոտիցե բնակավայրի և 218,0 բարձունքի շրջաններում, որտեղ նրանք փորձում էին ամրանալ նախօրոք պատրաստված պաշտպանական բնագծում: Սակայն հմուտ մանյովրների շնորհիվ դիվիզիայի ղերամասերը ի չիք դարձրեցին թշնամու մտադրությունը և հարկադրեցին նրան նահանջել: Մայիսի 7-ի մարտերում դիվիզիայի կորուստները: կազմեցին 15 սպանված և 75 վիրավոր, որն ինչ խոսք բավականաչափ մեծ կորուստ էր հաղթանակից դրեթի մեկ օր առաջ: Այդ օրը հակառակորդի կորուստները ավելի շատ էին: Դիվիզիայի ղերամասերը ոչնչացրեցին ավելի քան 230 հիտլերականի, 15 զնդաքային կրակակետ, դաշտային 1 հրանոթ, 150 հրացան, գերեցին տասնյակ ֆաշիստների⁶⁴:

Հաջորդ օրը շարունակվեց հարձակումը:

Հակառակորդը դարձյալ ցույց էր տալիս կրակային ուժեղ դիմադրություն՝ ձգտելով դիվիզիայի առաջխաղացումը կանգնեցնել Իզմերժիցե-Բաբիցե բնակավայրերի հարավարևելյան ծայրամասերում ստեղծած միջանկյալ բնագծում: Սակայն դարձյալ հակահարված ստանալով դիվիզիայի ղերամասերի կողմից կրկին հարկադրված եղավ նահանջել հյուսիս-արևմտյան ուղղությամբ: Մայիսի 9-ին ժամը 1-ից հետո հակառակորդը այլևս ոչ մի դիմադրություն ցույց չտվեց, բայց նրա առանձին փոքր խմբեր շարունակում էին ետ քաշվել նույն ուղղությամբ՝ նպատակ ունենալով հանձնվել ամերիկացիներին: Դիվիզիայի ղերամասերը չդադարեցրին այդ

⁶⁴ Նույն տեղում, ֆ. 409-րդ հրաձգային դիվիզիայի, ց. 484453, դ. 1., քր. 35—36:

խմբի հետապնդումը և Ռակիտնա գետի շրջանում մի փոքր ընդհարումից հետո, ոչնչացրին նրանց: Այնուհետև Մորա-վըսկի-Կրումլով, Ռիբնիկի բնակավայրերի մոտ անցնելով գետը գիվիդիան շարունակեց հարձակումը հյուսիսարևմտյան ուղղությամբ: Չհանդիպելով այլև ոչ մի զիմադրության գիվիդիայի զորամասերը մայիսի 9-ին ժամը 5-ին կենտրոնացան Ստրիտերժ-Պեստովկի շրջանում, որտեղ և նշեցին հաղթանակը⁶⁵:

Մարտական վերջին գործողության ժամանակ դարձյալ աչքի ընկան գիվիդիայի շարքերում ծառայող հայ զինվորներն ու սպաները:

Կովի ամենածանր պայմաններում անգամ գիվիդիայի հրետանու շտաբի օպերատիվ աշխատանքները հմտորեն էր կազմակերպում կապիտան Վադարշակ Հովհաննեսի Նարինյանը, որով և ապահովում էր հարձակողական գործողության հաջողությունը: Մայիսի 4-ին գտնվելով անմիջապես հետևիտակի մարտակարգերում՝ առաջավոր դժում, նա ճշտեց հրետանու կրակը, որի հետևանքով ոչնչացվեց հակառակորդի 2 ինքնագնաց հրանոթ և 1 հակատանկային հրանոթ: Հանդիսանալով գիվիդիայի հրետանու շտաբի պետի առաջին օգնականը, կապիտան Նարինյանը ամբողջ 1945 թ. ընթացքում մասնակցել է հրետանային վեց հարձակողական գործողությունների պլանավորման և իրականացման աշխատանքներին, գործողություններ՝ որոնք ավարտվել են հաջողությամբ: Հրետանային հարձակողական գործողությունների պլանավորմանը ակտիվ մասնակցելու և դրանք իրականացման ժամանակ ցուցաբերած արիության և խիզախության համար կապիտան Նարինյանը պարգևատրվեց Կարմիր աստղի շքանշանով⁶⁶:

Մուշով բնակավայրից հյուսիս-արևմուտք ընկած շրջանում՝ 222-րդ բարձունքի համար մղված մարտում 964-րդ հրետանային գնդի 3-րդ մարսկիցի հրանոթի հրամանատար,

65 Նույն տեղում:

66 Նույն տեղում, ֆ. 33, ց. 690306, գ. 504, թ. 319:

սերժանտ Մուշեղ Աբրահամի Եղիազարյանը ցուցաբերեց անվնհերսություն և բաջություն: Հակառակորդի ուժեղ դնդակածության տակ նա հրանոթը դուրս բերեց բաց տեղանք և ուղիղ նշանառությամբ սկսեց խփել հակազորոհի անցած հակառակորդին: Մարտի ընթացքում ետ մղվեց հակառակորդի երեք հակազորոհ: Սերժանտ Եղիազարյանի հրանոթի դիպուկ կրակով խփվեց հակառակորդի 3 տանկ, ոչնչացվեց ավելի քան 40 հիտլերական: Այդ մարտում խիզախ հրետանավորը վիրավորվեց, բայց շարունակեց մարտը մինչև հակառակորդի բոլոր հակազորոհների ետ մղումը: Մարտական առաջադրանքը գերազանց կատարելու և այդ ընթացքում ցուցաբերած արիության համար սերժանտ Եղիազարյանը պարգևատրվեց Փառքի երկրորդ աստիճանի շքանշանով⁶⁷:

Մայիսի 1-ին տեղի ունեցած մարտում, հակառակորդի հակազորոհները ետ մղելիս, գլխից վիրավորվեց 964-րդ հրետանային գնդի 6-րդ մարտկոցի հրանոթի նշանառու, շարքային Նշան Գարսեանի Միսակյանը, սակայն չթողեց մարտադաշտը: Նրա հրանոթի դիպուկ կրակով ոչնչացվեց հակառակորդի 2 միջին տանկ, ավելի քան 60 հիտլերական: Նրբ վերջացան արկերը, խիզախ հրետանավորը սկսեց խփել թշնամուն ավտոմատից այնքան ժամանակ մինչև կորցրեց գիտակցությունը: Ցուցաբերած անձնազոհության համար շարքային Միսակյանը պարգևատրվեց Փառքի երկրորդ աստիճանի շքանշանով⁶⁸:

Մարտական վերջին գործողության ընթացքում աչքի ընկան նաև 675-րդ հրաձգային գնդի մատակարարման սկստիկ համբարակային ծառայության կապիտան Հովհաննես Առաքելի Մովսիսյանը և համբարակային ծառայության ավագ լեյտենանտ Վահան Գալուստի Սաուկյանը: Նրանց հստակ և բարեխիղճ աշխատանքի շնորհիվ գնդի անձնակազմը մշտա-

67 Նույն տեղում, թ. 330 (Մ. Ս. Եղիազարյանը ռազմաճակատ էր մեկնել Հայկ. ՍՍՀ Անիի շրջանի Զրափի գյուղից):

68 Նույն տեղում, թ. 339 (Ն. Գ. Միսակյանը ռազմաճակատ էր մեկնել Հայկ. ՍՍՀ Աշտարակի շրջանի Օհանավան գյուղից):

պես ապահովված էր սննդով, հագուստով, բոլոր անհրաժեշտ հանգերձանքով: Այդ ամենը մեծ չափով նպաստում էին մարտական առաջադրանքների կատարմանը, որի համար էլ բանակի հրամանատարությունը կապիտան Մովսիսյանին և ավագ լեյտենանտ Սաուլյանին պարգևատրեց Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշանով⁶⁹:

Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշանով պարգևատրվեց նաև դիվիզիայի անասնաբույժ, անասնաբուժական ծառայության մայոր Աշոտ Վարդսի Շահմուրադյանը: Նրա բարեխիղճ աշխատանքի շնորհիվ դիվիզիայի ձիակազմը մշտապես հղել է առողջ և մարտունակ վիճակում, որը նույնպես մեծ չափով նպաստել է մարտական առաջադրանքների հաջողությանը⁷⁰:

Մարտական վերջին գործողության ընթացքում իր բարեխիղճ աշխատանքով աչքի ընկավ նաև 675-րդ հրաձգային գնդի մատակարարման պետի օդնական, համբարակային ծառայության լեյտենանտ Ռուբեն Ալավերդու Առուստամովը, որն արժանացավ Կարմիր աստղի շքանշանի⁷¹: Նման պարգևի արժանացան նաև 677-րդ հրաձգային գնդի քիմիական ծառայության պետ, կապիտան Սուրեն Անտոնի Վաթինյանը, 675-րդ հրաձգային գնդի քիմիական ծառայության պետ, ավագ լեյտենանտ Գուրգեն Հունանի Մխիթարյանը, հակահետախուզության բաժնի տեսուչ, ավագ լեյտենանտ Վիկտոր Բոգդանի Օհանջանովը և շատ ուրիշներ⁷²:

Հարյուրավոր հայ ռազմիկներ պատերազմի վերջին գործողությանը մասնակցեցին նաև 7-րդ գվարդիական բանակի այլ միավորումների կազմում և դարձյալ աչքի ընկան իրենց

⁶⁹ Նույն տեղում, թթ. 130, 133 (Հ. Ա. Մովսիսյանը ռազմաճակատ էր մեկնել Երևանից):

⁷⁰ Նույն տեղում, թ. 141 (Ա. Վ. Շահմուրադյանը ռազմաճակատ էր մեկնել Հենրիականից):

⁷¹ Նույն տեղում, թ. 144 (Ռ. Ա. Առուստամովը ռազմաճակատ էր մեկնել Ադրբ. ՍՍՀ Ստեփանակերտ քաղաքից):

⁷² Նույն տեղում, ֆ. 7-րդ գվարդիական բանակի, ց. 5339, գ. 162, թթ. 570—580:

քարիությամբ և խիղախությամբ: Նրանց թվում էին 6-րդ
 գվարդիական օդադիսանտային կրկնակի շքանշանակիր դի-
 վիզիայի 2-րդ գվարդիական առանձին սակրային օդադեսան-
 տային գումարտակի հրամանատար, գվարդիայի կապիտան
 Սուրեն Ղուկասի Դավթյանը, 25-րդ գվարդիական հրաձգային
 զրկնակի շքանշանակիր դիվիզիայի հրետանու շտաբի պետ,
 գվարդիայի մայոր Համլետ Ոսկանի Ոսկանյանը, 252-րդ
 հրաձգային եռակի շքանշանակիր դիվիզիայի 928-րդ հրաձ-
 գային գնդի գումարտակի հրամանատարի քաղզծով տեղա-
 ձյալ, գվարդիայի կապիտան Սարգիս Սողոմոնի Հարությունո-
 լը, 303-րդ հրաձգային դիվիզիայի 845-րդ հրաձգային գնդի
 հրամանատար, մայոր Հարություն Մանվելի Մանվելյանը,
 93-րդ գվարդիական կրկնակի շքանշանակիր հրաձգային դի-
 վիզիայի 281-րդ գվարդիական հրաձգային գնդի ականանի-
 տային մարտիցի հետախույզ, գվարդիայի սերժանտ Ռուբեն
 Սարսփի Վարդանյանը, 19-րդ հրաձգային կրկնակի շքանշա-
 նակիր հրաձգային դիվիզիայի 556-րդ առանձին կապի գու-
 մարտակի ռադիոկայանի պետ, գվարդիայի ավագ Գրիգոր
 Վլադիմիրի Բաղիյանը, 303-րդ հրաձգային դիվիզիայի
 844-րդ հրետանային գնդի հրանոթի նշանառու, կրտսեր սեր-
 ժանտ Յուրի Անաստուլի Նազարենթովը և շատ ուրիշներ, որոնք
 նույնպես բանակի հրամանատարի կողմից պարգևատրվեցին
 մարտական շքանշաններով⁷³:

Ավելի քան 200 հայ ռազմիկներ էին մարտնչում նրկորդ
 աւրախնական ռազմաճակատի 40-րդ և 53-րդ բանակների
 շտաբերում: Նրանցից կեսից ավելին միայն բանակների հրա-
 մանատարների հրամաններով պարգևատրվեցին մարտական
 շքանշաններով⁷⁴: Այդպիսի խիղախներից էին հրաձգային
 վաշտի հրամանատար, ավագ լեյտենանտ Սուրեն Ավանեսի
 Բաղդասարյանը, գնդացրորդներ՝ կրտսեր սերժանտ Գևորգ

⁷³ Նույն տեղում, թթ. 8—580:

⁷⁴ Նույն տեղում, ֆ. 40-րդ բանակի, ց. 9166, գ. 56, թթ. 359—600,
 գ. 97, թթ. 77—721; գ. 98, թթ. 23—96; ֆ. 53-րդ բանակի, ց. 10086,
 գ. 95, թթ. 539—654; գ. 111, թթ. 3—444:

Բարեգամի Ավետիսյանը, Միրայել Հունանի Սալամյանը, տվ-
տոմատավոր Քրիստ Թովմասի Սահակյանը, հրաձգային ջո-
կատի հրամանատար, սերժանտ Խաչիկ Գասպարի Խաչիկյա-
նը, սակրավոր, շարքային Սերգեյ Մկրտչի Քարապետյանը, հրաձ-
գային գումարտակի շտաբի պետ, ավագ լեյտենանտ Ալեք-
սանդր Կարապետի Իգիթյանը, Ռումինական 2-րդ բանակա-
յին կորպուսում սովետական հրամանատարություն ներկայա-
ցուցիչ, կապիտան Միհրան Աղաբեկի Բաղրատունին, հակա-
հնաախույզության առանձին դասակի հրամանատար, լեյտե-
նանտ Թորգոմ Դալուստի Գաբրիելյանը (40-րդ բանակից),
գնդացրորդ, կրտսեր սերժանտ Անդրեյ Աբելի Բաղրամյանը,
կապավոր, կարմիրբանակային Մաթևոս Ստեփանի Քեղմյա-
նը, հրաձիգ, կարմիրբանակային Գրիգոր Սերգեյի Դանիելյա-
նը, ավաուվարորդ, ավագ Անդրեյ Բաղդասարի Հարությունո-
վը, սակրային գումարտակի հրամանատարի տեղակալ, ինժե-
ներ-կապիտան Սերաֆիմ Գևորգի Ջանոյանը, գնդի կուսակալ-
մակերախ, գվարդիայի կապիտան Գևորգ Սարգսի Հարու-
թյունովը, բժշկական ծառայության մայոր Վառդ Գևորգի
Ավետիսովը (53-րդ բանակից), նրկրորդ ուկրաինական ռազ-
մաճակատի զինվորական տրիբունալի անդամ, գնդապետ
Գարեգին Խաչատուրի Սահակյանը, ռազմաճակատի զինվորա-
կան դատախազի օգնական, մայոր Իվան Գրիգորի Հալրա-
պետյանցը և շատ ուրիշներ:

Նրկրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի ցամաքային
ուժերին օգից զգալի աջակցություն էին ցույց տալիս ավիա-
ցիայի գեներալ-գնդապետ Ս. Կ. Գորյունովի 5-րդ օդային
բանակի օդաշունները: Նրանց շարքերում հերոսաբար մար-
տընչում էին ավիա թան 100 հայ օդաշուններ, տեխնիկներ,
մեխանիկներ, սպասարկող այլ անձնակազմեր: Բանակի փա-
ռապանժ առ էր՝ մարտական հինգ շքանշանի ասպետ, էսկադ-
րիլիայի հրամանատարի տեղակալ, գվարդիայի ավագ լեյտե-
նանտ Վլադիմիր Աբրոսիմի Գիլգիլովը, չորս շքանշանի աս-
պետ, օդաշու, ավագ լեյտենանտ Հարություն Խաչատուրի Պա-
րոնյանը, եռակի շքանշանակիր, գնդի շտուրման, մայոր Սար-
գիս Մարտիրոսի Մարգարյանը, կրկնակի շքանշանակիր օդա-

շուներ՝ կրտսեր լեյտենանտ Անդրանիկ Լևոնի Ավինյանը, լեյտենանտ Նորայր Սմբատի Գանիելյանը, կրտսեր լեյտենանտ Գուրգեն Գրիգորի Սալադյանը, քառակի շքանշանակիր, օդային հրաձիգ-նավատ, գվարդիայի ավագ Սամվել Ռուբենի Բարսեղյանը, որոնք իրենց մարտական մեքենաներով ահ ու սարսափ էին տարածում հակառակորդի մարտակարգերում:

Մարտական վերջին գործողությունների ընթացքում հրմտորեն էին սպասարկում թռիչքի պատրաստվող և թռիչքից վերադարձող մարտական մեքենաները՝ մեխանիկ, ավագ սերժանտ Սերգեյ Մելիքի Քարամուլը, ավիաօդակի տեխնիկ, գվարդիայի տեխնիկ-լեյտենանտ Վիկտոր Սերգեյի Դարբինյանը, շարժիչներ վերանորոգող խմբի պետ, ավագ տեխնիկ-լեյտենանտ Ժան Երվանդի Փյուսկուլյանը, աէրոլուսանկարչական ծառայության առանձին վաշտի դասակի հրամանատար, ավագ տեխնիկ-լեյտենանտ Օնիկ Արշալույսի Սուսմբուկյանը, ինքնաթիռների սպառազինման ինժեներ, գվարդիայի ավագ լեյտենանտ Հայկ Սիմոնի Ավակումբ, օդերևութաբանական կայանի պետ, ավագ տեխնիկ լեյտենանտ Արա Մնացականի Արարատյանը, ավիացիոն դիվիզիայի կապի պետ, գվարդիայի փոխգնդապետ Արմենակ Գալուստի Առաքելյանը և շատ ուրիշներ:

Բազմաթիվ հայ ռազմիկներ Պրազայի մարտական գործողությանը ակտիվորեն մասնակցեցին բանակի ղեկերով (հետագայում Սովետական Միության մարշալ) Ա. Ի. Երյուսակոյի գլխավորած Չորրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի զորքերի կազմում: Նրանք գերազանցապես մասնակցում էին 1-ին գվարդիական 18-րդ, 38-րդ և 60-րդ համազորային, ինչպես նաև 8-րդ օդային բանակների շարքերում: Նախքան Պրազայի վրա հարձակվելը ռազմաճակատի զորքերը ստիպված էին համառ մարտեր մղել հակառակորդի օլոմոուցյան խմբավորման դեմ: Հիտլերականներն օդտագործելով պաշտպանության համար հարմարեցված տները, թաղամասերը, առանձին բնակավայրեր, ինչպես նաև ջրային արգելքներն ու ճահճոտ տեղանքը, ցույց էին տալիս համառ դիմադրություն:

Սակայն հմտորեն կատարելով ուժերի վերախմբավորում, Չորրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի զորքերին հաջողվեց մայիսի 8-ին ազատագրել Օլոմոուց խոշոր քաղաքը և գրանից հետո ուժերը նետել Պրագայի ուղղությամբ։ Մայիսի 9-ի առավոտյան ռազմաճակատի 38-րդ բանակի շարժական խումբը բանակի հրամանատար, գեներալ-գնդապետ (այժմ՝ Սովետական Միության մարշալ) Կ. Ս. Մոսկալենկոյի և բանակի ռազմական խորհրդի անդամ, գեներալ-մայոր (այժմ՝ բանակի գեներալ) Ա. Ա. Նալիշևի գլխավորությամբ մտավ Պրագա և այնտեղ հանդիպեց Առաջին ուկրաինական ռազմաճակատի 4-րդ զվարդիական տանկային բանակի զորամասերին⁷⁵։

Պրագայի հարձակողական մարտական գործողության ժամանակ իր արիության և հմտության և աչքի ընկավ 30-րդ հրաձգային դիվիզիայի 71-րդ հրաձգային գնդի հրամանատար, գվարդիայի փոխգնդապետ Գրիգոր Կարապետի Բաղչանը։ Նա մինչև այդ աչքի էր ընկել Կարպատները հաղթահարելիս և Մորավսկա-Օստրավա քաղաքի համար մղված մարտերում, արժանացել Կարմիր դրոշի և Հայրենական պատերազմի առաջին աստիճանի շքանշանների։ Դրանից առաջ Բաղչանը աչքի էր ընկել նաև Ստալինգրադյան ճակատամարտում, Ուկրաինայի ազատագրման մարտերում և պարզեցատրվել Ալեքսանդր Նեսկու, Կարմիր աստղի շքանշաններով և Ստալինգրադի պաշտպանության համար մեղավով։ Օլոմոուցի համար մղված մարտերում էլ ավելի զրոսկրվեցին քաջարի հրամանատարի մարտավարական տաղանդն ու ռազմագիտական շնորհքը։ Հակառակորդը, ինչպես արդեն նշեցինք, ուժեղ դիմագրություն էր կազմակերպել Օլոմոուցի մոտ և դրանով իսկ կաշկանդել Չորրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի հիմնական ուժերը, որոնք պետք է օգնության գնային Պրագայի ապստամբներին։ Բաղչանը մարտական առաջադրանք ստացավ շրջանցել հակառակորդին, գրավել Մորավա

⁷⁵ К. С. Москаленко. На Юго-Западном направлении, кн. 2, М., 1975, стр. 606.

դետի վրայի կամուրջը և, թիկունքից հանկարծակի բերելով
Բշնամուն, մտնել Օլոմոուց: Փորձված հրամանատարը գուն-
դը բաժանեց առանձին խմբերի, որոնք քողարկվելով դիշերով
մթության մեջ անցան անտառի միջով և Մորավա գետի կող-
մից աննկատ մոտեցան քաղաքին: Ինքը՝ Բաղյանը խմբերից
մեկի ղեկն անցած, հանկարծակի, սրընթաց հարվածով վե-
րացնում է կամրջի պահապաններին և մայիսի 8-ի առավոտ-
յան մտնում Օլոմոուց: Քիչ հետո արևելքից քաղաք են ներ-
խուծում 38-րդ բանակի, իսկ հյուսիսից՝ 60-րդ բանակի միա-
վորումները: Ջեխուսլովակիայի ազատագրման համար մղված
մարտերում ցուցաբերած տոկունության, հմտության, վճռա-
կանության և հերոսության համար գվարդիայի փոխդնդապետ
Գ. Կ. Բաղյանին ՍՍՀՄ Գերագույն սովետի նախագահության
1945 թ. հունիսի 29-ի հրամանագրով շնորհվում է Սովետա-
կան Միության հերոսի կոչում⁷⁶:

76 ՍՍՀՄ ՊՄԿԱ, ֆ. 33, ց. 793756, գ. 4, թ. 63 (Գ. Կ. Բաղյանը ծնվել
է 1914 թ. Ելիզավետպոլի նահանգի Խաչակապ գյուղում (այժմ՝ Ադրբ.
ՍՍՀ Խանլարի շրջանում): Կրթությունը ստացել է հայրենի գյուղում, այ-
նուհետև՝ Բարվում: Մինչև բանակ զորակոչվելը աշխատել է Լեռնային
Ղարաբաղում՝ ժողկրթության սիստեմում, թերթի խմբագրությունում, մարզ-
կոմում: 1941 թ. փետրվարին Բաղյանը ղոբակոչվում է բանակ և նշանակ-
վում 136-րդ հրաձգային դիվիզիայի 387-րդ հրաձգային գնդի պրոպագան-
դիստ: Հայրենական մեծ պատերազմի սկզբում մասնակցել է Ուկրաինա-
յում (Ջապորոժիեի շրջան) մղված մարտերին, ապա՝ Ստալինգրադյան ճա-
կատամարտին: 1943 թ. մայիս-նոյեմբեր ամիսներին Բաղյանը սովորել է
«Վիստրել» հրամանատարական դասընթացներում: Ավարտելուց հետո նշա-
նակվել է 30-րդ հրաձգային դիվիզիայի 71-րդ հրաձգային գնդի հրամա-
նատարի շարային գծով տեղակալ, ապա՝ նույն գնդի հրամանատար, մաս-
նակցել Կամենեց-Պոդոլսկ և Ստալինսկով քաղաքների ազատագրմանը,
Դեսնայի գետանցման գործողությանը: Պատերազմից հետո ավարտել է
Ֆրունզեի անվան, ապա Գլխավոր շտաբի ուսումնական ակադեմիաները
և շարունակել ծառայությունը Եղել է Դիվիզիայի հրամանատար, ուղեա-
կան օկրուդի հրամանատարի տեղակալ: 1963 թ. նրան շնորհվել է գեներալ-
մայորի կոչում: Մահացել է 1965 թ., թաղված է Երևանի քաղաքային
պանթեոնում: Գ. Կ. Բաղյանի մասին ավելի մանրամասն տե՛ս «Գիրք հե-
րոսների մասին» (էջ 62—65), Ա. Վ. Ղազարյանի «Պատերազմ, մարդիկ,
ճակատագրեր» (էջ 189—195) աշխատությունները:

Չորրորդ ուկրաինական ռազմաճակատի շարքերում աչքի ընկած հայ սպաներից էր նաև 305-րդ հրաձգային դիվիզիայի 1002-րդ հրաձգային գնդի գնդացրային վաշտի հրամանատար, կապիտան Սուրեն Սարիբեկի Գասպարյանը։ Նրա վաշտը հատկապես աչքի ընկավ Օլոմոուց-Պարզուբիժե-Կուլին-Կուտնա Գորա-Պրազա երթի ժամանակ և գնդի հրամանատար, փոխգնդապետ Սիպինի կողմից ներկայացվեց պարգև-վի։ Ինքը՝ կապիտան Գասպարյանը պարգևատրվեց Պրազայի ազատագրման համար մեդալով⁷⁷։

Օլոմոուցի համար մղված մարտերում և դեպի Պրազա կատարած արշավի ժամանակ աչքի ընկավ նաև 3-րդ առանձին լեռնահրաձգային բրիգադի 3-րդ գումարտակի հակատանկային հրացանակիրների դասակի հրամանատար, լեյտենանտ Գրիգոր Զաքարի Սարգսյանը։ Նրա դասակը բրիգադի առաջապահ ջոկատի կազմում մեծ վնասներ պատճառեց հակառակորդին, հատկապես վերջինիս տանկերին և զրահապատ ավտոմեքենաներին։ Զրահահար հրաձիգների դիպուկ կրակով ոչնչացվեցին թշնամու բազմաթիվ մարտական մեքենաներ։ Դասակի մարտական գործողությունները հմտորեն ղեկավարելու և այդ ընթացքում ցուցաբերած արիության համար, լեյտենանտ Սարգսյանը պարգևատրվեց Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշանով։ Համանման պարգևի արժանացավ նաև 70-րդ գլխարդիական հրաձգային դիվիզիայի հրետանու հրամանատարի կապի ջոկատի հրամանատար, գլխարդիայի ավագ սերժանտ Խորեն Բախչիի Մարտիրոսյանը, որը բանակի առաջադաս խմբի կազմում առաջիններից մեկը հասավ Պրազա⁷⁸։

77 Ս. Ս. Գասպարյանը ծնվել է 1906 թ. Սպիտակի շրջանի Սարամնչյուղում։ 1928—1935 թթ. ծառայել է Հայկական հրաձգային դիվիզիայում և կրակելու գծով դարձել դիվիզիայի չեմպիոն։ Ավարտել է Անդրկովկասյան ռազմաբազմական դպրոցը, այնուհետև՝ «Վիստրել» դասընթացները։ Ռազմաճակատ մեկնելուց առաջ եղել է Ղափանի շրջոյնկոմբու Ալմո անհատական թռչակառու է և ապրում է Երևանում։

78 ՍՍՀՄ ՊՄԿԱ, ֆ. 38-րդ բանակի, ց. 9033, գ. 87, թթ. 703, 737։

Առաջապահ խմբի կազմում Պրագա հասան նաև 70-րդ գվարդիական հրաձգային դիվիզիայի ավտոմոբիլային ծառայության պետ, գվարդիայի կապիտան Գևորգ Գալուստի Օդանեսովը, նույն դիվիզիայի 580-րդ առանձին բուժսանգումարտակի դասակի հրամանատար, բժշկական ծառայության գվարդիայի կապիտան Արարատ Մկրտչի Մարտիրոսյանը, դիվիզիայի 344-րդ հրաձգային գնդի ավագ բժիշկ Արամայիս Գրիգորի Գալստյանը, որոնք պարգևատրվեցին Կարմիր աստղի շքանշաններով, 140-րդ հրաձգային դիվիզիայի 283-րդ հրաձգային գնդի շտաբի պետի օպերատիվ աշխատողների գծով օգնական, ավագ լեյտենանտ Էդուարդ Լազարի Ղուկասովը, նույն դիվիզիայի 258-րդ հրաձգային գնդի հրաձգային գումարտակի հրամանատար, կապիտան Գրիգոր Մակարի Կոչիկյանը, հակահետախուզության բաժնի ավագ լիազոր, կապիտան Գաղիկ Ստեփանի Աղաջանյանը, դիվիզիայի թերթի գրական աշխատող, ավագ լեյտենանտ Բենիամին Եփրեմի Մարտիրոսովը, բանակի քաղբաժնի վարորդ, սերժանտ Ռուբեն Ստեփանի Նզիազարովը, բանակի շտաբի 694-րդ առանձին ավտովաշտի վարորդ, կարմիրբանակային Սուրեն Միսակի Մուսիկյանը, բժշկական ծառայության ավագ լեյտենանտ Նելլի Դիմիտրի Շահնազարովը, Սոֆիա Թադևոսի Նզանովը և շատ ուրիշներ, որոնք նույնպես արժանացան կառավարական բարձր պարգևներով⁷⁹։

Մարտական վերջին գործողության ընթացքում կրկին աչքի ընկավ 161-րդ հրաձգային դիվիզիան, որը Մորավսկա-Օստրավայի ազատագրումից հետո առաջին գվարդիական բանակի կազմից հանձնվել էր 60-րդ բանակին։ Հարձակվելով Նովի-Յիչինի ուղղությամբ, դիվիզիան հակառակորդից ազատագրեց ավելի քան 15 բնակավայր, որոնց թվում Միսալովցեն, Գեզվինուն, Պուստկին, Նովա Դեգինը, Շենովը և Ժաբենը։ Մայիսի 4-ին դիվիզիայի զորամասերը արդեն գտնվում էին Նով. Ստարոիչայի շրջանում։ Մայիսի 5-ից դիվիզիայի զորամասերը մարտեր սկսեցին Օլոմուցի ուղղությամբ, որ-

⁷⁹ Նույն տեղում, թթ. 752—823։

տեղ հակառակորդը սլաշտպանվում էր շթուլացող կատաղությամբ: Հաղթահարելով նրա դիմադրությունը, 60-րդ բանակի միավորումները, այդ թվում և 161-րդ հրաձգային դիվիզիան, համառորեն առաջ էին շարժվում: Մայիսի 7-ին դիվիզիայի զորամասերը դուրս եկան Օլոմոուցի հյուսիսարևելյան ծայրամասը: Մայիսի 8-ին նրանք փողոցային մարտերով քաղաքից դուրս շարտեցին հակառակորդին: Դրանից հետո դիվիզիան բանակի մյուս զորամիավորումների հետ միասին շարունակեց հակառակորդի հետապնդումը և մինչև մայիսի 11-ը մասնակցեց հակառակորդի «Կենտրոն» զորախմբի լիկվիդացման գործողությանը⁸⁰: Մայիսյան գործողության ընթացքում դարձյալ դիվիզիայի շարքերում էին գտնվում 575-րդ հրաձգային գնդի հրամանատար, մայոր Գառնիկ Մացակի Քալաշյանը և 569-րդ հրաձգային գնդի հրետանու պետ, մայոր Վաղարշակ Սեդրակի Զաքարյանը:

Բազմաթիվ հայ ռազմիկներ Պրագայի գործողության ժամանակ աչքի ընկան 1-ին գվարդիական բանակի շարքերում: Այգալիսի խիզախներից էր 128-րդ գվարդիական հրաձգային դիվիզիայի 315-րդ գվարդիական հրաձգային գնդի 4-րդ հրաձգային վաշտի հրաձիգ, գվարդիայի կարմիրբանակային Անդրեյ Հակոբի Մովսիսյանը: Գոժիցի գյուղի շրջանում գնդի հարձակողական մարտերի ընթացքում Մովսիսյանը հրամանատարացավ հետախուզվել գյուղի մատույցները: Թաքուն մոտենալով գյուղին, Մովսիսյանը հայտնաբերեց հակառակորդի խնամքով քողարկված գնդացրային կրակակետը, որը խանգարում էր մեր ստորաբաժանումների առաջխաղացմանը: Անվհերս հետախուզվող վաշրկենապետ գնահատելով իրադրությունը, ծառս եղավ տեղից և իրար ետևից նռնակներ նետեց թշնամու վրա, ոչնչացնելով գնդացիրը՝ հաշվարկի հետ միասին: Այնուհետև, հարմար դիրք գրավելով, նա իր ավտոմատի կրակով խուճապ առաջացրեց հակառակորդի առաջավոր գծում, դիպուկ կրակով ոչնչացրեց 6 հիտլերականի և իր քու-

⁸⁰ См. М. К. Смельный. 7000 километров в боях и походах, стр. 194—195.

շաղործութեամբ նպաստեց վաշտի առաջխաղացմանն ու գյուղի գրավմանը։ Մարտում ցուցաբերած անվնահերք վնասները, գվարդիայի կարմիրբանականներն Մովսիսյանը պարգևատրուեց Կարմիր դրոշի շքանշանով⁸¹։

Այդ մարտում աչքի ընկալ նաև 237-րդ հրաձգային դիվիզիայի 841-րդ հրաձգային գնդի գումարտակի շտաբի պետ, կապիտան Սերոբ Հովհաննեսի էքսուզյանը, որը Պրուխնա բնակավայրի սահա, շնայած վիրավոր վիճակին, չհեռացավ մարտադաշտից՝ մինչև գումարտակի կողմից մարտական առաջադրանքի լրիվ կատարումը։ Ցուցաբերած քաջության համար, քաջարի սպան պարգևատրվեց Հայրենական պատերազմի առաջին աստիճանի շքանշանով⁸²։

Իրեն հերոսաբար դրսևորեց նաև 237-րդ հրաձգային դիվիզիայի 691-րդ հրետանային գնդի հրամանատարի քաղաքով տեղակալ, մայոր Արթուր Նիկողայի Հայրապետովը։ Նրա կողմից գնդի անձնակազմի շրջանում տարված քաղաքական-դաստիարակչական մեծ աշխատանքի շնորհիվ, գնդի մարտկոցները մշտապես շարժվում էին հետևակի մարտակարգերում՝ նրան աջակցում հրետանային կրակով, ինչպես նաև փոխադրականով։ Գունդը իր մարտական հաշվում ունի հակառակորդի ոչ քիչ թիվ ոչնչացված տանկեր, կրակակետ և կենդանի ուժ։ Գերմանա-ֆաշիստական զավթիչների դեմ մղված մարտերում ցուցաբերած արիության համար, մայոր Ա. Ն. Հայրապետովը նույնպես պարգևատրվեց Հայրենական պատերազմի առաջին աստիճանի շքանշանով⁸³։

Պրագայի ազատագրման մարտերում աչքի ընկավ 147-րդ գվարդիական հրաձգային դիվիզիայի 231-րդ հակատանկային-հրետանային առանձին կործանիչ գնդի հրամանատար-

81 ՍՍՀՄ ՊՄԿԱ, ֆ. 33, ց. 686096, գ. 7708, թ. 249 (Ա. Հ. Մովսիսյանը ռազմաճակատ էր մեկնել Բրիլիսից)։

82 Նույն տեղում, ց. 687572, գ. 2551, թ. 207 (Ա. Հ. էքսուզյանը ռազմաճակատ էր մեկնել Ադլերից։ Պարգևատրված էր Կարմիր աստղի և Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշաններով)։

83 Նույն տեղում, ց. 686196, գ. 7360, թ. 51 (Ա. Ն. Հայրապետովը ռազմաճակատ էր մեկնել Բաքվից)։

րի քաղաքով տեղակալ, կապիտան Արտավազդ Սարգսի Մովսիսյանը՝ Նա ռազմաճակատ էր մեկնել Լենինականից։ Պատերազմին մասնակցել էր սկզբից։ Մարտերում ցուցաբերած սխրանքների համար արժանացել էր Կարմիր դրոշի, Ալեքսանդր Նևսկու, Հայրենական պատերազմի 1-ին աստիճանի և Կարմիր աստղի շքանշանների։ Չխոսելովակիալի կառավարութունը նույնպես բարձր գնահատեց հայ սպայի ծառայությունները՝ նրան պարգևատրելով երկու շքանշաններով։ 1975 թ. մայիսի 9-ին Մովսիսյանին շնորհվեց նաև Պրազայի պատվավոր քաղաքացու կոչում։

Պրազայի մարտական գործողության ժամանակ բաղամթիվ հայ ռազմիկներ աչքի ընկան 18-րդ բանակի շարքերում։ Կրկին իր հրամանատարական ունակություններով և խիզախությամբ փայլեց զնդապետ Բադրատ Սարգսի Միտոյանը։ Մայիսի սկիզբներին նրա 92-րդ գվարդիական եռակի շքանշանակիր ծովային հետևակի բրիգադը համագործակցելով բանակի մյուս միավորումների հետ մեկը-մյուսի ետևից ազատագրեց Բոգոմին, Ֆրիշտատ, Չադցա քաղաքները, որոնք թշնամու համար հանդիսանում էին ճանապարհային հանգույց և ուժեղ հենակետեր։ Միտոյանի բրիգադի այդ հաջողությունները նշվեցին Գերագույն գլխավոր հրամանատար Ստալինի 1945 թ. մայիսի 2-ի հրամանում և շնորհակալություն հայտնվեց հազթող զորքերին⁸⁴։ Մայիսի 9-ին Միտոյանը դարձյալ արժանացավ Գերագույն գլխավոր հրամանատարի շնորհակալությունը՝ Օլոմուցի ազատագրմանը ակտիվ մասնակցելու համար։ Օլոմուցից հետո զնդապետ Միտոյանի զորամասերը մասնակցեցին 18-րդ բանակի առաջապահ խմբի երթին դեպի Պրազա, որի համար բրիգադի հրամանատարը պարգևատրվեց Պրազայի ազատագրման համար մեդալով։

Իրենց հաղթական մարտական ուղին Պրազայում ավարտեցին նաև 18-րդ բանակի քաղբաժնի դասախոս, մայոր Անուշավան Աղաֆոնի Արզումանյանը, 211-րդ հրաձգային

⁸⁴ Газ. «Правда», 9 мая, 1945 г.

գիվլիդիայի բաղբաժնի պետի տեղակալ, մայր Հովհաննես Բարայի Հախվերդյանը, 138-րդ հրաձգային գիվլիդիայի հրամանատարի թիկունքի զծով տեղակալ, փոխգնդապետ Գևորգ Նիկոլայի Մանուկյանը, նույն գիվլիդիայի 768-րդ զնդի հրամանատարի տնտեսական գծով օգնական, համբարակային ծառայության մայր Գևորգ Բախշի Աբալյանը, բանակային հոսպիտալի պրոպագանդիստ, կապիտան Մամիկոն Զաքարի Պետրոսովը և ուրիշներ:

Պատերազմի վերջին մարտական գործողության ընթացքում ցուցաբերած արիության և խիզախության համար բաշմաթիվ հաշ ուսումնական պարգևատրվեցին շքանշաններով ու մեդալներով:

Արիության համար մեղալով պարգևատրվեցին կարմիրբանակայիններ Հարություն Զահանգիրի Գունաղարյանը, Արկադի Մինասի Հարությունովը, Մամիկոն Գառնիկի Մաղմանյանը, Սիմոն Դավթի Պողոսյանը, Բաբկեն Մելքոնի Մավիսալյանը, Եփրեմ Պողոսի Ավագյանը, ավագ սերժանտ Գևորգ Աշոտի Տոնոյանը, Աշոտ Սիմոնի Վարդանյանը, Մարտական ծառայությունների համար մեղալով՝ կարմիրբանակայիններ Աննա Պետրոսի էկզարյանը, Զանիբեկ Ալեքսանդրի Թումասյանը, Հայրապետ Սարգարի Զաքարյանը, Համայակ Ալեքսանդրի Հունանյանը, Համայակ Խաչատուրի Գասպարյանը, Էֆրեյա՝ Մովսես Հայրապետի Մովսիսյանը, կրտսեր սերժանտ Զուլիխա Վարդանի Բաղդասարյանը, սերժանտ Ավետիս Պողոսի Քավթառյանը և շատ ուրիշներ: Բանակի հրամանատարի հրամանով Փառքի երկրորդ աստիճանի շքանշանով պարգևատրվեց 2-րդ գվարդիական օդա-դեսանտային գիվլիդիայի 5-րդ զնդի հետախույզ, գվարդիայի սերժանտ Հրանտ Մխիթարի Մարտիրոսյանը: Նույն գիվլիդիայի 4-րդ զնդի դումարտակի կուսակցական կազմակերպիչ, գվարդիայի ավագ լեյտենանտ Ստեփան Մարտիրոսի Ավագյանը պարգևատրվեց Հայրենական պատերազմի երկրորդ աստիճանի շքանշանով: Նման շքանշանի արժանացավ նաև 72-րդ առանձին և լեռնահրաձգային կարմրագրոշ բրիգադի ականանետա-

չին զիվիլիայի հրամանատարի բաղձով տեղակալ, կապիտան Արկադի Գեորգի Խեչանյանը: Մի շարք սպաներ պարզեվատրվեցին Կարմիր աստղի շքանշանով: Նրանց թվում էին՝ տրանսպորտային դասակի հրամանատար, ավագ լեյտենանտ Վաղարշակ Ավագի Մարտիրոսյանը, 9-րդ ինժեներա-սարային բրիգադի քաղբաժնի ավագ հրահանգիչ, մայոր Սամսոն Հակոբի Վարդանյանը, բժշկական ծառայության կապիտան Արամայիս Գրիգորի Խաչատրյանը և ուրիշներ: Հայրենական պատերազմի առաջին աստիճանի շքանշանի արժանացավ կապիտան Սուրեն Մատուրի Հակոբջանյանը⁸⁵:

Պրագսյի մարտական գործողության ընթացքում Զորքորդ ուկրաինական ռազմաճակատի ցամաքային ուժերին օդից զգալի օդելություն էին ցույց տալիս 8-րդ օդային բանակի օդաչուները, որոնց շարքերում կռվում էին նաև հայ ժողովրդի զավակներ՝ Օնիկ Հարությունի Ավետիսյանը, Գրիգոր Ղուկասի Հայրապետյանը, Ադուֆ Արկադիի Օսիպյանը, Սարգիս Գեորգի Դավթյանը և շատ ուրիշներ: Եղբայրական Չեխոսլովակիայի մայրաքաղաքի ազատագրման համար մղված հաղթական մարտերում նրանք պատվով կատարեցին իրենց ինտերնացիոնալ պարտքը և արժանի ավանդ ներդրեցին Կարմիր բանակի ազատագրական մեծ միսիայում:

85 ՍՍՀՄ ՊՄԿԱ, ֆ. 18-րդ բանակի, ց. 6398, գ. 161, թթ. 276—580:

Վ Ե Ր Զ Ա Ր Ա Ն

Այսպիսով, Չեխոսլովակիայի ազատագրման համար Կարմիր բանակի մղած մարտերը, որոնք տեղի ունեցան 1944 թ. սեպտեմբեր—1945 թ. մայիս ամիսներին, ավարտվեցին լիակատար հաղթանակով։ Այդ ընթացքում ոչնչացվեց հակառակորդի 120 դիվիզիա, գերի վերցվեց ավելի քան 1 միլիոն զինվոր ու սպա։ Բայց այդ հաղթանակը ձեռք բերվեց թանկ գնով. շուրջ 140 հազար սովետական ռազմիկներ իրենց կյանքը զոհեցին հանուն եղբայրական չեխ և սլովակ ժողովուրդների ազատության, իսկ շուրջ 365 հազարը վիրավորվեցին կամ խեղանդամ դարձան այդ մարտերում։ Չեխոսլովակիայի ազատարարների շարքերում մարտնչեցին նաև հայ ժողովրդի զավակները, որոնք մեր բազմազգ հայրենիքի մյուս ժողովուրդների ու ազգությունների ներկայացուցիչների հետ միասին փառքով պսակեցին իրենց անունները՝ արժանանալով կառավարական պարգևների։

Չեխոսլովակիայի ազատագրման մարտերին հայ ժողովրդի զավակները մասնակցեցին նաև պարտիզանական շարժման շարքերում։ Հայ պարտիզաններ Հակոբ Թևոսի Իլիկչյանի, Արտեմ Մեսրոպի Պետրոսյանի, Գևորգ Մարտիրոսի Տանուտերյանի, Արտեմ Դանիելի Բաբայանի, Վահան Մկրտչի Վարդանյանի, Աշոտ Սարուխանի Հովհաննիսյանի, Միսակ Լեոնի Հովհաննիսյանի, Ռուբեն Գևորգի Դանիելյանի և շատ ուրիշների անունները, ոսկե տառերով են գրված Չեխոսլովակիայի համար մարտնչած ժողովրդական վրիժառուների տարեգրության մեջ։ Նրանք հեռավոր ափերում պայքարեցին սովետական զինվորին վայել արիությամբ, այնպես, ինչպես կովի կենտվեին բուն հայրենիքի համար և իրենց ար-

ժանի ավանդը ներդրեցին Չեխոսլովակիայի ազատագրման գործում:

Չեխոսլովակիայի ազատագրման համար Կարմիր բանակի 1944—1945 թվականների հերոսական պայքարն ու հաղթանակը հանդիսացավ գերմանաֆաշիստական զավթիչների դեմ Սովետական Միության Հայրենական մեծ պատերազմի տարեգրության փայլուն էջերից մեկը: Այդ հաղթանակը նաև շրջագարծային կարևոր պահ հանդիսացավ չեխոսլովակյան ժողովրդի կյանքում: Վերջնականապես իր վրայից թոթափելով գերմանաֆաշիստական նվաճողների ստրկական լուծը, նա պայքար մղեց ներքին հարստահարիչների դեմ: 1948 թ. փետրվարին այդ պայքարն ավարտվեց չեխոսլովակյան աշխատավորության պատմական հաղթանակով: Փետրվարյան սոցիալիստական հեղափոխության հաղթանակի կազմակերպիչն ու ռզնշնոդը Չեխոսլովակիայի կոմունիստական կուսակցությանն էր, որը շնայած օկուպացիայի տարիներին կրած ծանր տառապանքներին, պայքարից դուրս եկավ կոփված ու ավելի համախմբված: Մարդկության ոխերիմ թշնամու՝ ֆաշիզմի դեմ մղված պայքարում ղոհվեցին ավելի քան 25 հազար կոմունիստներ՝ ողջ կուսակցության կազմի մեկ երրորդ մասը (1938 թ.): Չեխոսլովակյան ժողովրդի ընդհանուր կորուստները կազմեցին 360 հազար զոհված, որից 235 հազարը համակենտրոնացման ճամբարներում: Հիտլերականների կողմից չեխոսլովակյան ժողովրդական տնտեսությանը հասցված վնասները կազմեցին 700 միլիարդ կրոն¹:

Չեխոսլովակիայի տարածքում տեղի ունեցած մարտական գործողությունների և հատկապես երկրի ազատագրումից հետո, սովետական պետությունը շարունակում էր անշահախնդիր օգնություն ցույց տալ չեխոսլովակյան ժողովրդին: 1945 թ. մայիս-հունիս ամիսներին չեխոսլովակյան ժո-

¹ Տե՛ս «Страны Центральной и Юго-Восточной Европы во второй мировой войне, стр. 253.

շուրջը Սովետական Միության ցույց տված նյութական օգնությունը կազմեց 50 մլն. ռուբլի:

Կատարելով իրենց ազատագրական առաքելությունը Չեխոսլովակիայում, սովետական զորամասերը 1945 թ. աշնանը հեռացան այդ հյուրընկալ երկրից: Երախտապարտ չեխոսլովակյան ժողովուրդը մեծ հանդիսավորությամբ ճանապարհեց իր ազատարարներին:

Ի պատիվ ազատարար Կարմիր բանակի ծառայությունների Սովետական Միության մարշալներ Ռ. Յա. Մալինովսկին, Ի. Ս. Կոնեք, Ա. Ի. Երյոմենկոն, բանակի գեներալ Ի. Ն. Պետրովը և ՍՍՀՄ զինված ուժերի բազմաթիվ այլ գեներալներ ու սպաներ, ինչպես նաև նախկին պարտիզաններ ընտրվեցին չեխոսլովակյան բազաքների ու բնակավայրերի պատվոթի քաղաքացիներ:

1970 թ. ապրիլին Չեխոսլովակյան սոցիալիստական հանրապետության հերոսի կոչում շնորհվեց ՍՄԿԿ Կենտկոմի պլևավոր քարտուղար Լ. Ի. Բրեժնեին, Սովետական Միության մարշալներ Ա. Ա. Գրեչկոյին, Կ. Ս. Մոսկալենկոյին, Ի. Ս. Կոնեքին, Ա. Ի. Երյոմենկոյին, Մ. Վ. Զախարովին, Ի. Ի. Յակուբովսկուն և բանակի գեներալ Դ. Դ. Լելյուշենկոյին:

Սովետա-չեխոսլովակյան բարեկամությունը, որն ունի պատմական խորը արմատներ, հետպատերազմյան շրջանում ստացավ նոր բնույթ ու բովանդակություն՝ ընդգրկելով մեր կյանքի և պայքարի բոլոր բնագավառները: Այդ բարեկամությունն ամուր է և անխախտ, որովհետև կոփվել է ընդհանուր թշնամու՝ ֆաշիստական զավթիչների դեմ մեր երկրների ազատության ու անկախության համար մղված մարտերում և վաճելուցված է սովետական ու չեխոսլովակյան ժողովուրդների քաջարի զավակների թափած արյունով:

Տարեցտարի աճում ու աճելի լայն ծավալ են ստանում ՍՍՀՄ և ՉՍՍՀ-ի միջև կապերը առևտրի, դիտություն, մշակույթի և այլ բնագավառներում:

Սովետական Միության ամենօրյա անշահախնդիր օգնության, բարեկամության և իր ստեղծագործական աշխատանք-

քի շնորհիվ, չեխոսլովակյան ժողովուրդը հիանալի հաջողություներն է հասել կյանքի բոլոր բնագավառներում:

Սովետական Միության և սոցիալիստական համագործակցության բոլոր երկրների հետ ունեցած զաշինքի բազմակողմանի համագործակցության ուղին չեխոսլովակյան ժողովուրդին աանում է ղեպի նորանոր հաղթանակներ:

Տարեցտարի աճում ու լայն ծավալ է ստանում նաև ՉՍՍՀ-ի և Սովետական Հայաստանի միջև տնտեսական, մշակութային, բարեկամական կապերը: Այդ կապերն ավելի ամրապնդելու, սովետա-չեխոսլովակյան բարեկամությունը պրոպագանդելու, եղբայրական ժողովրդի ազգային-ազատագրական պայքարի ավանդույթները մասսայականացնելու նպատակով, 1964 թ. դեկտեմբերի 19-ին ստեղծվեց Սովետա-չեխոսլովակյան ընկերության Երևանի քաղաքային բաժանմունք, որի աշխատանքները սկզբնական շրջանում սահմանափակվում էին Երևան քաղաքով: Հաշվի առնելով մեր հանրապետության բնակչության աճող հետաքրքրությունը ՉՍՍՀ-ի նկատմամբ, 1966 թ. փետրվարի 21-ին ստեղծվեց Սովետա-չեխոսլովակյան բարեկամության ընկերության Հայկական հանրապետական բաժանմունք իր վարչության հետ միասին: Բաժանմունքի վարչության մեջ մտան գիտության, մշակույթի, արվեստի, զրականության նշանավոր գործիչներ, պատերազմի վետերաններ: Վարչության նախագահն է Սովետական Միության հերոս, սրահեստի գեներալ-լեյտենանտ Ս. Ս. Մարտիրոսյանը:

Սերտ կապեր են ստեղծված Երևանի Կիրովի անվան քիմիական, քիմռակտիվ, Պոլիվինիլացետատ գործարանների և ՉՍՍՀ համապատասխան ձեռնարկությունների միջև: Այդպիսի գործնական կապեր են հաստատված նաև ՀՍՍՀ ԳԱ նուրբ օրգանական քիմիայի ինստիտուտի և ՉՍՍՀ ԳԱ համապատասխան ինստիտուտի և լաբորատորիաների միջև: Իրենց չեխ և սլովակ գործընկերների հետ մասնագիտական կապել են հաստատել նաև ՀՍՍՀ ԳԱ լեզվի, գրականության և երկրաբանության ինստիտուտները, Մ. Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի ինստիտուտը՝ Մատենադարանը և պետական հա-

մալտարանը: ՀՍՍՀ ԳԱ արվեստի ինստիտուտը գիտական-կապեր է հաստատել ՀՍՍՀ ԳԱ երաժշտության ինստիտուտի հետ:

Պրագայի Կարելի համալսարանում դեռևս 1927 թվականից գործում է հայ գրականության ամբիոն, որի հիմնադիրն է չեխ հայագետ, դոկտոր Յարոմիր Եղլիչկան: Նա բազմաթիվ դասախոսություններ է կարդացել հայկական արվեստի, մշակույթի և գրականության մասին, տպագրել առանձին հոդվածներ ու աշխատություններ: այդ հարցերի շուրջը: Նա հայերենից չեխերեն է թարգմանել Նահապետ Բուշակի, Սայաթ-Նովայի, Հովհաննես Թումանյանի, Դանիել Վարուժանի, Ավետիք Իսահակյանի, Եղիշե Չարենցի և ուրիշ հայ գրողների ստեղծագործություններից:

Եղլիչկան եղել է Սովետական Հայաստանում և մոտիկից ծանոթացել հայ ժողովրդի հինավուրց մշակույթի հետ. «Հայաստանում ինձ հիացմունք պատճառեցին ոչ միայն դարեր առաջ ստեղծված կոթողները՝ բերդերը, տաճարները, եկեղեցիները, թանգարանում հավաքված հնէաբանական հազարավոր վավերագրերն ու նյութերը, այլև, ու առաջին հերթին, նոր Սովետական Հայաստանի ստեղծագործ մարդիկ, նրանց գործերը, է՛լ ավելին անելու ծրագրերը, եռանդը...»²:

Եղլիչկայի մահից հետո նրա գործը մեծ հաջողությամբ շարունակեց Լյուդմիլա Մոտալովան, որի գործունեությունը միայն թարգմանություններով չի սահմանափակվել: Նրա գրիչը նույնքան բեղմնավոր է եղել նաև հայագիտության բնագավառում: 1959 թվականից սկսած աշխատելով Չեխոսլովակիայի գիտությունների ակադեմիայի արևելագիտության ինստիտուտում, նա գիտական ամենատարբեր հրատարակությունների ու ժողովածուների համար գրել է հայ ժողովրդի պատմությանը, գրականությանն ու մշակույթին նվիրված բազմաթիվ ուսումնասիրություններ, հոդվածներ ու հազարգումներ: Հայ գրողներին նվիրված 47 հոդված է գրել նա

² Տե՛ս, Հայկական պատի օրացույցի 1974 թ. նոյեմբերի 30-ի թերթերը:

Ասիայի և Աֆրիկայի գրողների երկհատոր բառարանի (1967 թ.), 55 հոգված՝ «Արևելյան գրականությունների բառարանի» (Մաշտոցից սկսած մինչև մեր օրերը, այդ թվում՝ նաև սփյուռքահայ գրողներ) և 63 հոգված հետհեղափոխական շրջանի հայ գրողների մասին Սովետական Միության ժողովուրդների գրողների բառարանը համար:

1966 թվականի հայկական մշակույթի տասնօրյակի կապակցությամբ, Պրագայում լույս տեսավ Լ. Մոտալուվայի «Սովետական Հայաստան» գիրքը, որտեղ նա չեխ և սլովակ ընթերցողներին ծանոթացնում էր հայ ժողովրդի պատմությանը, ներկային ու ապագայի հեռանկարներին³:

Իրենց հերթին հայ գրողներն ու բանաստեղծերը (Գ. Էմին, Գ. Սեակ, Վ. Կարենց և ուրիշներ) հայերեն են թարգմանել Կ. Խինեկի, Միխայի, Իոսիֆ Սլադեկի, Անդրեյ Պլավկի դործերից: Վաղուց արդեն հայ ընթերցողի ամենասիրված գրքերից մեկն է դարձել Յարոսլավ Հաշեկի «Քաջ զինվոր Շվեյկի արկածները» վեպը, Յուլիուս Զուչկի «Խոսք մահապատժից առաջ» հրապարակախոսական հայտնի երկը:

Հայ երաժշտասերները վաղուց ծանոթ են չեխ և սլովակ երաժիշտների գործերին: Իրենց հերթին չեխոսլովակյան ռադիոյով հաճախակի են հնչում Արամ Խաչատրյանի, Աննո Բաբաջանյանի և ուրիշ հայ երգահանների ստեղծագործությունները: 1976 թվի փետրվարին չեխոսլովակյան թատերասերները հնարավորություն ունեցան մոտիկից ծանոթանալու Երևանի Սունդուկյանի անվան դրամատիկական թատրոնի արվեստի հետ:

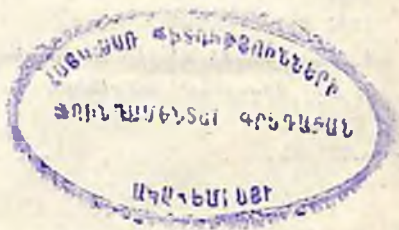
Սերտ կապեր են հաստատված Երևանի Ղուկաս Ղուկասյանի անվան և Պրագայի պիոներների և դպրոցականների պալատների միջև:

Սովետական Հայաստանի մի շարք դպրոցների աշակերտներ նամակագրական կապ են հաստատել չեխոսլովակյան որոշ դպրոցների իրենց հասակակիցների հետ: Այդ նամակագրությունն սկիզբ է առել պատերազմի վատերանների և Զխոստո-

³ Լ. Մոտալուվա մահացել է 1975 թ.:

վակիայի ազատութեան համար մարտնչած հայ ուսուցիչների նախաձեռնութեամբ և մեծ շահով նպաստում է երկու երկրների մանուկների բարեկամութեան ամրապնդման ինտերնացիոնալ դաստիարակութեան գործին:

Հաճախակի են դարձել ղրոսաշրջիկների խմբերի փոխադարձ այցելութունները, որոնք ավելի են մերձեցնում երկու ժողովուրդներին: Իսկ հաղթանակի օրվա տոնակատարութիւններին մասնակցելու համար ամեն տարի Սովետական Հայաստանից Չեխոսլովակիա են մեկնում պատերազմի վետերանների պատվիրակութիւններ, Չեխոսլովակիայում ղոհված հայ ռազմիկների հարազատներ ու ընկերներ: Մարտերում ծնունդ առած բարեկամութիւնը շարունակվում է:

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

Երկու խոսք	5
Առաջին գլուխ— Հայ ռազմիկները Արևելյան Սլովակիայում մղված մարտերում (սեպտեմբեր 1944 թ.— փետրվար 1945 թ.)	7
1. Զեխուսլովակիան ազատագրման նախօրյակին	7
2. Արևելակարպատյան մարտական գործողությունը Սլովա- կիայի հարավարևելյան շրջանների ազատագրումը	9
3. Արևելակարպատյան մարտական գործողության և Սլովա- կիայի հարավարևելյան շրջանների ազատագրման մաս- նակիցների շարքերում	23
4. Արևմտյան Կարպատներում իրագործված հարձակումը	71
Երկրորդ գլուխ— Կենտրոնական Սլովակիայի և Մորավիայի ազատա- գրման համար մղված մարտերում (մարտ-ապրիլ 1945 թ.)	89
1. Մարտիի նախօրյակին	89
2. Բրատիսլավայի համար մղված մարտերում	92
3. Բռնոյի ազատագրումը	110
4. Մարտի Մորավսկա-Օստրավայի համար	141
Երրորդ գլուխ— Զեխուսլովակիայում դերմանաֆաշիստական զորքերի վերջնական ջախջախման համար մղված մարտերում (մայիս 1945 թ.)	172
1. Պատերազմի վերջին մարտական գործողությունը	172
2. Հայ ժողովրդի ղավակները Պրագայի համար մղված մար- տերում	183
Վերջաբան	239

ԿԼԵՄԵՆՏ ԱՄԱՍԻԱՅԻ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

**ՀԱՅ ՌԱԶՄԻԿՆԵՐԸ
ՉՆԵՈՍԼՈՎԱԿԻԱՅԻ ԱԶԱՏԱԳՐՄԱՆ ՀԱՄԱՐ
ՄՂՎԱԾ ՄԱՐՏԵՐՈՒՄ
(1944—1945 թթ.)**

*Հրատ. խմբագիր Ա. Հ. Գևորգյան
Կազմը Կ. Կ. Ղաֆադարյանի
Գեղ. խմբագիր Հ. Ն. Գործակալյան
Տեխ. խմբագիր Հ. Մ. Մանուչարյան
Սրբագրիչ Ա. Ա. Ավանեսյան*

ИБ № 674

Հանձնված է շարվածքի 7. 09. 1982 թ.: Ստորագրված է տպագրության
26. 01. 1983 թ.: ՎՖ 06724: Չափը $84 \times 108^{1/32}$: Խուղթ, № 1: Տառատե-
սակ գրքի սովորական, բարձր տպագրություն: Պաշմ. 14,1, տպագր. 15,5
մամուլ + 10 ներդիր: Հրատ. 11,0 հաշվարկ. մամուլ: Տպարանակ 2000: Պատ-
վեր № 947: Հրատ. № 5819: Գինը 2 ուր.:

ՀՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, 375019, Երևան, Բարեկամության փ., 24 գ:
Издательство АН Арм. ССР, 375019, Ереван, ул. Барекамутян, 24 г.

ՀՍՍՀ ԳԱ հրատարակչության տպարան, 375019, Երևան,
Բարեկամության փ., 24:

Типография Издательства АН Арм. ССР, 375019. Ереван,
ул. Барекамутян, 24.

26

A $\frac{\bar{11}}{71100}$